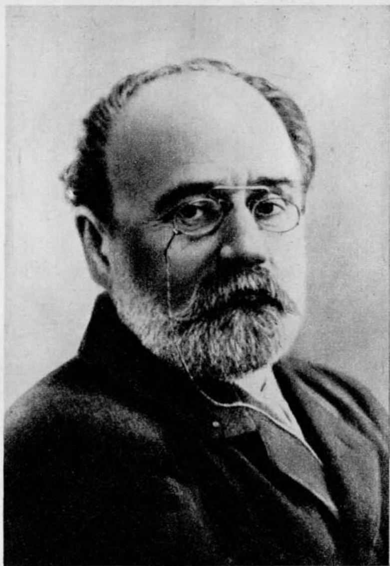
ZOLA

IZBÎNDA FAMILIEI ROUGON

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

Emile Zola

ZOLA

IZBÎNDA FAMILIEI ROUGON

În romîneşte de
AL. DIMITRIU-PĂUŞEŞTI

CUVINT ÎNAINTE

În 1868, dată la care începe să se precizeze și să se întregească ideea îndrăzneață a ciclului *Les Rougon-Macquart*, Zola avea 28 de ani. Cîteva povestiri și piese de teatru, precum și activitatea sa de jurnalist intransigent în problemele sociale sau de critică literară, îi făcuseră numele cunoscut în lumea literelor franceze încă de pe atunci. Scriitorul se mai afla totuși în căutarea unei formule personale, capabile să exprime viziunea sa proprie despre lume, largă și în același timp fundată pe observația faptului de detaliu.

Sub influența lui Balzac, al cărui adept convins era, Zola concepe planul unei serii de romane, urmînd a înfățișa „Istoria naturală și socială a unei familii sub cel de al doilea imperiu".

Izbînda familiei Rougon deschide șirul impresionant al celor douăzeci de volume. Începută în mai 1869, cartea va fi publicată abia după sfîrșitul războiului franco-prusian, în iulie 1871.

Credincios metodei de muncă pe care o adoptase și la care nu va renunța niciodată, Zola și-a scris romanul bizuindu-se pe o uriașă și uimitor de amănunțită documentare. Timp de aproape doi ani poate fi întîlnit printre cititorii nelipsiți ai „Bibliotecii imperiale", acumulînd informație după informație, încercînd să-și limpezească în numeroase note — adevărate discuții cu sine — semnificația fiecărui personaj, fiecărui episod.

Probitatea sa intelectuală, nevoia pe care o va resimți în cursul întregii sale vieți de a cunoaște și de a face cunoscut adevărul, îndeamnă pe scriitor să caute un fundament științific operei sale. El a crezut a-l găsi în teoriile lui Darwin și ale lui Claude Bernard despre influența mediului asupra organismelor și în tratatul *Despre ereditatea naturală* a doctorului Lucas.

In notele din această perioadă și chiar în prefața la romanul *Izbînda familiei Rougon*, Zola explică personajele sale și modul cum ele evoluează, prin îndoitul joc al mediului și al eredității.

Această nouă teorie despre artă, avînd ca primă condiție imparțialitatea artistului devenit simplu cronicar al faptelor observate, a dat totuși naștere — lucrul poate să pară în primul moment surprinzător — la o operă care, prin fiecare cuvînt al său, constituie un teribil act de acuzare împotriva unei „ciudate epoci de nebunie și de rușine", societatea celui de al doilea Imperiu.

Acțiunea romanului *Izbînda familiei Rougon* se desfășoară la Plassans, nume fictiv sub care se ascunde micul oraș Aix-en-Provence, cu atmosfera sa bine cunoscută de către scriitor, care-și petrecuse aici copilăria și adolescența. Pentru a da mai mult relief teoriei despre ereditate, Zola alege ca străbunică a răsfiratei familii Rougon-Macquart, pe Adélaïde Fouque, fiica nebună a unui tată mort nebun. Cu desăvîrșire desprinsă de realitate, această ciudată făptură trăiește numai pentru visul ei de dragoste, nepăsătoare față de obligațiile sale de mamă și față de prejudecățile sociale.

Fiii acestei femei, indică autorul, vor purta stigmatul acestei ascendențe.

Pierre va fi tenace dar lipsit de inteligență, de o șiretenie greoaie și crudă, ca și tatăl său, țăranul Rougon. Nici Antoine, fiul vagabondului alcoolic Macquart, nu-și va dezice origina: bețiv, fără să-i placă munca, dar stăpînit de pofta traiului bun, el nutrește o ură pizmașă împotriva întregii omeniri.

Dar Zola, marele scriitor care știa să se apropie cu respect de realitate, și-a dat seama că a explica eroii numai pe această linie de dezvoltare „internă", în funcție de fapte biologice obscure, este cu totul insuficient. Rămînea celălalt factor, „mediul", pe care Zola îl va pune la contribuție din

plin, dar nu într-un sens mecanic, îngust, ci cu o dominantă socială neîndoielnică.

Pierre, Antoine, Aristide, marchizul de Carnavant, Roudier, Granoux și ceilalți obișnuiți ai „salonului galben", au fiecare locul lor anume într-o societate în care limitele dintre clase sînt foarte distincte; ei iau parte la desfășurarea unor evenimente istorice precise, arătate cu deosebită stăruință de către autor.

Trădîndu-l pe teoreticianul artei naturaliste, care-i recomandă imparțialitate, acest roman ne spune — ca și cele ce-i vor urma — că artistul a și luat atitudine: îl simțim de partea poporului răsculat, împotriva burgheziei care patronează lovitura de stat din 2 decembrie 1851, „capcana" menită să gîtuie Republica.

Zola și-a dat seama ce resurse imense prezenta, pentru desfășurarea acțiunii și pentru conturarea caracterelor, situarea acestei „lovituri de teatru", cu rezultat nesigur, în centrul romanului.

Este elementul activ, care obligă pe eroi să-și precizeze poziția față de evenimente, să intre hotărît într-o tabără sau în alta. Nu mai e timp de cochetării politice, bune pentru perioadele de acalmie: burghezia își dă pe față cărțile, secundată în mod tacit de către clerul și nobilimea legitimiste. Clasele exploatatoare formează astfel un adevărat front comun în fața mîniei poporului răzvrătit.

Pentru a face mai sensibile reacțiile personajelor sale, Zola a ales drept scenă a acțiunii un mic orășel în care nici o mișcare nu scapă vecinului, unde prejudecățile de castă, adînc înrădăcinate, continuă să trăiască pînă și în împărțirea pe cartiere distincte. In aceste condiții, alianța dintre burghezie, nobilime și cler apare cu atît mai firească, iar cauzele care-i stau la bază ni se impun cu o deosebită forță.

Mergînd pe aceeași linie, Zola imaginează și o altă situație menită să ne dezvăluie fără cruțare cele mai ascunse cotloane ale sufletului eroilor săi: orășelul Plassans se vede dintr-o dată cu totul izolat de restul Franței, lipsit de orice vești care să lumineze situația de la centru și să dicteze personajelor atitudinea ce le-ar fi adus mai mult folos. Astfel prezentate, oportunismul și lașitatea burgheziei vor ieși mai bine la iveală. Îi vedem pe prietenii politici ai lui Pierre Rougon zbătîndu-se ca niște șobolani prinși în cursă, exa-

sperați de neștiința în care se află, înnebuniți la gîndul că orice greșeală poate fi fatală intereselor lor bănești. Cuprinși de panică, ei se ascund prin case atunci cînd simt apropierea primejdiei, ceea ce nu-i va împiedica să întîmpine cu aere de eroi, admirați și felicitați de doamne, sosirea trupelor de represiune, zeloase să „restabilească ordinea".

Sub pana lui Zola se adună trăsăturile caricaturale. Urîciunea morală a acestor burghezi le-a modelat deopotrivă obrazul și trupul: Vuillet, scribul în serviciul clerului, lasă impresia „vîscoasă" a unei „broaște"; Roudier seamănă cu o „oale grasă"; maiorul Sicardot amintește de un „cîine bătrîn și știrb".

Pînă și Pierre Rougon, micul negustor disprețuit pînă atunci pentru originea sa, dar pe care evenimentele l-au făcut peste noapte stăpînul absolut al orașului, cît de ridicol ne apare în episodul burlesc al asediului primăriei! El este de fapt unealta oarbă a soției sale, Félicité, figură simbolică ce întrupează ambițiile, poftele și crimele clasei din care face parte. După ce o viață întreagă a rîvnit cu furie la bogăție și un loc în societatea „înaltă", ea simte dintr-o dată, cu instinctul sigur al fiarei de pradă, că s-a întîlnit cu un moment unic, de care atîrnă realizarea tuturor ambițiilor, cu condiția să manevreze abil și fără scrupule. Această bătrînă femeie, inteligentă și însetată de putere, va pune la cale cu sînge rece crima grozavă menită să consolideze situația politică a bărbatului ei: uciderea unui grup de republicani atrași într-o cursă cu ajutorul trădătorului Antoine.

„Salonul galben", cu mobilele sale urîte și pretențioase, va vedea în sfîrșit ziua izbîndei, o izbîndă smulsă cu prețul sîngelui celor care s-au ridicat să-și apere drepturile. Ca o boabă însîngerată strălucește la butoniera lui Pierre Rougon panglica Legiunii de onoare, iar talpa încălțămintei sale este încă îmbibată de sîngele muncitorilor și țăranilor ale căror cadavre zac împrăștiate pe străzi. Paharele se ciocnesc, rîsetele de satisfacție se întretaie la acest ospăț lugubru, în vreme ce, răpus de gloanțele unui jandarm, trupul tînărului Silvère, cald încă, zace sub cerul de noapte.

„Izbînda familiei Rougon" se sfîrșește cu această grăitoare, de neuitat antiteză. Romanul ne face tot timpul să simțim că față în față cu lumea Rougonilor stă o alta, în care forța și curajul clocotesc, iar idealurile ard vii. Este lumea

Miettei şi a lui Silvère, servitoarea de fermă şi ucenicul dulgher, a căror dragoste copilărească, sfîrşită atît de tragic, aruncă o pată luminoasă pe fondul întunecat al tabloului; este lumea doctorului Pascal, modestul medic care urmează convoiul răsculaţilor ; este lumea miilor de muncitori şi ţărani porniţi să-şi apere Republica, nu demult cucerită tot cu sîngele lor.

Zola se dovedeşte încă de pe acum un pictor neîntrecut al scenelor de mase. El descrie în pagini magistrale marşul nocturn al mulţimii înarmate, care creşte mereu ; fierul coaselor şi al furcilor sclipeşte în lumina torţelor, din întuneric se încheagă pentru o clipă feţe supte de foame pe care se citeşte o aspră hotărîre.

Cît de fragilă apare fortăreaţa burgheziei în faţa acestui larg fluviu de forţă care se apropie neînduplecat ! Intregul roman este dominat de figura eroului colectiv : poporul, masele revoluţionare, care realizau, chiar în timpul în care Zola îşi scria romanul, Comuna din Paris.

Ce s-a ales, în cele din urmă, din teoriile strîmte despre ereditate şi mediu cu care pornise la drum creatorul ? Respectul pentru adevărul vieţii, cinstea şi conştiinciozitatea artistului, convingerile superioare ale cetăţeanului, au sfărîmat aceste înguste tipare. Realismul lui Zola triumfă în fiecare scenă, în fiecare figură a romanului *Izbînda familiei Rougon ;* autorul faimosului *Acuz !* şi-a spus încă de pe acum cuvîntul.

IRINA MAVRODIN STANESCU

PREFAȚĂ

Vreau să explic cum se comportă într-o societate o familie, un grup mic de oameni, cum, dezvoltîndu-se, dă naștere la zece-douăzeci de indivizi cu totul deosebiți la prima vedere, dar pe care analiza îi arată strîns legați unii de alții. Ca și gravitatea, ereditatea are legile ei.

Rezolvînd dubla problemă a temperamentelor și mediilor, voi încerca să găsesc și să urmăresc firul care duce matematic de la un om la alt om. Iar cînd voi fi prins toate firele, cînd voi avea în mînă întregul grup social, îl voi înfățișa pe scena unei epoci istorice, îl voi crea în acțiune, în complexitatea eforturilor sale, voi analiza toată suma de voință a fiecăruia din membrii săi și impulsul general al ansamblului.

Rougon-Macquart, grupul, familia ce-mi propun să studiez, se caracterizează prin dezlănțuirea pasiunilor, uriașul clocot al epocii noastre, în goană după plăceri. Din punct de vedere fiziologic, membrii acestei familii sînt succesiunea lentă a accidentelor nervoase și sanguine care se declară într-o rasă, în urma unei prime leziuni organice. In raport cu mediul, aceste accidente determină la fiecare din indivizii acestei rase sentimente, dorinți, pasiuni, toate manifestațiile umane, naturale și instinctive, ale căror

produse ne-am obişnuit să le numim virtuţi sau vicii. Din punct de vedere istoric, indivizii pornesc din popor, se răspîndesc în întreaga societate contemporană, ajung la tot felul de situaţii, datorită impulsului caracteristic epocii moderne, pe care-l primesc clasele de jos în marş prin corpul social; cu ajutorul dramelor lor individuale, povestesc astfel istoria celui de-al doilea imperiu, de la capcana loviturii de stat pînă la trădarea de la Sedan.

Strîngeam de trei ani de zile documente pentru această mare operă şi volumul de faţă era chiar scris, cînd căderea familiei Bonaparte, de care aveam nevoie ca artist, fiindcă fatal o găseam la capătul dramei, dar n-o bănuiam atît de apropiată, a venit să-mi dea deznodămîntul îngrozitor şi necesar al operei mele. Astăzi ea este completă şi se desfăşoară într-un cerc închis; ea nu-i decît tabloul unei stăpîniri moarte, unei ciudate epoci de nebunie şi de ruşine.

Această operă, care va avea mai multe episoade, este aşadar, în concepţia mea, istoria naturală şi socială a unei familii sub cel de-al doilea imperiu. Şi primul episod, Izbînda familiei Rougon, *trebuie să poarte ca titlu ştiinţific* Originile.

Paris, 11 iulie 1871.

EMILE ZOLA

I

Cum ieşi din oraşul Plassans pe Poarta Romei, situată la sud, pe mîna dreaptă a drumului ce duce spre Nisa, după ce ai trecut de primele case ale mahalalei, dai peste un loc viran, cunoscut prin părţile locului sub numele de maidanul Saint-Mittre.

Maidanul, un loc pătrat, de o oarecare mărime, se întinde de-a lungul drumului la nivelul trotuarului, de care-l desparte doar o fîşie de iarbă bătătorită. La dreapta, o străduţă pierdută într-o fundătură, mărgineşte maidanul cu un rînd de cocioabe; la stînga şi în fund, îl închid două feţe de zid mîncate de muşchi, deasupra cărora se zăresc ramurile înalte ale duzilor de la Jas-Meiffren, mare proprietate cu intrarea mai jos în mahala. Astfel, închis în trei părţi, maidanul este ca o piaţă care nu duce nicăieri, străbătută doar de cei care se plimbă.

Mai demult fusese acolo un cimitir, hramul sfîntului Mittre, sfînt provensal preaslăvit în ţinut. Bătrînii din Plassans, în 1851, îşi aminteau că mai apucaseră încă zidurile cimitirului, care rămăsese închis timp de ani de zile. Pămîntul, ghiftuit de cadavre de mai bine de un veac, mustea moartea şi oamenii trebuiseră să deschidă un alt cimitir la celălalt capăt al oraşului. Fostul cimitir, părăsit, se primenea în fiecare primăvară, aco-

perindu-se cu o vegetaţie neagră şi stufoasă. Pămîntul gras, unde groparii nu puteau da cu hîrleţul fără să scoată vreo rămăşiţă omenească, ajunsese de o rodnicie uimitoare. După ploile de mai şi soarele de iunie, din drum zăreai vîrfurile de iarbă care se revărsau peste ziduri; înăuntru era o mare de un verde întunecat, adînc, învîrstată cu flori mari de o strălucire deosebită. Simţeai dedesubt, în umbra tulpinelor dese, glia umedă care clocotea şi zemuia de sevă.

Printre ciudăţeniile cîmpului se aflau şi nişte peri cu braţele răsucite şi cu noduri monstruoase, ale căror fructe enorme nici o gospodină din Plassans nu ar fi voit să le culeagă. In oraş se vorbea de aceste fructe cu dezgust; dar plozii din mahala nu făceau asemenea nazuri, ci săreau cu droaia zidul pe înserate şi furau perele chiar înainte de a se coace.

Viaţa frenetică a vegetaţiilor şi a arborilor mistui în curînd moartea din fostul cimitir Saint-Mittre; putreziciunea omenească fusese mîncată de flori cu atîta lăcomie, încît, trecînd pe lîngă această cloacă, nu mai simţeai decît pătrunzătoarele miresme ale mixandrelor sălbatice. Totul a fost o treabă de cîteva veri.

In vremea aceea, oraşul se gîndi să tragă foloase de pe urma acestui bun comunal care lîncezea fără rost. Zidurile de-a lungul drumului şi fundăturii fură dărîmate, locul fu curăţat de buruieni şi de peri. Apoi mutară cimitirul. Terenul fu răscolit mai mulţi metri în adîncime şi într-un colţ fură adunate grămadă osemintele pe care pămîntul binevoi să le restituie. O lună de zile, ştrengarii, care plîngeau după peri, jucară bile cu ţestele; cîţiva amatori de glume proaste atîrnară într-o noapte, de toate soneriile din oraş, oseminte de picioare. A fost un adevărat scandal de care-şi mai aduc şi astăzi aminte locuitorii din Plassans; zarva nu se potoli decît cînd se hotărî să se arunce grămada de oseminte în fundul unei gropi, departe, în cimitirul cel nou. Dar cum în provincie treburile se fac cu o înţeleaptă încetineală, locuitorii văzură o săptămînă întreagă o singură cotiugă care transporta rămăşiţele omeneşti, ca şi cum ar fi cărat moloz. Mai prost era că această cotiugă trebuia să străbată oraşul cît era de

lung şi că din pricina pavajului stricat, semăna pe străzi, la fiecare zdruncinătură, fărîme de oseminte şi bulgări de pămînt gras. Nici pomeneală de slujbă religioasă, ci numai un transport încet şi brutal. Nu a fost niciodată un oraş mai scîrbit.

Ani de zile, terenul fostului cimitir Saint-Mittre a rămas ca un loc de spaimă. Deschis primului venit, la marginea drumului mare, maidanul a rămas pustiu, pradă iarăşi ierburilor sălbatice. Municipiul, care se gîndea fără îndoială să-l vîndă şi să vadă cum pe el se clădesc case, n-a putut găsi cumpărători. Poate că amintirea grămezilor de oseminte şi a cotiugei care trecea încoace şi încolo pe stradă, singură, cu încăpăţînarea unui coşmar, i-a speriat pe oameni; sau mai degrabă s-ar putea explica faptul prin lenea provincială, căreia îi e silă să distrugă, dar să şi construiască. Adevărul este că oraşul păstră terenul şi, pînă la urmă, uită chiar de dorinţa de a-l vinde. Nici măcar nu-l împrejmui cu gard; intra cine voia. Şi încetul cu încetul, cu trecerea anilor, oamenii se obişnuiră cu colţul acesta gol; se aşezau pe iarba de la margine, străbăteau cîmpul şi-l umpleau. După ce covorul de iarbă se uză sub picioarele celor care se plimbau, şi după ce pămîntul bătătorit deveni cenuşiu şi tare, fostul cimitir începu să semene cu un fel de piaţă publică prost nivelată. Ca să se şteargă şi mai mult orice amintire urîtă, locuitorii ajunseră încet-încet, fără să vrea, să schimbe pînă şi denumirea terenului; se mulţumiră să păstreze numele sfîntului cu care botezaseră şi fundătura care se adîncea într-un colţ al cîmpului; era maidanul Saint-Mittre şi fundătura Saint-Mittre.

Toate acestea s-au întîmplat demult. De mai bine de treizeci de ani, maidanul Saint-Mittre şi-a schimbat înfăţişarea. Oraşul, prea nepăsător şi prea adormit ca să tragă foloase de pe urma lui, l-a închiriat în schimbul unei sume modeste unor rotari din mahala. Aceştia l-au transformat într-un şantier de lemnărie. Şi azi maidanul e ticsit de grinzi uriaşe între zece şi cincisprezece metri lungime, aşezate grămezi ici şi colo, aidoma unor coloane înalte răsturnate pe jos. Aceste

grămezi de grinzi, în chip de catarge puse unul lîngă altul, de la un capăt la altul al cîmpului, sînt un veşnic prilej de bucurie pentru ştrengari. Ici-colo, din pricina unor bucăţi de lemne căzute pe jos, terenul e acoperit cu un fel de pachet din cioturi rotunjite, pe care nu reuşeşti să mergi decît printr-o minune de echilibru. Toată ziua o droaie de copii fac acest exerciţiu. Ii vezi sărind pe scîndurile groase, urmărindu-se în şir pe muchiile înguste, tîrîndu-se călare — fel de fel de jocuri care se termină întotdeauna cu încăierări şi cu lacrimi; uneori se aşază cîte doisprezece în şir unii după alţii, pe capătul subţire al unei grinzi înălţate la cîţiva metri de pămînt şi se dau huţa ore întregi. Aşa a ajuns maidanul Saint-Mittre un loc de joacă, unde de un sfert de veac toţi plozii din mahala îşi rod turul pantalonilor.

Ţiganii în trecere au desăvîrşit caracterul ciudat al acestui colţ pierdut, alegîndu-l ca loc de popas după străvechiul lor obicei. Cum ajungeau în Plassans, îşi adăposteau casele pe roate, cuprinzînd o şatră întreagă, în fundul maidanului Saint-Mittre. Aşa că locul nu e niciodată gol; totdeauna mişună aici o ceată cu apucături ciudate, o şleahtă de bărbaţi arămii şi de femei cumplit de uscăţive, printre care se zbenguieşte o droaie de copii frumoşi. Liota trăieşte fără ruşine în aer liber, în faţa tuturor, punîndu-şi la fiert ceaunul, mîncînd ce nu-ţi dă prin minte, înşirîndu-şi zdrenţele lor găurite, dormind, bătîndu-se, sărutîndu-se, puţind a murdărie şi a mizerie.

Cîmpul mort şi pustiu, unde altădată doar viespile bîzîiau în jurul florilor grase, în tăcerea copleşitoare a soarelui, a ajuns astfel să răsune de certurile ţiganilor şi de ţipetele ascuţite ale haimanalelor din mahala. Un fierăstrău care taie într-un colţ grinzile şantierului scîrţîie ca un bas surd ce acompaniază neîntrerupt glasurile stridente. Acest fierăstrău este foarte primitiv: lemnul e pus pe două capre ridicate şi doi tăietori de scînduri, unul sus, cocoţat chiar pe grindă, celălalt jos, orbit de rumeguşul care cade, imprimă pînzei puternice a fierăstrăului o continuă mişcare încoace şi încolo. Ore întregi, cei doi oameni se apleacă,

asemenea unor paiaţe articulate, cu mişcări regulate şi rigide ca de maşină. Lemnul pe care-l taie este aşezat de-a lungul zidului din fund şi pus în grămezi de doi sau trei metri, clădite metodic, scîndură cu scîndură, în formă de cub perfect. Aceste grămezi pătrate de scînduri, care adesea rămîn aici vara şi iarna năpădite de buruieni, sînt unul din colţurile atrăgătoare ale maidanului Saint-Mittre. Ele orînduiesc cărări misterioase, înguste şi discrete, care duc la o alee mai largă lăsată între grămezi şi zid: un loc pustiu, o fîşie de verdeaţă din care nu se mai văd decît crîmpeie de cer. In această alee, unde zidurile sînt acoperite cu muşchi iar pămîntul pare acoperit cu un covor de lînă groasă, domneşte încă vegetaţia viguroasă şi liniştea fremătătoare a fostului cimitir. Din vechile morminte dogorîte de soare, răbufnesc suflările calde abia simţite ale voluptăţii morţii. Nicăieri în împrejurimi nu se află un loc mai tulburător, mai vibrant de căldură, de singurătate şi de dragoste. Aici e un loc minunat pentru iubire. După ce s-a golit cimitirul, osemintele au fost probabil aşezate în colţul acesta, căci nu rareori azi, scormonind cu piciorul iarba umedă, poţi dezgropa resturi de craniu.

De altminteri, nimeni nu se mai gîndeşte la morţii care dorm sub iarbă. In timpul zilei doar copiii se joacă de-a v-aţi ascunselea pe după grămezile de lemnărie. Aleea verde rămîne neatinsă şi necunoscută. Nu se vede decît şantierul ticsit de grinzi şi cenuşiu de praf. Dimineaţa şi după-amiaza, cînd soarele e cald încă, întregul teren forfoteşte. Dar mai presus de toată frămîntarea cîmpului, mai presus de ştrengarii ce se joacă printre bucăţile de lemn şi de ţiganii ce-şi aţîţă focul sub ceaun, silueta uscată a tăietorului de scînduri, cocoţat pe grindă, se desprinde în plin văzduh, mişcîndu-se înainte şi înapoi în ritm de pendulă, ca şi cum ar bate tactul vieţii clocotitoare şi noi care a izbucnit în fostul cîmp de veşnică odihnă. Numai bătrînii, aşezaţi pe grinzi şi încălzindu-se la razele amurgului, mai vorbesc uneori între ei despre osemintele pe care le-au văzut altădată cărate de faimoasa cotiugă pe străzile oraşului.

Cînd se lasă noaptea, maidanul Saint-Mittre se golește și se adîncește asemeni unei gropi mari negre. In fund nu se mai zărește decît licărirea slabă a focului țiganilor. Cînd și cînd, umbre dispar tăcute în masa deasă a întunericului. Iarna mai ales locul devine sinistru.

Intr-o duminică seara, pe la șapte, un tînăr ieși din fundătura Saint-Mittre, strecurîndu-se încet de-a lungul zidurilor și apucă printre stivele de grinzi ale șantierului. Era în primele zile de decembrie ale anului 1851. Era un ger uscat. Luna plină avea sclipirile tăioase ale lunilor de iarnă. Șantierul, în noaptea aceea, nu se adîncea sinistru, ca în nopțile ploioase, ci, scăldat în mare parte de lumina albă, se întindea în liniștea și neclintirea gerului cu o dulce melancolie. Tînărul se opri bănuitor cîteva clipe la marginea cîmpului privind înainte. Sub haină ținea ascuns un pat de pușcă, a cărei țeavă plecată în jos strălucea la lumina lunii pline. Strîngînd arma la piept, cercetă atent cu privirea umbrele pătrate ale grămezilor de scînduri din fundul maidanului. Era parcă o tablă de șah cu pătrățele albe și negre, precis conturate de lumini și de umbre. In mijlocul maidanului, pe o porțiune de pămînt gol, caprele tăietorului de scînduri se desenau prelungite, înguste, ciudate, asemeni unei monstruoase figuri geometrice, schițate cu cerneală pe hîrtie. In restul șantierului lumina, ușor învîrstată cu dungi subțiri și negre de liniile de umbră ale scîndurilor groase, dormea ca într-un pat imens pe parchetul de grinzi. Sub luna de iarnă, în tăcerea înghețată, vraful de catarge culcate, nemișcate, înțepenite parcă de somn și de frig, amintea morții din fostul cimitir. Tînărul măsură dintr-o ochire spațiul gol; nici o ființă, nici o suflare, nici o primejdie să-l vadă sau să-l audă cineva. Petele întunecate din fund îi dădeau întrucîtva de gîndit. Totuși, după o scurtă cercetare, se încumetă și străbătu repede șantierul; îndată ce se simți la adăpost, încetini pasul.

Acum era pe aleea verde care se întindea de-a lungul zidului, îndărătul scîndurilor. Aici nu-şi mai auzi nici zgomotul paşilor; doar iarba îngheţată scîrţîia sub picioare. Se simţea parcă bine dispus. Trebuia să-i fie drag locul, să nu se teamă de nici o primejdie, să nu caute altceva aici decît ce-i bun şi dulce. Nu-şi mai ascunse puşca. Aleea se prelungea în depărtare, asemeni unei tranşee de umbră. Ici şi colo, luna, strecurîndu-se între două grămezi de scînduri, arunca dungi de lumină pe iarbă. Totul dormea, lumini şi umbre, un somn adînc, blînd şi trist. Nimic nu semăna cu pacea acestei cărări. Tînărul o străbătu în toată lungimea. La capăt, în locurile unde zidurile proprietăţii Jas-Meiffren fac un unghi, se opri şi ciuli urechile voind parcă să se încredinţeze dacă nu venea vreun zgomot din proprietatea vecină. Apoi, cum nu se auzea nimic, se plecă, scoase o scîndură şi-şi ascunse puşca într-o grămadă de lemne.

Intr-un colţ era o veche piatră de mormînt uitată aici de la mutarea cimitirului; aşezată oblic pe cîmp, piatra era ca o bancă. Ploaia îi rosese marginile, iar muşchiul o mînca cu încetul. Ai mai fi putut totuşi citi la lumina lunii un crîmpei de epitaf săpat pe faţa care se afunda în pămînt: Aici odihneşte... Maria... moartă. Restul fusese şters de vreme.

După ce-şi ascunsese puşca, tînărul, tot ascultînd şi neauzind nimic, se hotărî să se urce pe piatră. Zidul era jos; îşi puse coatele pe creastă. Dar dincolo de rîndul de duzi aliniaţi de-a lungul zidului, nu văzu decît o cîmpie de lumină; pămînturile proprietăţii Jas-Meiffren, netede şi fără arbori, se întindeau sub lună ca o uriaşă pînză neghilită; la vreo sută de metri, locuinţa şi dependinţele arendaşului apăreau ca nişte pete de o albeaţă strălucitoare. Tînărul privea îngrijorat într-acolo, cînd un orologiu bătu încet şi grav ora şapte. El numără bătăile, apoi coborî de pe piatră parcă uşurat şi totuşi mirat. Se aşeză pe lespede ca un om hotărît să aştepte.

Nu mai simţea parcă nici frigul. Timp de o jumătate de oră rămase neclintit, cu privirea aţintită spre masa de umbră, gînditor. Se aşezase într-un colţ întunecat,

dar încet, încet, luna care se ridica îi lumină din plin figura.

Era un băiat vînjos cu gura fină și pielea delicată, semn că era foarte tînăr. Părea de vreo șaptesprezece ani. Frumusețea lui avea ceva deosebit. Fața prelungă și uscată părea modelată de mîna unui sculptor puternic; fruntea inegală, arcadele proeminente, nasul de vultur, liniile bărbiei largi, umerii obrajilor ieșiți în afară și tăiați în planuri oblice, dădeau capului un relief de o vigoare neobișnuită. Cu vîrsta, avea să capete un caracter osos prea pronunțat, ceva din severitatea uscată a cavalerului pribeag. Dar la vîrsta pubertății, cînd barba și obrajii de-abia se acoperă cu cîteva tuleie, această asprime era îndulcită de delicatele linii ale tinereții, de trăsăturile fizionomiei rămase nedeslușite și copilărești. Iar ochii blînzi și negri, în care plutea încă adolescența, puneau și ei blîndețe în această mască energică. Nu toate femeile l-ar fi iubit pe acest copilandru, care nu era ceea ce se cheamă obișnuit un băiat frumos; dar în toate trăsăturile sale era atîta viață exuberantă și simpatică, atîta frumusețe a entuziasmului și a forței, încît fetele din provincia lui, încinse de soarele meridional, trebuie să fi rîvnit la el, cînd trecea prin fața porților în serile calde de iulie.

Sta și se gîndea, așezat pe piatra de mormînt, fără să-l tulbure lumina lunii pline care-i scălda acum pieptul și picioarele. Era de statură mijlocie, cam bondoc. Brațele prea lungi se terminau cu niște mîini de lucrător, înăsprite de muncă; picioarele, încălțate cu pantofi solizi legați cu șireturi, păreau puternice, butucănoase la vîrf. După încheieturi, după mîini și picioare și după mișcările lor greoaie, părea un om din popor. Dar din felul cum își îndrepta gîtul și din sclipirile pline de gîndire ale ochilor se vedea un fel de revoltă surdă împotriva abrutizării pricinuite de munca lui, care începea să-l încovoaie spre pămînt. Era probabil o fire inteligentă, care se îneca sub greutatea obîrșiei și clasei sale, o minte tînără și delicată, adăpostită într-o masă de carne și care suferea că nu poate ieși la lumină, de sub grosimea învelișului. Astfel, deși voinic, părea sfios și stingherit,

de parcă s-ar fi ruşinat fără să vrea că-i lipseşte ceva şi că nu ştie cum să se împlinească. Băiat de treabă, entuziast din ignoranţă, cu inimă de bărbat, dar cu judecată copilărească, era lăsător ca o femeie şi curajos ca un erou. In seara aceea, era îmbrăcat cu pantaloni şi cu vestă de catifea din bumbac verzui în vărgi înguste. O pălărie de pîslă moale, lăsată puţin pe ceafă, îi arunca pe frunte o dungă de umbră.

Cînd sună jumătatea la orologiul vecin, se trezi deodată din visare. Văzîndu-se cuprins de lumină, privi îngrijorat în faţa lui. Cu o mişcare bruscă, intră iarăşi în întuneric, dar nu-şi mai regăsi firul gîndurilor. Simţi că-i îngheaţă mîinile şi picioarele şi iar îl cuprinse nerăbdarea. Se urcă să mai arunce o privire spre Jas-Meiffren, mereu tăcută şi goală. Apoi, nemaiştiind cum să-şi omoare timpul, coborî, îşi luă puşca din grămada de scînduri unde o ascunsese şi începu să se joace cu cocoşul. Arma era o carabină lungă şi grea, care aparţinuse fără îndoială vreunui contrabandist; după grosimea patului şi după culasa solidă a ţevii puteai recunoaşte o veche armă cu cremene pe care un armurier din ţinut o transformase într-o puşcă cu capsă. Se mai văd şi azi asemenea carabine prin ferme, atîrnate deasupra vetrei. Tînărul îşi mîngîia arma cu dragoste; coborî de douăzeci de ori cocoşul, îşi băgă degetul cel mic pe ţeavă, cercetă patul puştii cu atenţie. Incetul cu încetul se prinse în acest joc cu entuziasmul tinereţii, în care era şi ceva copilărie, pînă cînd, în sfîrşit, puse carabina la ochi şi ţinti în gol, aşa cum fac recruţii la exerciţii.

Nu mai era mult pînă să bată orele opt. Ţinea încă arma la ochi, cînd un glas abia şoptit, gîfîind uşor ca o suflare, se auzi dinspre Jas-Meiffren:

— Eşti acolo, Silvère? întrebă glasul.

Silvère dădu drumul armei şi dintr-un salt fu pe piatra de mormînt.

— Da, da, îi răspunse înăbuşindu-şi şi el vocea. Stai puţin că vin să te ajut.

Nu apucase să întindă braţele şi un cap de fată apăru deasupra zidului. Copila, cu o sprinteneală deo-

sebită, se agăţase de trunchiul unui dud şi se căţărase ca o pisicuţă. După siguranţa şi uşurinţa mişcărilor, se vedea că drumul acesta ciudat îi era bine cunoscut. Cît ai clipi, se găşi pe creasta zidului. Atunci Silvère o prinse în braţe şi o aşeză pe bancă. Dar fata nu se lăsa.

— Lasă-mă, zise ea rîzînd ştrengăreşte a joacă. Zău, lasă-mă... Pot coborî singură.

Şi după ce se aşeză pe piatră:

— Mă aştepţi demult? Vai ce-am alergat! Abia-mi mai trag sufletul.

Silvère nu răspunse. Nu părea să aibă de loc chef de rîs şi o privea cu tristeţe. Se aşeză alături şi-i zise:

— Voiam să te văd, Miette. Te-aş fi aşteptat toată noaptea... Plec mîine dimineaţă, în zori.

Miette zări puşca culcată pe iarbă. Deveni serioasă şi îngînă:

— Ah!... s-a hotărît... uite şi puşca ta...

Tăcură.

Apoi Silvère, cu o voce şi mai nesigură, răspunse:

— Da, e puşca mea. Am crezut că-i mai bine s-o scot din casă astă-seară; mîine dimineaţă, mătuşa Dide m-ar fi văzut că o iau şi i-ar fi fost teamă... O ascund aici şi vin s-o iau cînd plec.

Şi fiindcă Miette nu-şi mai lua ochii de la arma pe care o lăsase neprevăzător în iarbă, se ridică şi o ascunse din nou în grămada de scînduri.

— Am aflat azi-dimineaţă — zise el aşezîndu-se — că răsculaţii din la Palud şi din Saint-Martin-de-Vaulx sînt în marş şi că noaptea trecută au poposit la Alboise. S-a luat hotărîrea ca noi să ne unim cu ei. Azi după-amiază, o parte din muncitorii din Plassans au părăsit oraşul; mîine, cei care au mai rămas se vor duce după fraţii lor.

Rosti cuvîntul „fraţii" cu un fel de îngîmfare tinerească. Apoi, însufleţindu-se, adăugă cu o voce vibrantă:

— Lupta nu mai poate fi evitată; dar dreptatea este de partea noastră şi vom învinge.

Miette îl asculta pe Silvère privind fix înainte, fără ţintă. După ce vorbi Silvère, spuse doar atît:

— Bine.

Şi după o tăcere:

— Mi-ai spus-o mai demult... totuşi mai nădăjduiam încă... In sfîrşit, e lucru hotărît.

Alte cuvinte nu mai găsiră. Colţul pustiu al şantierului, uliţa verde căpătară iarăşi farmecul şi melancolia lor; doar luna plină făcea să se rotească pe iarbă umbra grămezilor de scînduri. Grupul format din cei doi tineri pe piatra de mormînt era neclintit şi mut în lumina palidă. Silvère o cuprinse de talie şi ea se lăsă pe umărul lui. Nu se sărutară, se strînseră numai unul lîngă altul, schimbară doar o strîngere de mînă şi dragostea lor avea nevinovăţia unei îmbrăţişări frăţeşti.

Miette era acoperită cu o lungă mantie cafenie cu glugă, care cădea pînă jos şi o învăluia în întregime. Nu i se mai vedeau decît capul şi mîinile. Femeile din popor, ţărancele şi muncitoarele pun încă şi astăzi, în Provence, asemenea mantale lungi, numite şube în partea locului şi care se poartă din vremuri foarte îndepărtate.

La sosire, Miette îşi dăduse gluga pe spate. Trăind în aer liber şi avînd sîngele fierbinte, ea nu purta niciodată bonetă. Capul gol se profila viguros pe zidul scăldat în razele lunii. Era o copilă, dar o copilă care devenea femeie. Se găsea tocmai la vîrsta aceea adorabilă şi nesigură cînd din copilă se înfiripă fata mare. E vîrsta cînd bobocul delicat dă în floare, cînd formele nedesluşite au un farmec deosebit; atunci din liniile pline şi voluptuoase ale pubertăţii, femeia se desprinde cu cele dintîi sfiiciuni pudice, o femeie care mai păstrează pe jumătate trupul de fetiţă, dar care pune, fără să vrea, în fiecare din trăsături, mărturia sexului ei. Nu pentru toate fetele momentul este prielnic: unele cresc anormal, se urîţesc, se gălbejesc, plăpînde ca plantele timpurii. Miette dimpotrivă, ca toate fetele cu sînge bogat, trăite în mijlocul naturii, era tocmai în momentul cînd femeia are o graţie pătrunzătoare, pe care n-o mai regăseşte niciodată. Miette avea treisprezece ani. Deşi destul de dezvoltată, nu i-ai fi dat mai mult, atît de curat şi de naiv

îi era rîsul de care i se lumina chipul din cînd în cînd. De altminteri, trebuie să fi fost bună de măritat, căci femeia se dezvoltă repede în ea, datorită climei şi vieţii aspre pe care o duce. Era aproape tot aşa de înaltă ca şi Silvère, voinică şi plină de viaţă. Ca şi prietenul ei, nu avea o frumuseţe obişnuită. N-ai fi zis că-i urîtă, dar pentru mulţi tineri frumuşei ar fi părut întrucîtva ciudată. Avea un păr superb, des şi aspru, care de la frunte se arunca în valuri mari pe spate, încît părea că de-a lungul capului şi a cefei curgeau valuri ondulate de un negru ca cerneala, clocotitoare şi capricioase. Aşa de bogat îi era părul, că nu ştia ce să facă cu el. O încurca. Il răsucea cît putea de tare în şuviţe de grosimea unui pumn de copil, ca să ocupe cît mai puţin loc, apoi îl aduna tot la spate. N-avea timp să se gîndească la o pieptănătură dichisită şi totdeauna se întîmpla ca uriaşul coc făcut pe grabă şi fără oglindă să capete sub degetele ei o viguroasă graţie. Cînd o vedeai sub casca vie a maldărului de păr creţ, care i se revărsa pe tîmple şi pe gît ca o blană, îţi dădeai seama de ce umbla cu capul gol, fără să se sinchisească de ploi sau de geruri. Fruntea îngustă, sub linia întunecată a părului, avea forma şi culoarea aurie a cornului de lună. Ochii mari, puţin ieşiţi; nasul scurt, cu nări largi şi niţel cîrn; buzele prea cărnoase şi prea roşii ar fi părut urîte dacă le-ai fi examinat aparte. Dar toate aceste amănunte la un loc, încîntătoarea plinătate a obrazului, jocul pătimaş al vieţii, alcătuiau un tot de o ciudată şi surprinzătoare frumuseţe. Cînd mergea, răsturnîndu-şi capul pe spate şi plecîndu-l molatic pe umărul drept, Miette semăna cu o baccantă antică, cu gîtlejul gîlgîind de o veselie gălăgioasă, cu obrajii bucălaţi de copil, cu dinţii mari albi, cu ciucuri de păr creţ pe care hohotele vesele îi făceau să salte pe ceafă, asemenea unei cunune din frunze de viţă de vie. Şi ca să mai găseşti în ea fecioara, fetiţa de treisprezece ani, trebuia să observi cîtă nevinovăţie se desprindea din rîsul dolofan şi suplu de femeie împlinită şi mai ales din frăgezimea copilărească a bărbiei şi din puritatea blîndă a tîmplelor. Erau zile cînd

chipul Miettei, ars de soare, căpăta lumini de chihlimbar. Un puf plin şi negru deasupra buzei de sus îi umbrea uşor chipul. Munca începea să-i deformeze mîinile mici şi scurte, care ar fi putut deveni mîini durdulii de burgheză, dacă n-ar fi făcut treabă.

Miette şi Silvère tăcură o bună bucată de vreme; citeau în propriile lor gînduri frămîntate. Şi cu cît se adînceau în teama şi necunoscutul zilei de mîine, cu atît se strîngeau şi mai tare. Se înţelegeau pînă în adîncul inimii, pricepînd cît e de zadarnic şi de crud să te tînguieşti cu glas tare. Totuşi fata nu se mai putu stăpîni; se înăbuşea şi într-o singură frază exprimă teama amîndurora:

— Ai să te întorci, nu-i aşa? bolborosi Miette, plecîndu-se spre Silvère.

Silvère, fără să-i răspundă, fără glas, temîndu-se să nu plîngă ca şi dînsa, o sărută pe obraz ca un frate care nu găseşte altă mîngîiere. Se descleştară şi iarăşi se adînciră în tăcere.

Nu trecu mult şi Miette se simţi pătrunsă de un fior de frig. Nu se mai rezema de umărul lui Silvère şi simţea cum trupul îi îngheţa. În ajun n-ar fi tremurat aşa în fundul aleii pustii, pe piatra de mormînt, unde ierni şi seri de-a rîndul îşi trăiseră dragostea în liniştea morţilor de demult.

— Mi-e tare frig, zise Miette, punîndu-şi gluga pe cap.

— N-ai vrea să facem cîţiva paşi? o întrebă Silvère. Nu-i încă ora nouă şi am putea să ne plimbăm puţin pe drum.

Miette gîndea că n-o să mai aibă poate multă vreme bucuria unei întîlniri şi a unei discuţii seara, bucurie pentru care trăia zile de-a rîndul.

— Da, să mergem, răspunse ea grăbită. Haidem pînă la moară. Dacă tu vrei, aş putea rămîne toată noaptea.

Se ridicară de pe lespede şi se ascunseră în umbra unei grămezi de scînduri. Aici, Miette dădu înlături şuba tighelată în mici romburi şi căptuşită cu indiană roşie ca sîngele; apoi aruncă o pulpană a mantiei lungi şi călduroase pe umerii lui Silvère, îl înveli în

întregime, ţinîndu-l şi strîngîndu-l lîngă ea în aceeaşi haină. Işi petrecură cîte un braţ în jurul mijlocului aşa fel încît nu mai întruchipau decît o singură fiinţă. Astfel contopiţi unul în altul, pierduţi în cutele şubei, nu mai aveau parcă formă omenească; se îndreptară cu paşi mărunţi spre drumul mare, străbătînd fără teamă spaţiul gol al şantierului, înălbit de lună. Miette îl învelise pe Silvère şi el se lăsase fără să zică nimic, ca şi cum şuba le-ar fi făcut în fiecare seară aceleaşi servicii.

Drumul spre Nisa, avînd de o parte şi de alta clădirile mahalalei, era străjuit în 1851 de ulmi seculari — bătrîni, uriaşi, măreţe ruine încă pline de viaţă, pe care municipiul, grijuliu la curăţenie, îi înlocuise de cîţiva ani cu mici platani. Cînd Silvère şi Miette ajunseră sub copacii care păreau sub raza lunii nişte ramuri monstruoase întinse de-a lungul zidurilor, întîlniră în două sau trei rînduri mogîldeţe negre, mişcîndu-se tăcut la nivelul caselor. Ca şi dînşii erau perechi de îndrăgostiţi, ascunşi ermetic sub mantale şi plimbîndu-şi prin întuneric dragostea lor discretă.

Indrăgostiţii oraşelor meridionale au adoptat acest fel de plimbare. Flăcăii şi fetele din popor, cei care trebuie să se însoare într-o bună zi şi nu li-i cu supărare dacă se sărută ceva mai devreme, nu ştiu unde să se furişeze ca să se îmbrăţişeze în voie, fără să dea prilej de bîrfeală. Deşi părinţii le lasă toată libertatea, dacă ar închiria o cameră în oraş unde să se întîlnească numai ei, a doua zi s-ar face de rîs în mahala; pe de altă parte, n-au timp să caute în fiecare seară locuri singuratice pe cîmp. Atunci aleg o cale mijlocie: bat mahalalele, maidanele, aleile, toate locurile unde sînt puţini trecători şi multe fundături întunecoase. Şi cum toţi locuitorii se cunosc între ei, pentru mai multă siguranţă, au grijă să se ascundă sub mantalele care ar putea adăposti o familie întreagă. Părinţii îngăduie plimbările de felul acesta prin întuneric; morala rigidă provincială nu se scandalizează prea mult: este o regulă ca îndrăgostiţii să nu se oprească în colţuri, nici să se aşeze

undeva prin fundul maidanelor şi atît e de ajuns ca pudoarea înspăimîntată să se potolească. Ei nu se pot săruta decît mergînd. Se întîmplă uneori ca fata să cadă în greşeală; îndrăgostiţii stătuseră jos, undeva.

Intr-adevăr, mai rar plimbări de dragoste aşa de încîntătoare ca plimbările de felul acesta. Toată imaginaţia meridională inventivă şi plină de drăgălăşenie se găseşte aici. Este carnavalul atîtor clipe de fericire la îndemîna celor mai săraci oameni. Indrăgostita desface doar mantia şi iubitul este la adăpost; ea îl ascunde la inimă, cum îşi ascund burghezele amanţii sub paturi sau în dulapuri. Fructul oprit mîncat în aer liber, în nasul indiferenţilor, la drumul mare, capătă astfel o savoare deosebită. Nespus de dulce şi de pătrunzătoare voluptate trebuie să fie siguranţa că te poţi îmbrăţişa fără risc în faţa lumii, că stai seri de-a rîndul braţ la braţ în public, fără să te temi că vei fi recunoscut şi arătat cu degetul. O pereche nu-i decît o masă de întuneric şi seamănă întocmai cu o altă pereche. Cine întîrzie la plimbare nu vede în umbrele mişcătoare decît amorul care trece, nimic mai mult: dragostea fără nume pe care o ghiceşti, dar n-o cunoşti. Indrăgostiţii ştiu că sînt bine ascunşi; vorbesc pe şoptite, sînt ca la ei acasă; adeseori nu-şi spun nimic, merg ore întregi la întîmplare, fericiţi că se simt strîns lipiţi laolaltă, în aceeaşi bucată de indiană. E nevinovat şi voluptuos totodată. Clima poartă toată vina, numai ea trebuie să-i fi îndemnat de la început pe îndrăgostiţi să-şi aleagă locuri ferite prin colţurile mahalalei. In nopţile frumoase de vară nu poţi face ocolul oraşului Plassans fără să dai la fiecare colţ de zid de vreo pereche cu gluga trasă; unele locuri, de pildă, ca maidanul Saint-Mittre, se umplu cu aceste dominouri negre care se ating în treacăt, fără zgomot, în toropeala nopţii senine: ai zice că sînt invitaţii unui bal misterios pe care l-ar da stelele în cinstea iubirii oamenilor săraci. Cînd e prea cald şi fetele nu mai au şube, ele se mulţumesc să-şi sumeată fustele de deasupra. Iarna, îndrăgostiţii înfierbîntaţi nu mai simt gerul.

Coborînd pe drumul Nisei, Silvère şi Miette nici nu se gîndeau să se plîngă de noaptea rece de decembrie. Tinerii străbătură mahalaua adormită, fără să schimbe o vorbă. Simţeau din nou cu o mare bucurie farmecul cald al îmbrăţişării lor. Inimile le erau triste, fericirea pe care o gustau strîngîndu-se unul de altul avea în ea emoţia dureroasă a despărţirii şi li se părea că niciodată n-are să se împrăştie dulcea amărăciune a tăcerii care le legăna neîncetat mersul. Curînd casele se făcură tot mai rare. Ajunseră la capătul mahalalei. Aici se afla intrarea proprietăţii Jas-Meiffren, doi stîlpi zdraveni legaţi cu un grilaj, care lăsa să se vadă printre zăbrele o alee lungă de duzi. Fără să vrea, în trecere, Miette şi Silvère aruncară o privire într-acolo.

De la Jas-Meiffren, drumul mare coboară în pantă lină pînă în fundul unei văi care serveşte de albie unui rîuşor, Viorna, aproape sec vara şi torent iarna. Cele două şiruri de ulmi existau încă pe vremea aceea şi făceau din drum o alee măreaţă care tăia dealul plantat cu grîu şi cu vii sărăcăcioase ca o panglică lată de arbori uriaşi.

În noaptea de decembrie, sub luna luminoasă şi rece, cîmpurile proaspăt arate se întindeau de o parte şi de alta a drumului, asemeni unor straturi întinse de vată albicioasă care ar fi înăbuşit toate zgomotele din văzduh. În depărtare, doar glasul surd al Viornei aducea un fior în uriaşa pace a cîmpiei.

Cînd tinerii începură să coboare aleea, gîndul Miettei se întoarse la Jas-Meiffren care rămăsese în urmă.

— Mi-a fost tare greu să scap în astă-seară. Unchiul nu voia să-mi dea drumul. Se închisese în pivniţă şi cred că şi-a îngropat acolo banii, căci părea foarte înspăimîntat azi-dimineaţă de cele ce se vor întîmpla.

Îmbrăţişarea lui Silvère deveni mai caldă.

— Hai, fii curajoasă. Va veni şi vremea cînd ne vom vedea în voie toată ziua. Nu trebuie să te întristezi.

— Tu speri, răspunse ea, dînd din cap. Sînt zile cînd sînt foarte tristă şi nu muncile grele mă necăjesc atît de mult; dimpotrivă, adesea sînt fericită de asprimea unchiului şi de treburile la care mă pune. A avut dreptate să facă din mine o ţărancă: poate azi aş fi ajuns rău, căci, vezi tu, Silvère, sînt clipe cînd mă cred blestemată. Atunci aş vrea să mor... Mă gîndesc la cel pe care-l ştii...

Rostind ultimele cuvinte, vocea copilei fu curmată de un suspin. Silvère o întrerupse aproape cu asprime:

— Taci! Mi-ai făgăduit să nu te mai gîndeşti la asta. Nu-i vina ta.

Apoi adăugă pe un ton mai blînd:

— Ne iubim mult, nu? Cînd ne vom căsători n-o să mai ai clipe de cumpănă.

— Ştiu — murmură Miette — tu eşti bun, îmi întinzi mîna. Dar ce vrei? Mi-e frică şi uneori mă revolt. Mi se pare că mi s-a făcut o nedreptate şi atunci îmi vine să fiu rea. Numai ţie îţi deschid inima. De cîte ori mi se aruncă numele tatei în faţă, simt parcă arsuri pe tot corpul. Cînd trec şi aud pe copii cum strigă: „Hei, fata lui Chantegreil!" îmi ies din fire; aş vrea să-i prind şi să-i bat.

Şi după o tăcere posomorîtă, ea continuă:

— Tu eşti bărbat, te duci să tragi cu arma. Eşti fericit.

Silvère o lăsă să vorbească. După ce mai făcu cîţiva paşi, zise întristat:

— N-ai dreptate, Miette: furia ta n-are temei. Nu trebuie să te revolţi împotriva justiţiei. Eu plec să mă bat pentru drepturile noastre, ale tuturora; n-am să mă răzbun pe nimeni.

— N-are importanţă, aş vrea să fiu bărbat şi să trag cu arma. Cred că asta mi-ar face bine.

Fiindcă Silvère tăcea, ea îşi dădu seamă că-l nemulţumise. Simţea cum i se potolea înfierbîntarea. Bolborosi cu glas rugător:

— Nu eşti supărat pe mine? Plecarea ta îmi dă gînduri de astea şi mă întristează. Ştiu că ai dreptate, că trebuie să fiu ascultătoare.

Miette începu să plîngă. Mişcat, Silvère îi luă mîinile şi le sărută.

— Vezi, treci de la mînie la lacrimi, ca un copil. Trebuie să fii cuminte. Nu te cert... Aş vrea numai să te văd mai fericită şi asta depinde în mare măsură de tine.

Drama, amintită în chip aşa de dureros de Miette, îi întristă pe îndrăgostiţi cîtva timp. Mergeau cu capul plecat, tulburaţi de gîndurile lor. Apoi, Silvère, fără să vrea, începu din nou discuţia.

— Tu mă crezi mult mai fericit ca tine? Dacă bunica nu m-ar fi strîns de pe drumuri şi nu m-ar fi crescut, ce m-aş fi făcut? Afară de unchiul Anton, muncitor ca şi mine şi care m-a învăţat să iubesc republica, toate celelalte rude parcă s-ar teme să nu le murdăresc cînd trec pe lîngă ele.

Vorbea din ce în ce mai aprins; se oprise locului, ţinînd-o pe Miette în mijlocul drumului.

— Mi-e martor Dumnezeu că nu invidiez, nici nu urăsc pe nimeni. Dar dacă sîntem victorioşi, va trebui să le-o spun de la obraz acestor domnişori. În privinţa asta, unchiul Anton ştie multe. Vei vedea cînd ne vom întoarce. Vom trăi toţi liberi şi fericiţi.

Luîndu-l cu binişorul, Miette îl porni din nou la drum.

— Văd că-ţi iubeşti mult republica, zise copila încercînd să glumească. Oare mă iubeşti şi pe mine tot atît?

Rîdea, dar în rîsul ei era amărăciune. Poate că-şi spunea că Silvère ar părăsi-o foarte uşor ca să bată drumurile. Tînărul răspunse grav:

— Tu eşti femeia mea. Ţie ţi-am dat toată inima. Iubesc republica, pentru că te iubesc pe tine. Cînd vom fi căsătoriţi, ne va trebui multă fericire şi pentru partea aceasta de fericire, plec mîine dimineaţă. Mă sfătuieşti oare să stau acasă?

— O nu, răspunse cu vioiciune fata. Un bărbat trebuie să fie puternic. E frumos să fii curajos. Iartă-mi gelozia. Aş vrea să fiu tot aşa de puternică ca şi tine. Nu-i aşa că atunci m-ai iubi şi mai mult?

Păstră o clipă de tăcere, apoi adăugă cu o violciune şi naivitate încîntătoare:

— Ah! Cu cît bucurie am să te sărut cînd ai să te întorci!

Strigătul acesta, ţîşnit dintr-o inimă îndrăgostită şi curajoasă, îl mişcă adînc pe Silvère. O luă în braţe şi o sărută pe obraji de mai multe ori. Fata se apără rîzînd. De emoţie ochii îi erau plini de lacrimi.

În jurul îndrăgostiţilor cîmpia dormea înainte, în uriaşa pace a gerului. Ajunseră la mijlocul dealului. Aici, la stînga, se găsea un dîmb destul de ridicat, în vîrful căruia luna înălbea ruinele unei mori de vînt; doar turnul, năruit într-o parte, mai rămăsese. Aici se sfîrşea plimbarea pe care tinerii şi-o propuseră. De la pornirea lor din mahala, merseră drept înainte fără să arunce măcar o privire peste cîmp. După ce o sărută pe obraz, Silvère înălţă capul; zări moara:

— Ce mult am mers. Uite moara. Trebuie să fie aproape nouă jumătate. Să ne întoarcem.

Miette se bosumflă.

— Hai să mai mergem încă puţin — se rugă ea — numai cîţiva paşi pînă la drumul cel scurt, zău, numai pînă acolo...

Silvère o cuprinse iarăşi de mijloc zîmbind. Începură să coboare dealul. Nu se mai temeau de privirile curioşilor: de la ultimele case nu mai întîlniseră ţipenie de om. Rămaseră totuşi înveliţi în şubă. Şuba aceasta, haina aceasta a amîndurora, era ca un adevărat cuib al îndrăgostiţilor. În cîte seri fericite nu-i ascunsese? Dacă s-ar fi plimbat braţ la braţ, s-ar fi simţit atît de mici şi de izolaţi în imensitatea cîmpiei. Dar faptul că nu întruchipau decît o singură fiinţă le dădea siguranţă, îi făcea mai mari. Prin cutele şubei priveau cîmpiile ce se întindeau pe marginile drumului şi nu-şi mai simţeau dragostea strivită sub indiferenţa vastelor orizonturi. Li se părea că luaseră cu ei casa, că se bucurau de privelişte ca de la o fereastră, îndrăgind singurătăţile liniştite, întinderile de lumină adormită, colţurile de

natură nedesluşite sub linţoliul iernii şi al nopţii, toată valea care-i fermeca fără să se pună totuşi între inimile lor strîns unite.

De altfel, renunţaseră la o discuţie ordonată; nu mai vorbeau despre alţii şi nici măcar despre ei: trăiau numai clipa prezentă, schimbînd o strîngere de mînă, scoţînd cîte o exclamaţie la vederea unei privelişti, rostind vorbe rare, fără să le înţeleagă prea bine, ca şi cum ar fi fost toropiţi de căldura trupurilor lor. Silvère uitase de entuziasmul pentru republică. Miette nu se mai gîndea că iubitul o s-o părăsească peste o oră, pentru multă vreme, poate pentru totdeauna. Ca şi-n alte zile, cînd pacea întîlnirii nu cunoştea clipele despărţirii, se lăsau furaţi de vraja dragostei.

Mergeau mereu înainte. Ajunseră în curînd la drumul acela scurt de care vorbea Miette, crîmpei de uliţă care se afunda în cîmp, ducînd la un sat clădit pe malul Viornei. Nu se opriră, ci coborîră mai departe, prefăcîndu-se că nu văd cărarea pe care-şi făgăduiseră să nu treacă. De-abia cîteva minute mai tîrziu, Silvère murmură:

— Trebuie să fie foarte tîrziu şi eşti obosită.

— Nu, îţi jur, nu sînt obosită, răspunse fata. Aş merge aşa cîteva poşte.

Apoi adăugă alintîndu-se:

— Vrei să coborîm pînă la livada Sainte-Claire? Acolo ne oprim şi ne întoarcem.

Silvère, legănat de mersul cadenţat al fetei, care visa cu ochii deschişi, nu se împotrivi. Erau iarăşi parcă în al nouălea cer. Înaintau încetinind pasul, de teama momentului cînd vor trebui să urce din nou dealul: cît mergeau înainte li se părea că merg spre o veşnicie a înfrăţirii care-i lega unul de altul; întoarcerea însemna despărţirea, neînduplecatul rămas bun.

Încetul cu încetul, panta se făcea tot mai lină. În fundul văii se întindeau fîneţe pînă la Viorna care curgea la celălalt capăt, de-a lungul unui şir de dealuri mici. Aceste fîneţe, despărţite cu garduri vii de drumul mare, sînt livezile Sainte-Claire.

— El — zise Silvère, zărind primele întinderi de arbă — mergem şi pînă la pod.

Miette izbucni într-un hohot de rîs. Il luă pe Silvère de gît şi-l sărută zgomotos.

La locul unde încep gardurile vii, aleea de arbori se termina, atunci, cu doi ulmi, doi uriaşi şi mai impunători ca ceilalţi. Pămîntul se întindea gol la marginea drumului, ca un întins aşternut de lînă verde, pînă la sălciile şi mestecenii de pe malul rîului. De la ultimii ulmi pînă la pod nu erau mai mult de trei sute de metri. Îndrăgostiţilor le trebui un sfert de oră ca să parcurgă această distanţă. În sfîrşit, deşi mergeau cu atîta încetineală, ajunseseră şi pe pod, unde se opriră.

În faţa lor, drumul spre Nisa urca pe povîrnişul opus al văii din care ei nu puteau vedea decît un capăt destul de scurt, căci valea făcea o cotitură bruscă la vreo jumătate de kilometru de pod şi se pierdea între colinele împădurite. Uitîndu-se îndărăt zăriră celălalt capăt al drumului, cel pe care-l străbătuseră şi care merge în linie dreaptă de la Plassans pînă la Viorna. Sub frumoasa lună plină de iarnă, ai fi zis că e o lungă panglică de argint mărginită de chenarele sumbre ale celor două şiruri de ulmi. La dreapta şi la stînga, pămînturile arate de pe deal păreau vagi mări cenuşii, tăiate de această panglică, de drumul alb de îngheţ cu luciu metalic. Sus de tot, la orizont, se zăreau cîteva ferestre încă luminate, din mahala, asemenea unor scîntei vii. Miette şi Silvère, mergînd la pas, se depărtaseră mai bine de o poştă. Aruncară o privire asupra drumului parcurs, muţi de admiraţie în faţa uriaşului amfiteatru care urca pînă la marginea văzduhului şi pe care trîmbele de lumini albastre curgeau ca pe treptele unei cascade uriaşe. Acest decor straniu, această colosală apoteoză se ridica într-o neclintire şi o tăcere de moarte. Nimic nu putea fi asemănat acestei măreţii impunătoare.

Apoi tinerii, rezemaţi de parapetul podului, priviră la picioarele lor Viorna, umflată de ploi, care curgea vuind surd şi continuu. În josul şi susul apei, în mijlocul adîncurilor întunecate, ei desluşeau liniile negre

ale arborilor crescuţi pe maluri; ici şi colo, o rază de lună se strecura, făcînd pe apă o dîră de cositor topit care lucea şi se zbătea, asemenea unui efect de lumină pe solzii unui animal viu. Aceste luciri alergau cu un farmec misterios de-a lungul curgerii torentului, între fantomele nedesluşite ale frunzişurilor. Parcă era o vale fermecată, un loc de taină, unde trăia o viaţă ciudată un întreg popor de umbre şi de lumini.

Îndrăgostiţii cunoşteau bine această parte a rîului: în nopţile calde de iulie coborîseră adesea pînă aici ca să se răcorească; petrecuseră ore întregi ascunşi în boschetele de sălcii de pe malul drept, acolo unde fîneţele de la Sainte-Claire îşi desfăşurau covorul lor de iarbă pînă la marginea apei. Îşi aminteau de cele mai mici cute ale malului; de pietrele pe care trebuiau să sară ca să treacă Viorna, atunci subţire ca un fir; de ascunzişurile în iarba unde visaseră visurile lor de dragoste. Iată de ce Miette contempla de pe pod cu o privire plină de dorinţi malul drept al rîului.

— Dac-ar fi mai cald, am putea coborî să ne odihnim un pic, înainte de a urca dealul, oftă ea.

Apoi, după o tăcere, cu ochii mereu aţintiţi pe malurile Viornei:

— Ia te uită, Silvère, pata aceea neagră, colo, lîngă stăvilar. Îţi aminteşti? E hăţişul unde am stat anul trecut în Joia Rusaliilor.

— Da, e hăţişul, răspunse Silvère cu glas scăzut.

Acolo îndrăzniseră să se sărute pe obraji. Amintirea evocată de Miette le pricinui amîndurora o senzaţie delicioasă, o emoţie în care se împleteau bucuriile din trecut cu speranţele de mîine. Ca la lumina unui fulger, revăzură neuitatele lor seri petrecute împreună, mai ales seara aceea de Rusalii, de care îşi aminteau pînă şi cele mai mici amănunte: văzduhul cald, răcoarea sălciilor de pe Viorna, cuvintele lor pline de dezmierdări. Şi pe cînd îi năpădea trecutul ca un dulce parfum, crezură că pătrund necunoscutul viitorului, că se văd unul în braţele celuilalt, că li s-a împlinit astfel visul şi că se plimbă prin viaţă cum se plimbau acum pe drumul mare, acoperiţi cu aceeaşi

şubă. Atunci căzură iarăşi în visare, ochi în ochi, zîmbindu-şi pierduţi în mijlocul luminilor mute.

Deodată Silvère ridică capul. Se desprinse din cutele şubei şi ciuli urechile. Mirată, Miette făcu la fel fără să priceapă de ce se dezlipea de ea cu un gest aşa de brusc.

De cîteva clipe, zgomote nelămurite veneau dindărătul colinelor, prin mijlocul cărora se pierdea drumul spre Nisa. Erau parcă zdruncinăturile îndepărtate ale unui convoi de care. Viorna acoperea de altfel cu vuietul ei aceste zgomote încă nedesluşite.

Dar treptat zgomotele se accentuară semănînd cu tropotele unei armate în marş. Apoi, în răpăitul care creştea, se desluşi larma unei mulţimi, suflări ciudate de uragan, cadenţate şi ritmice, parc-ar fi fost bubuiturile unei furtuni cumplite care se apropia cu repeziciune, tulburînd văzduhul adormit.

Silvère asculta fără să poată prinde glasurile furtunii, pe care dealurile le împiedicau să ajungă desluşit pînă la dînsul. Şi dintr-o dată, o grămadă întunecată apăru la cotitura drumului; o Marsilieză formidabilă, cîntată cu furie răzbunătoare, izbucni.

— Ei sînt! strigă Silvère într-un avînt de bucurie şi entuziasm. Urcă în fugă dealul, tîrînd-o pe Miette după dînsul. La stînga drumului era un povîrniş plantat cu stejari verzi pe care se căţărară amîndoi, ca să nu fie tîrîţi de valul mulţimii care urla.

Pe povîrniş, din umbra unor tufişuri, fata, palidă, privea cu tristeţe la oamenii ale căror cîntece îndepărtate i-l smulseseră pe Silvère din braţe. I se părea că toată gloata venea ca să se pună între Silvère şi dînsa. Erau atît de fericiţi cu cîteva clipe mai înainte, atît de strîns uniţi, atît de singuri, atît de pierduţi în vasta tăcere, sub lumina discretă a lunii! Iar acum Silvère, cu capul întors, părea că nici nu mai ştie de ea şi-şi aţintea privirile spre aceşti necunoscuţi pe care-i numea fraţi.

Gloata cobora într-un avînt măreţ, nestăvilit. Năvala celor cîteva mii de oameni, în pacea moartă şi îngheţată a orizontului, avea o cumplită măreţie. Drumul, asemenea unui torent, rostogolea valuri vii

care nu se mai sfîrşeau parcă: la cotitură apăreau mereu alte mase negre şi cîntecele lor umflau din ce în ce vocea furtunii omeneşti. Cînd apărură ultimele batalioane, izbucnirea fu asurzitoare. Marsilieza umplu văzduhul; suflată parcă de guri uriaşe în trompete monstruoase, care o aruncau vibrantă, cu asprimi de aramă, în toate colţurile văii Şi cîmpia adormită se deşteptă tresărind, fremătă toată ca o tobă bătută şi răsună din adîncuri, repetînd în toate ecourile notele înflăcărate ale imnului naţional. Atunci nu cîntară numai oamenii, ci din toate colţurile orizontului, de pe stîncile îndepărtate, de pe fîşiile de pămînt arate, din livezi, din boschete, pînă şi din mărăcini, parcă ieşeau glasuri omeneşti. Li se părea că din vastul amfiteatru care se ridică de la rîu spre oraş, de pe cascada uriaşă albăstrită de lună, un popor invizibil şi numeros aplaudă pe răsculaţi; că din fundul albiei Viornei, din apele învîrstate de misterioase dungi de cositor topit, nu era gaură întunecată din care oamenii ascunşi să nu repete fiecare refren cu o mînie şi mai mare. Toată cîmpia, în cutremurarea văzduhului şi pămîntului, striga răzbunare şi libertate. Atît timp cît mica armată cobori dealul, răcnetul mulţimii se rostogoli astfel în unde sonore străbătute de năprasnice izbucniri, care zguduiau pînă şi pietrele de pe drum.

Palid de emoţie, Silvère asculta şi privea mereu. Răsculaţii din frunte, care tîrau după ei masa forfotitoare şi zgomotoasă, adevărat monstru nedesluşit în umbră, se apropiau de pod cu paşi repezi.

— Credeam, — murmură Miette — că voi nu trebuie să treceţi prin Plassans.

— Şi-or fi schimbat planul de campanie, răspunse Silvère. Într-adevăr, noi trebuia să ne îndreptăm spre capitala departamentului pe drumul Toulonului, lăsînd în stînga Plassans şi Orchères. Aştia trebuie să fi plecat azi după-amiază din Alboise şi să fi trecut spre seară pe la Tulettes.

Capul coloanei ajunsese în faţa tinerilor. În mica armată domnea mai multă ordine decît te-ai fi aşteptat de la o gloată de oameni nedisciplinaţi. Contin-

gentele din fiecare oraş, din fiecare tîrg, formau batalioane deosebite, care mergeau la cîţiva paşi unele de altele. Batalioanele păreau că ascultă de şefi. De altfel, avîntul care-i mîna acum pe panta dealului îi unea într-o masă compactă, puternică, de neînvins. Să tot fi fost acolo vreo trei mii de oameni uniţi şi mînaţi înainte de vîntul mîniei. Nu se puteau vedea bine toate ciudatele amănunte ale acestei scene, din pricina umbrei aruncate pe drum de povîrnişurile înalte. Dar la cinci-şase paşi de tufişurile unde se adăpostiseră Miette şi Silvère, povîrnişul din stînga se apleca făcînd loc unui drumeag care urma cursul apei şi luna, strecurîndu-se prin această spărtură, tăia drumul cu o bandă luminoasă. Cînd primii răsculaţi intrară în această rază, se treziră pe neaşteptate inundaţi de o lumină atît de pătrunzătoare, încît se puteau desluşi limpede pînă în cele mai mici colţuri chipurile şi îmbrăcămintea lor. Pe măsură ce defilau contingentele, cei doi tineri le vedeau astfel perindîndu-se impresionante, mereu împrospătate de alte rînduri, izvorîte brusc din întuneric.

Cînd cei dintîi răsculaţi intrară în lumină, Miette cu o mişcare instinctivă se lipi mai strîns de Silvère, deşi se simţea în siguranţă, la adăpostul privirilor. Îşi petrecu braţele pe după gîtul lui Silvère şi-şi rezemă capul de umărul lui. În picioare, cu capul înfăşurat în glugă, palidă, îşi aţintea privirile asupra pătratului luminos pe care-l străbăteau iute figuri atît de bizare, transfigurate de entuziasm, cu gura larg deschisă şi neagră, plină de strigătul răzbunător al Marsiliezei.

Silvère, pe care-l simţea cum freamătă lîngă dînsa, i se plecă la ureche şi-i spuse numele diferitelor contingente, pe măsură ce treceau.

Coloana mergea pe rînduri de opt oameni. În frunte erau flăcăi zdraveni, cu capete mari, care păreau să aibă o forţă herculeană şi o credinţă naivă de giganţi. Republica avea să găsească în ei apărători orbi şi zeloşi. Purtau pe umeri topoare mari cu tăişul proaspăt ascuţit, lucind în bătaia lunii.

— Sînt tăietorii de lemne din pădurile de la Seille, zise Silvère. Din ei s-a înjghebat un corp de săpători. Un semn să facă numai unul din şefii lor şi oamenii aceştia ar fi gata să meargă pînă la Paris, să spargă poarta oraşului cu topoarele, aşa cum doboară stejarii bătrîni din munţi.

Tînărul vorbea cu mîndrie de pumnii zdraveni ai fraţilor lui. Cum îndărătul lemnarilor veneau muncitori şi oameni cu bărbi aspre, arşi de soare, el continuă :

— Contingentul de la Palud. E primul tîrg care s-a răsculat. Oamenii în bluză sînt muncitorii care lucrează stejarul ; ceilalţi, cu veste de catifea, trebuie să fie vînătorii şi cărbunarii care trăiesc în trecătoarea Seille. Vînătorii l-au cunoscut, Miette, pe tatăl tău. Au arme bune pe care le mînuiesc cu dibăcie. Ah ! de-ar fi cu toţii înarmaţi la fel ! Dar nu prea sînt puşti. Ia te uită, muncitorii n-au decît ciomege.

Miette privea şi asculta fără să zică o vorbă. Cînd Silvère îi vorbi de tatăl ei, sîngele i se urcă violent în obraji. Aprinsă la faţă, îi examină pe vînători cu mînie, dar parcă şi cu o ciudată simpatie. Din clipa aceea parcă se molipsi şi ea de febra şi entuziasmul frenetic provocate de cîntecele răsculaţilor...

Coloana, care începu încă o dată Marsilieza, cobora mereu, biciuită de suflul aspru al mistralului. După oamenii din Palud, urmă o altă trupă de muncitori, printre care se zăreau, în număr destul de mare, burghezi cu paltoane.

— Uite oamenii din Saint-Martin-de-Vaulx, continuă Silvère. Orăşelul ăsta s-a răsculat aproape in acelaşi timp cu Palud ; patronii s-au alăturat muncitorilor. Sînt aici oameni bogaţi, Miette, bogaţi care ar putea trăi liniştiţi la ei acasă, dar se duc totuşi să-şi rişte viaţa pentru apărarea libertăţii. Trebuie să-i iubim pe aceşti bogaţi... Nici ăştia nu au arme ; de-abia cîteva puşti de vînătoare. Ii vezi, Miette, pe cei care au la cotul stîng banderolă de stofă roşie ? Sînt şefii.

Dar Silvère rămînea în urmă. Contingentele coborau dealul mai repede ca vorbele sale. Mai vorbea încă

de Saint-Martin-de-Vaulx, cînd două batalioane apucaseră să treacă de dunga luminoasă care înălbea drumul.

— Ai văzut? întrebă el. Răsculaţii din Alboise, din Alboise şi din Tulettes; au trecut. L-am cunoscut pe Bourgat fierarul. El trebuie să fi venit chiar astăzi cu răsculaţii. Cum mai aleargă!

Miette se aplecă acum ca să urmărească mai bine cu privirea trupele ce i le arăta Silvère. Simţi cum o cuprinde un fior care i se urca în piept şi-i încleşta gîtul. În acel moment, apăru un batalion mai numeros şi mai disciplinat decît celelalte. Răsculaţii care-l alcătuiau, aproape toţi îmbrăcaţi cu bluze albastre, erau încinşi cu centiron roşu; ai fi zis că sînt îmbrăcaţi în uniformă. In mijlocul lor mergea călare un om cu sabia la şold. Cei mai mulţi din soldaţii aceştia improvizaţi aveau puşti, carabine sau fostele sînețe ale gărzii naţionale.

— Nu-i cunosc pe ăştia, zise Silvère. Omul călare trebuie să fie şeful despre care mi s-a vorbit. A adus cu dînsul contingentele de la Faverolles şi din satele vecine. Ar trebui ca toată coloana să fie echipată aşa.

Dar n-avu timp să răsufle.

— Ah! iată ţăranii! strigă el.

După oamenii din Faverolles, înaintau grupuri mici formate din zece-douăzeci de oameni cel mult. Toţi purtau haina scurtă a ţăranilor din sud. Cîntînd, agitau furci şi coase; ba unii nu aveau decît hîrleţe de săpători. Fiecare cătun trimisese toţi oamenii zdraveni.

Silvère, care recunoştea grupele după şefi, înşira înfierbîntat:

— Contingentul de la Chavonoz! Nu-s decît opt oameni, dar unul şi unul! Unchiul Antoine îi cunoaşte... Iată Nazère! Iată Poujols! Sînt toţi, unul n-a lipsit la apel. Valqueyras! Iată-l şi pe popă cu dînşii, mi s-a spus că-i un bun republican.

Era beat de entuziasm. Acum cînd fiecare batalion nu avea decît cîţiva răsculaţi, trebuia să-i numească în pripă şi graba îi dădea o înfăţişare de nebun.

— Ah! Miette, ce frumoasă defilare! Rozan! Vernoux! Corbière! şi încă mai sînt, vei vedea. Aştia n-au decît coase, dar vor cosi trupele ca în palmă... Saint Eutrope! Nazat! Les Gardes! Marsanne! toată coasta de nord de la Seille!... Ce mai încolo, încoace, vom învinge. Toată ţara e cu noi. Priveşte braţele acestor oameni, sînt negre şi tari ca fierul. Şi mai sînt încă. Uite Pruines! Roches-Noires! Aştia din urmă sînt contrabandişti, au carabine. Alte coase şi furci, contingentele de ţărani continuă: Castel-le-Vieux! Sainte-Anne! Graille! Estourmel! Murdaran!

Şi termină, cu vocea înecată de emoţie, enumerarea acestor oameni, pe care parcă-i lua şi-i ridica un vîrtej pe măsură ce-i arăta cu degetul. Înălţat, cu faţa aprinsă, arăta contingentele cu un gest nervos. Miette urmărea gestul. Simţea că drumul o trage în jos, ca adîncul unei prăpastii. Ca să nu alunece de pe povîrniş, se ţinea de gîtul tînărului. O beţie ciudată venea din mulţimea ameţită de zgomot, de curaj şi de credinţă. Toţi aceştia, zăriţi o clipă într-o rază de lună, tineri, bărbaţi în toată firea, bătrîni agitînd arme ciudate, îmbrăcaţi în fel de fel de costume, de la bluza muncitorului pînă la redingota burghezului: şirul nesfîrşit de capete, din care momentul şi împrejurarea modelau neuitate măşti de energie şi de entuziasm fanatic, căpătau în cele din urmă în ochii fetei aspectul năvalnic al unui torent. Uneori i se părea că nu mai mergeau singuri, că erau duşi de Marsilieză, de cîntecul acesta aprig cu sonorităţi formidabile. Nu putea desluşi cuvintele, nu auzea decît un tunet neîntrerupt, de la notele surde, pînă la cele vibrante, ascuţite ca nişte ace ce i s-ar fi înfipt treptat în carne. Urletul acesta de revoltă, apelul la luptă şi la moarte, cu cutremurări de mînie, cu dorinţa arzătoare de libertate, uimitorul amestec de măcel şi de avînturi sublime lovind-o drept în inimă, fără oprire şi mai adînc la fiecare brutalitate a ritmului, îi pricinuia chinurile pline de voluptate ale fecioarei martire, care se ridică şi zîmbeşte sub bici. Şi mulţimea se scurgea mereu dusă de valul gălăgios. Defilarea, care ţinu doar cî-

teva minute, li se păru tinerilor că nu trebuie să se mai sfîrşească vreodată.

Fireşte, Miette era un copil. Se îngălbenise la apropierea mulţimii şi plînsese dragostea ei fără de noroc, deşi era o fată curajoasă, o fire înflăcărată care se entuziasma cu uşurinţă. Emoţia care-o cuprinsese încetul cu încetul o zguduia acum toată. Devenea băiat. Ar fi luat bucuros o armă şi i-ar fi urmat pe răsculaţi. Dinţii ei albi, pe măsură ce defilau puştile şi coasele, se arătau mai lungi şi mai ascuţiţi, între buzele roşii, parc-ar fi fost colţii unui pui de lup, căruia i-ar fi venit poftă să muşte. Şi cînd îl auzea pe Silvère că numără contingentele de tovarăşi din ce în ce mai precipitat, i se părea că elanul coloanei creştea cu fiecare vorbă. Parcă era o furie dezlănţuită, o pulbere omenească măturată de o furtună. Totul se învîrtea în jurul ei. Închise ochii. Lacrimi mari, calde îi lunecau pe obraji. Silvère avea şi el lacrimi la capătul genelor.

— Nu văd oamenii care au plecat din Plassans azi după-masă, îngînă el.

Încerca să desluşească capătul coloanei aflat încă în umbră. Apoi strigă triumfător:

— Uite-i! Poartă drapelul, li s-a încredinţat drapelul.

Voi să sară jos de pe dîmb şi să se alăture prietenilor, dar în clipa aceea răsculaţii se opriră. În lungul coloanei se auziră ordine. Marsilieza se stinse şi nu se mai auzi decît murmurul confuz al mulţimii care fremăta încă. Silvère, care asculta atent, putu înţelege ordinele care se transmiteau din contingent în contingent şi care-i chemau pe oamenii din Plassans în frunte. În timp ce fiecare batalion se alinia la marginea drumului ca să lase să treacă drapelul, tînărul, tîrînd pe Miette după dînsul, începu să urce povîrnişul.

— Vino — zise el — vom fi înaintea lor de partea cealaltă a podului.

Şi după ce ajunseră sus pe arătură, alergară pînă la moară, al cărei stăvilar închidea drumul. Aici, trecură Viorna pe o scîndură aruncată de morari. Apoi

tăiară de-a curmezișul pășunilor Sainte-Claire, ținîndu-se mereu de mîna și gonind mereu, fără să schimbe o vorbă. Pe drumul mare, coloana desena o linie întunecată pe care ei o urmăriră de-a lungul gardurilor. Printre răsuri erau spărturi. Prin una din aceste spărturi Silvère și Miette ajunseră la drumul mare.

Cu tot ocolul mare ce-l făcuseră, ajunseră în același timp cu oamenii din Plassans. Silvère strînse cîteva mîini; oamenii trebuiau să-și închipuie că el aflase noua direcție a răsculaților și că le ieșise în întîmpinare. Miette, cu fața pe jumătate ascunsă în gluga șubei, fu privită cu curiozitate.

— Ia te uită! E fata lui Chantegreil — zise un om din mahala — nepoata lui Rébufat, arendașul de la Jas-Meiffren.

— De unde vii, haimana? strigă un altul.

Silvère, beat de entuziasm, nu se gîndise la mutra pe care avea s-o facă iubita lui auzind glumele muncitorilor. Miette, rușinată, îi privi parcă ar fi vrut să ceară sprijin și ajutor. Dar, n-apucase să deschidă gura și un alt glas se ridică din grup, zicînd cu brutalitate:

— Tată-său e la ocnă; nu vrem printre noi pe fata unui hoț și a unui asasin.

Miette păli îngrozită.

— Minți — murmură ea — tata a ucis, dar n-a furat.

Și pentru că Silvère strîngea pumnii, mai palid și mai tulburat decît dînsa, îi zise:

— Lasă, asta mă privește pe mine.

Apoi, uitîndu-se la ei, repetă cu tărie:

— Minți! Minți! N-a luat niciodată un ban de la nimeni. O știi prea bine. De ce îl insulți, cînd nu-i de față?

Stătea mîndră și dreaptă în mînia ei. Fire înflăcărată, pe jumătate sălbatică, părea că primește destul de calm acuzația de asasinat, dar acuzația de furt o scotea din sărite. Lumea știa acest lucru și de aceea mulțimea îi arunca învinuirea în față, dintr-o răutate prostească.

Omul care-l făcuse pe tată-său hoţ repetase ceea ce auzise şi el de ani de zile. Faţă de reacţia violentă a fetei, muncitorii începură să chicotească. Silvère încleşta tot mai tare pumnii. Intîmplarea s-ar fi sfîrşit prost, dacă un vînător din Seille, care se aşezase pe un morman de piatră la marginea drumului, aşteptînd ca trupa să pornească din nou, nu i-ar fi venit în ajutor fetei.

— Fata are dreptate, zise el. Chantegreil era de-ai noştri. L-am cunoscut. Procesul lui n-a fost de loc limpede. Am crezut întotdeauna în adevărul declaraţiilor făcute în faţa judecătorilor. Jandarmul pe care l-a doborît în vînătoare cu un foc de puşcă trebuie să-l fi luat şi pe el la ochi cu carabina. Ce vreţi, trebuie să te aperi! Dar Chantegreil era un om cinstit, Chantegreil n-a furat.

Cum se întîmplă în asemenea împrejurări, mărturia braconierului fu de ajuns pentru ca Miette să-şi găsească apărători. Mai mulţi muncitori declarară că şi ei îl cunoscuseră pe Chantegreil.

— Da, da, i-adevărat. Nu era hoţ. La Plassans sînt destui ticăloşi care ar trebui trimişi la ocnă în locul lui. Chantegreil era fratele nostru. Hai, linişteşte-te, fetiţo!

Miette n-auzise niciodată vorbindu-se de bine despre tatăl ei. De obicei, în faţa ei îl făceau pungaş, criminal şi uite că întîlnise oameni de inimă care aveau pentru el cuvinte de iertare şi declarau că era cinstit. Izbucni în lacrimi. Aceeaşi emoţie care i se urcase ca un nod cînd auzise Marsilieza o cuprinse acum.

Nu ştia cum să mulţumească oamenilor acestora, miloşi cu cei nenorociţi. La un moment dat, îi veni să le strîngă mîna la toţi bărbăteşte. Dar inima o învăţă ceva mai bun. Alături se afla răsculatul care purta drapelul. Ea apucă prăjina drapelului şi, drept mulţumire, zise cu un ton rugător:

— Daţi-mi-l, îl voi duce eu.

Muncitorii, oameni simpli, înţeleseră sublima naivitate a acestei mulţumiri.

— Aşa — strigară — fata lui Chantegreil va purta drapelul.

Un tăietor de lemne băgă de seamă că fata o să ostenească repede și că n-o să mai poată merge departe.

— Sînt voinică, zise ea cu mîndrie sumecîndu-și mînecile și arătîndu-și brațele rotunde și pline ca ale unei femei în toată firea.

— Numai o clipă, răspunse, după ce i se întinse drapelul.

Își scoase repede șuba și și-o puse din nou, după ce o întoarse pe dos cu căptușeala roșie în afară. Atunci apăru în lumina lunii, îmbrăcată într-o largă mantie de purpură care-i cădea pînă jos. Gluga oprită pe marginea cocului îi stătea ca un fel de beretă frigiană. Apucă drapelul, strînse prăjina la piept și stătu dreaptă între cutele acestui stindard sîngeros care fîlfîia îndărătul ei. Intr-un avînt de energică mîndrie, își înălță spre cer capul de copil exaltat, acoperit de păr creț, cu ochi mari umezi, cu buzele întredeschise într-un zîmbet. In momentul acela era Fecioara Libertate.

Răsculații izbucniră în aplauze. Meridionalii, cu imaginația lor vie, erau surprinși și entuziasmați de apariția acestei fete înalte îmbrăcate în roșu, strîngînd nervos drapelul la sîn.

Din grup izbucniră strigăte:

— Bravo fata lui Chantegreil! Să rămînă cu noi, ne va purta noroc!

Ar mai fi aclamat-o mult, de nu venea ordinul de plecare. Și în timp ce coloana se punea în marș, Miette strînse mîna lui Silvère, care se apropiase de ea și-i șopti la ureche:

— Înțelegi? Vreau să rămîn cu tine. Vrei?

Fără să-i răspundă, Silvère îi strînse și el mîna. Primi. De altfel era așa de emoționat, încît se lăsă cucerit de entuziasmul tovarășilor săi. Miette i se păruse atît de frumoasă, de mare, de sfîntă, încît tot timpul cît urcau dealul, o vedea înaintea ochilor strălucitoare, într-o glorie purpurie. Acum o confunda cu cealaltă mare dragoste a lui, republica. Ar fi voit să ajungă mai repede, să aibă pușca pe umăr. Dar răsculații urcau încet. Ordinul era să facă, pe cît posi-

bil, cît mai puţin zgomot. Coloana înainta între două ziduri de ulmi, asemenea unui şarpe uriaş, care îşi tîra inelele în zvîrcoliri ciudate. Noaptea rece de decembrie îşi recăpătase tăcerea, numai Viorna părea că vuieşte şi mai tare.

De la primele case ale mahalalei, Silvère dădu fuga să-şi ia arma ascunsă pe maidanul pe care-l găsi adormit sub lună. Îi ajunse din urmă pe răsculaţi, în faţa Porţii Romei. Miette se plecă şi-i spuse cu zîmbetul ei copilăresc:

— Mi se pare că sînt la procesiunea din Joia Mare şi că duc prapurul Sfintei Marii.

II

Plassans este o subprefectură de vreo zece mii de suflete. Clădit pe podişul care domină Viorna, împrejmuit la nord de dealurile Garrigues, una din ultimele ramificaţii ale Alpilor, oraşul e aşezat într-un fel de fundătură. In 1851 nu comunica cu ţinuturile învecinate decît prin două drumuri, drumul spre Nisa, care coboară la răsărit şi drumul spre Lyon care urcă la apus, unul fiind continuarea celuilalt pe două linii aproape paralele. De atunci s-a construit o cale ferată pe la sudul oraşului, la poalele dealului care coboară în pantă iute de la fostele fortăreţe pînă la rîu. Astăzi, cînd vii de la gara aşezată pe malul drept al torentului, zăreşti, de cum ridici ochii, primele case din Plassans, cu grădini în terasă. Trebuie să urci mai bine de un sfert de oră ca să ajungi pînă acolo.

Acum vreo douăzeci de ani, datorită fără îndoială lipsei de comunicaţii, nici un oraş nu-şi păstrase mai bine ca Plassans caracterul bogat şi aristocratic al fostelor cetăţi din Provence. Avea şi are încă şi astăzi un cartier întreg de palate, clădite sub Ludovic al XIV-lea şi Ludovic al XV-lea, vreo douăsprezece biserici, case de călugări iezuiţi şi capuţini, un număr considerabil de mănăstiri. Deosebirea între clasele sociale a rămas, ca şi altădată, observată prin felul cum

sînt împărțite cartierele. Plassans are trei cartiere și fiecare din ele formează un orășel aparte și complet, avînd bisericile, locurile de plimbare, obiceiurile și priveliștile sale.

Cartierul nobililor, numit și cartierul Saint-Marc, după numele uneia dintre parohiile care-l deservesc, un mic Versailles cu străzi drepte, năpădite de iarbă, cu case spațioase pătrate și grădini vaste, se întinde spre sud, pe marginea podișului; unele palate, construite la nivelul pantei, au un șir dublu de terase, de unde se vede toată valea Viornei, minunată priveliște mult lăudată în ținut. Vechiul cartier, fostul oraș propriuzis, își întinde la nord-vest ulițele lui strîmte și întortocheate, mărginite cu cocioabe dărăpănate; aici se află primăria, tribunalul civil, piața și jandarmeria; această parte a orașului, cea mai populată, este locuită de muncitori, de negustori, un întreg popor mărunt, sărac și harnic. In sfîrșit, orașul nou formează un fel de pătrat lung la nord-est: burghezia, cei care au strîns averi ban cu ban și cei care exercită profesiunile libere, locuiesc în case aliniate vopsite în galben deschis. Acest cartier înfrumusețat de subprefectură, clădire urîtă, de ipsos cu rozase, are de-abia din 1851 cinci sau șase străzi; este de curînd construit și tinde să se mărească, mai ales de cînd a fost făcută calea ferată.

Ceea ce face ca și astăzi orașul să fie rupt în trei părți independente și deosebite e faptul că cele trei cartiere sînt mărginite de căi mari. Bulevardul Sauvaire și strada Romei care merge în prelungirea acestuia, îngustîndu-se, se întind de la apus la răsărit, de la Poarta Mare la Poarta Romei, tăind astfel orașul în două, despărțind cartierul nobililor de celelalte. La rîndul lor, și acestea sînt limitate de strada la Banne, cea mai frumoasă din partea locului. Strada la Banne începe de la bulevardul Sauvaire și urcă spre nord, lăsînd la stînga clădirile întunecate ale vechiului cartier, la dreapta casele de un galben-deschis ale orașului nou. Aici, pe la mijlocul străzii, în fundul unei piețe mici plantate cu arbori sfrijiți, se înalță subpre-

fectura, monument de care burghezii din Plassans sînt foarte mîndri.

Ca și cum ar fi vrut să se izoleze și să se închidă și mai mult, orașul este înconjurat de o centură de vechi fortificații care nu mai servesc astăzi decît ca să-l facă și mai întunecat și mai îngust. Cu cîteva focuri de pușcă s-ar putea dărîma aceste fortificații ridicole, mîncate de iederă și încununate cu mixandre sălbatice, avînd cel mult înălțimea și grosimea unor ziduri de mănăstire. Fortificațiile sînt prevăzute cu cîteva treceri, unele folosite și azi, dintre care două mai principale, numite Poarta Romei și Poarta Mare. Prima dă în drumul Nisei, a doua în drumul Lyonului, la celălalt capăt al orașului. Pînă în 1853, trecerile erau prevăzute cu porți uriașe de lemn cu două canaturi arcuite sus și întărite cu plăci de fier. Porțile se încuiau de două ori cu cheia — vara la unsprezece, iarna la zece seara. După ce-și trăgea zăvoarele, ca o fată fricoasă, orașul dormea liniștit. Un paznic, care locuia într-un fel de gheretă așezată în unul din colțurile interioare ale porții, avea sarcina să deschidă persoanelor întîrziate. Dar trebuia să parlamentezi mult. Paznicul nu dădea drumul decît după ce se uita bine cu lanterna și după ce cerceta cu atenție chipurile printr-o ferestruică : puțin să-i fi displăcut numai și te culcai afară. Întreaga mentalitate a orașului, alcătuită din lașitate, egoism, tipicărie, ură de tot ce e în afară, îmbinată cu dorința religioasă de viață claustrată, se găsea în cheile care se răsuceau în porțile de fier în fiecare seară. Plassans, după ce se fereca bine, își zicea : „Sînt la mine acasă“, cu satisfacția unui burghez bigot, căruia nemaifiindu-i teamă de casa cu bani, sigur că nu va fi deșteptat de nici un zgomot, își spune rugăciunea și se trîntește cu voluptate în pat. Cred că nu există oraș care să se fi încăpățînat pînă tîrziu de tot în asemenea obiceiuri de călugăriță.

Populația din Plassans se împarte în trei grupe : cîte cartiere, tot atîta lume aparte. Trebuie lăsați de-o parte funcționarii, subprefectul, perceptorul, funcționarul însărcinat cu ipotecile, directorul poștei, tot

oameni străini de ținut, puțin iubiți și foarte invidiați, trăind după bunul lor plac. Adevărații locuitori, cei crescuți aici și care sînt hotărîți să moară tot aici, respectă prea mult tradițiile și diferențele stabilite ca să nu se închidă, ca într-un țarc, într-una din societățile orașului.

Nobilii se închid ermetic ca într-o mănăstire. De la căderea lui Carol al X-lea de-abia ies din casă, grăbindu-se să se întoarcă în palatele lor tăcute, mergînd pe furiș ca într-o țară dușmană. Nu se duc la nimeni și nu primesc nici chiar între ei. Singurii care le calcă saloanele sînt cîțiva preoți. Vara stau în castelele pe care le au prin împrejurimi; iarna rămîn la gura sobei. Sînt ca niște morți care se plictisesc în viață. Astfel cartierul lor are liniștea grea a cimitirului. Ușile și ferestrele sînt baricadate cu grijă; parc-ar fi niște mănăstiri închise la toate zgomotele din afară. Rareori se vede cîte un abate mergînd așa de discret, încît tăcerea caselor închise pare și mai mare. El dispare ca o umbră îndărătul unei uși deschise o clipă.

Burghezia, negustorii retrași din afaceri, avocații, notarii, toată lumea cu dare de mînă și ambițioasă din orașul nou încearcă să dea oarecare viață orașului. Aceștia se duc la seratele domnului subprefect și visează să dea petreceri asemănătoare. Ei fac pe oamenii populari, spun muncitorilor „dragă", vorbesc țăranilor despre recoltă, iar duminica se plimbă cu nevestele lor. Sînt oamenii cu vederi înaintate în ținut, singurii care-și permit să rîdă de fortificații; ei au cerut de mai multe ori municipalității dărîmarea zidurilor vechi „Vestigii ale unei epoci trecute". De altfel, cei mai sceptici dintre ei simt o negrăită bucurie ori de cîte ori un marchiz sau un conte binevoiește să-i onoreze cu cel mai neînsemnat salut. Visul oricărui burghez din orașul nou este să fie primit într-un salon din cartierul Saint-Marc. Ei știu prea bine că visul nu se poate înfăptui și de aceea strigă sus și tare că sînt liber-cugetători, liber-cugetători numai în vorbe, buni prieteni cu autoritățile, gata să

sară de gîtul primului salvator care să preîntîmpine mînia populară.

Grupul care munceşte şi trăieşte în mizerie în vechiul cartier nu intră într-o categorie riguros determinată. În majoritate sînt muncitori, dar mai sînt şi cîţiva negustori cu de-amănuntul şi chiar cîţiva negustori mari. La drept vorbind, Plassans este departe de a fi un centru comercial, speculaţiile se rezumă la desfacerea produselor locale: uleiurile, vinurile, migdalele. Cît despre industrie, ea nu-i reprezentată decît de trei sau patru tăbăcării care strică aerul curat din străzile vechiului cartier, cîteva manufacturi de pălării de pîslă şi o fabrică de săpun aruncată într-un colţ al mahalalei. Lumea asta de mici comercianţi şi industriaşi nu vizitează decît la zile mari pe burghezii din oraşul nou; ea trăieşte mai mult în mijlocul muncitorilor din oraşul vechi.

Comercianţii, vînzătorii cu amănuntul, muncitorii au interese comune care-i unesc într-o mare familie. Duminica însă patronii se spală pe mîini şi fac cîrdăşie aparte. Dar numai duminica. De altfel populaţia muncitoare, în proporţie de abia unul la cinci, se pierde în mijlocul trîndavilor din ţinut.

Doar o dată pe săptămînă, cînd e vreme frumoasă, cele trei cartiere din Plassans se întîlnesc faţă în faţă. Duminica, după vecernie, tot oraşul se plimbă pe Sauvaire; chiar nobilii se încumetă să iasă. Dar pe bulevardul plantat cu două şiruri de platani, se precizează trei curente deosebite: burghezii din oraşul nou trec numai pe aici, ies prin Poarta Mare, o iau la dreapta pe strada du Mail pe care se plimbă încoace şi încolo pînă la căderea nopţii. În acest timp, nobilimea şi poporul îşi împart locul de plimbare pe Sauvaire. De mai bine de un veac nobilimea şi-a ales aleea de la miazăzi, mărginită de un şir de palate mari pe care soarele o părăseşte mai întîi; poporul a trebuit să se mulţumească cu cealaltă alee, de la nord, unde se găsesc cafenele, hoteluri, tutungerii. Şi toată după-amiaza, popor şi nobilime, se plimbă, în jos şi în sus, fără ca să le fi trecut vreodată prin minte să schimbe strada. Îi despart şase

pînă la opt metri şi rămîn la kilometri unii faţă de alţii, urmînd cu grijă două linii paralele, ca şi cum n-ar trebui să se întîlnească niciodată în lumea asta josnică. Chiar în epocile revoluţionare, fiecare şi-a păstrat aleea sa. Plimbarea obişnuită de duminică şi porţile încuiate în fiecare seară sînt fapte de aceeaşi categorie şi sînt de ajuns de semnificative pentru a judeca pe cei zece mii de oameni din oraş.

In acest mediu ciudat a lîncezit pînă în 1848 o familie obscură şi puţin stimată, a cărui cap, Pierre Rougon, a jucat mai tîrziu un rol important, datorită unor împrejurări speciale.

Pierre Rougon era fiu de ţăran. Familia după mamă, Fouque, cum se numea, poseda către sfîrşitul secolului trecut o întindere mare de pămînt situată în mahala, în spatele fostului cimitir Saint-Mittre. Acest pămînt a fost mai tîrziu comasat cu al proprietăţii Jas-Meiffren. Cei din familia Fouque erau cei mai bogaţi zarzavagii din partea locului; ei furnizau legume unui cartier întreg al oraşului. Numele acestei familii s-a stins cu cîţiva ani înaintea revoluţiei. A rămas doar o fată, Adélaïde, născută în 1768 şi care a rămas orfană la vîrsta de optsprezece ani. Tatăl ei a murit nebun. Fata era o fiinţă înaltă, firavă, palidă, cu privirile speriate, atît de ciudată în apucături, încît ai fi zis că-i un copil sălbatic. Dar pe măsură ce se făcea mai mare, devenea şi mai bizară; comise fapte pe care cele mai sănătoase capete din mahala nu şi le puteau explica în chip logic şi de atunci se răspîndi zvonul că-i scrîntită la cap ca şi tată-său. Rămăsese singură, stăpînă numai de şase luni pe o avere care o făcea moştenitoare căutată, cînd se află căsătoria ei cu un grădinar numit Rougon, ţăran necioplit, venit din Alpii de jos. Acest flăcău, după moartea lui Fouque, care-l tocmise pe vară, rămăsese în serviciul Adélaïdei. Din servitor plătit, căpătă deodată invidiatul titlu de soţ. Căsătoria stîrni prima uimire în mahala; nimeni nu putea înţelege de ce Adélaïde l-a preferat pe acest pîrlit, tare de cap, greoi, fără nimic deosebit, care de-abia ştia să vorbească limba franceză, altor tineri, fii de cultivatori

înstăriţi, care-i dădeau tîrcoale de atîta vreme. Şi cum în provincie nimic nu trebuie să rămînă fără explicaţie, s-a căutat o cauză oarecare, taina acestei căsătorii, şi s-a zvonit chiar că pentru tineri căsătoria devenise o necesitate absolută. Dar faptele desminţiră bîrfelile. Adélaïde avu un fiu după douăsprezece luni. Mahalaua se supără: nu putea admite să se înşele, doar era de la sine înţeles că pătrunsese aşa-zisul mister; aşa că toate ţaţele începură să-l spioneze pe Rougon. Nu le-a trebuit mult ca să adune un material bogat de bîrfeală. Rougon muri subit de insolaţie la cincisprezece luni după căsătorie, într-o după-amiază cînd plivea un răsad de morcovi. Şi nu trecuse bine de un an, că tînăra văduvă dădu prilejul unui scandal nemaipomenit; se află cu precizie că avea un amant de care nu părea că se fereşte; mai multe persoane afirmau cum o auziseră tutuindu-l în public pe înlocuitorul bietului Rougon. Abia la un an de la văduvie şi avea un amant! Un asemenea dispreţ al bunelor rînduieli păru monstruos, în afară de orice judecată sănătoasă. Alegerea Adélaïdei stîrni un scandal şi mai mare. Pe atunci locuia în fundătura Saint-Mittre, într-o cocioabă în spatele căreia se întindeau pămînturile familiei Fouque, un om cu proastă reputaţie, arătat de toată lumea cu degetul, numit „haimanaua de Macquart". Omul acesta dispărea cu săptămînile; apoi îl vedeai apărînd iarăşi într-o bună seară, cu braţele goale, cu mîinile în buzunar, hoinărind: fluiera, părînd că se întoarce dintr-o plimbare frumoasă. Şi femeile care stăteau pe pragul uşii ziceau, văzîndu-l cînd trecea: „Ia te uită golanul de Macquart, şi-o fi lăsat boarfele şi puşca în vreun cotlon al Viornei!" Adevărul era că Macquart, deşi nu era un rentier, totuşi mînca şi bea ca un trîndav fericit în scurtele lui treceri prin oraş. Bea mai ales cu o încăpăţînare cruntă, singur la masă, în fundul unei cîrciumi, cu ochii aţintiţi prosteşte asupra paharului, fără să privească sau să asculte în jurul lui. Şi cînd cîrciumarul închidea prăvălia, se scula cu pas sigur, cu capul sus, parcă ridicat pe sus de beţie. „Macquart merge prea drept, e beat mort", zi-

cea lumea cînd îl vedea întorcîndu-se acasă. De obicei, cînd nu bea, mergea un pic încovoiat, ferindu-se de privirile curioşilor, cu un fel de timiditate sălbatică. De la moartea tatălui său, un tăbăcar care-i lăsase drept moştenire o cocioabă în fundătura Saint-Mittre, nimeni nu ştia să fi avut rude sau prieteni. Vecinătatea frontierelor şi a pădurilor de la Seille făcuseră din băiatul ăsta leneş şi ciudat un contrabandist şi braconier, un tip suspect despre care trecătorul spune: „Tare n-aş vrea să întîlnesc mutra asta pe la miezul nopţii într-un colţ de pădure". Inalt, cumplit de bărbos, slab la faţă, Macquart era groaza femeilor din mahala, care-l învinuiau că mănîncă de cruzi copiii. In vîrstă de numai treizeci de ani, părea de cincizeci. Sub tufişurile bărbii şi sub şuviţele de păr care-i acopereau chipul ca miţele unui cîine ciobănesc, nu i se zărea decît lucirea ochilor căprii, privirea piezişă şi tristă a vagabondului, pe care vinul şi viaţa de declasat l-au ticăloşit. Deşi nu se puteau preciza crimele, nu se comitea furt sau asasinat în ţinut, fără ca primele bănuieli să nu cadă asupra lui. Şi pe căpcăunul, pe banditul, pe golanul de Macquart îl alesese Adélaïde. In douăzeci de luni, ea avu un băiat, apoi o fetiţă. De căsătorie însă nu fu vorba între ei. Mahalaua nu mai văzuse atîta îndrăzneală şi atîta neruşinare. Uimirea fu aşa de mare, ideea că Macquart putuse găsi o amantă tînără şi bogată răsturnase pînă într-atît prejudecăţile ţaţelor, încît aproape o compătimeau pe Adélaïde.

— Săraca! — spuneau — a înnebunit de-a binelea; dacă ar avea familie, demult ar fi închisă. Şi cum nu s-a putut şti niciodată povestea acestei dragoste ciudate, tot ticălosul de Macquart fu învinovăţit că abuzase de mintea slabă a Adélaïdei, ca să-i fure banii.

Fiul legitim, micul Pierre Rougon, crescu împreună cu copiii din flori. Adélaïde îi ţinu pe lîngă ea pe Antoine şi Ursule, puii de lup, cum erau numiţi în cartier, fără să le arate nici mai multă nici mai puţină dragoste decît primului născut. Nu părea să aibă o idee clară despre situaţia ce li se crease în viaţă celor

două ființe. Pentru ea erau copiii ei, tot așa ca și primul născut. Ieșea uneori ținîndu-l pe Pierre cu o mînă și pe Antoine cu cealaltă, fără să-și dea seama că micuții erau de pe acum priviți cu totul cu alți ochi.

Tare ciudată era casa lor.

Timp de vreo douăzeci de ani fiecare trăi cum îi era voia, copiii ca și mama. Crescură în deplină libertate. Adélaïde, devenind femeie în toată firea, rămăsese totuși fata ciudată, care la cincisprezece ani trecea drept sălbatică ; nu era nebună, cum se spunea în cartier, dar era în ea o lipsă de echilibru între sînge și nervi, un fel de tulburare a creierului și a inimii care o făcură să trăiască în afara vieții obișnuite, altfel decît toată lumea. Firește, era normală, logică cu ea însăși, numai că logica ei devenea nebunie curată în ochii vecinilor. Părea că vrea să sfideze societatea din răutate, așa încît totul să meargă din ce în ce mai prost, cînd de fapt ea asculta cu cea mai mare naivitate de impulsul temperamentului.

De la prima sarcină a fost pradă unor crize nervoase cu convulsiuni violente. Crizele reveneau periodic la două sau trei luni. Medicii consultanți răspunseră că nu era nimic de făcut, că vîrsta o va potoli. O puseră numai la regim cu fripturi în sînge și vin de chinină. Convulsiunile repetate o scrîntiră în cele din urmă. Trăia de azi pe mîine ca un copil, ca un animal alintat, supus instinctelor. Cînd Macquart era plecat, își petrecea zilele fără să facă nimic : visătoare, jucîndu-se cu copiii și îmbrățișîndu-i. Apoi, cînd se întorcea Macquart, dispărea.

Indărătul cocioabei lui Macquart era o curte mică, despărțită printr-un zid de pămîntul familiei Fouque. Intr-o bună dimineață, vecinii fură foarte mirați văzînd în zid o poartă care nu era cu o seară mai înainte. Intr-un ceas, toată mahalaua defilă prin fața ferestrelor vecine. Amanții lucraseră probabil toată noaptea ca să facă deschizătura și să pună ușa. Acum puteau trece în voie de la unul la altul. Scandalul începu iar. Nimeni nu mai cruța pe Adélaïde, care hotărît, era rușinea mahalalei ; această poartă, acea-

stă mărturisire liniştită şi brutală a vieţii în comun, îi fu imputată mai mult decît cei doi copii. „Măcar să te ascunzi de ochii lumii", spuneau femeile cele mai îngăduitoare. Adélaïde nu ştia ce înseamnă „să te ascunzi de ochii lumii", ea era fericită şi foarte mîndră de poartă, îl ajutase pe Macquart să scoată pietrele din zid, amestecase chiar mortarul pentru ca treaba să meargă mai iute; aşa că dimineaţa veni cu bucurie copilărească să-şi privească opera, ziua mare, ceea ce păru o culme a neruşinării celor trei taţe care o zăriră contemplînd zidăria proaspătă. De atunci, de cîte ori apărea Macquart şi nu se vedea Adélaïde, toată lumea spunea că dînsa e la el, în cocioaba din fundătură.

Contrabandistul venea foarte neregulat, aproape totdeauna pe neaşteptate. Nu s-a ştiut niciodată ce fel de viaţă duceau amanţii, în cele două sau trei zile pe care Macquart şi le petrecea arareori în oraş. Se închideau în casă şi cocioaba părea nelocuită. Cum mahalaua hotărîse că Macquart o siluise pe Adélaïde numai ca să-i mănînce banii, lumea se mira că-l vedea trăind ca şi în trecut, mereu prin munţi şi prin văi, tot aşa de prost îmbrăcat ca şi mai înainte. Poate că femeia îl iubea cu atît mai mult cu cît îl vedea mai rar, poate că el se împotrivise la toate rugăminţile ei, simţind neapărat nevoia unei vieţi aventuroase. Născociră fel de fel de poveşti fără să poată explica în chip logic o legătură care începuse şi se prelungise în afara faptelor obişnuite. Cocioaba din fundătura Saint-Mittre rămase ermetic închisă şi-şi păstră toate tainele. Ghiciră doar atît că Macquart o bătea probabil, deşi din casă nu se auzea niciodată zgomot de ceartă. In cîteva rînduri, Adélaïde ieşi cu faţa vînătă, cu părul smuls. De altminteri de loc copleşită de suferinţă sau măcar de tristeţe, fără cea mai mică grijă să-şi ascundă vînătăile, zîmbea şi părea fericită. Desigur că se lăsa bătută moartă fără să sufle o vorbă. Şi felul acesta de viaţă dură mai bine de cincisprezece ani.

Cînd se întorcea acasă, Adélaïde găsea casa în pradă, fără ca să se tulbure cîtuşi de puţin. Ii lipsea

cu desăvîrşire simţul practic al vieţii. Valoarea exactă a lucrurilor, necesitatea ordinii îi scăpa.

Adélaïde îşi lăsă copiii să crească ca nişte pruni de la marginea drumului, la bunul plac al ploii şi al soarelui. Dădură roade pădureţe ca pomii pe care cosorul nu i-a tăiat, nici altoit. Nicicînd natura n-a fost lăsată mai liberă, nicicînd mici creaturi răufăcătoare n-au crescut mai la voia întîmplării. Pînă una alta, ei se dădeau de-a tumba printre răsadurile de zarzavat, îşi petreceau viaţa sub cerul liber, jucîndu-se şi bătîndu-se ca nişte haimanale. Furau proviziile de acasă, devastau cei cîţiva arbori roditori din grădină, erau adevăraţi diavoli, prădalnici şi zgomotoşi ai unei case unde domnea nebunia lucidă. Cînd mama dispărea zile de-a rîndul, gălăgia lor era aşa de mare, făceau nişte năzdrăvănii atît de diabolice pentru a necăji oamenii, încît vecinii erau nevoiţi să-i ameninţe cu biciul. De altfel, Adélaïde nu-i speria; cînd era acasă, copiii erau mai puţin nesuferiţi altora, fiindcă se aruncau pe capul ei, chinuind-o ca pe o victimă. Lipseau regulat de la şcoală cîte cinci-şase zile pe săptămînă şi făceau tot ce le stătea în putinţă pe lume ca să se aleagă cu o pedeapsă, prilej de a zbiera apoi în lege. Dar Adélaïde nu-i bătea niciodată şi nu se înfuria; trăia foarte bine în mijlocul zgomotului, fără vlagă, blajină, cu gîndul aiurea. Cu vremea chiar avea nevoie de îngrozitoarea gălăgie a plozilor pentru a-şi umple golul din creier. Zîmbea blînd cînd auzea pe cîte unul spunînd: „Copiii or s-o bată şi bine o să-i facă!" Părea că răspunde la toate cu nepăsare: Ei şi! De avere se interesa încă şi mai puţin decît de copii. Grădina Fouque ar fi devenit un loc viran, cît timp a durat felul acesta ciudat de viaţă, dacă Adélaïde n-ar fi avut norocul să încredinţeze cultivarea legumelor unui zarzavagiu priceput. Omul, care era obligat să-şi împartă cîştigul cu dînsa, o fura fără ruşine, fapt de care ea nu-şi dăduse niciodată seama. De altminteri, afacerea avea şi o latură bună: ca să fure şi mai mult, zarzavagiul folosi la maximum terenul, ceea ce-i mări de două ori valoarea.

Copilul legitim, Pierre, fie că i-o spunea un instinct tainic, fie că devenise conştient de felul deosebit în care-l priveau oamenii dinafară, îşi stăpîni fratele şi sora din cea mai fragedă vîrstă. De cîte ori se certau, deşi mult mai slab decît Antoine, îl bătea ca un stăpîn. Cît despre Ursule, biata fiinţă plăpîndă şi palidă, era tot aşa de brutal lovită şi de unul şi de celălalt. De altfel, pînă la cincisprezece-şaisprezece ani cei trei copii se bătură în lege, frăţeşte, fără să-şi explice ura, fără să înţeleagă bine cît erau de străini unul de altul. Faţă în faţă nu se găsiră decît la vîrsta aceea, cu personalitatea lor conştientă şi determinantă.

La şaisprezece ani, Antoine era un ştrengar fără pereche, în care se împleteau cusururile lui Macquart şi ale Adélaïdei. Totuşi Macquart domina cu dragostea lui de vagabondaj, înclinarea spre beţie şi furiile lui de brută. Dar sub influenţa nervoasă a maică-si, viciile care la tată aveau o spontaneitate sanguină, căpătau la fiu o şiretenie plină de ipocrizie şi de laşitate. Antoine moştenise de la maică-sa o lipsă totală de demnitate, un fel de egoism de femeie voluptuoasă care acceptă patul cel mai ticălos, numai să se cuibărească în lege şi să doarmă la căldură. Se spunea despre el: „Ah! banditul! n-are nici măcar curajul ticăloşiei lui ca Macquart; ăsta ar fi în stare să ucidă pe cineva numai înţepîndu-l cu acul!" La fizic, Antoine n-avea de la Adélaïde decît buzele cărnoase; celelalte trăsături erau ale contrabandistului, dar îmblînzite, capricioase, mobile.

Dimpotrivă, Ursule semăna la moral şi fizic mai mult cu Adélaïde; era tot un amestec intim, numai că biata fată, născută a doua, atunci cînd desmierdările Adélaïdei dominau dragostea mai potolită a lui Macquart, părea că primise odată cu sexul şi pecetea temperamentului mamei sale. De altfel, la ea nu mai era contopirea a două naturi diferite, ci mai degrabă o juxtapunere, o sudură deosebit de strînsă. Ursule, capricioasă, avea cîteodată sălbăticii, tristeţe, furii de paria; adesea rîdea cu hohote nervoase, visa alene ca o femeie cu mintea şi sensibilitatea bolnavă. Ochii ei, în care treceau sclipirile speriate ale Adélaïdei, erau

limpezi ca cristalul, asemenea ochilor pisicilor tinere care trebuie să moară de ftizie.

Față de cei doi copii din flori, Pierre părea un străin, se deosebea simțitor pentru cine nu căuta să pătrundă în rădăcinile ființei lui. Mai rar copil care să întruchipeze pînă într-atît media echilibrată a celor două creaturi care-i dăduseră viață. Era media între țăranul Rougon și nervoasa Adélaïde. În ființa lui, mama îl șlefuise pe tată. Munca tăcută a temperamentelor care pînă la urmă determină ameliorarea sau decăderea unui neam părea că obținuse în Pierre un prim rezultat. Era tot un țăran, dar un țăran cu pielea mai puțin aspră, cu chipul mai puțin necioplit, cu mintea mai cuprinzătoare și mai mlădioasă. Tatăl și mama se corectaseră unul pe altul în el. Dacă firea Adélaïdei, rafinată în chip deosebit de răzvrătirea nervilor, combătuse și micșorase grosolănia sanguină a lui Rougon, la rîndul ei, masa greoaie a acestuia se împotrivise smintelii pe care copilul urma să o primească de la mamă. Pierre nu cunoștea nici furiile nici visările bolnăvicioase ale puilor de lup ai lui Macquart. Foarte rău crescut, zgomotos ca toți copiii crescuți la voia întîmplării, avea totuși un fond de cumpănire înțeleaptă care îl oprea să comită nebunii inutile. Nu era vicios din instinct ca Antoine, își cultiva și satisfăcea la lumina zilei, în chip onorabil, viciile, trîndăvia și poftele. În ființa lui grasă, de statură mijlocie, pe fața lui lungă și searbădă, unde trăsăturile tatălui căpătaseră ceva din finețea chipului Adélaïdei, se citea de pe atunci ambiția șireată și prefăcută, nevoia nesățioasă de plăcere, lipsa de suflet și invidie plină de ură a țăranului, din care averea și nervozitatea mamei făcuseră un burghez.

Cînd Pierre, la șaptesprezece ani, află și putu să înțeleagă sminteala Adélaïdei și situația specială a lui Antoine și a Ursulei, nu păru nici trist nici indignat, ci pur și simplu preocupat de foloasele pe care interesele lui îl sfătuiau să le tragă. Dintre cei trei copii, numai el urmase la școală cu oarecare regularitate. Un țăran care începe să simtă nevoia de învățătură

ajunge de cele mai multe ori un neîndurător contabil. La şcoală auzise întîi huiduielile şi felul insultător cu care colegii îl tratau pe frate-său şi intră la primele bănuieli. Multe priviri şi multe vorbe şi le explică el mai tîrziu. In sfîrşit, văzu limpede jaful din casa lor.

De atunci, Ursule şi Antoine deveniră pentru el nişte paraziţi neruşinaţi, guri care-i înghiţeau avutul. Cît despre maică-sa, şi el, ca şi mahalaua, se uita la ea ca la o femeie bună de închis la balamuc, care ar fi în stare să-i toace pînă la urmă toţi banii, dacă n-ar face el ordine. Furturile zarzavagiului îl mîhniră din cale afară. Copilul gălăgios se făcu, de pe o zi pe alta, un băiat econom şi egoist. Nu putea să mai vadă fără strîngere de inimă viaţa de risipă din jurul lui şi tocmai viaţa aceasta făcea din el un om matur înainte de vreme, întărindu-i instinctele. Ale lui erau legumele din vînzarea cărora zarzavagiul scotea cîştiguri mari, al lui era vinul ce se bea, a lui era pîinea ce o mîncau copiii din flori ai maică-si. Toată casa, toată averea erau ale lui. După judecata lui de ţăran, numai el, fiul legitim, trebuia să moştenească. Şi cum toate bunurile erau în primejdie, cum toată lumea muşca lacom din averea lui viitoare, căută un mijloc ca să-i dea afară pe toţi, mamă, frate, soră, servitori şi să ia el moştenirea în primire.

Lupta a fost cruntă. Tînărul înţelese că mai înainte de toate trebuia să lovească în maică-sa. Pas cu pas, cu o răbdare dîrză, aduse la îndeplinire un plan chibzuit pe îndelete în toate amănuntele. Tactica lui era să se ridice în faţa Adélaïdei ca o mustrare vie, fără mînie, fără să-i spună cuvinte grele în privinţa purtării ei; găsise însă un anumit fel de a o privi fără vorbe care o îngrozea. Cind Adélaïde apărea, după o şedere scurtă în cocioaba lui Macquart, nu-şi mai ridica ochii asupra fiului ei fără să se cutremure; simţea privirile lui reci şi ascuţite ca nişte lame de oţel care-i intrau în inimă încet, fără milă. Atitudinea severă şi tăcută a lui Pierre, copilul unui om pe care îl uitase aşa de repede, tulbură sărmanul ei creier bolnav. Işi închipuia uneori că Rougon a înviat şi vine s-o pedepsească pentru purtările ei. Acum în fiecare săptămînă era cuprinsă de un

atac nervos care-o zdrobea; o lăsau să se zbată; cînd se liniştea îşi strîngea hainele şi se tîra slăbită. Adesea plîngea în hohote noaptea şi-şi strîngea capul între mîini, primind jignirile lui Pierre ca pe nişte lovituri ale unui zeu răzbunător. Alteori îl renega, nu mai recunoştea sîngele fiinţei ei în băiatul ăsta greoi a cărui privire o îngheţa. Mai bine ar fi fost bătută de mii de ori, decît să fie privită astfel în faţă. Privirile necruţătoare care o urmăreau pretutindeni o tulburară în aşa chip, încît îşi făcu de mai multe ori planul să nu-şi mai vadă amantul; dar cum venea Macquart îşi uita jurămintele şi dădea fuga la el. Şi lupta începea din nou la întoarcere, mai tăcută, mai cruntă. In cîteva luni, fu la discreţia fiului ei. In faţa lui era ca o fetiţă nesigură de cuminţenia ei şi care se temea mereu să nu mănînce bătaie. Băiat dibaci, Pierre ştiuse s-o lege de mîini şi de picioare şi să facă din ea o slugă supusă, fără să deschidă gura, fără să intre în explicaţii dificile şi compromiţătoare.

Cînd simţi că maică-sa e în puterea lui şi că poate s-o trateze ca pe o sclavă, Pierre începu să exploateze în folosul lui slăbiciunile mintale şi groaza nebună ce i-o insufla numai din priviri. Prima grijă, ca stăpîn al casei, fu să-l dea afară pe zarzavagiu şi să-l înlocuiască cu un om de-al lui. Luînd toată conducerea casei, vindea, cumpăra, ţinea socotelile. Nu căuta de altfel nici să îndrepte purtarea Adélaïdei, nici să vindece pe Ursule şi pe Antoine de lenevie. Puţin îi păsa, căci avea de gînd să scape de dînşii la prima ocazie. Se mulţumi să le măsoare pîinea şi apa. Apoi, cînd avu toată averea în mînă, aşteptă o împrejurare prielnică ca s-o folosească după plac.

Imprejurările îl ajutară în chip deosebit. Scăpă de recrutare, ca fiu mai mare al unei femei văduve. Dar, peste doi ani Antoine trase la sorţi. Ghinionul nu-i făcu lui Antoine nici cald, nici rece — se bizuia că mama îi va cumpăra om în loc. Intr-adevăr, Adélaïde voi să-l scape de armată. Dar Pierre, care ţinea banii, o făcu pe surdul. Plecarea forţată a lui frate-său era un eveniment fericit care-l servea de minune. Cînd Adélaïde îi vorbi despre situaţia lui Antoine, o privi în aşa fel

încît ea nici nu avu curajul să termine. Privirea spunea:

— Vrei să sărăcesc din pricina fiului dumitale din flori?

Atunci, Adélaïde, egoistă, îl lăsă pe Antoine în voia soartei, pentru că înainte de toate avea nevoie de linişte şi de libertate. Pierre, care nu era pentru mijloace violente, şi se bucura să-l poată da afară pe frate-său fără sfadă, făcu atunci pe disperatul; anul fusese rău, nu erau bani în casă, ar trebui să vîndă o bucată de pămînt; ceea ce ar însemna începutul ruinei. Apoi îşi dădu cuvîntul că la anul îl va răscumpăra; foarte hotărît însă să nu facă nimic. Antoine plecă păcălit, dar mulţumit pe jumătate.

Pierre scăpă şi de Ursule într-un chip şi mai neaşteptat. Un muncitor pălărier din mahala, numit Mouret, se îndrăgosti de fată, pe care o găsea firavă şi albă ca o domnişoară din cartierul Saint-Marc. O luă în căsătorie. Din partea lui era o căsătorie din dragoste, o trăsnaie fără nici un calcul. Ursule primi să se mărite, ca să scape de casa unde fratele mai mare îi făcea viaţa nesuferită. Mamă-sa, absorbită de plăcerile ei, cruţîndu-şi ultimele energii ca să se apere, ajunsese de o nepăsare totală; fu chiar fericită de plecarea Ursulei, sperînd că Pierre, de vreme ce nu mai avea motive de nemulţumire, o s-o lase să trăiască în pace, după plac. După căsătorie, Mouret înţelese că trebuie să plece din Plassans, dacă nu voia să audă în fiecare zi cuvinte neplăcute despre nevastă-sa şi despre soacră-sa. Plecă, luînd cu el pe Ursule la Marsilia unde lucră în meseria lui. De altfel nu ceruse nici un ban zestre şi fiindcă Pierre, uluit de dezinteresarea lui, începuse să se bîlbîie, căutînd să-i dea explicaţii, Mouret îi închise gura spunîndu-i că preferă să cîştige pîinea nevestei. Vrednicul fiu al ţăranului Rougon rămase îngrijorat; i se păru că o asemenea purtare ascundea o cursă.

Mai rămînea Adélaïde. Pierre nu voia pentru nimic în lume să trăiască cu ea în casă. Il compromitea; cu dînsa ar fi trebuit să înceapă. Dar trebuia să aleagă între două căi deopotrivă de supărătoare: s-o ţină mai departe şi să fie împroşcat mereu de ruşine,

atîrnîndu-i de picioare o ghiulea care i-ar fi oprit avîntul ambițiilor, sau s-o alunge și atunci să fie arătat cu degetul ca un fiu rău, ceea ce i-ar fi stricat socotelile lui de a trece drept un om cumsecade. Simțind că va avea nevoie de toată lumea, dorea ca numele său să cîștige încrederea întregului oraș. Nu-i mai rămînea decît o singură cale, s-o facă pe Adélaïde să plece singură. Ca să aibă acest rezultat, Pierre nu lăsă să-i scape nici o ocazie. Se consideră cu desăvîrșire îndreptățit să fie cît se poate de aspru față de purtările ei rele. O pedepsea cum se pedepsește un copil. Rolurile erau schimbate. Sub nuiaua lui veșnic ridicată, biata femeie se încovoia. Avea abia patruzeci și doi de ani și se bîlbîia de spaimă, zăpăcită și umilă ca o femeie bătrînă, căzută în copilărie. Fiu-său o omora treptat cu privirile lui tăioase, nădăjduind că are să fugă singură în ziua cînd o va părăsi curajul. Nefericita suferea crunt de rușine, de dorinți stăpînite, de lașități acceptate, primind fără să se apere loviturile, întorcîndu-se totuși la Macquart, hotărîtă mai curînd să moară decît să cedeze. Erau nopți cînd ar fi fost în stare să se scoale și să se arunce în Viorna, dacă trupul ei slab de femeie nervoasă nu s-ar fi îngrozit în fața morții. In mai multe rînduri se gîndi să fugă și să se întîlnească cu iubitul ei la frontieră. Faptul că nu știa unde să se ducă o ținea încă acasă, răbdînd tăcerea disprețuitoare și brutalitățile fără cuvinte ale lui Pierre. Pierre simți că Adelaïde demult l-ar fi părăsit, dacă ar fi avut un loc unde să se adăpostească. Aștepta prilejul să-i închirieze undeva o locuință, cînd un accident pe care nu îndrăznea să se bizuie îi grăbi înfăptuirea dorințelor. Se află în mahala că Macquart fusese ucis cu un foc de armă la frontieră de un vameș, în momentul cînd trecea în Franța o încărcătură de ceasuri de la Geneva. Povestea era adevărată. Cadavrul contrabandistului nu mai fu adus, ci fu îngropat în cimitirul unui cătun din munți. Adélaïde era îndobitocită de durere Pierre, care o pîndea plin de curiozitate, n-o văzu vărsînd o lacrimă. Macquart o lăsase moștenitoare. Adélaïde moșteni cocioaba din fundătura Saint-Mittre și carabina defunctului pe care i-o aduse un contra-

bandist scăpat de gloanțele vameșilor. A doua zi chiar, Adélaïde se retrase în cocioabă, atîrnă carabina deasupra sobei și trăi acolo, străină de lume, singuratică, mută. In sfîrșit, Pierre Rougon era singur stăpîn în casă. Grădina lui Fouque îi aparținea de fapt, dacă nu și de drept. Nici nu-i trecuse vreodată prin minte că ar putea rămîne aici. Era un cîmp prea îngust pentru ambiția lui. Să muncească pămîntul, să vadă de legume, i se părea ceva grosolan, nedemn de posibilitățile lui. Avea mare zor să nu mai fie țăran. Firea lui, rafinată de temperamentul nervos al mamei, jinduia nesățioasă plăcerile vieții burgheze. Toate socotelile se încheiau cu vînzarea grădinii lui Fouque. Această vînzare, procurîndu-i o sumă destul de frumoasă, putea să-i îngăduie o căsătorie cu fiica unui negustor care l-ar fi luat ca asociat. În vremea aceea, războaiele imperiale răriseră grozav rîndurile oamenilor de însurat. Părinții nu mai erau așa de mofturoși în alegerea ginerilor. Pierre își spunea că banii aveau să potrivească lucrurile ca să se treacă fără greutate peste bîrfelile mahalalei. Voia să facă pe victima, pe omul cu suflet bun care suferă de rușinile familiei, le condamnă fără să se fi molipsit de ele și fără să le scuze. De mai multe luni de zile își ațintise privirile asupra fetei unui negustor de ulei, Félicité Puech. Firma Puech et Lacamp, al cărei magazin se găsea pe una din cele mai întunecate ulițe ale vechiului cartier, nu făcea afaceri strălucite. Avea un credit nesigur pe piață, se vorbea vag de faliment. Tocmai din pricina acestor zvonuri Rougon își îndreptase atacurile în direcția aceasta. Niciodată un negustor la largul lui nu i-ar fi dat fata. Se gîndea să-și atingă scopul cînd bătrînul Puech nu va mai avea nici o scăpare. I-ar cumpăra-o atunci pe Félicité și ar ridica apoi magazinul prin priceperea și energia lui. Era un mijloc dibaci de a urca o treaptă și de a se ridica cu un grad deasupra clasei sale. Mai înainte de toate, voia să scape de groaznica mahala unde se bîrfea pe seama familiei lui. Numai așa toate poveștile urîte ar fi date uitării și s-ar șterge pînă și numele grădinii lui Fouque. Străzile puturoase din cartierul vechi

i se păreau un paradis. Numai acolo putea începe o viață nouă.

Veni în curînd și clipa pe care o pîndea. Casa Puech și Lacamp trăgea să moară. Tînărul își prețuți atunci căsătoria cu dibăcie și prudență. Fu primit dacă nu ca un salvator, cel puțin ca un mijloc de scăpare necesar și acceptabil.

Odată căsătoria hotărîtă, Pierre se ocupă îndeaproape de vînzarea grădinii. Proprietarul de la Jas-Meiffren, dorind să-și rotunjească pămînturile, îi mai făcuse oferte în repetate rînduri; numai un zid scund și subțire despărțea cele două proprietăți. Pierre specula dorințele vecinului, om foarte bogat care, ca să-și satisfacă un capriciu, îi dădu pînă la cincizeci de mii de franci pe grădină. Însemna că-i plătea de două ori valoarea. De altfel Pierre se lăsa greu, cu o șiretenie de țăran, zicînd că nu voia să-l vîndă, că mamă-sa n-ar consimți niciodată să se despartă de un bun, unde toată familia Fouque, din tată în fiu, trăise aproape două sute de ani. Făcîndu-se că stă la gînduri, el pregătea vînzarea. Îl cuprinseseră unele îndoieli. După judecata lui, grădina îi aparținea, avea dreptul să dispună după plac. Dar cu toată siguranța, avea presimțirea vagă a complicațiilor legii. Se hotărî să consulte indirect un portărel din mahala. Află lucruri uluitoare. După portărel, el era cu mîinile legate. Numai maică-sa avea dreptul să înstrăineze locul, așa cum bănuise de altfel. Dar ceea ce nu știa și ceea ce fu pentru el o adevărată lovitură de măciucă erau drepturile pe care copiii din flori, puii de lup, Ursule și Antoine, le-ar fi avut asupra acestei proprietăți. Cum! Păcătoșii ăștia să-l despoaie, să-l fure pe el, copilul legitim! Explicațiile portărelului erau clare și precise: adevărat că Adélaïde se măritase cu Rougon sub regimul bunurilor comune, dar cum toată averea consta din imobile, femeia intrase din nou după lege în posesiunea acestei averi după moartea soțului ei; pe de altă parte, Macquart și Adélaïde recunoscuseră copiii, care astfel trebuiau s-o moștenească pe mama lor. Drept unică mîngîiere, Pierre află că legea știrbea din averea fiilor nelegitimi

în favoarea celor legitimi. Dar atîta nu era de ajuns. Voia tot. N-ar fi împărțit cu Ursule și cu Antoine nici zece centime. Această aruncătură de ochi prin complicațiile codului îi deschisese noi orizonturi, pe care le cerceta cu deosebită grijă. Înțelese imediat că un om dibaci trebuie să-și tragă legea de partea lui. Și iată ce născoci fără să întrebe pe nimeni, nici chiar pe portărel, de care se temea să nu-i deschidă cumva ochii. Știa că poate dispune de maică-sa ca de un obiect. Într-o bună dimineață o duse la notar și-o puse să semneze un act de vînzare. Ca să-i lase cocioaba din fundătura Saint-Mittre, Adélaïde ar fi fost în stare să vîndă tot Plassans. De altfel Pierre îi asigură o rentă anuală de șase sute de franci și-i jură pe ce avea mai scump că o să aibă grijă de frate-său și de soră-sa. Femeia se mulțumi cu acest jurămînt. La notar, repetă lecția suflată de fiu-său, așa cum îi trăsnise prin minte. A doua zi tînărul o puse să semneze o chitanță prin care recunoștea că a încasat cincizeci de mii de franci, ca preț al grădinii. Această faptă de pungaș fu lovitura lui de geniu. Se mulțumi să spună maică-si, mirată că trebuia să semneze o asemenea chitanță, fără să fi văzut o lețcaie din cei cincizeci de mii de franci, că era o simplă formalitate fără consecință. Pe cînd strecura hîrtia în buzunar, Pierre se gîndea: „Acum, puii de lup pot să-mi ceară socoteală. Voi spune că bătrîna a mîncat tot. Nu vor îndrăzni niciodată să-mi facă proces". După opt zile, zidul despărțitor nu mai era, plugul întorsese pe dos răsadurile de legume: grădina lui Fouque, după dorința tînărului Rougon, nu mai era decît o amintire de basm. Cîteva luni mai tîrziu, proprietarul din Jas-Meffren dărîmă chiar fosta locuință a zarzavagiilor care cădea în ruină.

Cînd avu cincizeci de mii de franci în mînă, Pierre se căsători cu Félicité Puech în termeni strict legali. Félicité era o femeie negricioasă, cum sînt atîtea în Provence. Era ca un greier negru, uscățiv și strident, cu zborul zănatic, care se dă cu capul de migdali. Slabă, fără sîni, cu umerii ascuțiți și chipul ca un bot de dihor, deosebit de iscoditor și de accentuat, n-avea

vîrstă: i-ai fi dat cincisprezece sau treizeci de ani, deşi de fapt avea nouăsprezece, cu patru ani mai puţin decît soţul ei. Avea o şiretenie de pisică în fundul ochilor mici, negri, asemenea unor găuri de sfredel. Fruntea joasă şi bombată, nasul uşor turtit la rădăcină, cu nări largi, fine şi tremurătoare, parcă ar fi voit să adulmece şi mai bine mirosurile, linia subţire şi roşie a buzelor, proeminenţa bărbiei care se lega de obraji prin gropiţe ciudate; întreaga înfăţişare de pisică şireată era parcă întruchiparea intrigii, ambiţiei active şi invidioase. Deşi urîtă, Félicité avea o graţie care-o făcea ispititoare. Se spunea că e frumoasă sau urîtă, după plac. Depindea de felul cum îşi înoda părul care era superb, dar depindea încă şi mai mult de zîmbetul triumfător care-i lumina tenul bronzat, cînd credea că a avut cîştig de cauză împotriva cuiva. Cu ghinion din născare, se credea prost înzestrată de soartă şi adesea voia să treacă drept slută. De altfel, nu renunţa la luptă şi-şi pusese în gînd ca într-o bună zi să facă să crape tot oraşul de invidie prin etalarea unui lux şi a unei fericiri obraznice. Şi dacă ar fi putut să-şi joace viaţa pe o scenă mai mare, unde mintea ei subtilă să se dezvolte în voie, şi-ar fi realizat în scurt timp visul. Avea o inteligenţă superioară faţă de fetele din clasa ei socială şi de cultura ei. Gurile rele pretindeau că mama ei, moartă la cîţiva ani după naştere, avusese încă din primii ani de căsătorie o legătură intimă cu marchizul de Carnavant, tînăr nobil din cartierul Saint-Marc. Şi, ce-i drept, Félicité avea mîini şi picioare de marchiză, de parcă nu se trăgea dintr-un neam de muncitori.

Vechiul cartier se miră o lună întreagă de căsătoria ei cu Pierre Rougon, ţăranul abia şlefuit, om de mahala şi cu familia care nu era de loc uşă de biserică. Nu-i păsa însă de bîrfeală, primind cu zîmbete semnificative felicitările silite ale prietenelor. Işi făcuse socotelile; îl lua pe Rougon de bărbat cum şi-ar fi luat un complice. Tatăl ei, consimţind la căsătorie, nu vedea în Rougon decît cei cincizeci de mii de franci care-l scăpau de faliment. Dar Félicité

avea ochi mai buni. Ea privea departe în viitor și simțea nevoia unui bărbat sănătos, chiar un pic grosolan, îndărătul căruia să se poată ascunde și pe care să-l poată conduce după plac. Ura pe domnișorii din provincie, neamul acela lipsit de vlagă al ajutorilor de notar și viitorilor avocați, care tremură în așteptarea clienților. Fără zestre, pierzîndu-și speranța să se căsătorească cu feciorul unui negustor bogat, prefera de mii de ori un țăran, de care plănuia să se folosească ca de o unealtă supusă, unui bacalaureat sfrijit care s-o zdrobească cu superioritatea diplomei, făcînd-o să ducă o viață de mizerie în căutarea unor vanități deșarte. După credința ei, femeia trebuia să-l conducă pe bărbat. Își închipuia că are destulă putere să scoată un ministru dintr-un văcar. Ce o ademenise la Rougon era pieptul lui lat, trupul îndesat și nu lipsit de eleganță. Un băiat clădit așa trebuia să poarte cu ușurință și bărbăție lumea de intrigi pe care visa să i-o pună pe spinare. Prețuia forța și sănătatea soțului și ghicise de altfel că Rougon nu era un prost; sub pielea groasă, simțise mlădierile viclene ale minții; dar Félicité era departe de-al cunoaște pe Rougon și-l credea mult mai prost de cum era. La cîteva zile după căsătorie, răscolind din întîmplare într-un sertar, găsi chitanța de cincizeci de mii de franci iscălită de Adélaïde. Înțelese și se înspăimîntă, căci din fire era cinstită, ca orice om simplu; asemenea metode o dezgustau. Dar spaima ei se amesteca și cu o doză de admirație. În ochii ei, Rougon deveni un om rar.

Tînăra căsnicie porni cu curaj la mărirea averii. Firma Puech și Lacamp era mai puțin compromisă decît credea Rougon. Datoriile nu se ridicau la cine știe ce, numai banii lipseau. În provincie comerțul merge încetișor și prudent, ceea ce-l salvează de la dezastre mari. Puech și Lacamp erau și mai înțelepți decît alții, riscau tremurînd o mie de franci, așa că firma, o magherniță, avea prea puțină importanță. Cei cincizeci de mii de franci aduși de Pierre fură de ajuns pentru achitarea datoriilor și pentru a da comerțului mai multă amploare. Începuturile fură norocoase. Trei ani

la rînd, recolta de măsline fu îmbelşugată. Félicité, dînd o lovitură îndrăzneaţă care-i înspăimîntă şi pe Pierre şi pe bătrînul Puech, îi împinse să cumpere o cantitate foarte mare de ulei. Uleiul fu strîns şi păstrat în magazie. In următorii doi ani, aşa cum presimţise Félicité, recolta fu slabă, preţurile crescură considerabil, ceea ce le îngădui să realizeze profituri mari, desfăcîndu-şi marfa depozitată.

La puţin timp după lovitură, Puech şi Lacamp se retraseră din asociere, mulţumiţi cu cei cîţiva bani pe care-i cîştigaseră, roşi de ambiţia de a muri rentieri.

Tînăra pereche, rămasă singură stăpînă a firmei, crezu că soarta ei se fixase.

— Tu ai învins ghinionul meu, spunea Félicité lui Pierre.

Una din rarele slăbiciuni ale firii ei energice era credinţa în ghinion. Pînă acum, zicea Félicité, nimic nu le reuşise nici ei, nici tatălui ei, în ciuda tuturor sforţărilor. Mai adăugîndu-se la slăbiciunea aceasta şi superstiţia meridională, Félicité se pregătea să lupte împotriva destinului, cum te lupţi cu un om în carne şi oase, care vrea să te strîngă de gît.

Nu trecu mult şi faptele îndreptăţiră în chip ciudat temerile ei. Neîndurător, ghinionul îşi făcu din nou apariţia. In fiecare an un alt dezastru zgudui firma Rougon. Un falit îl făcu să piardă cîteva mii de franci; socotelile asupra probabilităţilor noii recolte abundente se arătară neîntemeiate în urma unor împrejurări de necrezut; speculaţiile cele mai sigure dădură greş. A fost o luptă fără răgaz şi fără cruţare.

— Vezi că m-am născut într-o zodie proastă, spunea amărîtă Félicité.

Şi Félicité se înverşuna totuşi, furioasă, fără să priceapă de ce ea, care avusese mirosul aşa de fin în prima speculaţie, nu-i mai putea da soţului decît sfaturi proaste.

Pierre, abătut, mai puţin dîrz, ar fi lichidat de douăzeci de ori, de n-ar fi fost înverşunarea şi încăpăţînarea nevestei-si care voia să fie bogată. Félicité înţelegea că ambiţia ei nu se putea clădi decît pe avere. De-ar avea cîteva sute de mii de franci ei ar fi stăpînii ora-

șului. L-ar numi pe Pierre într-un post important și ea ar conduce. Nu cucerirea onorurilor îi dădea de furcă; se simțea minunat înarmată pentru lupta aceasta. Dar rămînea neputincioasă în fața primilor saci de bani care trebuiau cîștigați. Dacă conducerea oamenilor n-o înspăiminta, în schimb simțea un fel de tulburare neputincioasă în fața monezilor de un franc, nemișcate, albe și reci, asupra cărora intriga n-avea putere și care refuzau prostește să vină la ea.

Bătălia fu dusă mai bine de treizeci de ani. Moartea lui Puech fu o nouă lovitură de măciucă. Félicité, care trăgea nădejdea să moștenească vreo patruzeci de mii de franci, află că bătrînul egoist, pentru răsfățul ultimelor zile, își plasase mica avere în rente viagere. Să-i vină rău nu alta. Se amăra văzînd cu ochii, devenea tot mai uscată și mai stridentă. Cînd o vedeai cum se rotește de dimineață pînă seara în jurul vaselor cu bani, îți venea să zici că crede într-o vînzare mai activă prin aceste zboruri repetate de gînganie neastîmpărată. Soțul, dimpotrivă, se îngreuna; ghinionul îl îngrășa, îl făcea greoi și moltu. Totuși cei treizeci de ani de luptă nu-i duseră la ruină. La fiecare inventar anual le ieșea aproape strictul necesar; dacă aveau pierderi la un moment dat, și-le recuperau în lunile următoare. Viața aceasta monotonă o scotea din sărite pe Félicité. Ar fi preferat un faliment pur și simplu. Poate că atunci și-ar fi putut începe din nou viața, în loc să se încăpățîneze în meschinăria cotidiană și să se pună pe jăratec, ca să nu cîștige decît strictul necesar. Intr-o treime de veac nu puseseră de o parte nici cincizeci de mii de franci.

Trebuie să spunem că din primii ani de căsătorie se prăsi la ei o familie numeroasă, care deveni cu timpul o foarte grea povară. Félicité, ca multe femei slabe, avea o fecunditate nebănuită față de structura plăpîndă a trupului ei. In cinci ani, de la 1811 la 1815, avu trei băieți, cîte unul la doi ani. Peste alți patru ani, mai făcu două fetițe. Copiii se nasc ușor în viața liniștită și animalică de provincie. Soții primiră foarte prost pe ultimele venite; fetele fără zestre sînt încurcă-

turi serioase. Rougon declară celor care-l ascultau că mare meşter ar fi dracul dacă i-ar mai trimite şi al şaselea copil. De fapt Félicité se opri aici. Nu se ştie la ce cifră s-ar fi oprit.

De altfel, femeia nu se uită la plozi ca la o pagubă. Dimpotrivă, prin ei reclădea în gînd averea care se prăbuşea în mîinile ei; înainte să împlinească zece ani ea le sconta în vis viitorul; începea să spere că măcar copiii vor birui înverşunarea soartei pe care nu se mai credea în stare s-o poată înfrînge. Ii vedea satisfăcîndu-i vanităţile dezamăgite şi dîndu-i situaţia bogată şi invidiată pe care zadarnic o căuta. Fără să renunţe la lupta comercială, urmări o a doua tactică care s-o ducă la satisfacerea instinctelor de dominaţie. I se părea peste putinţă ca din cei trei băieţi ai ei să nu iasă omul superior care să-i îmbogăţească pe toţi. Nu putea fi altfel, îşi zicea Félicité. Işi îngrijea copiii cu un zel în care se împleteau severităţile de mamă cu dragostea cămătărească. Ii îngrijea cu dragoste ca pe un capital care trebuia să aducă mai tîrziu dobînzi mari.

— Ia mai las-o-ncolo! ţipa Pierre. Toţi copiii sînt nerecunoscători. Le cauţi în coarne, vezi să nu ne scoată la pepeni.

Cînd Félicité aduse vorba să-şi trimită băieţii la liceu, Pierre se supără. Latina era un lux inutil, era de ajuns să urmeze la un pension din apropiere. Dar femeia se ţinu dîrză; dintr-un instinct mai ridicat, Félicité voia cu orice chip să se fudulească cu copii învăţaţi; de altfel îşi dădea seama că nu puteau rămîne şi copiii tot aşa de neştiutori ca tatăl, dacă voia să-i vadă într-o bună zi oameni superiori. Ii visa pe tustrei la Paris, în nu ştiu ce situaţii înalte. După ce cedă Rougon, iar cei trei ştrengari ajunseră în clasa a opta, Félicité gustă deliciile vanităţii cum nu le mai simţise pînă atunci.

Ii asculta încîntată cum vorbeau între ei despre profesori şi despre învăţătură. In ziua cînd cel mai mare îl puse pe unul din cei mici să decline în faţa ei *rosa*, trandafirul, I se păru că aude o muzică delicioasă. Spre lauda ei, trebuie să spunem că în

această bucurie nu intra nici un calcul. Chiar şi Rougon se lăsa cucerit de mulţumirea omului ignorant care-şi vede copiii mai savanţi decît el. Camaraderia care se înjghebă în chip firesc între copiii lor şi ai oamenilor cu vază din oraş îi ameţi de tot pe amîndoi soţii. Copiii tutuiau pe fiul primarului, pe al subprefectului şi chiar pe doi sau trei tineri nobili, pe care cartierul Saint-Marc binevoise să-i trimită la liceul din Plassans. Félicité nu credea că o asemenea cinste putea fi îndeajuns plătită. Invăţătura copiilor împovăra greu bugetul firmei Rougon.

Cît timp copiii nu erau bacalaureaţi, părinţii, care-i ţineau la liceu cu uriaşe sacrificii, trăiră în speranţa succesului lor; şi chiar după ce-şi luară diplomele, Félicité voi să-şi desăvîrşească opera; îl convinse pe Pierre să-i trimită pe tustrei la Paris. Doi făcură dreptul, cel de-al treilea urmă cursurile Şcolii de medicină. Dar după ce se făcură oameni în toată firea şi sleiră fondurile firmei Rougon, abia după ce se văzură nevoiţi să se întoarcă în provincie, începu dezamăgirea bieţilor părinţi. Provincia îşi luă înapoi prada. Cei trei tineri deveniră adormiţi şi greoi. Félicité simţi toată acreala ghinionului cum i se urcă ca un nod în gîtlej. Fiii erau un faliment. O aduseseră la sapă de lemn, fără să-i dea dobînzile capitalului pe care îl reprezentau. Această ultimă lovitură a soartei o simţea cu atît mai mult cu cît o atingea totodată în ambiţia ei de femeie şi în mîndria ei de mamă. Rougon îi repeta de dimineaţă pînă seara: „Ţi-am spus eu!" ceea ce o înfuria şi mai tare.

Intr-o zi, pe cînd îi imputa cu amărăciune fiului celui mai mare sumele pe care le cheltuise cu învăţătura lui, acesta îi răspunse tot aşa de amar:

— Am să vi le dau înapoi mai tîrziu, dacă pot. Dar de vreme ce nu aveaţi avere, trebuia să faceţi din noi muncitori. Noi sîntem nişte declasaţi şi suferim mai mult ca voi.

Félicité înţelese adîncimea acestor cuvinte. De atunci nu-şi mai învinovăţi copiii şi-şi întoarse mînia împotriva sorţii care, neistovită, o lovea. Incepu

iarăşi tînguirile, văicărindu-se şi mai tare de lipsa lor de noroc care-i făcea să se înece la mal. Cînd Rougon îi spunea: „Fiii tăi sînt nişte trîntori, o să ne toace bucăţele pînă la urmă", îi răspundea acru: „Să dea Dumnezeu să am încă bani să le dau. Bieţii băieţi lîncezesc, pentru că nu au para chioară!"

La începutul anului 1848, în ajunul revoluţiei din februarie, cei trei fii Rougon aveau la Plassans poziţii foarte şubrede. Erau toţi trei tipuri curioase, fără să semene unul cu altul, deşi ieşiţi din aceeaşi tulpină. Erau totuşi mai bine decît părinţii lor. Ramura Rougon trebuia să se purifice prin femei. Adélaïde făcuse din Pierre o inteligenţă mijlocie, capabilă de ambiţii josnice. Félicité le dăduse fiilor ei inteligenţe mai înalte, capabile de vicii, dar şi de virtuţi mari.

Pe atunci, cel mai mare, Eugène, avea aproape patruzeci de ani. Era un băiat de statură mijlocie, puţin chel, predispus la obezitate. Avea figura tatălui, un chip prelung, cu trăsături late; sub piele ghiceai grăsimea care-i moleşea formele rotunde şi-i dădea feţei o albeaţă gălbuie ca de ceară. Dar dacă ţăranul tot mai stăruia în structura masivă şi pătrată a capului, chipul se transfigura, se lumina lăuntric, cînd i se deştepta privirea şi ridica pleoapele îngreunate. Grosolănia tatălui deveni la fiu gravitate. Băiatul acesta gras dădea de obicei impresia că e cufundat într-un somn adînc; după gesturile largi şi obosite, ai fi zis că e un uriaş care se întinde cît e de lung, înainte de a se apuca de treabă. Printr-un pretins capriciu al naturii, în care ştiinţa începe să vadă legi, deşi asemănarea lui Eugène cu Pierre era desăvîrşită, totuşi se pare că Félicité era aceea care contribuise cu materia gînditoare. Eugène prezenta cazul curios al unor calităţi morale şi intelectuale moştenite de la mamă, dar pitite în mormanul de carne al tatălui. Avea ambiţii înalte, instincte autoritare, un dispreţ deosebit pentru calea de mijloc şi situaţiile mărunte. Era dovada că Plassans nu se înşela poate cînd bănuia că Félicité avea în vine cîteva picături de sînge nobil. Goana după plăceri,

care se dezvolta cu furie în neamul Rougonilor și care era caracteristică familiei, avea la el un nivel mai ridicat; voia să se bucure de voluptățile spirituale, satisfăcîndu-și nevoile de dominație. Un asemenea om nu era făcut să mucezească în provincie. Lîncezi cincisprezece ani, cu ochii la Paris, pîndind ocaziile. Cum se întoarse la Plassans, ca să nu mănînce pîinea părinților, se înscrise în barou. Pleda din cînd în cînd, cîștigîndu-și cu greu viața și nu părea că se ridică deasupra unei oneste mediocrități. La Plassans lumea găsea că are limba încleiată și gesturile greoaie. Rareori reușea să cîștige procesul unui client; se abătea adesea de la chestiune, o lua razna, după expresia capetelor luminate din partea locului. Într-o zi, mai ales, pledînd într-un proces de despăgubiri, uită de fond și se pierdu în considerațiuni politice, așa încît președintele îi luă cuvîntul. El se așeză zîmbind și zîmbetul lui era ciudat. Clientul lui fu condamnat să plătească daune uriașe, dar Eugène nu părea că regretă cîtuși de puțin digresiunile sale. S-ar fi zis că-și considera pledoariile doar simple exerciții care aveau să-i folosească mai tîrziu. Iată ce nu înțelegea și ce o despera pe Félicité, care ar fi voit ca fiul ei să dicteze legi tribunalului civil din Plassans. În cele din urmă își făcu o părere foarte proastă despre fiul cel mai mare; după dînsa, nu băiatul ăsta adormit era în stare să facă gloria familiei. Pierre, dimpotrivă, avea o încredere absolută în Eugène, nu pentru că avea ochii mai pătrunzători decît nevastă-sa, ci pentru că se mulțumea cu aparențele, măgulindu-se pe el însuși și crezînd în geniul unui fiu care era portretul lui aidoma. Cu o lună înainte de evenimentele din februarie, Eugène se frămînta mereu; cu mirosul lui fin, el adulmeca criza. Da tîrcoale peste tot prin oraș ca un suflet chinuit. Apoi se hotărî pe neașteptate și plecă la Paris. N-avea în buzunar nici cinci sute de franci.

Aristide, cel mai mic dintre fiii Rougon, era opusul lui Eugène, ca să zicem așa, din punct de vedere geometric. Avea chipul mamei lui și pofte nesățioase, un caracter viclean, numai bun de intrigi vul-

gare, în care instinctele tatălui erau mai puternice. Natura are adesea nevoie de simetrie. Mic de statură, cu o mutră şireată, asemănătoare unei măciulii de baston cioplite curios în chip de cap de paiaţă, Aristide scotocea peste tot, lipsit de scrupule, grăbit să se bucure de viaţă. Îi plăceau banii, după cum fratelui mai mare îi plăcea puterea. În timp ce Eugène visa să plece un popor întreg sub voinţa lui şi se îmbăta de atotputernicia sa viitoare, Aristide se vedea de zece ori milionar, instalat într-un palat princiar, mîncînd şi bînd bine, gustînd viaţa prin toate simţurile şi fibrele trupului său. Voia mai cu seamă să facă repede avere. Cînd visa castele în Spania, castelele se înălţau ca prin farmec în mintea lui; avea butoaie de aur venite peste noapte, ceea ce plăcea trîndăviei lui cu atît mai mult cu cît nu-i păsa prin ce mijloace fuseseră cîştigate, cele mai rapide părîndu-i-se şi cele mai bune. Neamul Rougonilor, ţărani înguşti la minte şi lacomi, cu pofte brutale, ajunsese prea repede la maturitate; trebuinţele de satisfacere materială se dezvoltau la Aristide de trei ori mai puternic din pricina educaţiei grăbite, cu atît mai nesăţioase şi mai primejdioase, cu cît începuseră să devină şi cugetate. Cu toată intuiţia ei feminină, Félicité îl prefera pe băiatul ăsta; nu-şi dădea seama cu cît Eugène îi semăna mai mult, ierta prostiile şi trîndăvia fiului mai mic sub pretext că avea să fie omul superior al familiei şi că un om superior are dreptul să ducă o viaţă desmăţată, pînă în ziua cînd i se deşteaptă puterea facultăţilor lui. Aristide îi puse indulgenţa la grea încercare. La Paris duse o viaţă de trîndăvie şi de destrăbălare; era unul din studenţii care îşi iua frecvenţa prin berăriile din Cartierul latin. De-altminteri nu stătu la Paris decît doi ani; tatăl său, speriat, văzînd că nu trecuse nici un examen, îl opri la Plassans şi se gîndi să-i caute o nevastă, nădăjduind că grijile gospodăriei o să facă din el un om aşezat. Aristide se lăsă însurat. În vremea aceea, ambiţiile lui nu se conturaseră limpede; viaţa de provincie nu-i displăcea; se pomeni pus la îngrăşare în tîrgul lui, mîncînd bine, dormind, hoinărind.

Félicité îi pledă cauza cu atîta căldură, încît Pierre consimți să dea căsătoriților casă și masă, cu condiția ca tînărul să se ocupe în chip activ de magazin. De atunci începu pentru Aristide o viață frumoasă de trîndăvie; zilele și o parte din nopți și le petrecea la club, fugind de la biroul tatălui lui ca un școlar și jucînd cei cîțiva franci pe care îi dădea maică-sa pe ascuns. Trebuie să fi trăit cineva într-un fund de provincie ca să poată înțelege cei patru ani de abrutizare petrecuți de Aristide în acest fel. In fiecare oraș mic sînt asemenea indivizi care trăiesc pe spinarea părinților, prefăcîndu-se uneori că muncesc, dar, în realitate, întreținîndu-și lenea cu un fel de evlavie. Aristide era tipul haimanalei fără leac, care se tîrăște cu voluptate prin golul provinciei. Jucă écarté[1] timp de patru ani de zile. Și în timp ce el își ducea viața la club, nevastă-sa, o blondă mollie și fără vlagă, ajuta la ruina firmei Rougon, prin gustul ei pronunțat pentru toalete țipătoare și printr-o poftă de mîncare formidabilă, foarte curioasă la o ființă așa de plăpîndă. Angèle murea după panglicile albastre ca cerul și după mușchiul de vacă fript. Era fiica unui căpitan pensionar, căruia i se zicea comandantul Sicardot și care-i dăduse ca zestre zece mii de franci, toate economiile lui. Cînd Pierre o alesese pe Angèle pentru fiul lui, se gîndise că face o afacere strașnică, atît de puțin preț punea el pe Aristide. Zestrea aceasta de zece mii de franci, care îl hotărîse, s-a dovedit după aceea o piatră legată de gît. Aristide era încă de pe atunci un mare șmecher; îi dădu cei zece mii de franci, asociindu-se cu el fără să oprească un ban, făcînd pe dezinteresatul.

— N-avem nevoie de nimic, zicea Aristide. O să ne țineți pe nevastă-mea și pe mine și o să ne socotim mai tîrziu.

Pierre, strîmtorat, primi, oarecum îngrijorat de dezinteresarea lui Aristide. Acesta își zicea că tatăl său n-avea cum să-i dea așa de curînd înapoi zece mii de franci bani peșin și că el și nevastă-sa puteau

[1] Un joc de cărți în doi (n.t.).

trăi în lege pe socoteala lui, atîta vreme cît asociația nu se desfăcea. Cînd negustorul de ulei înțelese că fusese tras pe sfoară, nu mai avea cum să se lepede de Aristide. Zestrea Angèlei era angajată în speculații care mergeau prost. Trebui să țină pe cei doi căsătoriți la el acasă. Poftele nurorii și trîndăvia fiului îl scoteau din sărite și-l loveau drept în inimă. Să le fi putut da banii îndărăt, fie și de douăzeci de ori pe atît, i-ar fi zvîrlit afară pe păduchii ăștia care-i sugeau sîngele, după energica lui expresie. Félicité îi sprijinea pe ascuns. Aristide, care ghicise visurile ei ambițioase, îi expunea în fiecare seară admirabile planuri de îmbogățire pe care trebuia în curînd să le înfăptuiască. Printr-o rară întîmplare, Félicité se înțelegea foarte bine cu noră-sa; trebuie adăugat că Angèle era lipsită de voință și că se putea dispune de ea ca de o mobilă. Pierre se înfuria, cînd nevastă-sa îi vorbea de viitoarele succese ale fiului lor mai mic și îl acuza că mai degrabă avea să fie ruina casei. Timp de patru ani cît stătu la el tînăra pereche, Pierre tună și fulgeră, consumîndu-și în certuri furia neputincioasă, fără să-i scoată cîtuși de puțin pe Angèle și pe Aristide din calmul lor surîzător. Acolo se așezaseră, acolo rămîneau, parcă erau de cînd lumea. In sfîrșit, Pierre reuși într-o afacere și putu să-i dea înapoi lui Aristide cei zece mii de franci. Dar cînd voi să se socotească cu el, Aristide îi căută atîtea noduri în papură, încît trebui să-l lase să plece fără să-i oprească un ban pentru mîncare și locuință. Tînăra pereche se mută la cîțiva pași, într-o mică piață a vechiului cartier, numită piața Saint-Louis. Cei zece mii de franci fură repede mîncați. Trebuiau să-și facă o gospodărie. De altminteri, Aristide nu-și schimbă felul de viață, atîta timp cît avu bani în buzunar. Cînd ajunse la ultimul bilet de o sută de franci, deveni nervos. Lumea îl vedea prin oraș, învîrtindu-se peste tot cu o mutră suspectă; nu-și mai lua cafeaua la club, se uita înfierbîntat la cei care jucau, fără să se atingă de o carte. Mizeria îl făcu și mai rău. Rezistă o bună bucată de vreme, și nu făcu nimic. In 1840 avu un copil, pe micul Maxim,

pe care bunică-sa îl băgă la liceu și-i plăti pe ascuns întreținerea. Pentru Aristide era o gură mai puțin, dar biata Angèle murea de foame; soțul trebui în sfîrșit să-și caute un post. Izbuti să intre la subprefectură. A stat acolo zece ani și n-a ajuns să ia leafă mai mare de o mie opt sute de franci. De atunci, plin de ură, fiere, trăi jinduind mereu plăcerile de care era lipsit. Situația lui meschină îl scotea din sărite; cei o sută cincizeci de franci nenorociți care i se puneau în mînă i se păreau o ironie a soartei. Niciodată o sete de potolire a simțurilor nu mistui mai puternic un om. Félicité, cînd îi povestea suferințele lui, nu era supărată că-l vedea lihnit de foame, gîndind că mizeria ar putea să-i biciuiască trîndăvia. Ciulindu-și urechile la pîndă, începu să se uite în jurul lui, ca un hoț care încearcă să dea o lovitură. La începutul anului 1848, cînd fratele său plecă la Paris, îi veni o clipă în minte să plece după dînsul. Dar Eugène nu era însurat, Aristide nu-și putea tîrî nevasta așa departe, fără să aibă în buzunar o sumă destul de mare. Așteptă, presimțind o catastrofă, gata să strîngă de gît prima pradă ieșită în cale.

Celălalt Rougon, Pascal, născut între Eugène și Aristide, părea că nu face parte din familie. Era unul din acele cazuri frecvente care dezmint legile ereditare. Adeseori natura dă naștere în mijlocul unei familii unei ființe a cărei elemente, toate, le plămădește din forțele ei creatoare. Pascal nu amintea neamul Rougonilor nici fizic, nici moral. Inalt, cu înfățișarea blîndă și serioasă, avea o fire dreaptă, o dragoste de studiu, o nevoie de modestie, care contrastau în chip ciudat cu frigurile ambițioase și intrigile lipsite de scrupule ale familiei sale. După ce făcuse la Paris strălucite studii medicale, Pascal preferase să rămînă la Plassans, cu toate ofertele profesorilor săi. Îi plăcea viața liniștită de provincie, susținînd că asemenea viață este mai potrivită pentru un savant decît zgomotul Parisului. Stabilit la Plassans, nu se gîndi nici o clipă să-și mărească clientela. Foarte cumpătat, se mulțumea cu cei cîțiva bolnavi pe care i-i trimitea numai întîmplarea. Singurul lux

ce şi-l îngăduia era căsuţa albă din cartierul nou, unde se închidea cu evlavie, ocupîndu-se cu pasiune de ştiinţele naturale. Se interesa în chip deosebit de fiziologie. In oraş se află că adeseori cumpăra cadavre de la groparul ospiciului, ceea ce îngrozi pe doamnele delicate şi pe unii burghezi fricoşi. Din fericire nu se ajunse chiar pînă acolo, încît să fie considerat vrăjitor; dar clientela se micşoră, fu privit ca un om ciudat căruia oamenii din buna societate nu trebuiau să-i încredinţeze nici vîrful degetului mic fără să se compromită. Nevasta primarului zise într-o zi:

— Mai degrabă să mor decît să mă caute domnul acesta. Miroase a mort.

Din clipa aceea, cazul Pascal fu judecat. El se arătă fericit de frica ascunsă pe care-o inspira. Cu cît avea mai puţini bolnavi, cu atît se putea ocupa mai în voie de ştiinţa lui dragă. Cum îşi fixase consultaţiile la un preţ moderat, poporul îi rămînea credincios. Cîştiga atît cît să poată trăi şi trăia mulţumit la mii de kilometri de oamenii din partea locului, cu bucuria pură a cercetărilor şi descoperirilor sale. Din cînd în cînd trimitea cîte un memoriu la Academia de ştiinţe din Paris. Plassans habar n-avea că omul ciudat, domnul care mirosea a mort, era un om foarte cunoscut şi foarte ascultat în lumea savantă. Cînd îl vedeau duminica plecînd în excursie pe dealurile Garrigues, cu o cutie de botanist atîrnată de gît şi cu un ciocan de geolog în mînă, dădeau din umeri, îl comparau cu cutare doctor din oraş, cu cravata aşa de bine pusă, aşa de mieros cu cucoanele şi cu hainele mirosind mereu a parfum de violete. Pascal nu era înţeles nici de părinţii lui. Cînd Félicité îl văzu organizîndu-şi viaţa într-un chip atît de ciudat şi de meschin, fu uimită şi-l mustră că-i înşeală speranţele. Ea care se arăta aşa de îngăduitoare faţă de trîndăvia lui Aristide, pe care o credea rodnică, privea plină de mînie felul de viaţă mediocru al lui Pascal, dragostea lui de anonimat, dispreţul de bogăţie, hotărîrea lui nestrămutată de a sta deoparte. Negreşit, nu fiul cărturar îi va satisface vreodată vanitatea!

— De unde ai ieşit tu? îi spunea uneori. Nu eşti de-ai noştri. Uită-te la fraţii tăi, ei caută, încearcă să tragă un folos din învăţătura care le-am dat-o. Tu nu faci decît prostii. Aşa ne răsplăteşti pe noi care am ajuns la sapă de lemn, ca să te creştem? Nu, tu nu eşti de-ai noştri.

Pascal, care prefera să rîdă ori de cîte ori trebuia să se supere, îi răspundea vesel, cu o ironie fină:

— Nu vă mai văitaţi atît, nu vreau să vă fac să daţi de tot faliment, vă voi căuta pe toţi fără bani, cînd vă veţi îmbolnăvi.

De altfel îşi vedea rar familia, fără să se arate dezgustat, ascultînd fără voie de anumite instincte ale lui. Înainte de intrarea lui Aristide la subprefectură, îi veni în ajutor de mai multe ori. Rămăsese holtei. Nu-şi dădea măcar seama de gravele evenimente ce se pregăteau. De doi sau trei ani se ocupa cu marea problemă a eredităţii, comparînd rasele animale cu rasa umană şi era absorbit în curioasele rezultate pe care le obţinea. Observaţiile făcute asupra lui şi asupra familiei lui fuseseră punctul de plecare al studiilor sale. Poporul, în intuiţia lui inconştientă, înţelesese atît de bine cît de mult se deosebea doctorul de neamul Rougonilor, încît îl numea domnul Pascal, fără să mai adauge numele de familie.

Cu trei ani înainte de revoluţia din 1848, Pierre şi Félicité se lăsară de negustorie. Venea bătrîneţea, trecuseră amîndoi de cincizeci de ani şi se săturaseră să mai lupte. Gîndindu-se la lipsa lor de noroc, le era frică să nu rămînă săraci lipiţi pămîntului, dacă se încăpăţînau. Fiii le înşelaseră speranţele şi le dădură lovitura de graţie. Acum, cînd se îndoiau că vor mai fi ajutaţi vreodată de dînşii, voiau să-şi păstreze cel puţin o bucată de pîine pentru zilele bătrîneţii. Ieşeau din comerţ cu vreo patruzeci de mii de franci. Suma le dădea o rentă de două mii de franci, exact cît să trăiască viaţa meschină de provincie. Din fericire, rămăseseră singuri, fiindcă reuşiseră să-şi mărite fetele, Marthe şi Sidonie, dintre care una se stabilise la Paris şi cealaltă la Marsilia.

După lichidarea magazinului ar fi dorit să locuiască

în orașul nou, în cartierul negustorilor retrași din afaceri, dar nu îndrăzniseră. Rentele lor erau prea mici, se temură să nu facă figură proastă. Ca să împace dorința cu posibilitățile, închiriară o locuință în strada la Banne, stradă care desparte cartierul vechi de cel nou. Cum locuința lor se afla în rîndul de case de la marginea vechiului cartier, locuiau încă în cartierul prostimii; dar de la ferestre vedeau, la cîțiva pași, orașul oamenilor bogați; erau pe pragul pămîntului făgăduinței.

Locuința, situată la etajul al doilea, se compunea din trei camere mari: o sufragerie, un salon și un dormitor. La primul etaj locuia proprietarul, un negustor de umbrele și bastoane, cu magazinul la parter. Casa, îngustă și puțin încăpătoare, n-avea decît două etaje. Cînd Félicité își mută mobila, avu o groaznică strîngere de inimă. Să locuiești la alții este în provincie o dovadă de sărăcie. Fiecare familie cu stare la Plassans își are casa ei, casele vînzîndu-se foarte ieftin. Pierre ținea strîns băierile pungii; nici nu voia să audă de înfrumusețări. Vechea mobilă, îngălbenită, uzată, șubredă, trebuia folosită fără ca să fie măcar reparată. Félicité, care simțea de altfel motivele acestei cîrpănoșii, se făcu luntre și punte ca să dea un lustru nou acestor rămășițe; bătu în cuie cu mîna ei unele mobile mai stricate și cîrpi catifeaua destrămată de pe fotolii.

Sufrageria, care se găsea în dos ca și bucătăria, rămase goală; o masă și vreo douăsprezece scaune se pierdură în umbra acestei odăi vaste, ale cărei ferestre dădeau înspre zidul de culoare cenușie a casei vecine. Fiindcă nimeni nu intra în dormitor, Félicité ascunsese aici toate mobilele care nu se mai puteau folosi. In afară de pat, un dulap, un birou și o toaletă se mai vedeau două leagăne puse unul peste altul, un bufet fără uși și o bibliotecă cu desăvîrșire goală, vechituri respectabile pe care bătrîna nu se îndurase să le arunce. Grija ei cea mai mare, însă, era pentru salon și izbuti să facă din el o cameră aproape demnă de locuit. Salonul era împodobit cu o mobilă îmbrăcată cu catifea gălbuie cu flori satinate. La

mijloc era o masă cu picior, cu tăblia de marmură; mese cu oglinzi erau rezemate de pereți în cele două capete ale încăperii. Era chiar un covor care acoperea numai mijlocul parchetului și un candelabru împodobit cu o învelitoare de muselină albă, pătată de muște. Pe pereți erau șase litografii înfățișînd marile bătălii ale lui Napoleon. Mobilierul era din primii ani ai imperiului. Drept înfrumusețare, Félicité căpătă învoirea să tapiseze încăperea cu hîrtie portocalie cu desene de crengi. Salonul primise astfel o ciudată culoare gălbuie care-l umplea de o falsă lumină orbitoare; mobila, hîrtia, perdelele de la ferestre erau galbene; covorul și pînă și marmura meselor băteau și ele în galben. Cînd perdelele erau trase, nuanțele deveneau totuși destul de armonioase și salonul părea aproape curat. Dar Félicité visase un alt lux. Privea cu disperare mută această mizerie prost ascunsă. De obicei, stătea în salon, cea mai frumoasă încăpere a locuinței. Una din distracțiile ei cele mai dulci și cele mai amare în același timp era să stea la una din ferestre, care dădea spre strada la Banne. De aici zărea pieziș piața subprefecturii. Acolo era paradisul ei visat. Mica piață goală, curățică, cu case luminoase, i se părea un paradis. Ar fi dat zece ani din viață ca să aibă acolo locuința. Casa din colțul din stînga, unde locuia perceptorul, o ispitea mai ales. O contempla cu pofte de femeie însărcinată. Uneori, cînd ferestrele acestui apartament erau deschise, zărea colțuri de mobilă bogată, adevărate adieri de lux, care o înnebuneau.

La vremea aceea neamul Rougonilor trecea printr-o criză curioasă de vanități și de pofte nepotolite. Ce mai era bun în ei se înăcrea. Voiau să treacă drept victime ale ghinionului, fără să se resemneze, îndîrjiți și hotărîți să nu moară înainte de a fi satisfăcuți. În realitate, cu toată vîrsta lor înaintată, nu renunțau la nici una din dorințele lor. Félicité avea presentimentul că va muri bogată. Dar fiecare zi de mizerie era pentru ei o povară mai mult. Cînd își recapitulau sforțările lor zadarnice, cînd își aminteau cei treizeci de ani de zbateri, trădarea copiilor, cînd își vedeau

palatele visate transformate în acest salon galben, căruia nu i se putea ascunde urîţenia decît trăgînd perdelele, îi apucau nişte mînii surde. Şi atunci, drept mîngîiere, făceau planuri de averi colosale şi încercau tot felul de combinaţii. Félicité visa să cîştige la loterie lozul cel mare de o sută de mii de franci. Pierre îşi închipuia că are să inventeze o speculaţie miraculoasă. Trăiau cu un singur gînd: să facă avere imediat, în cîteva ceasuri, să fie bogaţi, să se bucure de viaţă măcar un an de zile. Întreaga lor fiinţă năzuia spre aşa ceva, cu brutalitate, fără răgaz; se mai bizuiau cît de cît şi pe copii, cu egoismul caracteristic părinţilor care nu se pot deprinde cu gîndul că şi-au trimis copiii la liceu fără nici un profit personal.

Félicité părea că nu mai îmbătrîneşte, rămînea mereu femeiuşca brunetă, fără astîmpăr, zumzăind ca un greier. Trecătorul care ar fi văzut-o pe trotuar, din spate, ar fi luat-o drept o fetiţă de cincisprezece ani, cu mişcări agere, cu umeri slabi şi talia subţire. Nici la faţă nu se schimbase; se mai scofîlcise ceva, semănînd şi mai mult cu botul de dihor: ai fi zis capul unei copile care şi-ar fi făcut pielea ca pergamentul, fără să-şi schimbe trăsăturile.

Iar Rougon făcuse burtă; devenise un foarte respectabil burghez, căruia nu-i mai lipseau decît rentele grase, ca să fie cu desăvîrşire demn. Faţa lui puhavă şi albicioasă, greutatea şi aerul lui adormit păreau că mustesc bănet. Într-o zi îl auzi pe un ţăran care nu-l cunoştea zicînd: „Ia te uită la grăsunul ăla! Trebuie să fie vreun bogătaş; are ce-mbuca diseară, nu duce grija mîncării!", judecată ce-l izbi drept în inimă, pentru că el considera drept o batjocură grozavă faptul că rămăsese un pîrlit, deşi căpătase grăsimea şi gravitatea satisfăcută a unui milionar. Cînd se rădea dimineaţa în faţa unei oglinjoare de cinci parale atîrnată de clanţa ferestrei, îşi spunea că în haină neagră şi cravată albă ar face în saloanele domnului subprefect o impresie mai bună decît cutare sau cutare funcţionar din Plassans. Acest fiu de ţăran, îngălbenit de grijile negustoreşti, îngrăşat de viaţa sedentară, cu pofte pline de ură ascunse sub calmul trăsăturilor,

avea într-adevăr înfăţişarea negrăitoare şi solemnă, statura imbecilă, care se potrivesc aşa de bine în saloanele oficiale. Se zicea că nevastă-sa îl mîna cu băţul şi nu era adevărat. Pierre era încăpăţînat ca o brută; în faţa unei voinţe străine, clar exprimate, s-ar fi înfuriat cu grosolănie şi ar fi sărit la bătaie. Dar Félicité era prea mlădioasă ca să se pună de-a curmezişul; firea vioaie, zglobie a acestei femei mărunţele nu folosea tactica înfruntării făţişe a obstacolelor; cînd voia să obţină ceva de la soţul ei sau să-l împingă pe calea pe care o voia, îl asalta cu zboruri rapide de greier, îl înţepa din toate părţile, se întorcea la atac de sute de ori, pînă cînd el ceda, fără să-şi dea seama. De altfel Pierre simţea că e mai inteligentă decît el şi-i îndura cu răbdare sfaturile. Mai folositoare ca musca din fabulă, Félicité făcea uneori toată treaba, bîzîindu-i pe la urechi. Lucru rar, soţii nu-şi aruncau în cap unul altuia înfrîngerile. Numai problema învăţăturii copiilor dezlănţuia furtuni în căsnicie.

Revoluţia din 1848 găsi tot neamul Rougonilor în alarmă, exasperaţi de ghinion şi gata să violeze soarta dacă o întîlneau cumva la cotitura unei cărări. Era o familie de bandiţi, la pîndă, gata să prade evenimentele la drumul mare. Eugène pîndea Parisul, Aristide visa să gîtuie orăşelul Plassans; tatăl şi mama, poate cei mai aprigi, se gîndeau să lucreze pe socoteala lor şi să profite pe deasupra şi de treaba băieţilor; numai Pascal, acest îndrăgostit discret al ştiinţei, ducea frumoasa viaţă fără griji a pasiunii lui ştiinţifice, în căsuţa lui luminoasă din oraşul cel nou.

III

La Plassans, în orașul acesta izolat, unde diviziunea claselor era așa de precis marcată în 1848, ecoul evenimentelor politice se făcea abia auzit. Și astăzi vocea poporului este înăbușită acolo și pentru aceasta burghezia contribuie cu prudență, nobilimea cu desperarea mută, iar clerul cu șiretenia. Fie că regii își fură un tron, fie că se nasc republici, orașul de-abia se mișcă. Lumea doarme la Plassans, în timp ce alții se bat la Paris. Dar oricît de neliniștită și nepăsătoare pare suprafața, la fund se dă o luptă ascunsă, foarte curioasă de studiat. Dacă focurile de pușcă sînt rare pe străzi, saloanele orașului nou și ale cartierului Saint-Marc sînt mistuite de intrigi.

Pînă în 1830, poporul nici nu era băgat în seamă și astăzi încă se lucrează ca și cum nici n-ar exista. Totul se petrece între cler, burghezie și nobilime. Preoții, foarte numeroși, dau tonul politicii ținutului; pun la cale lucrături, dedesubturi, lovituri din umbră, o tactică savantă și lașă, care nu îngăduie să se facă un pas înainte sau înapoi decît abia la zece ani. Luptele acestea ascunse între oamenii care vor să evite înainte de toate scandalul, cer o finețe deosebită, o grijă față de amănunte, o răbdare de oameni lipsiți de pasiuni. Această încetineală provincială, de care

s-ar ride la Paris, este plină de trădări, de sugrumări viclene, de victorii și de înfrîngeri ascunse. Oamenii aceștia, mai ales cînd interesele lor sînt în joc, ucid cu bobirnace la domiciliu, așa cum noi ucidem cu tunul în piața publică.

Istoria politică a orașului Plassans, ca și a tuturor orășelelor din Provence, oferă o curioasă particularitate.

Pînă în 1830, locuitorii rămăseseră catolici și regaliști înfocați; chiar poporul nu jura decît pe Dumnezeu și pe regii legitimi. Apoi se petrecu o schimbare ciudată: credința slăbi, iar populația burgheză și muncitorească, părăsind cauza legitimității, aderă încetul cu încetul la marea mișcare democratică a vremii noastre. Cînd izbucni revoluția din 1848, doar clerul și nobilimea se găsiră să lupte pentru triumful lui Henric al V-lea. Mult timp priviseră venirea la tron a ramurei Orléans ca o încercare ridicolă, care trebuia să se termine mai curînd sau mai tîrziu cu revenirea Bourbonilor; deși speranțele lor fură zdruncinate, ei începură totuși lupta, scandalizați de ruptura foștilor partizani și căutînd să-i aducă înapoi. Cartierul Saint-Marc, ajutat de toate parohiile, se puse pe lucru. In burghezie, în popor mai ales, entuziasmul a fost mare, imediat după zilele din februarie; proaspeții republicani erau grăbiți să-și cheltuiască înfocarea lor revoluționară. Dar pentru rentierii din orașul nou această flacără avu strălucirea și durata unui foc de paie. Micii proprietari, comercianții retrași din afaceri, cei care dormeau tîrziu dimineața și-și rotunjiseră averea sub monarhie, fură imediat cuprinși de panică; republica, cu zguduirile ei, îi făcea să tremure pentru banii și scumpa lor viață de egoiști. Cînd în 1849 se declară reacțiunea clericală, aproape toată burghezia din Plassans trecu de partea partidului conservator. Fu primită cu brațele deschise. Niciodată orașul nou nu avusese legături atît de strînse cu cartierul Saint-Marc; unii nobili mergeau pînă acolo încît stringeau mîna avocaților și foștilor negustori de ulei. Această familiaritate neașteptată entuziasmă cartierul cel nou, care de

atunci porni un război înverşunat împotriva guvernului republican. Ca să facă o asemenea apropiere, clerul trebui să cheltuiască comori de abilitate şi de răbdare. In realitate, nobilimea din Plassans, ca o ființă care-şi trage sufletul, se găsea într-o stare de toropeală copleşitoare; îşi păstra credința, dar era cuprinsă de somnul pămîntului; prefera să nu se mişte şi să lase cerul să hotărască; nobilimea ar fi fost mai bucuroasă să protesteze numai prin tăcere, simțind vag poate că zeii muriseră şi că nu-i mai rămăsese decît să meargă după dînşii. Chiar în epoca aceea de tulburări, cînd catastrofa din 1848 ar fi putut să-i facă să spere o clipă în întoarcerea Bourbonilor, nobilimea se arătă amorțită, nepăsătoare, spunînd mereu că se va arunca în vîltoare, dar părăsind cu părere de rău gura sobei. Clerul combătu fără încetare sentimentul acesta de neputință şi de resemnare. In luptă, puse pasiune. Cînd un preot este desperat, luptă încă şi mai aprig; toată politica bisericii este să meargă drept înainte, în orice condiții, amînînd reuşita planurilor peste mai multe veacuri, dacă e nevoie, dar fără să piardă o oră, avîntîndu-se mereu înainte, într-un veşnic efort. La Plassans, clerul luă conducerea reacțiunii. Nobilimea îi împrumuta doar numele şi nimic mai mult: clerul se ascunse îndărătul acesteia, o dojeni, o conduse, izbuti chiar să-i dea o viață artificială. Cînd o convinse să-şi învingă disprețul şi să se alăture burgheziei, clerul se crezu sigur de victorie. Terenul era de minune pregătit: vechiul oraş regalist, populația de burghezi paşnici şi de negustori fricoşi, trebuia fatal să treacă mai devreme sau mai tîrziu de partea partidului ordinii. Cu tactica lui savantă, clerul grăbi convertirea. După ce cîştigă pe proprietarii din oraşul nou, ştiu să-i convingă şi pe micii comercianți cu de-amănuntul din vechiul cartier. Din ziua aceea, reacțiunea fu stăpînă pe oraş. Toate părerile erau respectate în această reacțiune; nu se mai văzuse un asemenea amestec de liberali înăcriți şi de legitimişti, orleanişti, bonapartişti, clericali. Dar în clipa aceea n-avea nici o importanță. Numai Republica trebuia omorîtă. Şi Republica era în agonie. O fracțiune popu-

lară, vreo mie de muncitori cel mult din zece mii de locuitori ai oraşului, salutau încă arborele libertăţii, sădit în mijlocul pieţei subprefecturii.

Politicienii subţiri din Plassans, care conduceau mişcarea reacţionară, nu mirosiră imperiul decît mai tîrziu. Popularitatea prinţului Ludovic Napoleon li se păru o admiraţie trecătoare a mulţimii care putea fi uşor biruită. Insăşi persoana prinţului le inspira o admiraţie mediocră. Il considerau o nulitate, un om cu capul în nori, incapabil să pună stăpînire pe Franţa şi mai ales să se menţină la putere. Pentru ei, era doar un instrument de care se gîndeau să se servească, care netezea locul şi pe care îl vor da afară, cînd adevăratul pretendent va trebui să se arate. In acest timp lunile treceau şi îngrijorarea lor creştea. De-abia atunci începură să-şi dea seama că fuseseră înşelaţi. Dar nu li se mai lăsă timpul să ia o hotărîre; lovitura de stat izbucni peste capetele lor şi fură nevoiţi să aplaude. Marea vinovată, Republica, era la pămînt. Era totuşi un triumf. Clerul şi nobilimea primiră faptele cu resemnare, amînîndu-şi pentru mai tîrziu realizarea planurilor, răzbunîndu-se pentru socotelile lor greşite prin unirea cu bonapartiştii, pentru a zdrobi pe ultimii republicani.

Aceste evenimente puseră temelia izbînzii Rougonilor. Amestecaţi în diferite faze ale crizei, ei crescură pe ruinele libertăţii. Aceşti bandiţi la pîndă jefuiră Republica şi după ce-o înjunghiară, ajutară la despuierea ei.

Imediat după zilele din februarie, Félicité, cu mirosul cel mai fin din familie, înţelese că în sfîrşit erau pe drumul cel bun. Incepu să dea tîrcoale în jurul bărbatului ei, să-l îmboldească să se mişte. Primele zvonuri despre revoluţie îl înspăimîntară pe Pierre. Cînd nevasta îl făcu să înţeleagă că aveau puţin de pierdut şi mult de cîştigat dintr-o situaţie tulbure, Pierre împărtăşi părerea ei.

— Nu ştiu ce-ai putea face, — repeta Félicité — dar mi se pare că este ceva de făcut. Nu ne spunea întro zi domnul de Carnavant că, dacă ar veni Henric al V-lea, ar fi bogat şi că regele ar răsplăti cu dăr-

nicie pe toți cei care au lucrat pentru întoarcerea lui? Poate aici să fie averea noastră. Ar fi timpul să avem noroc.

Marchizul de Carnavant, un nobil care, după datele scandaloasei cronici a orașului, cunoscuse îndeaproape pe mama soției lui Rougon, venea într-adevăr, din cînd în cînd, în vizită la cei doi soți. Gurile rele pretindeau că Félicité îi semăna. Era un om mărunt de statură, slab, întreprinzător, atunci în vîrstă de șaptezeci și cinci de ani. Doamna Rougon îi semăna la gesturi și la trăsături, pe măsură ce îmbătrînea. Se povestea că femeile îi tocaseră resturile unei averi, care începuseră să fie mîncate încă de tatăl lui, în timpul emigrației. De altfel, își mărturisea sărăcia fără să se simtă stingherit. Ținut de o rudă, contele de Valqueyras trăia ca un parazit, mîncînd la masa contelui, locuind într-o încăpere strîmtă în mansardele palatului său.

— Fetițo — spunea el bătînd-o ușor pe obraji — dacă Henric al V-lea îmi dă înapoi averea, te fac moștenitoare.

Félicité avea cincizeci de ani cînd îi zicea încă „fetițo". Din mîngîierile părintești pe obraz și din veșnicile făgăduieli de moștenire doamna Rougon se alese totuși cu ceva. Îi veni în minte să-și împingă soțul în politică. Adesea domnul de Carnavant se văicărea că nu-i putea veni în ajutor. Fără îndoială că s-ar purta ca un tată cu dînsa, în ziua cînd ar fi puternic. Pierre, căruia i se explicase situația mai pe ocolite, se declară gata să meargă încotro i se va indica.

Din pricina situației lui speciale, marchizul deveni la Plassans, din primele zile ale Republicii, agentul activ al mișcării reacționare. Omulețul acesta neastîmpărat, care spera să primească totul de pe urma întoarcerii regilor legitimi, luptă cu înfrigurare pentru triumful cauzei lor. Și în timp ce nobilimea bogată din cartierul Saint-Marc dormea într-o mută desperare, temîndu-se să nu se compromită și să nu fie din nou condamnată la exil, el făcea pe dracu'n patru, făcea propagandă, strîngea adeziuni. Era ca un pum-

mai mînuit de un braţ nevăzut. Acum îl vedea zilnic pe Rougon. Îi trebuia un centru de operaţiuni. Ruda lui, domnul Valqueyras, îl oprise să-şi aducă partizanii în palat. Marchizul alesese atunci salonul galben al soţilor Rougon. De altminteri găsi repede în Pierre un ajutor preţios. Nu putea chiar el personal să se ducă să propovăduiască cauza regilor legitimi micilor negustori şi muncitorilor din cartierul vechi, căci l-ar fi huiduit. Dar Pierre, care trăise în mijlocul acestor oameni, le vorbea pe limba lor şi le cunoştea nevoile şi reuşea să-i convingă luîndu-i cu binişorul. Deveni astfel un om indispensabil. In mai puţin de două săptămîni, Rougonii fură mai regalişti decît regele. Marchizul, văzînd zelul lui Pierre, se dădu cu şiretenie în spatele lui. La ce i-ar fi folosit să apară în văzul lumii, cînd un om cu umerii laţi binevoia să ia în spinare toate prostiile unui partid? Il lăsă pe Pierre să troneze, să se umfle în pene, să vorbească ca stăpîn, iar el se mulţumea să-l oprească sau să-l asmută după necesităţile cauzei. Astfel, fostul negustor de ulei deveni curînd un personaj important. Seara, cînd rămîneau singuri. Félicité îi spunea:

— Mergi înainte, nu te teme de nimic. Sîntem pe drumul cel bun. Dacă merge tot aşa, vom fi bogaţi, vom avea un salon ca perceptorul şi vom da serate.

In casa Rougon se formase un nucleu de conservatori care se adunau în fiecare seară în salonul galben ca să bîrfească Republica.

Erau trei sau patru negustori retraşi din afaceri, care tremurau pentru rentele lor şi cereau în toate rugăciunile un guvern cuminte şi puternic. Un fost negustor de migdale, membru în consiliul municipal, domnul Isidore Granoux, era un fel de şef al grupului. Gura lui ca un bot de iepure, tăiată la cincişase centimetri de nas, ochii rotunzi şi înfăţişarea satisfăcută şi buimacă totodată, îl făceau să semene cu o gîscă grasă care digeră de frica bucătarului. Vorbea puţin, fiindcă nu-şi găsea cuvintele, nu asculta decît atunci cînd erau acuzaţi republicanii că voiau să prade casele bogaţilor, mulţumindu-se să se facă atît de roşu, încît te apuca teama unui atac de apo-

plexie şi să îngîne invective surde din care se desprindeau cuvinte ca: trîndavi, criminali, hoţi, asasini.

Nu toţi obişnuiţii salonului galben aveau, la drept vorbind, îngustimea de minte a acestei gîşte grase. Un proprietar bogat, domnul Roudier, cu chipul grăsuliu şi insinuant, trăncănea ore întregi cu pasiunea unui orleanist căruia căderea lui Ludovic Filip îi stricase socotelile. Era un negustor de cionapi şi bonete, de la Paris, retras la Plassans, fost furnizor al curţii, care-şi făcuse feciorul magistrat şi se bizuia pe ramura Orléans ca să-l împingă la cele mai înalte demnităţi. Revoluţia îi ucisese speranţele şi se aruncase nebuneşte în rîndurile reacţiunii. Averea lui, vechile lui legături comerciale cu palatul Tuileries, pe care părea că le socoteşte legături de bună prietenie, prestigiul dobîndit în provincie de orice om care a cîştigat bani la Paris şi care binevoieşte să vină în fundul provinciei ca să-i mănînce, îi dădeau o foarte mare influenţă în partea locului; unii îl ascultau ca pe un oracol.

Dar capul cel mai solid al salonului galben era fără îndoială comandantul Sicardot, socrul lui Aristide. Cioplit ca un Hercule, cu faţa cărămizie, acoperită cu cicatrice şi sădită cu buchete de păr cărunt, trecea drept unul din cele mai glorioase edecuri ale marii armate. In zilele din februarie, numai războiul de stradă îl scosese din fire: nu mai contenea în această privinţă, spunînd cu mînie că era ruşinos ca oamenii să se bată astfel şi reamintea cu mîndrie marea domnie a lui Napoleon.

La Rougon se mai vedea şi un personaj cu mîinile umede şi privirea suspectă, un oarecare domn Vuillet, librar, care furniza bisericoaselor din oraş icoane şi mătănii. Vuillet ţinea librărie clasică şi religioasă şi era catolic convins, ceea ce-i asigura clientela a numeroase mănăstiri şi parohii. Pe lîngă comerţul de librărie, dînd o lovitură genială, începuse să publice şi o mică gazetă bisăptămînală, *Gazeta oraşului Plassans,* în care se ocupa numai de interesele clerului. Această gazetă îi mînca anual cîte o mie de franci, dar îl făcea campionul bisericii şi-l ajuta să-şi

desface ciuruourile sfinte din prăvălie. Acest om fără carte, cu ortografie nesigură, redacta el însuşi articolele gazetei, plin de umilinţă şi de fiere, care-i ţineau loc de talent. Cînd marchizul porni campania, fu izbit de folosul pe care-l putea trage de pe urma acestei mutre searbede de ţîrcovnic, cu pana lui grosolană şi interesată. Începînd din luna februarie, articolele gazetei aveau mai puţine greşeli; le corecta marchizul.

Acum îşi poate oricine închipui ciudatul spectacol pe care salonul galben îl oferea în fiecare seară. Toate părerile se întruneau şi toate lătrau laolaltă împotriva Republicii. In ură toţi se înţelegeau. Marchizul, care nu lipsea de la nici o şedinţă, potolea prin prezenţa sa gîlcevele care se iscau între comandant şi ceilalţi aderenţi. Aceşti mitocani erau în ascuns măguliţi de strîngerile de mînă pe care marchizul binevoia să le distribuie la sosire şi la plecare. Numai Roudier, ca liber-cugetător de pe strada Saint-Honoré, zicea că marchizul n-avea para chioară şi că puţin îi păsa de el. Acesta însă păstra un amabil surîs de gentilom; se înhăita cu burghezii, fără strîmbăturile dispreţuitoare pe care un alt locuitor al cartierului Saint-Marc ar fi crezut că-i de a sa datorie să le aibă. Viaţa de parazit îl mlădiase. Era sufletul grupului. Comanda în numele unor personaje necunoscute, a căror nume nu le rostea niciodată. „Ei vor aşa, sau nu vor aşa", spunea el. Aceşti zei ascunşi, care vegheau din ceaţă soarta celor din Plassans, fără să se amestece direct în treburile publice, trebuie să fi fost cîţiva preoţi, marii oameni politici ai ţinutului; cînd marchizul rostea acest „ei" misterios, care insufla adunării un respect miraculos, Vuillet mărturisea prin atitudinea lui cucernică că-i cunoştea foarte bine.

Persoana cea mai fericită era Félicité. Începea în sfîrşit să aibă lume în salon. Se simţea cam ruşinată de salonul ei vechi în catifea galbenă, dar se consola gîndindu-se la bogatul mobilier pe care avea să şi-l cumpere, cînd dreapta cauză va triumfa. Rougonii începuseră să ia regalismul în serios. Félicité ajunsese să spună, cînd Roudier nu era de faţă, că dacă

nu făcuseră avere cu comerţul lor de ulei, era din pricina monarhiei din iulie. Astfel ea dădea o culoare politică sărăciei lor. Găsea cuvinte amabile pentru toată lumea, chiar pentru Granoux, născocind în fiecare seară un nou fel politicos de a-l trezi la ora plecării.

Salonul, acest nucleu de conservatori aparţinînd tuturor partidelor şi care creştea pe zi ce trecea, avu în curînd o mare influenţă. Prin diversitatea membrilor şi mai ales datorită imboldului ascuns pe care fiecare din ei îl primea de la preoţi, salonul deveni centrul reacţionar, care străluci deasupra întregului Plassans. Cum tactica marchizului era să stea în umbră, Rougon era privit ca şeful bandei. Întrunirile aveau loc la el acasă, ceea ce era de ajuns pentru cei mulţi care nu vedeau departe ca să-l pună în fruntea grupului şi să-l prezinte astfel atenţiei publice. Toată treaba îi fu atribuită lui; era considerat ca agentul principal al mişcării, care încetul cu încetul aducea în partidul conservator pe republicanii entuziaşti pînă mai ieri. Sînt situaţii din care trag foloase numai oamenii pătaţi. Aceştia îşi consolidează o poziţie tocmai fiindcă oamenii cu vază şi cu influenţă n-ar îndrăzni să şi-o rişte pe a lor. Fireşte, Roudier, Granoux şi alţii, prin situaţia lor de oameni bogaţi şi respectaţi, ar fi trebuit să fie de mii de ori preferaţi lui Pierre, ca şefi activi ai partidului conservator. Dar nici unul n-ar fi consimţit să-şi facă din salon un centru politic; convingerile lor nu mergeau pînă acolo încît să se compromită pe faţă; în realitate erau nişte guri rele, nişte ţaţe de provincie, care voiau să bîrfească Republica la vecin, de vreme ce vecinul îşi lua în spinare răspunderea bîrfelilor lor. Partida era plină de riscuri. Ca s-o joace, nu se găseau în toată burghezia din Plassans decît Rougonii, aceşti nesăţioşi gata la orice.

În aprilie 1849, Eugène părăsi pe neaşteptate Parisul şi veni să petreacă cincisprezece zile la tatăl lui. Scopul acestei călătorii nu fu cunoscut niciodată. Se poate presupune că Eugène venise în oraşul natal ca să tatoneze terenul în vederea candidaturii sale ca

reprezentant în Adunarea Legislativă, care trebuia să înlocuiască în curînd Constituanta. Era prea şiret ca să rişte o cădere. Fără îndoială că opinia publică i se păru puţin favorabilă, căci se abţinu de la orice încercare. De altminteri, la Plassans nu se ştia nici ce se întîmplase cu el, nici ce făcea la Paris. La sosire, îl găsiră mai puţin gras şi mai puţin adormit. Se adunară împrejurul lui şi fiecare încercă să-l facă să vorbească. Eugène se prefăcu a nu şti nimic, nu se trădă şi căută să tragă de limbă pe alţii. Minţile mai agere ar fi găsit, sub aparenţa aceasta de hoinăreală fără rost, o grijă deosebită pentru părerile politice ale oraşului. Eugène părea că sondează terenul nu atît pentru sine cît pentru un partid politic.

Deşi renunţase la orice speranţă personală, rămase totuşi la Plassans pînă la sfîrşitul lunii, nelipsit mai ales la întrunirile din salonul galben. Cum auzea soneria, se aşeza lîngă fereastră, cît mai departe de lampă. Acolo stătea toată seara, cu bărbia în palma mîinii drepte, ascultînd cu evlavie. Cele mai mari neghiobii îl lăsau rece. Aproba totul dînd din cap, pînă şi grohăielile speriate ale lui Granoux. Cînd i se cerea, repeta politicos părerea majorităţii. Nimic nu-l scotea din răbdări, nici visurile deşarte ale marchizului care vorbea de Bourboni, cum ar fi vorbit a doua zi după 1815 şi nici lirismul burghez a lui Roudier, care se înduioşa numărînd perechile de ciorapi furnizate odinioară regelui-cetăţean. Dimpotrivă, părea foarte la largul lui în mijlocul acestui turn al lui Babel. Uneori, cînd toţi aceşti caraghioşi loveau din toate puterile Republica, îi rîdeau ochii fără ca buzele să-şi piardă strîmbătura lor gravă. Felul lui reţinut de a asculta, bunăvoinţa lui neclintită îi atrăsese toate simpatiile. Era considerat o nulitate, însă un băiat de treabă. Cînd un fost negustor de ulei sau de migdale nu reuşea să strecoare în mijlocul zarvei în ce chip ar salva el Franţa, dacă ar fi stăpîn, se dădea pe lîngă Eugène şi-i răcnea planurile lui minunate la ureche. Eugène dădea liniştit din cap, ca şi cum ar fi fost încîntat de lucrurile înalte pe care le auzea. Numai Vuillet îl privea pieziş. Acest librar, dublat de

un țîrcovnic și de un ziarist mai puțin vorbăreț ca alții, asculta mai cu multă băgare de seamă. El observase că avocatul șușotea uneori prin colțuri cu comandantul Sicardot. Se hotărî să-i pîndească, dar nu reuși niciodată să prindă măcar o vorbă. Cum se apropia, comandantul tăcea la o clipire din ochi a lui Eugène. De atunci Sicardot nu mai vorbea despre Napoleon decît cu un zîmbet misterios.

Cu două zile înaintea plecării lui la Paris, Eugène îl întîlni pe Aristide pe bulevardul Sauvaire. Aristide îl însoți cîteva clipe, cu perseverența unui om care caută un sfat. Aristide era în mare încurcătură. De la proclamarea Republicii, manifestase cel mai viu entuziasm pentru noul guvern. Inteligența lui, mlădiiată de cei doi ani de ședere la Paris, vedea mai departe decît creierele îmbîcsite din Plassans; ghicise neputința legitimiștilor și orleaniștilor, fără să vadă clar cine va fi al treilea hoț care va veni să prade Republica. Cu totul la întîmplare se dăduse de partea învingătorilor. Rupsese orice legătură cu tatăl lui, făcîndu-l în public nebun bătrîn, imbecil ademenit de nobilime.

— Și totuși mama este o femeie inteligentă, adăugă Aristide. Niciodată n-ar fi crezut-o în stare să-și împingă bărbatul într-un partid ale cărui speranțe sînt himerice. Au să rămînă pînă la urmă pe drumuri. Femeile nu se pricep la politică.

El voia să se vîndă, dar cît mai scump cu putință. Grija lui cea mai mare era de acum încolo să se dea după vînt, totdeauna de partea celor care ar putea, în momentul triumfului, să-l răsplătească cît mai frumos. Din nenorocire, mergea orbește; se simțea pierdut, în fundul provinciei, fără busolă, fără indicațiuni precise. Așteptînd ca mersul evenimentelor să-l arate o cale sigură, păstra atitudinea de republican entuziast care și-o luase din prima zi. Datorită acestei atitudini, rămase la subprefectură și i se mări leafa. Ros de dorința de a juca un rol, îl convinse pe un librar, rival al lui Vuillet, să fondeze un ziar democratic, unde ajunse unul din redactorii cei mai aprigi.

Independentul, sub imboldul lor, porni un război necruțător împotriva reacționarilor. Dar curentul îl tîrî încet încet mai departe decît voia să meargă: ajunse să scrie nişte articole incendiare care-i dădeau fiori cînd le recitea. In oraş fură remarcate o serie de articole, atacuri îndreptate de fiu împotriva persoanelor primite de tată în fiecare seară în faimosul salon galben. Bogăția unor oameni ca Roudier şi Granoux îl scotea pînă într-atît din fire, încît pierdea orice prudență. Impins de invidia lui înăcrită de flămînd, Aristide îşi făcuse din burghezie un duşman neîmpăcat, cînd sosirea lui Eugène şi felul cum se purta acesta la Plassans, îl încremeniră. Pe fratele lui îl socotea drept un om foarte dibaci. După Aristide, băiatul ăsta gras şi adormit nu ațipea decît cu un ochi, ca pisicile la pîndă în fața găurii de şoarece. Şi iată că Eugène petrecea seri întregi în salonul galben, ascultînd cu evlavie pe aceşti caraghioşi de care el, Aristide, îşi bătuse joc fără cruțare. Cînd află, din flecărelile oraşului, că frate-său dădea mîna cu Granoux, iar marchizul i-o întindea pe a sa, se întrebă cu îngrijorare ce să creadă. Să se fi înşelat oare în aşa hal? Legitimiştii şi orleaniştii să aibă oare sorți de izbîndă? Gîndul acesta îl înspăimîntă. Işi pierdu cumpătul şi, cum se întîmplă adesea, lovi în conservatori cu şi mai multă furie, ca să se răzbune de orbirea lui.

. In ajunul zilei cînd îl opri pe Eugène pe bulevardul Sauvaire, publicase în *Independentul* un articol teribil la adresa uneltirilor clerului, ca răspuns la un articolaş al lui Vuillet, care-l învinovățea pe republicani că vor să dărîme bisericile. Pentru Aristide, omul cel mai nesuferit era Vuillet. Nu trecea o săptămînă fără ca cei doi ziarişti să nu schimbe injuriile cele mai grosolane. In provincie, unde se mai cultivă perifraza, polemica îmbracă înjurăturile de precupeață în haina frumoasă a limbajului figurat. Aristide îşi numea adversarul „fratele Iuda" sau „lacheul sfîntului Anton" iar Vuillet îi răspundea numindu-l „monstru ghiftuit de sînge care are drept furnizoare nelegiuită ghilotina".

Ca să-l sondeze pe frate-său, Aristide, care nu îndrăznea să se arate îngrijorat pe față, se mulțumi să-l întrebe:

— Ai citit articolul meu de ieri? Ce crezi?

Eugène dădu din umeri și-i răspunse simplu:

— Ești un neghiob, frate.

— Atunci — strigă ziaristul, îngălbenindu-se — îi dai dreptate lui Vuillet, crezi în triumful lui?

— Eu? lui Vuillet?...

Cu siguranță ar fi voit să adauge „Vuillet e un neghiob ca și tine", dar văzînd fața desfigurată a fratelui său lungindu-se plină de îngrijorare, păru cuprins de o subită neîncredere.

— Vuillet are și părțile lui bune, spuse Eugène liniștit.

Despărțindu-se de frate-său, Aristide se simți mai tulburat decît înainte. Eugène își bătuse probabil joc de el, căci Vuillet era cel mai mîrșav om care se poate închipui. Își făgădui să fie prudent, să nu se lege și mai tare, ca să poată avea mîinile libere, dacă va trebui într-o bună zi să dea ajutor unui partid ca să gîtuie Republica.

Chiar în dimineața plecării, cu o oră înainte de a se urca în diligență, Eugène își duse tatăl în dormitor și stătu mult de vorbă cu dînsul. Félicité, rămasă în salon, încercă zadarnic să asculte. Cei doi bărbați vorbeau încet, ca și cum s-ar fi temut ca vreo vorbă să nu fie auzită de afară. Cînd în sfîrșit ieșiră din cameră păreau foarte însuflețiți. După ce-și îmbrățișă tatăl și mama, Eugène, cu vocea lui tărăgănată ca de obicei, zise cu o vioiciune neașteptată:

— M-ai înțeles bine, tată? Asta e norocul nostru, trebuie lucrat din toate puterile în această direcție. Să ai încredere în mine.

— Îți voi urma sfaturile cu sfințenie, răspunse Rougon. Numai nu uita ce ți-am cerut ca preț al ostenelilor mele.

— Dacă reușim, îți jur că dorințele îți vor fi satisfăcute. De altfel, îți voi scrie și te voi călăuzi după direcția luată de evenimente. Să nu-ți pierzi cumpătul. Ascultă-mă orbește.

— Ce-ați pus la cale? întrebă curioasă Félicité.

— Mamă dragă, — răspunse Eugène zîmbind — te-ai îndoit prea mult de mine ca să-ți încredințez astăzi speranțele mele, care nu se bazează încă decît pe calcule de probabilitate. Ar trebui să crezi ca să mă înțelegi. De altminteri, tata îți va spune ce trebuie să faci cînd va veni ceasul.

Și cum Félicité făcea pe înțepata, o îmbrățișă din nou, șoptindu-i la ureche:

— Semăn cu tine, deși m-ai renegat. Prea multă inteligență ar strica în clipa de față. Cînd va veni criza, tu va trebui să iei conducerea.

Plecă; apoi deschise din nou poarta și zise cu o voce poruncitoare:

— Mai cu seamă nu vă încredeți în Aristide. E un încurcă-lume care ar putea să strice totul. L-am studiat îndeajuns și m-am convins că totdeauna va cădea în picioare. Nu-i plîngeți de milă, căci, dacă facem avere, va ști să ne fure partea lui.

După plecarea lui Eugène, Félicité încercă să afle taina care i se ascundea. Il cunoștea prea bine pe Rougon ca să-l întrebe fățiș: i-ar fi răspuns mînios că asta n-o privește. Dar cu toată tactica ei savant desfășurată, nu află absolut nimic. Eugène în zilele acelea tulburi, cînd se cerea cea mai mare discreție, își alesese bine confidentul. Pierre, măgulit de încrederea ce i-o arătase fiul, exageră acea greutate pasivă care făcea din el o masă gravă de nepătruns. Cînd înțelese că nu va afla nimic, Félicité încetă să-i mai dea tîrcoale. Ii rămăsese numai o curiozitate — și cea mai aprigă. Bărbații vorbiseră între ei de un preț cerut de Pierre însuși. De ce preț să fi fost vorba? Asta o rodea pe Félicité; puțin îi păsa ei de chestiunile politice. Știa că bărbatu-său trebuie să se fi vîndut scump și ardea de dorință să afle care a fost tîrgul. Intr-o seară, văzîndu-l pe Pierre bine dispus, după ce se culcară, aduse vorba despre necazurile sărăciei lor.

— A venit timpul să se termine cu toate astea, începu ea. Cheltuim o avere cu lemnele și cu uleiul,

de cînd domnii ăştia vin pe aici. Şi cine va plăti socoteala? Poate că nimeni.

Soţul căzu în cursă; avu un zîmbet de superioritate binevoitoare:

— Răbdare, zise el.

Apoi privindu-şi femeia drept în ochi, adăugă cu un aer şiret:

— Ai fi mulţumită să fii nevastă de perceptor?

Félicité se îmbujoră la chip de bucurie; se ridică în capul oaselor şi bătu ca un copil din palmele ei uscate de bătrînă.

— Zău? se bîlbîi ea. La Plassans?...

Fără să-i răspundă, Pierre făcu un semn afirmativ. Se bucură de uimirea soţiei sale, care se sufoca de emoţie.

— Dar trebuie o cauţiune uriaşă, reluă ea. Am auzit că vecinul nostru, domnul Peirotte, a trebuit să depună la visterie optzeci de mii de franci.

— Ei şi? Răspunde fostul negustor de ulei. Asta nu mă priveşte pe mine. E treaba lui Eugène. Îmi va găsi banii pe cauţiune la o bancă de la Paris. Înţelegi tu, am ales un loc care produce cîştiguri uriaşe. La început, Eugène se strîmba. Zicea că trebuie să fii bogat ca să ocupi asemenea posturi, că de obicei se alegeau oameni influenţi. Am rezistat şi a cedat. Ca să fii perceptor n-ai nevoie să ştii greceşte sau latineşte; ca şi domnul Peirotte, voi avea un împuternicit legal care va face toată treaba.

Félicité, în al nouălea cer, îl asculta.

— Am ghicit eu de ce se temea iubitul nostru fiu. Aici nu ne prea iubeşte lumea. Ne ştie fără avere şi ne va bîrfi. Ei şi? În vreme de criză se întîmplă orice. Eugène voia să mă numească în alt oraş. Am refuzat, vreau să rămîn la Plassans.

— Da, da, trebuie să rămînem, spuse cu vioiciune bătrînica. Aici am suferit, aici trebuie să învingem. Ah! Cum voi mai zdrobi pe toate frumoasele de pe Mail care măsoară cu dispreţ de sus pînă jos rochiile mele de lînă!... Nu mă gîndisem la postul de perceptor; credeam că vrei să te faci primar.

— Haida-de! Primar! Postul e gratuit! Şi Eugène mi-a vorbit de primărie. I-am răspuns: „Primesc, dacă-mi faci o rentă de cincisprezece mii de franci".

Această conversaţie, în care cifrele mari porneau ca nişte artificii, o entuziasma pe Félicité. Se fîţîia de parcă o mînca ceva pe dinăuntru. In sfîrşit, luîndu-şi o mutră smerită, începu să mediteze:

— Hai să socotim, zise ea. Cît vei cîştiga?

— Leafa fixă este, cred, de trei mii franci.

— Trei mii, murmură Félicité.

— Apoi este atîta la sută la încasări, ceea ce la Plassans ar putea să facă o sumă de douăsprezece mii de franci.

— Fac cincisprezece mii.

— Da, aproape cincisprezece mii, cum cîştigă Peirotte. Dar asta nu-i tot. Peirotte face pe bancherul pe contul lui personal. E voie. Poate am să încerc şi eu cînd voi simţi că vine norocul.

— Atunci să zicem douăzeci de mii. Douăzeci de mii rentă! repetă Félicité aiurită de cifră.

— Va trebui să dăm înapoi banii împrumutaţi, obiectă Pierre.

— N-are importanţă, răspunse Félicité. Vom fi mai bogaţi decît mulţi din aceşti domni. Oare marchizul şi ceilalţi trebuie să împartă plăcinta cu tine?

— Nu, nu, totul va fi pentru noi.

Şi fiindcă nu mai tăcea, Pierre crezu că vrea să-l smulgă secretul. Incruntă sprîncenele.

— Destulă vorbă. E tîrziu, să dormim. Ne calcă ghinionul dacă facem calcule dinainte. Nu am încă postul. Şi mai ales taci din gură.

După stingerea lămpii, Félicité nu putu dormi. Visa cu ochii deschişi. In umbră, cei douăzeci de mii de franci dansau în faţa ei un dans drăcesc. Stătea într-un frumos apartament din oraşul nou, trăia în lux ca domnul Peirotte, dădea serate, împroşca cu averea ei întregul orăşel. Ceea ce-i gîdila mai ales vanitatea era frumosul post pe care o să-l aibă atunci soţul. El le va plăti rentele şi lui Roudier, şi lui Granoux, şi tuturor acestor burghezi care veneau acum la ea ca la cafenea, ca să vorbească tare şi să afle

vești. Băgase bine de seamă felul obraznic cum oamenii aceștia intrau în salon, fapt pentru care le purta pică. Chiar marchizul, cu politețea lui ironică, începea să-i displacă. Cît de dragă îi era răzbunarea în ziua cînd, singuri, triumfători, își vor păstra toată plăcinta, după expresia ei! Mai tîrziu, cînd toți mitocanii ăștia se vor prezenta cu pălăria în mînă la domnul perceptor Rougon, la rîndul ei o să-i umilească. Toată noaptea măcină la gînduri. A doua zi, dînd la o parte perdelele, privirea i se opri, fără să vrea, de cealaltă parte a străzii, pe ferestrele domnului Peirotte; zîmbi contemplînd perdelele largi de damasc, care atîrnau în dosul geamurilor.

Indreptate în altă direcție, speranțele soției lui Rougon se făcură și mai aprige. Ca oricărei femei, un pic de mister nu-i displăcea. Scopul ascuns urmărit de bărbatul ei o pasiona mai mult decît uneltirile legitimiste ale domnului de Carnavant. Fără multă părere de rău, abandonă calculele întemeiate pe reușita marchizului, de vreme ce, prin alte mijloace, soțul ei pretindea că poate păstra pentru sine cîștigurile mari. Dealtminteri, discreția și prudența ei fură de admirat.

In realitate, o chinuia o curiozitate plină de îngrijorare; studia cele mai mici gesturi ale lui Pierre și căuta să înțeleagă. Dacă dădea greș? Dacă Eugène îl tîra după dînsul într-o prăpastie de unde-ar ieși și mai săraci și mai înfometați? Totuși avea încredere. Eugène poruncise cu atîta autoritate, încît nu putea să nu creadă în el. Și aici era mare puterea necunoscutului. Pierre îi vorbea în taină de înaltele personaje pe care fiul lor mai mare le vizita la Paris; ea nu știa ce făcea el acolo, dar nu putea închide ochii la nebuniile comise de Aristide la Plassans. In propriul ei salon, fără ca cineva să se sinchisească, se vorbea cu cea mai mare asprime despre ziaristul democrat. Granoux îl făcea printre dinți bandit, iar Roudier, de două-trei ori pe săptămînă, îi repeta doamnei Rougon:

— Frumoase lucruri mai scrie fiul dumitale. Și

Ieri îl ataca pe prietenul nostru Vuillet cu un cinism revoltător.

Tot salonul îi ținea parte. Comandantul Sicardot spunea că ginerele lui trebuia luat la palme. Pierre își renega pe față fiul. Biata mamă pleca capul, mistuindu-și lacrimile. Cîte o dată îi venea să izbucnească, să-i strige lui Roudier că scumpul ei copil, cu toate greșelile, făcea mai mult decît dînsul și decît toți ceilalți la un loc. Dar Félicité era cu mîinile legate și nu voia să compromită o poziție cu atîta greutate cîștigată. Văzînd că tot orașul îl înjura pe Aristide, credea, desperată, că nenorocitul era pierdut. In două rînduri stătu de vorbă cu dînsul în taină, rugîndu-l din suflet să se întoarcă la ei, să nu-i supere și mai tare pe cei din salonul galben. Aristide îi răspundea că ea nu înțelege nimic din toate acestea și că făcuse o mare greșeală punîndu-și soțul în serviciul marchizului. Fu nevoită să-l lase în plata Domnului, făgăduindu-și totuși să-l silească pe Eugène să împartă prada, în caz de reușită, cu bietul băiat, care rămînea totuși copilul ei preferat.

După plecarea fiului mai mare, Pierre Rougon continuă să trăiască în plină reacțiune. Se părea că nimic nu se schimbase în părerile faimosului salon galben. In fiecare seară veneau aceiași oameni să facă aceeași propagandă în favoarea monarhiei și stăpînul casei îi aproba și-i ajuta cu același zel ca și în trecut. Eugène plecase din Plassans la 1 mai. După cîteva zile, salonul galben era în plin entuziasm. Se comenta scrisoarea președintelui Republicii adresată generalului Oudinot prin care se hotăra asediul Romei. Această scrisoare fu privită ca o strălucită victorie, datorită atitudinii ferme a partidului reacționar. Din 1848, parlamentul discuta chestiunea romană; îi era rezervat unui Bonaparte rolul de a înăbuși o republică în fașă, printr-o intervenție de care Franța liberă nu s-ar fi făcut niciodată vinovată. Marchizul declară că nu se putea o acțiune mai bună pentru cauza legitimității. Vuillet scrise un articol superb. Entuziasmul nu mai avu margini cînd, peste o lună, comandantul Sicardot intră într-o seară la

Rougoni anunţînd adunării că armata franceză se bătea sub zidurile Romei. In timp ce toată lumea scotea exclamaţii de bucurie, Sicardot îi strînse semnificativ mîna lui Pierre. Apoi, după ce se aşeză, făcu elogiul preşedintelui Republicii, care, după părerea lui, era singurul om în stare să scape Franţa de anarhie.

— S-o scape cît mai curînd — întrerupse marchizul — şi să înţeleagă apoi că-i de datoria sa s-o dea pe mîna stăpînilor ei legitimi!

Pierre păru că aprobă cu însufleţire acest frumos răspuns. După ce dădu astfel dovada unui regalism înflăcărat, îndrăzni să spună că în această chestiune prinţul Ludovic Napoleon îşi avea simpatiile lui. Atunci, între el şi comandant avu loc un schimb de fraze scurte care elogiau intenţiile minunate ale preşedintelui şi care părea pregătit şi învăţat pe de rost dinainte. Pentru prima oară, bonapartismul intra făţiş în salonul galben. De altminteri, de la alegerile din 10 decembrie, prinţul era tratat cu oarecare indulgenţă. Era de mii de ori de preferat lui Cavaignac şi toată banda reacţionară votase pentru el. Era însă privit mai mult ca un complice decît ca un prieten, ba încă un complice de care se îndoiau, pentru că începuseră să-l acuze că vrea să-şi păstreze pentru el castanele scoase din foc. Totuşi, în seara aceea. datorită campaniei din Italia, elogiile lui Pierre şi ale comandantului fură ascultate favorabil.

Grupul lui Granoux şi Roudier cerea de pe acum ca preşedintele să împuşte pe toţi criminalii de republicani. Rezemat de sobă, marchizul privea gînditor o roză decolorată de pe covor. Cînd înălţa capul, Pierre care părea că urmăreşte pe furiş pe chipul marchizului efectul vorbelor sale, tăcu subit. Domnul de Carnavant se mulţumi să zîmbească privind-o viclean pe Félicité. Jocul acesta rapid scăpă burghezilor care se aflau acolo. Numai Vuillet zise acru:

— Mi-ar plăcea să-l văd pe Bonaparte mai curînd la Londra decît la Paris. Treburile noastre ar merge mai repede.

Fostul negustor de ulei se îngălbeni puţin, temîndu-se că mersese prea departe.

— Eu nu ţin la Bonaparte „al meu", zise el cu destulă tărie. Ştiţi prea bine unde l-aş trimite, dacă aş fi stăpîn; pretind numai că expediţia împotriva Romei este un lucru bun.

Félicité urmărise scena cu o mirare curioasă. Nu-l mai vorbi nimic soţului despre aceasta, ceea ce dovedea că Félicité considera scena drept baza unor operaţii secrete ale intuiţiei ei. Zîmbetul marchizului, al cărui înţeles exact îi scăpa, îi dădea mult de gîndit.

Din ziua aceea, Rougon, de cîte ori îi venea bine, strecura cîte un cuvînt în favoarea preşedintelui Republicii. Comandantul Sicardot juca atunci rolul unui tată binevoitor. De altfel, opinia clericală era încă atotputernică în salonul galben. In anul următor acest grup de reacţionari căpătă în oraş o influenţă hotărîtoare, datorită mişcării retrograde care se închega la Paris. Toate măsurile antiliberale, care continuau pe plan intern expediţia împotriva Romei, asigurară triumful definitiv al partidului Rougon la Plassans. Ultimii burghezi entuziaşti văzură Republica în agonie şi se grăbiră să se alieze cu conservatorii. Ceasul Rougonilor sunase. Oraşul nou le făcu aproape ovaţii, în ziua cînd se tăie arborele libertăţii sădit în piaţa subprefecturii. Arborele, un plop tînăr adus de pe malurile Viornei, se uscase încetul cu încetul, spre marea desperare a muncitorilor republicani, care veneau în fiecare duminică să constate progresele bolii, fără să poată înţelege cauzele acestei morţi lente. Un ucenic pălărier pretinse că a văzut o femeie ieşind din casa Rougon şi venind să verse o căldare cu apă otrăvită la rădăcina arborelui. De atunci se născu istorioara că Félicité în persoană se scula în fiecare noapte pentru a uda plopul cu vitriol. Arborele muri şi municipalitatea declară că demnitatea Republicii poruncea scoaterea lui. Cum se temeau de nemulţumirea populaţiei muncitoare, aleseră o oră tîrzie de seară. Rentierii conservatori din oraşul nou fură înştiinţaţi de mica sărbătoare: cobo-

rîră toți în piața subprefecturii pentru a vedea cum cade un arbore al libertății. Societatea salonului galben se așezase la ferestre. Cînd plopul trosni și se prăbuși țeapăn, ca un erou lovit de moarte, Félicité se crezu obligată să fluture o batistă albă. Atunci izbucniră aplauze în mulțime și spectatorii răspunseră la salut, fluturînd și ei batistele. Un grup veni pînă sub fereastră strigînd:

— O vom îngropa! O vom îngropa!

Vorbeau fără îndoială de Republică. De emoție, soția lui Rougon era gata-gata să facă o criză de nervi. Pentru salonul galben fu o seară frumoasă.

Totuși marchizul păstra mereu misteriosul lui surîs cînd o privea pe Félicité. Bătrînelul era prea fin ca să nu înțeleagă încotro merge Franța. Simți printre cei dintîi că imperiul se apropie. Mai tîrziu, cînd Adunarea legislativă își știrbi prestigiul în certuri zadarnice și chiar legitimiștii și orleaniștii acceptară tacit gîndul unei lovituri de stat, își spuse hotărît că partida era pierdută. De altfel numai el văzu limpede. Vuillet simțea că Henric al V-lea și cauza legitimității, apărate de ziarul său, erau din ce în ce mai disprețuite; dar puțin îi păsa; îi era de ajuns să fie slugă supusă a clerului; toată politica lui tindea să desfacă cît mai multe icoane și mătănii. Granoux și Roudier trăiau într-o orbire speriată; nu se putea ști cu siguranță dacă aveau o părere; voiau să mănînce și să doarmă în pace, la atît se mărgineau aspirațiile lor politice. Marchizul, după ce-și luase adio de la speranțele sale, venea totuși regulat la Rougon. Se amuza. Ciocnirea ambițiilor, înșirarea prostiilor burgheze, îi ofereau în fiecare seară un spectacol dintre cele mai distractive. Tremura la gîndul că o să se închidă iarăși în mica locuință unde stătea din pomana contelui Valqueyras. Cu o bucurie răutăcioasă, păstra pentru el convingerea că ceasul Bourbonilor nu venise. Se prefăcu a nu vedea nimic, lucră ca și în trecut pentru triumful legitimității, la ordinele clerului și ale nobilimii. Din prima zi înțelesese noua tactică a lui Pierre și credea că Félicité era complicea lui.

Intr-o seară, sosind primul, o găsi pe bătrînă singură în salon.

— Ei, fetițo — întrebă el zîmbitor şi familiar — cum mai merg treburile? De ce naiba te ascunzi de mine?

— Nu m-ascund, răspunse Félicité mirată.

— Ia te uită, crede că poate înşela o vulpe bătrînă ca mine. Dragă copilă, consideră-mă un prieten. Sînt gata să vă ajut pe ascuns. Haide, fii sinceră.

Félicité avu o sclipire de inteligență. N-avea nimic de spus, avea să afle poate totul, dacă ştia să tacă.

— Zîmbeşti? urmă domnul de Carnavant. E începutul unei mărturisiri. Imi închipuiam eu că tu trebuie să fii îndărătul bărbatului tău! Pierre e prea greoi ca să născocească frumoasa trădare pe care o pregătiți. Zău, îți urez din suflet ca Bonaparte să vă dea ceea ce aş fi cerut pentru tine de la Bourboni.

Această frază simplă confirmă bănuielile pe care bătrîna le avea de cîtăva vreme.

— Prințul Ludovic are toate şansele, nu-i aşa? întrebă Félicité cu însuflețire.

— M-ai trăda dacă ți-aş spune da? răspunse rîzînd marchizul. Eu am spus adio, fetițo. Sînt bătrîn, cu un picior în groapă. De altfel, pentru tine lucram. De vreme ce tu singură, fără mine, ai găsit drumul cel bun, mă voi mîngîia văzîndu-te că ieşi triumfătoare din înfrîngerea mea. Dar nu mai face pe misterioasa. Vino la mine, cînd te simți încurcată.

Şi adăugă cu zîmbetul sceptic al nobilului care s-a înhăitat cu lumea de jos:

— La urma urmei, aş putea trăda şi eu puțin.

In momentul acela, partidul foştilor negustori de migdale şi ulei intră pe uşă.

— Ah! Uite şi pe scumpii noştri reacționari, continuă pe şoptite marchizul. Vezi tu, fetițo, în politică arta cea mare e să ai doi ochi buni, cînd alții sînt orbi. In jocul tău tu ai toate atu-urile.

Intărîtată de această convorbire, Félicité voi să capete a doua zi o certitudine. Era în primele zile ale anului 1851. De optsprezece luni, Rougon primea regulat, de două ori pe lună, o scrisoare de la fiul său

Eugène. Se închidea în dormitor ca să citească scrisorile şi le ascundea apoi în fundul unui birou vechi, a cărui cheie o păstra cu grijă într-un buzunar al jiletcii. Cînd îl întreba nevasta, se mulţumea să răspundă: „Eugène îmi scrie că este sănătos". De mult timp Félicité visa să pună mîna pe scrisorile fiului ei. A doua zi, pe cînd Pierre dormea încă, se sculă şi se duse în vîrful picioarelor să pună în buzunarul jiletcii, în locul cheii de la birou, cheia de la scrin care era de aceeaşi mărime. Apoi după ce plecă Pierre, se zăvorî, goli saltarul şi citi scrisorile cu o curiozitate înfrigurată.

Domnul de Carnavant nu se înşelase şi propriile ei bănuieli se confirmau. Erau vreo patruzeci de scrisori, din care putea urmări mişcarea bonapartistă care trebuia să ajungă la imperiu. Era un fel de jurnal pe scurt, expunînd faptele pe măsură ce se iveau, şi trăgînd din fiecare sfaturi şi speranţe. Eugène credea. Vorbea tatălui său de prinţul Ludovic Bonaparte ca de omul necesar şi fatal, care singur putea dezlega situaţia. Crezuse în Bonaparte încă înainte de întoarcerea lui în Franţa, cînd bonapartismul era considerat ca o utopie ridicolă. Félicité înţelese că din 1848 Eugène era un agent secret activ. Deşi nu-şi explica clar situaţia lui la Paris, era evident că lucra pentru imperiu, sub ordinele unor personaje al căror nume le rostea cu oarecare familiaritate. Fiecare din scrisori constata progresul cauzei şi prevedea un deznodămînt apropiat. In general, se terminau printr-o expunere a liniei de purtare pe care Pierre trebuia s-o aibă la Plassans. Félicité îşi lămuri unele vorbe şi unele acte ale soţului ei, neînţelese pînă atunci. Pierre îl asculta pe Eugène şi-i urma orbeşte sfaturile.

Cînd termină cititul scrisorilor, bătrîna era convinsă. Gîndul lui Eugène îi apăru limpede. Plănuia să-şi facă o poziţie politică la învălmăşeală, să le plătească părinţilor dintr-o dată datoria pentru învăţătura sa, aruncîndu-le un hartan din pradă în momentul împărţelii. Dacă tată-său l-ar ajuta cît de cît, dacă s-ar face util cauzei, i-ar fi uşor să-l nu-

mească perceptor. Nu i-ar putea refuza nimic lui, care a fost băgat pînă în gît în treburile cele mai ascunse. Scrisorile lui aveau un ton prevenitor, ca şi cum ar fi vrut să-i împiedice să facă prostii. Félicité simţi o vie recunoştinţă. Recitea unele pasaje din scrisori, unde Eugène vorbea în termeni vagi de catastrofa finală. Félicité nu ghicea aici ce fel de catastrofă va fi şi nici de ce însemnătate, dar se gîndea la ea ca la un fel de sfîrşit al lumii: Dumnezeu îi va pune pe cei aleşi la dreapta şi pe osîndiţi la stînga şi ea se va găsi printre aleşi.

După ce izbuti în noaptea următoare să pună la loc cheia biroului în buzunarul jiletcii, îşi făgădui să se folosească de acelaşi mijloc pentru a citi fiecare scrisoare venită. De asemenea, hotărî să se prefacă a nu şti nimic. De atunci, îl ajuta cu atît mai mult pe Pierre cu cît se părea că o face orbeşte. Cînd Pierre credea că lucrează singur, ea aducea vorba pe făgaşul potrivit şi tot ea recruta partizani pentru momentul hotărîtor. Félicité suferea de neîncrederea lui Eugène. Ar fi vrut să-i poată spune după reuşită:

— Ştiam tot şi fără să stric ceva am asigurat victoria. Mai rar complice care să fi făcut atîta treabă şi aşa de puţin gălăgie. Marchizul, confidentul ei, se minuna.

Era însă mereu îngrijorată de soarta scumpului ei Aristide. De cînd împărtăşea credinţa fiului mai mare, articolele furibunde din *Independentul* o înspăimîntau şi mai tare. Dorea din toată inima să-l convertească pe nenorocitul de republican la ideile napoleoniene, dar nu ştia cum s-o facă mai prudent. Îşi reamintea cît de stăruitor le spusese Eugène să se ferească de Aristide. Intrebat, domnul de Carnavant fu de aceeaşi părere:

— Fetiţo — zise marchizul — în politică trebuie să fii egoist. Dacă l-ai converti pe Aristide şi *Independentul* ar începe să apere bonapartismul, s-ar da o grea lovitură partidului. *Independentul* este condamnat, numai titlul lui e de ajuns ca să-i scoată din sărite pe burghezii din Plassans. Lasă-l pe Aris-

tidé să se bălăcească, așa se formează oamenii tineri. Îmi pare în așa fel cioplit, încît nu va juca multă vreme rolul de martir.

În zelul ei turbat de a le arăta celor din familie calea cea bună, acum cînd își închipuia că aflase adevărul, Félicité voi să-l îndoctrineze chiar și pe Pascal. Medicul, cu egoismul lui de savant cufundat în cercetările sale, se ocupa foarte puțin cu politica. Puteau să se prăbușească imperii, cînd făcea o experiență, că nu-și întorcea nici măcar capul. Totuși, pînă la urmă, cedase stăruințelor mamei sale, care-l învinovățea că trăia ca un sălbatic.

— Dacă ai frecventa lumea bună, — îi zicea ea — ai avea clienți din înalta societate. Vino cel puțin serile în salonul nostru. Vei face cunoștință cu domnii Roudier, Granoux, Sicardot, toți oameni cu situație bună, care-ți vor plăti vizita cu patru și cinci franci. Săracii nu te vor îmbogăți niciodată.

Ideea izbînzii, a întregii familii înstărite, ajunsese la Félicité o monomanie. Pascal, ca să n-o supere, veni de cîteva ori în salonul galben. Se plictisi mai puțin decît își închipuia. Prima oară, fu uluit de gradul de imbecilitate la care poate să coboare un om sănătos. Foștii negustori de ulei și de migdale și chiar marchizul și comandantul i se părură niște animale curioase așa cum nu mai avusese prilejul să studieze. Privi cu interesul unui naturalist măștile lor încremenite într-o strîmbătură în care el le regăsea ocupațiile și poftele lor, le asculta trăncănelile deșarte, așa cum ar fi căutat să înțeleagă mieunatul unei pisici sau lătratul unui cîine. In vremea aceea, Pascal se ocupa mult cu istoria naturală comparată, verificînd la rasa umană observațiile ce-i era îngăduit să le facă asupra eredității la animale. Nostimada era că în salonul galben se vedea căzut ca într-o menajerie. Stabili asemănări între fiecare din caraghioșii prezenți și diferite animale cunoscute. Marchizul, slab, cu capul subțire și viclean, îi amintea exact o lăcustă mare și verde. Vuillet îi dădea impresia gălbuie și cleioasă a unei broaște. Mai indulgent fu cu Roudier, o oaie grasă, și cu comandan-

lui Sicardot, un dulău bătrîn și fără dinți. Dar mirarea lui fără de margini era miraculosul Granoux. O seară întreagă îi măsură unghiul facial. Cînd îl auzea bolborosind o înjurătură oarecare la adresa republicanilor, acești băutori de sînge, se aștepta să-l audă gemînd ca un vițel, și nu-l putea vedea sculîndu-se de pe scaun fără să nu și-l închipuie ieșind în patru labe din salon.

— Haide, vorbește, îi spunea încet Félicité. Caută să-ți faci clientelă.

— Nu sînt veterinar, răspunse în cele din urmă doctorul, scos din sărite.

Intr-o seară, Félicité îl luă într-un colț și încercă să-l îndoctrineze. Era bucuroasă că-l vedea venind pe la ea cu oarecare regularitate. Il credea cîștigat pentru lumea bună, fără să bănuiască o clipă măcar în ce chip ciudat se distra el pe socoteala oamenilor bogați. Nutrea gîndul ascuns să facă din Pascal doctorul la modă din Plassans. Ar fi fost de ajuns ca oameni ca Granoux și Roudier să binevoiască să-l lanseze. Mai înainte de toate, voia să-i insufle ideile politice ale familiei, pentru că vedea că un doctor avea totul de cîștigat, dacă se făcea înfocatul partizan al regimului care trebuie să vină după Republică.

— Băiete, fiindcă ți-a venit mintea la cap, trebuie să te gîndești la viitor. Oamenii te învinuiesc că ești republican, pentru că ești destul de prost ca să-i cauți pe toți golanii din oraș fără plată. Fii sincer, care sînt părerile tale politice adevărate?

Pascal o privi pe mamă-sa cu o mirare naivă. Apoi, zîmbind, îi răspunse:

— Părerile mele adevărate? N-aș prea putea... Mă învinovățesc că sînt republican, spui? Ei bine, nu mă simt întru nimic jignit. Aș fi într-adevăr jignit, dacă prin acest cuvînt nu s-ar înțelege un om care dorește fericirea tuturor.

— Dar nu vei ajunge la nimic, îi curmă vorba cu multă însuflețire Félicité. Au să te toace de bani. Uită-te la frații tăi, ei caută să-și croiască un drum.

Pascal pricepea că n-avea nevoie să-și apere închistarea lui de savant. Mama lui îl învinovățea pur

şi simplu că nu speculează situaţia politică. Incepu să rîdă cu oarecare tristeţe şi schimbă vorba. Félicité nu izbuti să-l facă să calculeze şansele partidelor şi nici să-l înroleze în partidul care părea să fie mai tare. Totuşi el tot venea cîteodată seara în salonul galben; Granoux îl interesa ca un animal antediluvian.

In acest timp, evenimentele îşi urmau cursul. Anul 1851 fu pentru politicienii din Plassans un an de îngrijorări şi de spaime din care profită cauza ascunsă a Rougonilor. Ştirile cele mai contradictorii veneau de la Paris, cînd triumfau republicanii, cînd partidul conservator strivea Republica. Ecoul certurilor care destrămau Adunarea Legislativă ajungea pînă în fundul provinciei, într-o zi mai intens, a doua zi mai slab, aşa de schimbător încît oamenii cei mai lucizi bîjbîiau prin întuneric. De un singur lucru erau siguri cu toţii, că un deznodămînt se apropia. Dar care va fi deznodămîntul nu se ştia, şi neştiinţa aceasta îi ţinea într-o nelinişte haotică pe toţi aceşti burghezi fricoşi. Toţi doreau să se sfîrşească o dată. Erau bolnavi de nesiguranţă şi s-ar fi aruncat în braţele sultanului turcilor, dacă acesta ar fi binevoit să salveze Franţa de anarhie.

Zîmbetul marchizului era tot mai pătrunzător. Seara, în salonul galben, cînd groaza făcea grohăiturile lui Granoux din ce în ce mai neînţelese, se apropia de Félicité şi îi şoptea la ureche:

— Fetiţo, fructul s-a copt. Trebuie să ştii să slujeşti cauzei.

Adesea, Félicité, care citea mereu scrisorile lui Eugène şi care ştia că o criză hotărîtoare putea să izbucnească de la o zi la alta, înţelesese această necesitate de a sluji cauza şi se întreba în ce chip ar trebui s-o slujească Rougonii. In cele din urmă, se consultă cu marchizul:

— Totul depinde de evenimente, răspunse bătrînelul. Dacă departamentul stă liniştit, dacă Plassans nu este înfricoşat de vreo răscoală, îţi va fi foarte greu să te afirmi şi să faci servicii noului guvern. Te sfătuiesc să stai atunci acasă şi să aştepţi în linişte

răsplata de la Eugène. Dar dacă poporul se răscoală şi vitejii noştri burghezi se cred ameninţaţi, vei avea un rol frumos de jucat. Soţul tău e cam greoi...

— O! — zise Félicité — lasă pe mine, că mi ţi-l mlădiez eu. Credeţi că departamentul are să se revolte?

— După mine, e lucru sigur. Plassans, poate, nu se va mişca; reacţiunea a triumfat aici prea uşor. Dar oraşele vecine, tîrgurile şi satele mai ales, sînt aţîţate de mult timp de societăţi secrete şi aparţin partidului republican avansat. Numai să se audă de o lovitură de stat şi clopotul de alarmă se va auzi în tot ţinutul, din pădurile de la Seille pînă în podişul Sainte-Roure.

Félicité căzu pe gînduri.

— Aşadar credeţi că o răscoală e necesară pentru ca să ne asigure izbînda?

— Asta e părerea mea, răspunse domnul de Carnavant.

Şi adăugă cu un zîmbet puţin ironic:

— O nouă dinastie nu se întemeiază decît printr-o vărsare de sînge. Sîngele e bun îngrăşămînt. Va fi frumos ca şi Rougonii, ca alîtea familii ilustre, să pornească de la un măcel.

Pe Félicité o trecu un fior rece prin spate la auzul acestor cuvinte însoţite de un rînjet. Dar ea era femeie cu cap şi perdelele frumoase ale domnului Peirotte, pe care cu evlavie le privea în fiecare dimineaţă, o întăreau. Cînd simţea că o lasă curajul, se aşeza la fereastră şi contempla casa perceptorului, care pentru dînsa era palatul Tuileries. Era hotărîtă la orice, ca să intre în oraşul nou ca într-un pămînt al făgăduinţei, pe pragul căruia se mistuia de dorinţi de atîţia ani de zile.

Convorbirea cu marchizul avea darul să-i arate limpede situaţia. Peste cîteva zile, putu să citească o scrisoare de la Eugène, prin care stipendiatul loviturii de stat părea că se bizuie tot pe o răscoală ca să-i dea tatălui lui o oarecare importanţă. Eugène îşi cunoştea judeţul. Toate sfaturile tindeau să dea o cît mai mare influenţă reacţionarilor din salonul galben,

astfel ca Rougonii să poată avea orașul în mînă la momentul potrivit. După dorințele lui, în noiembrie 1851, salonul galben era stăpînul orașului Plassans. Roudier reprezenta burghezia bogată, atitudinea lui va fi hotărîtoare pentru tot orașul nou. Granoux era și mai prețios, avea în spatele lui consiliul municipal, unde era membru cu influență, ceea ce poate da o idee despre ceilalți membri. În sfîrșit, prin comandantul Sicardot, pe care marchizul reușise să-l numească șeful gărzii naționale, salonul galben dispunea de forță armată. Rougonii, acești păcătoși cu reputație proastă, reușiseră așadar să-și strîngă în jurul lor toate uneltele izbînzii. Fiecare, din lașitate sau din prostie, trebuia să li se supună și să lucreze orbește la ridicarea lor. N-aveau să se teamă decît de alte influențe, care, lucrînd tot în sensul influenței lor, le-ar putea lua, în parte, meritul victoriei. Asta era frica lor cea mare, căci Rougonii înțelegeau să joace singuri rolul de salvatori. Știau dinainte că vor fi mai curînd ajutați decît împiedicați de cler și de nobilime. Dar în cazul cînd subprefectul, primarul și ceilalți funcționari s-ar pune în frunte și ar înăbuși imediat răscoala, ei s-ar găsi micșorați și chiar împiedicați în acțiunea lor; n-ar avea nici timpul, nici mijloacele ca să servească cauza. Visau abținerea totală și frica generală a funcționarilor. Dacă orice administrație regulată ar dispărea și dacă ar fi o singură zi stăpîni pe soarta orașului, situația lor s-ar așeza pe temelii solide. Norocul lor era că nu se afla în administrație nici un om destul de convins sau destul de strîmtorat ca să riște partida. Subprefectul era un spirit liberal pe care puterea executivă îl uitase la Plassans, datorită, firește, bunei reputații a orașului; timid, incapabil de măsuri tari, avea să fie foarte încurcat în cazul unei răscoale. Rougonii, care-l știau favorabil cauzei democratice și prin urmare nu se temeau de zelul lui, se întrebau curioși ce atitudine va lua. Municipalitatea nu le dădea nici atîta motiv de teamă. Primarul, domnul Garçonnet, era un legitimist pe care cartierul Saint-Marc reușise să-l numească în 1849; îi ura pe republicani și-i dispre-

ţuia ; dar era prea prieten cu unii din preoţi, ca să dea ajutor efectiv unei lovituri de stat bonapartiste. Ceilalţi funcţionari erau în aceeaşi situaţie. Judecătorii de pace, directorul poştei, perceptorul, domnul Peirotte, care îşi datorau posturile reacţiunii clericale, nu puteau primi imperiul cu prea mare entuziasm. Rougonii, fără să vadă cum se vor descotorosi de oamenii aceştia şi cum vor curăţa locul ca să rămînă ei mai cu moţ în frunte, nutreau totuşi mari speranţe de vreme ce nu se găsea nimeni care să-i concureze în rolul de salvatori.

Deznodămîntul se apropia. In ultimele zile ale lui noiembrie, cînd circula zvonul unei lovituri de stat şi cînd prinţul preşedinte era învinuit că vrea să se facă împărat, Granoux striga :

— Il vom numi orice vrea, numai să-i împuşte pe golanii de republicani !

Exclamaţia lui Granoux, pe care lumea îl credea adormit, stîrni o mare emoţie. Marchizul se prefăcu că nu a auzit, dar toţi burghezii îl aprobară, dînd din cap, pe fostul negustor de migdale. Roudier, care nu se temea să aplaude tare, pentru că se ştia bogat, declară chiar, uitîndu-se la marchiz cu coada ochiului, că nu se mai putea rezista de pe actualele poziţii şi că Franţa trebuia întoarsă pe calea cea bună cît mai grabnic de o mînă vrednică.

Marchizul nu scoase o vorbă, ceea ce fu considerat drept o încuviinţare. Partidul conservatorilor, părăsind cauza legitimităţii, îndrăzni să facă urări pentru imperiu.

— Prieteni, spuse comandantul Sicardot ridicîndu-se. Numai un Napoleon poate astăzi să apere persoanele şi proprietăţile ameninţate... Fiţi fără teamă, am luat măsurile necesare pentru ca ordinea să domnească la Plassans.

In adevăr, în înţelegere cu Rougon, comandantul ascunsese într-un fel de grajd, aproape de fortificaţii, o provizie de cartuşe şi un număr destul de mare de puşti, asigurîndu-şi în acelaşi timp ajutorul gărzilor naţionale pe care credea că se putea bizui. Vorbele lui făcură o foarte frumoasă impresie. In seara aceea,

la despărțire, pașnicii burghezi ai salonului galben vorbeau de măcelărirea „roșilor", dacă vor cuteza să miște.

La 1 decembrie, Pierre primi o scrisoare de la Eugène pe care o citi în dormitor, după prudentul său obicei. Félicité băgă de seamă că era foarte tulburat ieșind din cameră. Toată ziua, dădu tîrcoale în jurul biroului. Noaptea, nu mai avu răbdare. Abia adormise soțul ei și Félicité se sculă încet, luă cheia de la birou din buzunarul jiletcii și puse mîna pe scrisoare, făcînd cît mai puțin zgomot cu putință. In zece rînduri, Eugène îl înștiința că criza trebuia să se producă curînd și îl sfătuia s-o pună pe Félicité în curent cu situația. Venise timpul să-i spună tot; s-ar putea să aibă nevoie de sfaturile ei.

A doua zi Félicité așteptă zadarnic destăinuirea. Cum nu îndrăznea să-și dea pe față curiozitatea, se prefăcu a nu ști nimic, deși turba de mînie împotriva neîncrederii prostești a soțului care, negreșit, o socotea fleacă și slabă ca pe celelalte femei. Pierre, în mîndria lui de bărbat care crede în superioritatea soțului într-o căsnicie, ajunsese să-i atribuie nevestei toate ghinioanele trecutului. De cînd își închipuia că el singur conducea toate treburile, i se părea că toate-i merg după pofta inimii. Drept care se hotărîse să se lipsească de sfaturile nevestei și să nu-i spună nimic, cu toate sfaturile lui Eugène.

Félicité se simți atît de jignită încît i-ar fi pus bețe în roate, dacă n-ar fi dorit izbînda cu tot atîta înfocare ca și Pierre. Continuă să lucreze activ la succesul cauzei, dar căută în același timp și o răzbunare.

— Ah! De-ar trage măcar o spaimă strașnică — se gîndea ea — de-ar face o prostie mare! Cum ar mai veni să-mi ceară umil sfatul și cum i-aș porunci la rîndul meu!

O îngrijora atitudinea de stăpîn atotputernic pe care și-ar lua-o fără îndoială Pierre, dacă ar reuși fără ajutorul ei.

Cînd se căsătorise cu acest fiu de țăran, preferîndu-l unui ajutor de notar oarecare, înțelesese să se

servească de el ca de o păpuşă solid construită, ale cărei sfori le-ar putea trage după plac. Şi iată că într-o bună zi păpuşa greoaie şi inconştientă voia să meargă singură! Toată energia şi toată şiretenia bătrînei protestau. Il ştia pe Pierre în stare de hotărîri brutale, ca atunci cînd o pusese pe maică-sa să semneze o chitanţă de cincizeci de mii de franci; avînd prea puţină conştiinţă, Pierre era bun ca instrument; dar Félicité simţea nevoia să-l conducă, mai ales în împrejurările de faţă, care cereau multă dibăcie.

Ştirea oficială despre lovitura de stat ajunse la Plassans abia în după-amiaza zilei de 3 decembrie, într-o joi. La ora şapte seara, toată lumea era strînsă în salonul galben. Deşi criza fusese dorită cu înfrigurare, o nelinişte vagă se zugrăvea pe chipurile tuturor. Comentară evenimentele, în mijlocul flecărelilor care nu mai încetau. Puţin palid ca şi ceilalţi, Pierre crezu că era bine să facă lux de prudenţă şi să scuze actul decisiv al prinţului-preşedinte în faţa legitimiştilor şi orleaniştilor care erau de faţă:

— Se vorbeşte de un apel către popor, zise el. Naţiunea va fi liberă să-şi aleagă guvernul care-i place... Preşedintele e omul care se va retrage în faţa stăpînilor noştri legitimi.

Numai marchizul, cu sîngele lui rece de gentilom, primi aceste cuvinte cu un zîmbet. Puţin le păsa celorlalţi de ce se va întîmpla după aceea, cînd toţi erau cuprinşi de frigurile clipei prezente! Toate părerile se prăbuşeau. Roudier, uitîndu-şi de dragostea lui de furnizor pentru casa de Orléans, îl întrerupse pe Pierre cu brutalitate. Toţi strigau:

— Să nu mai discutăm. Să ne gîndim numai la menţinerea ordinii. Grozav le era de frică de republicani acestor oameni cumsecade. Totuşi oraşul nu primise cu prea mare emoţie ştirea evenimentelor de la Paris. Se adunase lume în faţa afişelor lipite pe poarta subprefecturii; umbla zvonul că vreo cîteva sute de muncitori îşi părăsiseră lucrul şi căutau să-şi organizeze rezistenţa. Asta era tot. O tulburare gravă nu părea că va izbucni. Cu totul îngrijorătoare

era însă atitudinea pe care o vor lua orașele și satele vecine, fiindcă nu se știa în ce fel primiseră știrea loviturii de stat.

Pe la orele nouă Granoux sosi într-un suflet: venea de la o ședință a consiliului municipal, convocată de urgență; cu o voce sugrumată de emoție spuse că primarul, domnul Garçonnet, făcînd unele rezerve, se arătase hotărît să mențină ordinea prin mijloacele cele mai energice. Dar știrea care dădu cel mai mult de bîrfit salonului galben fu demisia subprefectului; acest funcționar refuzase să comunice locuitorilor din Plassans telegramele ministerului de interne. Granoux afirmase că subprefectul părăsise orașul și că primarul avusese grijă să afișeze telegramele. Era poate singurul subprefect din Franța care a avut curajul părerilor sale democratice.

Dacă atitudinea fermă a lui Garçonnet îi îngrijora în ascuns pe soții Rougon, în schimb fuga subprefectului care lăsa locul liber, le prilejui tot felul de glume răutăcioase. În seara aceea memorabilă, se hotărî ca grupul salonului galben să accepte lovitura de stat și să se declare pe față în favoarea faptelor îndeplinite. Vuillet fu însărcinat să scrie imediat un articol în acest sens pe care gazeta trebuia să-l publice a doua zi. Nici el, nici marchizul nu făcură obiecții. Primiseră negreșit instrucțiuni de la personajele misterioase la care făceau uneori o cucernică aluzie. Clerul și nobilimea se resemnau să dea o mînă de ajutor învingătorilor pentru a zdrobi dușmanul comun, Republica.

În seara aceea, pe cînd se delibera în salonul galben, pe Aristide îl treceau sudori reci de spaimă. Nici jucătorul care-și joacă ultimul franc pe o carte n-a fost într-o asemenea situație. În timpul zilei, demisia șefului îi dăduse mult de gîndit. Îl auzise repetînd în mai multe rînduri că lovitura de stat avea să dea greș. Acest funcționar mărginit în onestitatea lui credea în triumful definitiv al democrației, fără să aibă totuși curajul să reziste și să asigure acest triumf. Aristide, care asculta de obicei pe la ușile subprefecturii, ca să aibă informații precise, simțea

că orbecăie prin întuneric și se agăța de știrile pe care le prindea pe la administrație. Părerea subprefectului îl uimi, însă rămase foarte nedumerit. Se gîndea: „De ce pleacă dacă-i sigur de înfrîngerea prințului președinte?" Totuși, obligat să ia o atitudine, hotărî să continue opoziția. Scrise un articol foarte ostil loviturii de stat, pe care-l duse chiar în seara aceea la *Independentul* pentru numărul de a doua zi și se întorcea acasă aproape liniștit, cînd trecînd pe strada de la Banne, ridică automat capul și se uită la ferestrele Rougonilor. Ferestrele erau viu luminate.

— Oare ce uneltesc acolo? se întrebă ziaristul cu o curiozitate îngrijorată.

Îi veni atunci o poftă turbată să cunoască părerea salonului galben asupra ultimelor evenimente. Aristide credea că grupul reacționar avea o inteligență mediocră; dar îl apucaseră iar îndoielile, se găsea într-un moment cînd ar fi primit sfaturi de la un copil de patru ani. Nu se putea gîndi să se ducă la tatăl lui chiar acum, după campania îndreptată împotriva lui Granoux și a celorlalți. Urcă totuși scările, gîndindu-se ce ar face dacă l-ar găsi cineva pe scară. Ajuns la ușă, nu putu prinde decît un zgomot nelămurit de voci.

— Sînt un copil — își zise — frica mă face prost.

Și era să coboare, cînd o auzi pe mama lui conducînd pe cineva. Abia avu timp să se urce în intrîndul întunecat format de o scăriță care ducea la mansardă. Ușa se deschise și marchizul apăru, urmat de Félicité. Domnul de Carnavant pleca de obicei înaintea rentierilor din orașul nou, desigur ca să nu fie nevoit să le dea mîna pe stradă.

— Ei, fetițo — spuse el pe scări cu o voce înăbușită — oamenii aceștia sînt mai lași decît mi-am închipuit. Cu asemenea oameni, Franța va fi totdeauna a aceluia care va îndrăzni s-o ia.

Și adăugă cu amărăciune, parcă ar fi vorbit cu el însuși:

— Hotărît, monarhia a devenit prea onestă pentru vremurile moderne. I-a trecut timpul.

— Eugène l-a anunțat pe tatăl său de criză, zise Félicité. Triumful prințului Ludovic îi pare asigurat.

— O! Puteți să mergeți înainte cu îndrăzneala, zise marchizul coborînd primele trepte. În două sau trei zile, țara va fi legată de mîini și de picioare. Pe mîine, fetițo.

Félicité închise ușa. În ascunzișul lui, Aristide se simți luminat. Fără să mai aștepte ca marchizul să ajungă în stradă, coborî scara în goană și se repezi afară ca un nebun; apoi se îndreptă spre tipografia *Independentului*. Valuri de gînduri i se băteau în cap. Spumega de furie și își învinovățea familia că l-a înșelat. Cum! Eugène îi ținea pe părinții lui în curent cu situația și niciodată maică-sa nu-i citise scrisorile fratelui mai mare, ale cărui sfaturi le-ar fi urmat orbește! Și de-abia la ora aceasta și din întîmplare aflase că fratele mai mare privea succesul loviturii de stat ca sigur! De altminteri, avusese el niște presimțiri, dar idiotul de subprefect îl împiedicase să le dea ascultare. Era furios mai ales împotriva tatălui său pe care-l crezuse destul de prost ca să fie legitimist și cînd colo i se înfățișa ca bonapartist la momentul potrivit.

— Ce de prostii m-au mai lăsat să fac, murmura el alergînd. Ce om de nimic sînt acum! Ah! ce lecție! Granoux e mai tare.

Intră în birourile *Independentului* ca o furtună și-și ceru articolul cu o voce sugrumată. Articolul era pus în pagină. Ceru să i-l scoată din forme și nu se liniști pînă nu-și descompuse singur articolul, amestecînd furios literele ca într-un joc de domino. Librarul, directorul ziarului, îl privea uluit. De fapt, era fericit de întîmplare, pentru că articolul i se păruse primejdios. Totuși avea neapărat nevoie de material, dacă voia ca *Independentul* să apară.

— Imi dai altceva? întrebă el.

— Desigur, răspunse Aristide.

Se așeză la masă și începu un elogiu cald al loviturii de stat. De la primul rînd jura că prințul Ludovic salvase Republica. Dar nu scrisese nici o pa-

gină și se opri, ca și cum ar fi căutat urmarea. Fața lui de dihor părea îngrijorată.

— Trebuie să mă duc acasă, spuse el în cele din urmă. Vă trimit articolul imediat. Dacă e nevoie, veți apărea mai tîrziu.

Se întoarse acasă, pășind încet, pierdut în gîndurile lui. Era iarăși nehotărît. De ce să-și dea așa de repede adeziunea? Eugène era băiat deștept, dar poate că maică-sa exagerase însemnătatea unei simple fraze din scrisoare. In orice caz, era bine să aștepte și să tacă.

Peste o oră, Angèle veni la librar, prefăcîndu-se foarte emoționată:

— Soțul meu s-a rănit foarte grav. Și-a prins la întoarcere patru degete într-o ușă. Pradă unor dureri cumplite mi-a dictat această notiță, pe care vă roagă s-o publicați mîine.

A doua zi *Independentul*, compus aproape în întregime din fapte diverse, apăru cu următoarele rînduri în capul primei coloane:

„Din pricina unui regretabil accident, eminentul nostru colaborator d. Aristide Rougon, nu-și va mai putea publica articolele cîtăva vreme. Tăcerea va fi pentru el o grea povară în gravele evenimente ale ceasului de față. Dar nici unul din cititorii noștri nu se va îndoi de urările pe care sentimentele sale patriotice le face pentru fericirea Franței."

Această notă în doi peri fusese cu chibzuință studiată. Ultima frază putea fi explicată în favoarea tuturor partidelor. În chipul acesta, după victorie, Aristide se pregătea să intre iarăși în scenă printr-un elogiu al învingătorilor. A doua zi, Aristide se arătă în tot orașul cu brațul legat. Mama lui, foarte speriată de nota din ziar, alergă să-l vadă; el refuză să-i arate mîna și-i vorbi cu o astfel de amărăciune, încît bătrîna fu luminată.

— Nu-i nimic, îi zise ea la plecare, liniștită și puțin batjocoritoare. N-ai nevoie decît de odihnă.

Fără îndoială, datorită acestui așa-zis accident și plecării subprefectului, *Independentul* nu avu neplă-

ceri, aşa cum avură cele mai multe dintre ziarele democratice din provincie.

Ziua de 4 septembrie trecu la Plassans într-o linişte relativă. Spre seară avu loc o manifestaţie populară care se împrăştie la vederea jandarmilor. Un grup de muncitori se prezentă la domnul Garçonnet, cerîndu-i să comunice conţinutul telegramelor primite de la Paris, dar fură refuzaţi categoric; retrăgîndu-se, grupul scoase strigăte de „Trăiască Republica! Trăiască Constituţia". Apoi totul intră în ordine. Salonul galben, după ce comentă mult timp această nevinovată ieşire, declară că totul merge foarte bine.

Dar zilele de 5 şi 6 fură mai puţin liniştite. Se află rînd pe rînd de răscoala oraşelelor vecine; tot sudul departamentului lua armele în mînă: La Palud şi Saint-Martin-de-Vaulx se răsculaseră cele dintîi, tîrînd după ele satele Chavanos, Nazères, Poujols, Valqueyras, Vernoux. Atunci salonul galben începu să fie serios cuprins de panică. Era mai ales îngrijorător faptul că simţeau oraşul Plassans izolat chiar în centrul răscoalei. Cete de răsculaţi băteau desigur drumurile şi întrerupeau orice comunicaţie. Granoux repeta înspăimîntat că domnul primar n-avea nici un fel de ştiri. Şi oamenii începeau să spună că la Marsilia curge sînge şi că la Paris a izbucnit o formidabilă revoluţie. Comandantul Sicardot, furios de laşitatea burghezilor, spunea că va muri în fruntea oamenilor săi.

Duminică, în 7, teroarea fu la culme. De la orele şase, salonul galben, unde era un fel de comitet reacţionar permanent, se umplu de o mulţime de oameni palizi şi zgribuliţi, care discutau încet ca în camera unui mort. Se aflase în timpul zilei că o coloană de răsculaţi, aproape trei mii de oameni, se găsea la Alboise, un tîrguşor situat cam la şaptesprezece kilometri. Se spunea într-adevăr că această coloană trebuia să se îndrepte spre capitala departamentului, lăsînd Plassans la stînga; dar planul de campanie putea fi schimbat şi era de ajuns de altfel pentru rentierii fricoşi din oraş să simtă răsculaţii la cîţiva

kilometri, ca să-şi închipuie că mîini aspre de muncitori i-au şi apucat de gît. De dimineaţă gustară un pic de revoltă: cei cîţiva republicani din Plassans, văzînd că n-aveau de făcut nimic serios în oraş, hotărîră să se unească cu fraţii lor din La Palud şi din Saint-Martin-de-Vaulx. Primul grup plecase pe la unsprezece prin Poarta Romei, cîntînd Marsilieza şi spărgînd cîteva geamuri. Una din ferestrele lui Granoux fusese spartă; chiar Granoux povesti faptul, bîlbîindu-se de spaimă.

Salonul galben era frămîntat de o cumplită îngrijorare. Comandantul îşi trimisese servitorul ca să se informeze exact asupra mersului răsculaţilor. Pînă la întoarcerea acestuia se făceau presupuneri care de care mai uluitoare. Adunarea era în păr. Roudier şi Granoux, prăbuşiţi în fotoliile lor, îşi aruncau priviri vrednice de milă, în timp ce îndărătul lor se văicărea grupul aiurit al negustorilor retraşi din afaceri. Fără să pară prea speriat, Vuillet se gîndea ce măsură să ia pentru protecţia persoanei şi prăvăliei sale; cumpănea dacă trebuie să se ascundă în pod sau în pivniţă. Pierre şi comandantul se plimbau în lung şi în lat, schimbînd, din cînd în cînd, cîte o vorbă. Fostul negustor de ulei se agăţa de prietenul lui, Sicardot, ca să-i împrumute un pic de curaj. El, care aşteptase criza de atîta vreme, căuta să se stăpînească, deşi emoţia îl strîngea de gît. Cît despre marchiz, mai elegant şi mai zîmbitor decît de obicei, discuta într-un colţ cu Félicité care părea foarte veselă.

În sfîrşit se auzi soneria. Domnii tresăriră parcă ar fi auzit un foc de puşcă. O tăcere de moarte domni în salon, pe cînd Félicité se ducea să deschidă. Chipurile palide şi neliniştite se întoarseră spre uşă. Servitorul comandantului apăru în prag şi abia trăgîndu-şi sufletul, îi zise lui Sicardot:

— Domnule, peste o oră răsculaţii sînt în oraş.

A fost ca un trăsnet. Toată lumea se ridică strigînd; mîini se ridicau în tavan. Cîteva minute nu se putu auzi nimic. Toţi îl înconjurară pe trimis şi-l năpădiră cu întrebările.

— La dracu' — strigă comandantul, — nu zbierați așa! Liniște, că altfel nu mai răspund de nimic! Toți se prăbușiră pe scaune, oftînd din greu. Atunci se putură afla cîteva amănunte. Trimisul întîlnise coloana la Tulettes și se grăbise să se întoarcă.

— Sînt cel puțin trei mii, zise el. Merg ca soldații, în batalioane. Mi se pare că am văzut și prizonieri în mijlocul lor.

— Prizonieri! strigară burghezii îngroziți.

— Negreșit! întrerupse marchizul cu vocea lui ca de flaut. Mi s-a spus că răsculații arestează persoanele cunoscute pentru părerile lor conservatoare.

Această știre întristă peste măsură salonul galben. Cîțiva burghezi se ridicară și o tuliră pe furiș, gîndindu-se că nu vor avea destul timp înaintea lor ca să găsească o ascunzătoare sigură.

Félicité păru izbită de știrea arestărilor operate de republicani. Il luă pe marchiz deoparte și-l întrebă:

— Și ce fac cu oamenii pe care-i arestează?

— Ii duc după ei, răspunse domnul de Carnavant. Probabil că-i țin ca pe niște ostatici foarte prețioși.

Bătrîna scoase un „ah!" semnificativ.

Apoi urmări gînditoare curioasa scenă a panicii care se petrecea în salon. Incetul cu încetul, burghezii dispărură; curînd nu mai rămaseră decît Vuillet și Roudier, cărora apropierea pericolului le dădea oarecare curaj. Cît despre Granoux, rămase și el într-un colț, pentru că picioarele refuzau să-l mai servească.

— Zău că-i mai bine așa, zise Sicardot, observînd fuga celorlalți aderenți. Fricoșii ăștia au ajuns să mă scoată din sărite. De mai bine de doi ani tot spun că o să-i împuște pe toți republicanii din ținut și astăzi n-ar fi în stare să zvîrle asupra lor o petardă de doi bani.

Iși luă pălăria și se îndreptă spre ușă.

— Hai, nu-i timp de pierdut. Vino, Rougon.

Félicité parcă aștepta momentul acesta. Se puse între ușă și soțul ei, care de altfel nu părea că se grăbește să-l urmeze pe aprigul Sicardot.

— Nu vreau să pleci, strigă, făcînd deodată pe

desperată. N-am să te las niciodată să pleci. Golanii au să te omoare.

Comandantul se opri, mirat.

— Fir-ar al dracului, tună el, dacă și femeile încep să bîzîie acum! Haide, vino, Rougon.

— Nu, nu, spuse bătrîna făcînd din ce în ce pe îngrozita. Pierre nu te va urma, mai de grabă m-aș tîrî agățată de hainele lui.

Marchizul, foarte mirat de această scenă, privea cu curiozitate pe Félicité. Oare tot ea era femeia care acum cîteva clipe discuta așa de vesel? Ce comedie mai juca? In acest timp Pierre, pe care nu-l lăsa femeia, se făcea că vrea să iasă cu forța.

— Iți spun că nu vei pleca, repetă bătrîna, agățîndu-se de brațul lui.

Și întorcîndu-se spre comandant:

— Cum vă puteți gîndi să rezistați? Sînt trei mii și nu veți putea strînge nici o sută de oameni curajoși. Veți fi măcelăriți de pomană.

— E datoria noastră, zise Sicardot nerăbdător.

Félicité izbucni în plîns.

— Dacă nu mi-l omoară, o să-l facă prizonier. Doamne Dumnezeule, ce mă voi face singură într-un oraș părăsit!

— Dar, — strigă comandantul, — vă închipuiți că nu vom fi arestați, dacă-i lăsăm pe răsculați să intre liniștiți în oraș? Vă jur că într-o oră, primarul și toți funcționarii vor fi făcuți prizonieri, împreună cu bărbatul dumitale și cu toți obișnuiții salonului.

Marchizului i se păru că observă un vag surîs pe buzele bătrînei, în timp ce răspundea înspăimîntată:

— Crezi?

— Drace! răspunse Sicardot. Republicanii nu sînt așa de proști ca să lase dușmanii în spatele lor. Mîine Plassans va fi golit de funcționari și de bunii cetățeni.

La vorbele acestea, aruncate cu dibăcie, Félicite îl lăsă pe Pierre de braț. Pierre nu se mai prefăcu că vrea să plece. Datorită soției lui, fără să priceapă tactica ei savantă și fără să-i bănuiască o clipă

complicitatea, întrezărea un adevărat plan de campanie.

— Ar trebui să chibzuim înainte de a lua o hotărîre. Poate are dreptate nevastă-mea, cînd ne învinovăţeşte că uităm de interesele familiilor noastre.

— Nu, desigur, doamna are dreptate, strigă Granoux, care ascultase ţipetele îngrozite ale bătrînei cu satisfacţia unui laş.

Comandantul îşi înfundă pălăria pe cap cu un gest energic şi zise pe şleau:

— Are s-au n-are dreptate, puţin îmi pasă. Sînt comandantul gărzii naţionale şi ar trebui să fiu acum la primărie. Spuneţi mai de grabă că vi-i teamă şi că mă lăsaţi singur... Atunci, noapte bună.

Apăsă clanţa, cînd Rougon îl opri brusc:

— Ascultă, Sicardot.

Şi-l duse într-un colţ, băgînd de seamă că Vuillet ciulea urechile. Acolo, pe şoptite, îi explică că într-un război leal se obişnuieşte să se lase în spatele răsculaţilor cîţiva oameni energici care să poată restabili ordinea în oraş. Şi fiindcă aprigul comandant se încăpăţîna să rămînă la postul lui, Pierre se oferi să se pună în fruntea trupei de rezervă.

— Dă-mi cheia hambarului unde sînt armele şi muniţiile şi porunceşte la vreo cincizeci din oamenii noştri să nu mişte pînă nu-i chem.

Sicardot acceptă în cele din urmă aceste măsuri cuminţi. Ii încredinţă lui Pierre cheia hambarului, dîndu-şi singur seama de inutilitatea rezistenţei în clipa de faţă, dar voind să plătească în orice caz cu capul.

In timpul discuţiei, marchizul, şiret, şopti cîteva cuvinte la urechea soţiei lui Pierre. Negreşit îi făcea complimente pentru lovitura de teatru. Bătrîna nu se putu stăpîni să nu zîmbească. Şi pe cînd Sicardot dădea mîna cu Pierre şi se pregătea să iasă, Félicité, prefăcîndu-se iarăşi speriată, îl întrebă:

— Chiar ne părăseşti?

— Niciodată — răspunse Sicardot — un bătrîn soldat al lui Napoleon nu se va lăsa intimidat de prostime.

Era pe scară, cînd Granoux se repezi după el și-l strigă:

— Dacă te duci la primărie, spune-i primarului ce se petrece. Eu dau fuga s-o liniștesc pe nevastă-mea.

La rîndul ei Félicité se plecă la urechea marchizului, șoptindu-i cu o bucurie discretă:

— Zău, mi-ar plăcea ca militarul ăsta afurisit să fie arestat. Prea e zelos.

In acest timp, Rougon veni iar cu Granoux în salon. Roudier, care dintr-un colț urmărea tăcut scena, aprobînd cu semne energice propunerile de măsuri prudente, veni lîngă ei. După ce marchizul și Vuillet se ridicară, Pierre zise:

— Acum, cînd sîntem singuri, între oameni pașnici, vă propun să ne ascundem, ca să evităm arestarea sigură și să fim liberi, cînd vom fi iarăși tari.

Granoux era cît pe ce să-l sărute. Roudier și Vuillet respirară mai ușurați.

— In curînd voi avea nevoie de dumneavoastră, domnilor, urmă negustorul de ulei, cu un aer important. Nouă ne este rezervată cinstea de a restabili ordinea la Plassans.

— Puteți să vă bizuiți pe noi! strigă Vuillet cu un entuziasm care o neliniști pe Félicité.

Nu era timp de pierdut. Ciudații apărători ai orașului Plassans, care se ascundeau ca să poată apăra mai bine orașul, se grăbiră fiecare să se topească într-o hrubă. Rămas numai cu nevastă-sa, Pierre o sfătui să nu comită greșeala de a se baricada și să răspundă oricărui venea s-o întrebe, că el plecase într-o scurtă călătorie. Și cum Félicité făcea pe proasta, prefăcîndu-se îngrozită și întrebîndu-l ce are să se întîmple, Pierre îi răspunse brusc:

— Nu te privește. Lasă-mă pe mine să conduc. O să fie bine.

Peste cîteva minute Pierre se furișa repede de-a lungul străzii de la Banne. Ajuns pe bulevardul Sauvaire văzu o ceată de muncitori înarmați ce ieșea din cartierul vechi cîntînd Marsilieza.

— Drace! se gîndi Pierre. Era și vremea. Uite că se răscoală și orașul.

Grăbi pasul și se îndreptă spre Poarta Romei. Acolo îl trecură toate sudorile cît zăbovi paznicul pînă să-i deschidă. Abia făcu primii pași pe șosea și zări, la lumina lunii pline, la celălalt capăt al mahalalei, coloana răsculaților ale căror puști scăpărau ca niște flăcări mici albe. Gonind, pătrunse în fundătura Saint-Mittre și ajunse la maică-sa, unde nu mai călcase de mulți ani.

IV

Antoine Macquart se întoarse la Plassans după căderea lui Napoleon. Avusese nemaipomenitul noroc să nu facă nici una din ultimile și sîngeroasele campanii ale Imperiului. Se tîrîse din depozit în depozit fără ca să-l fi abătut ceva de la viața îndobitocitoare de soldat. Felul acesta de viață îi dezvoltă viciile sale firești. Lenevia ajunsese a fi starea lui normală; beția, care-i atrăsese un număr incalculabil de pedepse, deveni în ochii lui o adevărată religie. Însă ceea ce-l făcea să fie cel mai ticălos dintre derbedei, era disprețul cu care-i privea pe bieții oameni ce-și cîștigau pîinea muncind de dimineață pînă seara.

— Am bani acasă, spunea adesea Antoine camarazilor săi. Cînd voi termina armata voi trăi ca un burghez.

Această credință și totala lui ignoranță îl împiedicară să ajungă măcar caporal.

De la plecare nu venise o singură zi în concediu la Plassans, căci fratele lui născocea fel de fel de pretexte ca să-l țină departe. Antoine habar n-avea de dibăcia cu care Pierre pusese mîna pe averea mamei lui. Adélaïde, în adînca nepăsare în care trăia, nu-i scrisese nici măcar de trei ori ca să-i spună că-i bine sănătoasă. Tăcerea cu care erau primite nenumăratele

lui cereri de bani-nu-i dădu nici o bănuială; numai cîrpănoşenia lui Pierre îi explica greutatea cu care smulgea, cînd şi cînd, o biată monedă de douăzeci de franci. De altminteri, ciuda împotriva fratelui său creştea cu cît îl lăsa să înnebunească aşteptînd la militărie, deşi îi promisese solemn să-l răscumpere. Intorcîndu-se acasă, se jură să nu mai dea ascultare ca un copil mic, ci să-i ceară pe şleau partea lui de avere, ca să trăiască după plac. In diligenţa care-l aducea acasă visase o viaţă plăcută de trîndăvie. Cumplită fu clipa în care-şi văzu iluziile prăbuşite. Cînd ajunse în mahala şi nu mai recunoscu grădina lui Fouque, rămase trăsnit. Fu nevoit să întrebe de noua adresă a mamei lui. Acolo se petrecu o scenă înspăimîntătoare. Adélaïde, liniştită, îi aduse la cunoştinţă că a vîndut averea. Auzind-o, Antoine se înfurie aşa de cumplit, încît ridică mîna asupra maică-si.

Biata femeie repeta:

— Frate-tu a luat tot; va avea grijă de tine, aşa cum ne-a rămas vorba.

Plecă şi dădu fuga la Pierre, căruia îi dăduse de ştire despre întoarcerea lui şi care se pregătea să-l primească în aşa fel, încît să termine cu dînsul la prima grosolănie.

— Ascultă — îi spuse negustorul de ulei, care înadins nu-l mai tutuia — nu mă face să-mi ies din fire că te dau afară. La urma urmei nici nu te cunosc. Nu purtăm acelaşi nume. E destulă nenorocire că mama s-a purtat cum s-a purtat ca să mai vină aici şi bastarzii ei, să mă înjure. Te-aş fi ajutat, dar, fiindcă eşti obraznic, nu voi face nimic, absolut nimic.

Antoine era să se înăbuşe de mînie.

— Şi banii mei? strigă el. Mi-i dai, hoţule, sau va trebui să te tîrăsc în faţa tribunalului?

Pierre dădu din umeri.

— N-am bani pentru dumneata. Mama a făcut cu averea ei ce-a vrut. Nu vreau să-mi bag nasul în treburile ei. Am renunţat bucuros la orice speranţe de moştenire. Sînt la adăpostul murdarelor dumitale învinuiri.

Şi fiindcă frate-său se bîlbîia, scos din fire de sîngele rece al lui Pierre şi nemaiştiind ce să creadă, Pierre îi puse sub nas chitanţa semnată de Adélaïde. Citirea documentului îl dădu gata pe Antoine.

— Bine — zise el cu o voce aproape potolită — ştiu ce-mi rămîne de făcut.

Adevărul era că nu ştia ce să facă. Neputinţa lui de a găsi un mijloc imediat prin care să-şi ia partea şi să se răzbune îi înteţea furia. Se întoarse la maică-sa şi o supuse unui interogatoriu ruşinos. Femeia nu putu decît să-l trimită iar la Pierre.

— Vă închipuiţi oare, striga Antoine, cu obrăznicie, că o să mă faceţi să merg de la Ana la Caiafa? Voi afla eu care din doi are banii. Tu poate i-ai şi mîncat?

Şi făcînd aluzie la purtarea ei din trecut, o întrebă dacă n-are cumva vreun golan căruia să-i dea ultimii gologani. Nu-l cruţă nici pe tată-su, beţivanul de Macquart, care a tocat-o pînă a murit, lăsîndu-şi copiii pe drumuri. Biata femeie îl asculta îndobitocită. Lacrimi mari îi curgeau pe obraji. Se apără, îngrozită ca un copil, răspunzînd la întrebările fiului ca în faţa unui judecător, jurînd că se purta bine şi repetînd mereu că n-avea nici un ban şi că Pierre luase tot. Pînă la urmă Antoine o crezu.

— Ah, ticălosul! de aceea nu mă răscumpăra.

Fu silit să se culce la maică-sa, pe un mindir aruncat într-un colţ. Se întorsese cu buzunarele goale şi îl scotea din sărite faptul că se simţea fără nici un mijloc de trai, fără foc, fără casă, părăsit ca un cîine pe trotuar, în timp ce fratele lui făcea probabil afaceri frumoase, bea şi mînca cît patru. Cum nu avea bani cu ce să-şi cumpere haine, ieşi a doua zi cu pantalonii şi cu chipiul de ordonanţă. Din fericire, găsi în fundul unui dulap o vestă veche de catifea gălbuie, roasă şi cîrpită, care-i aparţinuse lui Macquart. Gătit aşa fistichiu, dădu fuga prin oraş povestindu-şi păţania şi cerînd dreptate.

Oamenii pe care-i consulta îl primiră cu un dispreţ care-l făcu să verse lacrimi de turbare. În provincie lumea e necruţătoare cu familiile decăzute. După

părerea tuturor, cei din familia Rougon-Macquart erau demni de părinţii lor cînd se sfîşiau între ei; în loc să-i despartă, galeria îi aţîţa să se muşte şi mai tare. De altminteri, Pierre începea să se spele de pata din născare. Lumea făcu haz de pungăşia lui; unii ajunseră să spună că bine a făcut, dacă a pus într-adevăr mîna pe bani şi că aceasta va fi o lecţie bună pentru stricaţii din oraş.

Antoine se întoarse descurajat. Un avocat, după ce se informase cu dibăcie dacă avea suma necesară pentru susţinerea procesului, îl sfătui, strîmbîndu-se cu dezgust, să-şi spele rufele murdare în familie. După părerea lui, afacerea era foarte încurcată iar dezbaterile puteau fi lungi şi succesul îndoielnic. De altminteri trebuiau bani, mulţi bani.

În seara aceea, Antoine fu şi mai aspru cu mama lui; neştiind pe cine să se răzbune, începu iar cu învinuirile din ajun; o ţinu pe nenorocită pînă la miezul nopţii, făcînd-o să se cutremure de ruşine şi de spaimă. Cînd află că Adélaïde primea o pensie de la Pierre, Antoine căpătă certitudinea că frate-său încasase cei cincizeci de mii de franci. Şi în mînia lui, se prefăcu că încă nu e sigur, dintr-un fel de răutate rafinată care-l uşura. Şi mereu o întreba cu un aer bănuitor, ca şi cum tot mai credea că-şi mîncase averea cu amanţii.

— Doar tata n-a fost singurul, termină el cu grosolănie.

La această ultimă lovitură, Adélaïde, clătinîndu-se, se aruncă pe un cufăr vechi pe care plînse toată noaptea.

Antoine înţelese curînd că nu putea singur şi fără mijloace să ducă cu bine o campanie împotriva fratelui lui. Mai întîi încercă s-o intereseze în cauză pe Adélaïde; o acuzaţie făcută de ea putea avea grave urmări. Dar biata femeie, aşa moale şi adormită cum era, de la primele vorbe ale lui Antoine, refuză energic să-l plictisească într-un fel sau altul pe fiul ei mai mare.

— Sînt o nenorocită, bolborosea ea. Ai dreptate să fii furios. Dar, vezi tu, aş avea prea multe remuşcări

dacă l-aş băga pe unul din fiii mei la închisoare. Nu, mai bine bate-mă.

Antoine simţi că nu mai poate smulge de la ea decît lacrimi şi se mulţumi să adauge că era pedepsită pe drept şi că nici măcar nu-i era milă de ea. Seara, Adélaïde, zguduită de certurile repetate cu fiu-său, avu o criză nervoasă care o ţinu ţeapănă cu ochii deschişi, ca moartă. Antoine o aruncă pe pat; apoi, fără s-o dezbrace măcar, începu să scotocească prin casă şi să caute dacă nu cumva nenorocita avea niscaiva economii pe undeva. Găsi vreo patruzeci de franci. Ii luă, şi pe cînd mama sa stătea ţeapănă şi fără suflare, se duse liniştit să ia diligenţa spre Marsilia.

Ii venise în gînd că Mouret, muncitorul pălărier care-o luase în căsătorie pe soră-sa Ursule, va fi indignat de pungăşia lui Pierre şi va încerca negreşit să apere interesele nevestii lui. Dar nu găsi omul care-l trebuia. Mouret îi spuse verde că se obişnuise s-o privească pe Ursule ca pe o orfană şi că nu voia pentru nimic în lume să aibă încurcături cu familia. Treburile căsniciei mergeau foarte bine. Primit cu multă răceală, Antoine se grăbi să se urce iar în diligenţă. Insă, înainte de plecare, voi să se răzbune de dispreţul ascuns pe care-l citea în privirile muncitorului; cum soră-sa i se păruse foarte palidă şi obosită, avu cruzimea vicleană să-i spună soţului la plecare:

— Ia seama, soră-mea a fost totdeauna plăpîndă şi am găsit-o foarte schimbată; să nu cumva s-o pierzi.

Lacrimile din ochii muncitorului îi dovediră că pusese degetul pe rană. Muncitorii aceştia prea se făleau cu fericirea lor.

După ce se întoarse la Plassans, siguranţa că avea mîinile legate îl făcu pe Antoine şi mai ameninţător. O lună de zile numai de el dădeai în oraş. Bătea străzile şi povestea păţania cui voia să-l asculte. După ce reuşea să scoată de la maică-sa o monedă de douăzeci de franci, se ducea s-o bea prin cîrciumi, unde ţipa sus şi tare că frate-său este un bandit şi că în

curînd o să aibă de lucră cu dînsul. In locurile acestea, dulcea fraternitate care se leagă între beţivi îi făcea un auditoriu simpatic; toată drojdia oraşului îi ţinea partea; şedinţa începea întîi cu nişte înjurături grozave împotriva ticălosului de Rougon care lăsa fără pîine pe un viteaz soldat şi se termina de obicei prin osîndirea generală a tuturor bogaţilor. Urmărind o răzbunare rafinată, Antoine se plimba mereu cu chipiul şi cu pantalonii de ordonanţă şi cu vesta cea veche de catifea galbenă, deşi maică-sa se oferise să-i cumpere haine ceva mai potrivite. Işi afişa zdrenţele pretutindeni, iar duminica chiar pe bulevardul Sauvaire.

Una din ascuţitele lui bucurii era să treacă de zece ori pe zi prin faţa magazinului lui Pierre. Işi mărea găurile hainei cu degetele, încetinea pasul şi se punea uneori la vorbă drept în faţa uşii, ca să stea mai mult în stradă. Atunci îşi lua cîte un beţiv din prietenii lui, care să-i fie complice; îi povestea furtul celor cincizeci de mii de franci, cu înjurături şi ameninţări cu voce tare ca toată strada să-l audă şi ca vorbele lui grosolane să ajungă la adresă, pînă în fundul prăvăliei.

— Are să ajungă — zicea Félicité desperată — să cerşească în faţa prăvăliei.

Femeia suferea îngrozitor în vanitatea ei de scandalul acesta. In vremea aceea, ajunsese chiar să regrete căsătoria ei cu Rougon; prea avea o familie deocheată. Ar fi dat orice pe lume, numai ca Antoine să nu se mai plimbe în zdrenţe. Dar Pierre, pe care purtarea fratelui îl înnebunea, nici nu voia să i se rostească numele în faţa lui. Cînd nevastă-sa îl făcu să înţeleagă că era mai bine să scape de Antoine dîndu-i cîţiva bani, strigă cu furie:

— Nu, nimic, nici o lăscaie. Să crape!

Totuşi ajunse şi el la concluzia că atitudinea lui Antoine nu se mai putea îngădui. Intr-o zi, Félicité, voind s-o curme, îl chemă pe omul acesta, cum îi spunea ea cu o strîmbătură dispreţuitoare. „Omul acesta" tocmai atunci o făcea ticăloasă în mijlocul

străzii, în tovărăşia unuia şi mai zdrenţăros decît dînsul. Amîndoi erau beţi.

— Hai, vino, ne cheamă cineva înăuntru, zise Antoine în zeflemea tovarăşului său.

Félicité se dădu îndărăt, murmurînd:

— Numai cu dumneata vreau să stau de vorbă.

— Ei aş! răspunse tînărul. Prietenul meu e un băiat bun, poate auzi tot. E martorul meu.

Martorul se aşeză greoi pe un scaun. Nu-şi scoase pălăria şi privea în jurul lui cu zîmbetul prostesc al beţivilor şi al mitocanilor care se simt obraznici. Ruşinată, Félicité se postă în faţa uşii prăvăliei ca să nu se vadă de afară ce musafiri primea. Noroc că soţul ei îi veni în ajutor. O ceartă violentă izbucni între el şi frate-său. Antoine, cu limba încleiată, se încurcă în înjurături şi repetă de douăzeci de ori acelaşi lucru. Pînă la urmă se puse pe plîns şi era cît pe ce ca, de emoţie, tovarăşul lui să facă la fel. Pierre se apărase foarte demn.

— Uite ce e, zise el în cele din urmă. Eşti nenorocit şi mi-e milă de dumneata. Deşi m-ai ocărît straşnic, nu uit că avem aceeaşi mamă. Dar dacă-ţi dau ceva, s-o ştii că o fac din bunătate şi nu din teamă. Vrei o sută de franci ca s-o scoţi la capăt?

Oferta aceasta neaşteptată îl ului pe prietenul lui Antoine. Il privi încîntat parc-ar fi vrut să spună: „De vreme ce burghezul oferă o sută de franci, nu mai ai ce prostii să-i spui". Dar Antoine voia să speculeze buna dispoziţie a fratelui său. Il întrebă dacă-şi bate joc de el; el îşi cerea partea, cei zece mii de franci.

— N-ai dreptate, n-ai dreptate, bîlbîia prietenul lui.

In sfîrşit, fiindcă Pierre îşi pierduse răbdarea şi ameninţa să-i azvîrle pe amîndoi afară, Antoine mai lăsă din pretenţii şi dintr-o dată ceru numai o mie de franci. Se mai ciorovăiră încă un sfert de ceas în privinţa sumei. Félicité interveni. Incepea să se strîngă lumea în faţa prăvăliei.

— Ascultă, soţul meu îţi va da două sute de franci şi eu mă oblig să-ţi cumpăr un rînd de haine şi să-ţi plătesc chiria pe un an de zile.

Rougon se supără. Dar prietenul lui Antoine strigă entuziasmat :

— S-a făcut. Prietenul meu primeşte.

Şi Antoine, morocănos, declară într-adevăr că primeşte. Simţea că n-are să obţină mai mult. Se învoiră să-i trimită banii şi hainele a doua zi, iar după ce Félicité îi va găsi o locuinţă, să se poată muta în cîteva zile. La plecare, beţivanul care-l întovărăşea pe Antoine fu tot atît de respectuos, pe cît fusese de obraznic ; salută de zece ori societatea, stîngaci şi umil, bîiguind mulţumiri vagi, ca şi cum darurile Rougonilor ar fi fost pentru dînsul.

Peste o săptămînă Antoine ocupa o cameră în cartierul vechi în care Félicité, întrecîndu-şi promisiunile, trimisese o masă, un pat şi două scaune, după ce Antoine le dăduse cuvîntul că de acum încolo are să-i lase în pace. Adélaïde îl văzu plecînd fără părere de rău ; era osîndită pe trei luni numai la pîine şi apă, din pricina scurtului popas pe care-l făcuse Antoine la ea. Acesta mîncă şi bău repede cei două sute de franci. Nu se gîndise o clipă să-i bage într-o mică afacere din care să trăiască. După ce rămase iarăşi fără un ban, neavînd o meserie şi de altfel fiindu-i silă de orice treabă ordonată, voi să se înfrupte din nou din punga Rougonilor. Dar împrejurările nu mai erau aceleaşi şi nu mai izbuti să-i înspăimînte. Pierre se folosi chiar de acest prilej ca să-l dea afară şi să-i interzică să mai calce pe la el. Degeaba începu iarăşi cu învinuirile : oraşul, care cunoştea dărnicia fratelui său în jurul căreia Félicité făcuse vîlvă mare, nu-i dădu dreptate şi-l consideră un trîntor. Dar foamea îi da ghes. Ameninţă că se va face contrabandist ca tată-său şi că va da o lovitură care să dezonoreze familia. Soţii Rougon dădură din umeri ; îl ştiau prea laş ca să-şi pună pielea la bătaie. In cele din urmă, plin de ură împotriva rudelor şi a întregii societăţi, Antoine se hotărî să-şi caute de lucru.

Făcuse cunoştinţă, într-o cîrciumă de mahala, cu un lucrător de coşuri care lucra la domiciliu. Se oferi să-i ajute. In scurtă vreme învăţă să împletească coşuri şi panere, lucrături grosolane şi foarte ieftine,

care se vindeau ușor. În curînd ajunse să lucreze pe socoteala lui. Meseria aceasta puțin obositoare îi plăcea. Rămînea stăpîn pe trîndăvia lui și mai ales de așa ceva avea nevoie. Se punea la treabă cînd nu putea face altminteri, împletind în grabă o duzină de coșuri pe care se ducea să le vîndă la tîrg. Cît îl țineau banii, hoinărea, cutreiera cîrciumile, stătea cu burta la soare; apoi, după ce postea o zi, își lua mlădițele de răchită înjurînd, învinovățindu-i pe bogați că trăiesc fără să facă nimic. Astfel înțeleasă, meseria de coșărar este o meserie ingrată; cu munca lui nu și-ar fi putut plăti bețiile, dacă nu și-ar fi procurat răchita ieftin. Cum n-o cumpăra din Plassans, pretindea că se duce în fiecare lună să-și facă provizii într-un oraș vecin, unde ar fi mai ieftină. Adevărul era că și-o găsea din răchitele de pe Viorna, în nopțile întunecoase. Paznicul îl prinse o dată, ceea ce-i aduse cîteva zile de închisoare. Din clipa aceea el se dădea în Plassans drept un aprig republican. Afirma că-și fuma liniștit pipa pe marginea rîului, cînd paznicul îl arestase. Și adăuga:

— Ar voi să scape de mine, pentru că știu care sînt părerile mele. Dar nu mă tem de ei, ticăloșii de bogați!

Totuși, după zece ani de trîndăvie, Macquart găsi că muncea prea mult. Visul lui veșnic era să născocească un trai bun fără să facă nimic. Trîndăvia lui nu s-ar fi mulțumit cu pîine și apă, cum fac unii leneși care preferă să n-aibă ce mînca, numai să stea cu brațele încrucișate. El voia mese bune și zile frumoase de trîndăvie. La un moment dat zicea că vrea să intre servitor la vreun nobil din cartierul Saint-Marc. Dar un rîndaș prieten îl înfricoșă, povestindu-i pretențiile stăpînilor. Macquart, dezgustat de coșurile lui, văzînd că se apropie ziua cînd va trebui să-și cumpere răchita necesară, voia tocmai să se tocmească om în loc în armată și să înceapă din nou viața de soldat, pe care o prefera de mii de ori vieții de muncitor, cînd făcu cunoștința unei femei care-i schimbă planurile.

Joséphine Gavaudan, cunoscută prin oraş şi sub diminutivul de Fine, era o huidumă de femeie de vreo treizeci de ani. Faţa ei pătrată, bărbătoasă, avea la bărbie şi la buze peri rari, dar straşnic de lungi. Era o femeie şi jumătate, gata să dea şi pumni la nevoie. Umerii ei laţi, braţele uriaşe impuneau un respect miraculos ştrengarilor, care nu îndrăzneau nici măcar să zîmbească de mustăţile ei. Culmea era că Fine avea o voce ca de copil, subţire şi limpede. Cei care-o cunoşteau afirmau că, deşi aprigă la înfăţişare, era blîndă ca o oaie. Foarte curajoasă la treabă, ar fi putut pune ceva bani deoparte, de nu i-ar fi plăcut lichiorurile; se dădea în vînt după anisetă. Adesea, duminica seara, lumea trebuia s-o ducă pe sus acasă.

Toată săptămîna muncea, cu o încăpăţînare de vită. Făcea trei sau patru meserii: vindea fructe sau castane fierte, în hală, după sezon, se ocupa de gospodăriile cîtorva rentieri, se ducea să spele vasele la burghezi în zilele de primire şi în timpul liber repara scaunele de paie. Mai cu seamă acest meşteşug o făcuse cunoscută în oraş. In sud sînt foarte căutate scaunele de paie, care sînt foarte des întrebuinţate.

Antoine Macquart făcu cunoştinţă cu Fine la hală. Cînd se ducea să-şi vîndă coşurile iarna, se aşeza, ca să se încălzească, lîngă cuptorul unde se coceau castanele. El, care se speria de cea mai mică treabă, se minună de curajul ei. Cu timpul, sub asprimea aparentă a acestei femei voinice, Antoine descoperi o sfială şi o bunătate ascunsă. Adesea o vedea dînd pumni de castane plozilor în zdrenţe care se opreau extaziaţi în faţa oalei fumegînde. Uneori, cînd inspectorul pieţei o îmbrîncea, plîngea aproape, părînd că nu-şi dă seama de pumnii ei zdraveni. In cele din urmă, Antoine îşi zise că aceasta era femeia care-i trebuia. Ea ar munci pentru amîndoi şi el ar fi stăpînul casei. Ar fi vita lui de povară, o vită neobosită şi supusă. Cît despre gustul ei pentru lichioruri el îl găsea foarte firesc. După ce cîntări bine foloasele unei asemenea căsnicii, Antoine o ceru de soţie. Fine fu încîntată. Niciodată vreun bărbat nu îndrăznise să se lege de ea. Oricît îi spunea lumea că Antoine este

o puşlama, Fine nu avu curajul să refuze o căsătorie pe care cheresteaua ei solidă o cerea de multă vreme. Chiar în seara nunţii, tînărul se mută la ea, în strada Civadière, aproape de hală. Locuinţa, compusă din trei camere, era mult mai bine mobilată decît a sa şi Antoine se trînti cu un oftat de mulţumire pe cele două saltele foarte bune care împodobeau patul.

In primele zile, totul mergea strună. Ca şi în trecut, Fine trebăluia toată ziulica, ocupată, cum era, în multe părţi; Antoine, apucat de un amor propriu de soţ care-l miră chiar pe el, împleti într-o săptămînă mai multe coşuri decît împletise pînă atunci într-o lună. Dar duminică, războiul izbucni. Aveau acasă o sumă bunicică din care amîndoi cheltuiră serios. Noaptea, beţi şi unul şi altul, se bătură măr, fără să-şi poată aminti a doua zi cum a început cearta. Pînă pe la zece fuseseră foarte drăgăstoşi. Apoi Antoine începu să dea cu brutalitate în Fine, iar dînsa, ieşindu-şi din sărite şi uitîndu-şi blîndeţea, îi cărase tot atîţia pumni cîte palme primise. A doua zi, ea se duse la lucru, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Dar soţul, păstrîndu-i pică, se sculă tîrziu şi-şi fumă pipa la soare tot restul zilei.

Din clipa aceea, soţii Macquart începură soiul de viaţă pe care urmau să-l ducă de-acum înainte. Era parcă o înţelegere tacită între ei că femeia trebuie să-şi pună pielea în saramură ca să-şi întreţină bărbatul. Plăcîndu-i munca din instinct, femeia nu protestă. Era de o răbdare îngerească, cît timp nu bea, găsind foarte firesc ca omul ei să fie un leneş şi căutînd să-l cruţe de treburile cele mai neînsemnate. Micul ei păcat, aniseta, n-o făcea rea, ci dreaptă; în serile cînd stăruia la cîte o sticlă din lichiorul ei preferat, dacă Antoine îi căuta ceartă, se repezea asupra lui cu toată puterea, mustrîndu-l pentru lenea şi lipsa lui de recunoştinţă. Vecinii erau obişnuiţi cu scandalurile periodice care izbucneau în camera soţilor. Se snopeau în bătaie cît se poate de conştiincios; femeia lovea ca o mamă care vrea să-şi îndrepte plodul, dar bărbatul, trădător şi plin de ură, îşi cal-

cula loviturile şi de mai multe ori era s-o schilodească pe nenorocită.

— Straşnic om ai să fii în ziua cînd ai să-mi rupi un picior sau un braţ, îi zicea ea. Cine are să-ţi mai dea de mîncare, trîntore?

Afară de scenele violente, Antoine găsea suportabilă noua lui viaţă. Era bine îmbrăcat, mînca pe săturate, bea după setea lui. Se lăsase de coşărie; uneori, cînd se plictisea prea tare, îşi făgăduia să împletească pentru piaţa următoare vreo duzină de coşuri; dar adesea nu termina nici primul. Sub canapea, păstra un pachet de răchită de care nu se folosi douăzeci de ani.

Soţii Macquart avură trei copii: două fete şi un băiat.

Liza, prima născută în 1827, la un an după căsătorie, stătea puţin acasă. Era o fată frumoasă, cu forme pline, foarte sănătoasă, cu sînge bogat, care semăna mult cu mama ei. Nu-i era însă dat să mai aibă şi devotamentul ei de vită de povară. Nevoia de trai bun a lui Macquart era la dînsa foarte pronunţată. De copil era în stare să muncească o zi întreagă pentru o prăjitură. N-avea şapte ani cînd directoarea poştei, o vecină, o îndrăgi şi făcu din Liza o mică servitoare. Cînd îi muri bărbatul, în 1839, directoarea plecă la Paris şi o luă pe Liza cu ea. Părinţii Lizei aproape i-o dăduseră.

Fata de-a doua, Gervaise, născută în anul următor, era cu picioarele strîmbe din naştere. Făcută la beţie, desigur în una din nopţile neruşinate cînd soţii se băteau măr, avea coapsa dreaptă deviată şi slăbită, bizară reproducere ereditară a brutalităţilor îndurate de maică-sa într-o oră de luptă şi de beţie furioasă. Gervaise era plăpîndă iar Fine, văzînd-o mereu palidă şi slabă, o puse la regim de anisetă, sub pretext că avea nevoie să prindă puteri. Nenorocita făptură se uscă şi mai tare. Era o fată înaltă, subţirică, cu rochiile mereu prea largi, care fluturau de parcă n-ar fi fost nimic în ele. Avea un cap delicios de păpuşă, o faţă rotundă şi palidă de o delicateţe deosebită pe trupul ei slăbit şi schilodit. Infirmitatea

ei avea ceva aproape grațios: talia i se încovoia încet la fiecare pas, într-un fel de legănare cadențată.

Băiatul soților Macquart, Jean, se născuse trei ani mai tîrziu. Era un băiat zdravăn, întru nimic asemănător firavei Gervaise. Semăna cu mama, ca și fata mai mare, dar nu la chip. Era primul din familia Rougon-Macquart care avea o față cu trăsături regulate și o fire serioasă și puțin inteligentă. Urmă cu regularitate la școală, unde-și bătu capul, pe care-l avea foarte tare, ca să învețe puțină aritmetică și ortografie. Se băgă apoi ucenic și iarăși munci din greu, plin de o încăpățînare cu atît mai merituoasă cu cît îi trebuia o zi întreagă ca să învețe ceea ce alții învățau într-un ceas.

Cîtă vreme copiii fură în sarcina casei, Antoine bombăni. Erau guri inutile care-i consumau partea lui. Ca și fratele lui, se jurase să nu mai facă copii, ființe care mănîncă tot și lasă părinții în mizerie. Trebuia să-l audă cineva cum se văieta, de cînd erau cinci la masă și de cînd mama le dădea bucățelele cele mai bune copiilor, lui Jean, Lizei și Gervaisei.

— Asta-i, tuna și fulgera Antoine. Indoapă-i, dă-le să crape!

După fiecare costum sau pereche de pantofi cumpărați de Fine pentru copii, Antoine stătea îmbufnat zile întregi. Ah! de-ar fi știut, n-ar fi făcut niciodată plozii ăștia care-l sileau să nu fumeze decît de 20 de centime pe zi iar seara, la cină, să mănînce mereu tocană de cartofi, mîncare pe care-o disprețuia profund.

Mai tîrziu, o dată cu primii zece franci aduși de Jean și Gervaise, găsi că și copiii erau buni la ceva. Luiza nu mai era la ei. Ceilalți doi care rămîneau îl întrețineau așa cum îl întreținea și mama lor; n-avea nici un scrupul. Ii specula cu socoteală. De la vîrsta de opt ani, Gervaise spărgea migdale la un negustor vecin; cîștiga cincizeci de centime pe zi, pe care tatăl și-i punea boierește în buzunar, fără ca Fine să fi îndrăznit măcar să-l întrebe unde se ducea cu banii. Apoi fata intră ucenică la o spălă-

toreasă şi cînd ajunse lucrătoare şi cîştigă doi franci pe zi, cei doi franci se rătăceau în acelaşi fel în mîinile lui Macquart. Jean, care învăţase meseria de tîmplar, era de asemenea jupuit în zilele de plată, cînd Macquart izbutea să-l oprească în trecere, înainte de a-şi depune banii la maică-sa. Dacă banii îi scăpau, ceea ce se întîmpla uneori, era îmbufnat straşnic. O săptămînă întreagă se uita furios la nevastă şi la copii, le căuta ceartă pentru nimica toată, dar fără să spună, dintr-un fel de ruşine, care era pricina supărării lui. La plata următoare, stătea la pîndă şi dispărea zile întregi, îndată ce izbutea să şterpelească cîştigul copiilor lui.

Gervaise, bătută, crescută pe stradă cu băieţii din vecini, rămase însărcinată la paisprezece ani. Tatăl copilului n-avea nici optsprezece. Era un muncitor tăbăcar, anume Lantier. Macquart se înfurie. Apoi cînd află că mama lui Lantier, care era o femeie de treabă, vroia să ia copilul la ea, se linişti. Macquart însă o păstră pe Gervaise care ajunsese să cîştige un franc pe zi şi nu-i mai vorbi de căsătorie. Peste patru ani ea avu al doilea copil, pe care mama lui Lantier îl ceru iarăşi. Macquart, de astă dată, închise ochii. Cînd Fine îi spuse cu sfială că ar fi bine să vorbească cu tăbăcarul ca să limpezească o situaţie care dădea lumii de bîrfit, el spuse pe şleau că nu dă fata acum şi că are să i-o dea seducătorului mai tîrziu, „cînd va fi vrednic de ea şi va avea cu ce să-şi cumpere mobilă".

A fost epoca de aur a lui Antoine Macquart. Se îmbrăca ca un burghez cu redingotă şi pantaloni de postav fin. Ras cu îngrijire, aproape gras, Macquart nu mai era puşlamaua sfrijită şi zdrenţăroasă care se tăvălea prin cîrciumi. Se ducea la cafenea, citea ziarele, se plimba pe bulevardul Sauvaire. O făcea pe boierul, cît avea bani în pungă. Cînd n-avea, nu ieşea din casă, furios că trebuia să stea în cocioaba lui şi nu se putea duce să-şi ia ceşcuţa lui de cafea. In zilele acelea învinovăţea toată omenirea de sărăcia lui, se îmbolnăvea de mînie şi de invidie, încît Fine, de milă, îi dădea adesea ultimul ban din casă, ca el să-şi

poată petrece seara la cafenea. Bărbatul acesta prețios era de un egoism feroce. Gervaise aducea în casă pînă la șaizeci de franci pe lună și se îmbrăca numai cu rochii subțiri de indiană, în timp ce el își comanda jiletcă de satin negru la cei mai buni croitori din Plassans. Jean, băiatul cel voinic, care cîștiga de la trei la patru franci pe zi, era jefuit cu și mai multă nerușinare. Cafeneaua unde tatăl său își petrecea zilele întregi se găsea drept în fața prăvăliei patronului lui și pe cînd Jean mînuia rîndeaua sau fierăstrăul; îl putea vedea pe partea cealaltă pe „domnul" Macquart punîndu-și zahăr în ceașcă și jucînd o partidă de pichet cu vreun mic rentier. Bătrînul trîndav îi juca la cărți banii lui. Jean nu se ducea niciodată la cafenea, n-avea nici cei douăzeci de centime cu care să ia o cafea cu rom. Antoine îl ținea ca pe o fată mare și nu-i lăsa un ban, cerîndu-i socoteala cum își întrebuința exact timpul. Dacă nenorocitul se lăsa dus de prieteni și-și pierdea o zi într-o excursie pe malul Viornei sau pe pantele de la Garrigues, tatăl lui se înfuria, ridica mîna și-i păstra multă vreme pică din pricina celor patru franci pe care-i găsea în minus la sfîrșitul chenzinei. Își ținea fiul într-o astfel de dependență interesată, încît uneori făcea curte pînă și ibovnicelor tînărului tîmplar pe care le considera ca ale lui. La soții Macquart veneau mai multe prietene ale Gervaisei, muncitoare de șaisprezece pînă la optsprezece ani, fete îndrăznețe și vioaie, la care pubertatea se deștepta provocatoare și care, uneori seara, umpleau camera de tinerețe și de veselie. Bietul Jean, lipsit de orice plăcere și ținut acasă de lipsa de bani, se uita la fete cu ochi strălucitori de poftă; dar viața de copil mic care era obligat s-o ducă îl făcea așa de sfios, încît se juca cu tovarășele surorii lui, abia îndrăznind să le atingă cu vîrful degetelor. Macquart da din umeri compătimitor și murmura cu o superioritate batjocoritoare :

— Ce bleg !

Și cînd nevastă-sa se întorcea cu spatele, săruta fetele pe gît. Merse încă și mai departe cu o spălătoreasă pe care Jean o urmărea mai înfocat. Intr-o

seară i-o fură aproape din braţe. Bătrînul ticălos, făcea pe craiul.

Sînt bărbaţi care trăiesc de pe urma ibovnicii. Antoine Macquart trăia astfel de pe urma nevestei şi copiilor lui, fără cinste şi cu neruşinare. Fără pic de obraz jefuia casa şi se ducea să petreacă în altă parte, cînd casa era goală. Ba îşi lua şi o atitudine de om superior; se întorcea de la cafenea, batjocorind amarnic mizeria care-l aştepta acasă; găsea mîncarea foarte rea, spunea că Gervaise era o proastă şi că Jean nu va fi niciodată om. Bălăcindu-se pînă în fundul plăcerilor lui egoiste, îşi freca mîinile după ce mînca bucata cea mai bună; apoi îşi fuma pipa pe îndelete, în timp ce bieţii copii, frînţi de oboseală, adormeau pe masă. Zilele treceau goale şi fericite. I se părea firesc să fie întreţinut ca o curvă, să-şi tăvălească lenea pe bancheta unei cafenele sau să şi-o plimbe pe răcoare pe Corso sau pe Mail. Işi povestea năzbîtiile amoroase în faţa fiului care-l asculta lacom, cu ochii aprinşi. Copiii nu protestau, fiindcă se obişnuiseră s-o vadă pe mama lor umilă servitoare a bărbatului. Fine, această huidumă care-l snopea în bătăi cînd erau beţi amîndoi, tremura în faţa lui cînd era trează şi-l lăsa să domnească în casă ca un tiran. Antoine îi fura noaptea banii pe care ea-i cîştiga ziua la piaţă şi ea nu-i făcea decît imputări discrete. Uneori, după ce mînca dinainte banii pe o săptămînă, o învinuia pe nenorocita, care se omora muncind, că-i un cap sec şi că nu ştie să iasă din încurcătură. Blîndă ca un miel, Fine răspundea cu glasul ei subţirel şi limpede care ieşea în chip aşa de ciudat din trupul ei uriaş, că nu mai avea douăzeci de ani şi că banii erau din ce în ce mai greu de cîştigat. Ca să-i treacă de supărare, îşi cumpăra un litru de anason şi-l bea seara cu fata, în timp ce Antoine se întorcea la cafenea. Asta era cheful lor; Jean se ducea să se culce; cele două femei stăteau cu coatele pe masă, ciulind urechile ca să ascundă sticla şi păhărelele la cel mai mic zgomot. Cînd Macquart întîrzia, li se întîmpla să se îmbete aşa, cu doze mici, fără să-şi dea seama. Indobitocite, privindu-se cu un zîm-

bet vag, mama și fiica se bîlbîiau. Pete roze apăreau pe obrajii Gervaisei ; fața ei de păpușică, atît de delicată, se îneca într-o beatitudine stupidă și nimic nu era mai dureros decît copila aceasta plăpîndă și palidă, încinsă de beție, avînd pe buzele umede rîsul idiot al bețivilor. Fine, ghemuită pe scaun, se făcea tot mai greoaie. Uneori uitau să mai stea la pîndă sau nu mai aveau putere să ridice sticla și păhărelele, cînd auzeau pașii lui Antoine pe scară. In zilele acelea, soții se snopeau în bătaie. Trebuia să se scoale Jean ca să-i despartă și ca s-o ducă la culcare pe soră-sa, care fără el ar fi dormit pe jos.

Fiecare partid își are caraghioșii și ticăloșii lui. Antoine Macquart, ros de invidie și de ură, visînd să se răzbune împotriva întregii societăți, primi regimul republican ca începutul unei ere binecuvîntate, cînd va avea voie să-și umple buzunarele din casa vecinului și chiar să-l sugrume pe vecin, dacă acesta și-ar arăta cea mai mică nemulțumire. Viața de cafenea, articolele de ziare pe care le citea fără să le înțeleagă, făcuseră din el un flecar grozav, care exprima în politică teoriile cele mai năstrușnice din lume. Trebuia să fi auzit în provincie cum perorează prin cîrciumi vreun indivios care și-a digerat prost lecturile, ca să-ți dai seama pînă la ce grad de prostie răutăcioasă ajunsese Macquart. Cum vorbea mult, cum făcuse armată și trecea drept un om energic, era admirat și foarte ascultat de naivi. Fără să fie șef de partid, știuse să adune în jurul lui un mic grup de muncitori care luau furiile lui pline de invidie drept indignări oneste și convinse.

Din februarie își zicea că avea orașul Plassans în buzunar și felul batjocoritor cu care privea, trecînd pe stradă, pe micii negustori de mărunțișuri, care stăteau speriați în fundul dughenelor, parcă spunea limpede : „A venit ziua noastră, mielușeilor, și o să jucați tontoroiul cum o să vrem noi !“ Devenise de o obrăznicie nemaipomenită ; își juca în așa fel rolul de despot și de cuceritor, încît nu-și mai plătea consumațiile la cafenea, iar patronul, un neghiob care tremura cînd își rostogolea el ochii, nu îndrăzni să-i mai facă

plata. Nu s-ar putea calcula cîte oeşcuţe băuse la vremea aceea; uneori invita prieteni şi ore întregi striga că poporul moare de foame şi că bogaţii trebuie să-şi împartă bunurile. El n-ar fi dat un ban unui sărac.

Dar mai ales speranţa de a se răzbuna în sfîrşit pe Rougoni, care trecuseră pe faţă de partea reacţiunii, făcuse din el un republican feroce. Ah! ce victorie! De i-ar putea avea în puterea lui numai o zi pe Pierre şi pe Félicité! Deşi Rougonii făcuseră destul de proaste afaceri, deveniseră burghezi, iar el, Macquart, rămăsese muncitor. Acest lucru îl scotea din sărite. Şi mai umilitor, poate, era faptul că ei aveau un fiu avocat, altul medic şi al treilea funcţionar, în timp ce Jean al lui lucra la un tîmplar, iar Gervaise la o spălătoreasă. Cînd îi compara pe cei din familia Rougon cu cei din familia Macquart, se simţea foarte ruşinat că nevastă-sa vindea castane în hală şi repara seara scaunele de paie, pătate de grăsime, din cartier. Totuşi Pierre îi era frate şi n-avea mai mult decît el dreptul să trăiască gras din rente. Şi de altminteri, cu banii furaţi de la el făcea azi pe boierul. Cînd ajungea la subiectul acesta, toată fiinţa lui turba, clevetea ore întregi, repetînd vechile lui acuzaţii pînă la refuz şi nu se mai sătura să spună:

— Dacă frate-meu ar fi unde ar trebui să fie, la ora aceasta eu aş fi rentier.

Şi cînd îl întreba cineva unde ar trebui să-i fie fratele, răspundea: „La ocnă!“ cu o voce cumplită.

Ura lui crescu şi mai tare, cînd Rougonii strînseră pe conservatori în jurul lor şi căpătară la Plassans o oarecare influenţă. Faimosul salon galben devenise, în trăncănelile inepte de cafenea, o adunare de criminali care jurau în fiecare seară pe pumnale să spintece poporul. Ca să-i aţîţe pe flămînzi împotriva lui Pierre, Antoine făcu să umble zvonul că fostul negustor de ulei nu era chiar aşa de sărac cum zicea şi că îşi ascundea comorile din zgîrcenie şi de teama hoţilor. Tactica lui era să-i asmută pe oamenii săraci, trăncănindu-le poveşti de adormit copiii şi în care pînă la urmă credea şi el. Îşi ascundea destul de prost urile personale şi dorinţele de răzbunare sub vălul

celui mai curat patriotism; dar se împărțea într-atîtea locuri în același timp și avea o voce atît de tunătoare, încît nimeni n-ar fi îndrăznit să se îndoiască de convingerile lui.

În realitate, toți membrii familiei turbau de aceleași pofte brutale. Félicité, care înțelegea că părerile exaltate ale lui Macquart nu erau decît mînii ascunse și gelozii înăcrite, ar fi dorit din toată inima să-l cumpere ca să-l facă să tacă. Din păcate, n-avea bani și nu îndrăznea să-l bage și pe Antoine în partida periculoasă pe care o juca soțul ei. Antoine le pricinuia cel mai mare neajuns față de rentierii din orașul nou. Era de ajuns că le era rudă. Roudier și Granoux le impntau mereu disprețuitori că au un asemenea om în familie. Félicité se întreba cu îngrijorare cum vor ajunge să se spele de o asemenea pată.

I se părea monstruos și lipsit de rușine ca, mai tîrziu, domnul Rougon să aibă un frate a cărui nevastă vindea castane, în timp ce soțul trăia în trîndăvie și desfrîu. Tremura pentru succesul uneltirilor lor ascunse, pe care Antoine le compromitea după cum voia; cînd i se repetau ocările violente pe care acest om le declama în public împotriva salonului galben, Félicité se cutremura gîndindu-se că Antoine era în stare să se îndîrjească și să ucidă cu defăimările speranțele lor.

Antoine simțea cît de mult îi sîcîia pe Rougoni atitudinea lui și numai ca să-i scoată din răbdări simula, pe zi ce trece, convingeri și mai aprige. La cafenea îl numea pe Pierre „fratele meu" cu un glas care-i făcea pe toți să-și întoarcă capetele; pe stradă, dacă întîlnea vreun reacționar din salonul galben, îngîna înjurături surde, pe care burghezul, plin de demnitate, zăpăcit de atîta îndrăzneală, le repeta seara soților Rougon, vrînd parcă să-i facă răspunzători de neplăcuta întîlnire.

Intr-o zi, Granoux intră furios, strigînd din pragul ușii:

— Zău, a ajuns de nesuferit; sîntem insultați la fiecare pas.

Apoi, adresîndu-i-se lui Pierre:

— Domnule, cînd cineva are un frate ca al dumitale, nu-i rămîne altceva de făcut decît să scape societatea de el. Veneam liniştit prin faţa subprefecturii, cînd acest ticălos, trecînd pe lîngă mine, a murmurat cîteva cuvinte unde am desluşit foarte bine cuvîntul de pungaş bătrîn.

Félicité se îngălbeni şi se crezu datoare să prezinte scuze lui Granoux; dar omul nu dorea să audă nimic şi spunea că vrea să plece. Marchizul se grăbi să dreagă lucrurile:

— Mare mirare că nenorocitul ăsta v-a făcut pungaş bătrîn. Sînteţi sigur că insulta vă era adresată?

Granoux rămase nedumerit; pînă la urmă, se convinse că Antoine ar fi putut îngîna: „Iar te duci la pungaşul bătrîn?"

Domnul de Carnavant îşi mîngîie bărbia ca să-şi ascundă zîmbetul care îi venea pe buze fără să vrea.

Rougon zise atunci cu cel mai mare sînge rece:

— Mă miram şi eu cine altul decît mine putea fi pungaşul bătrîn! Sînt fericit că neînţelegerea a putut fi lămurită. Vă rog, domnilor, feriţi-vă de omul despre care e vorba şi pe care-l reneg faţă de toată lumea.

Dar Félicité nu lua lucrurile aşa, la rece; se îmbolnăvea la cel mai mic scandal al lui Macquart; nopţi întregi se întreba ce au să creadă domnii aceştia.

Cu cîteva luni înainte de lovitura de stat, Rougonii primiră o scrisoare anonimă, trei pagini de înjurături murdare, prin care erau ameninţaţi că, dacă partidul lor iese învingător, se va publica la ziar istoria scandaloasă a amorurilor Adélaïdei şi a furtului de care s-a făcut vinovat Pierre cînd a pus-o pe maică-sa, idioţită de desfrîu, să semneze o chitanţă de cincizeci de mii de franci. Această scrisoare fu o lovitură de măciucă chiar pentru Rougon. Félicité nu se putu stăpîni şi-i făcu reproşuri lui Pierre pentru ticăloasa şi ruşinoasa lui familie, căci soţii îşi dădură îndată seama că scrisoarea era opera lui Antoine.

— Va trebui — zise Pierre posomorît — să ne

descotorosim cu orice preț de ticălosul ăsta. E prea supărător.

În acest timp, Macquart își căuta complici contra Rougonilor chiar în familie. Mai întîi se bizuise pe Aristide, citind articolele teribile din *Independentul*. Dar acesta, deși orbit de o furie invidioasă, nu era așa de prost încît să dea mîna cu un om ca unchiul său. Nu se osteni nici măcar să i se arate binevoitor, ci îl ținu mereu la distanță, încît Antoine îl consideră suspect; în cîrciumile unde domnea Macquart, se spunea chiar că ziaristul era un agent provocator. Învins în această direcție, lui Macquart nu-i mai rămînea decît să-și încerce norocul cu copiii Ursulei.

Ursule murise în 1839, înfăptuindu-se astfel sinistra profeție a fratelui ei. Nevrozele Adélaïdei se transformaseră la dînsa într-o ftizie lentă care o mistui încetul cu încetul. Ursule lăsă trei copii: o fată de optsprezece ani, Hélène, măritată cu un funcționar și doi băieți, François, un tînăr de vreo douăzeci și trei de ani și ultimul venit, o biată creatură de șase ani abia, care se numea Silvère. Moartea soției, pe care o iubea la nebunie, fu pentru Mouret o lovitură de trăsnet. Un an de zile se tîrî de colo pînă colo, lăsîndu-și baltă treburile și pierzînd toți banii puși deoparte. Apoi într-o bună dimineață îl găsiră spînzurat într-o cameră unde erau încă agățate rochiile Ursulei. Fiul cel mare, care reușise să-i dea o bună instrucțiune comercială, intră impiegat la unchiul Rougon, unde-l înlocui pe Aristide, după ce acesta ieșise din asociație.

Rougon, cu toată ura lui adîncă împotriva celor din ramura Macquart, își primi foarte bucuros nepotul, pe care-l știa muncitor și cumpătat. Simțea nevoia unui băiat devotat, care să-l ajute să-și salte comerțul. De altfel cînd familia Mouret prospera, simțea o mare stimă pentru căsnicia aceasta unde se cîștiga bani și de la început se împăcase cu soră-sa. Poate că voia să-i ofere o compensație, luîndu-l funcționar pe François; o jefuise pe maică-sa și, ca să nu mai aibă remușcări, îi dăduse de lucru fiului

potlogarii își fac și ei calcule de onestitate. Pentru el afacerea fu bună. Găsi în nepot ajutorul pe care-l căuta. Dacă pe vremea aceea firma Rougon nu prospera, nu putu fi acuzat de aceasta băiatul meticulos și potolit care părea născut să-și petreacă viața după o tejghea de băcan, între un butoi de ulei și un pachet de pește conservat. Deși semăna mult la chip cu maică-sa, moștenea de la tatăl său o minte îngustă și dreaptă, plăcîndu-i din instinct viața regulată, socotelile sigure ale micului comerț. La trei luni după intrarea lui François la dînsul, Pierre, continuînd sistemul compensațiilor, i-o dădu în căsătorie pe Marthe, fiica lui cea mică, de care nu știa cum să scape. Cei doi tineri se îndrăgostiră de la prima vedere. O împrejurare ciudată hotărî dragostea lor, făcînd-o și mai puternică; semănau uimitor, o asemănare ca de la frate și soră. Prin Ursule, François avea chipul bunicii lui, Adélaïde. Cazul Marthei era și mai ciudat; ea era leit portretul Adélaïdei, deși Pierre Rougon n-avea nici una din trăsăturile mamei lui; asemănarea fizică sărise peste Pierre ca să reapară la fiica lui cu și mai mare forță. De altminteri fraternitatea soților se oprea la înfățișare; dacă în François îl regăseai pe vrednicul fiu al pălărierului Mouret, chibzuit și cu sîngele greoi, Marthe avea spaima și detracarea nervoasă a bunică-si, a cărei reproducere ciudată și exactă era. Poate că asemănarea fizică, dar și deosebirea morală, îi aruncase pe unul în brațele celuilalt. Intre 1840 și 1844 avură trei copii. François rămase la unchiul lui pînă în ziua cînd acesta se retrase din afaceri. Pierre vroia să-i lase magazinul, dar tînărul știa că nu prea sînt șanse la Plassans; refuză și, ridicîndu-și cele cîteva economii, se duse la Marsilia.

In campania lui împotriva Rougonilor, Macquart fu în curînd nevoit să renunțe la acest băiat greoi și muncitor, pe care-l făcea avar și viclean, din pizma lui de trîndav. Dar îi păru că-și găsise un complice în al doilea fiu al lui Mouret, Silvère, un băiat în vîrstă de cincisprezece ani. Cînd îl găsiră pe Mouret spînzurat între fustele nevestei lui, micul Silvère nici nu

se ducea încă la școală. François, fratele mai mare, neștiind ce să facă cu biata făptură, îl luă și-l duse la unchiu-său. Acesta se strîmbă la sosirea copilului, nu înțelegea să meargă așa de departe cu compensațiile, încît să hrănească o gură de prisos. Silvère, pe care nici Félicité nu-l putea suferi, creștea în lacrimi ca un biet copil părăsit, cînd bunică-si, într-una din rarele vizite pe care le făcea Rougonilor, i se făcu milă de el și ceru să-l ia cu dînsa. Pierre fu încîntat, lăsă copilul să plece, fără să mai aducă măcar vorba că ar mări cumva modesta pensie pe care i-o dădea Adélaïdei și care de acum înainte trebuia să îndestuleze pe doi.

Adélaïde avea atunci aproape șaptezeci și cinci de ani. Imbătrînise ducînd o viață de călugăriță; nu mai era fata firavă și pasionată care se arunca odinioară în brațele braconierului Macquart.Ințepenise acolo în fundul cocioabei din fundătura Saint-Mittre, ca într-o groapă tăcută și mohorîtă, unde trăia cu desăvîrșire singură și de unde nu ieșea nici măcar o dată pe lună, mulțumindu-se cu cartofi și legume uscate. Cînd o vedeai trecînd, ai fi zis că-i o bătrînă călugăriță, albă și lipsită de vlagă, cu mers automat, pe care viața de mănăstire a făcut-o să uite de lume. Fața ei palidă, totdeauna încadrată corect de o bonetă albă, părea o față de muribundă, o mască nedeslușită, potolită, a indiferenței supreme. Obișnuința tăcerii fără sfîrșit o amuțise: umbra locuinței, vederea acelorași și acelorași lucruri, îi stinseseră luminile din priviri și-i dăduseră ochilor o limpezime de apă de izvor. Era o renunțare desăvîrșită, o moarte fizică și morală înceată, care făcuse treptat din îndrăgostita detracată o matroană gravă. Cînd își ațintea ochii, privind fără să vadă, prin găurile luminoase și adînci se zărea un mare gol interior. Din pasiunile de altă dată nu mai rămîneau decît moliciunea cărnurilor și o tremurătură senilă a mîinilor. Iubise cu o sălbăticie de lupoaică și din sărmana ei ființă sleită, destul de descompusă de pe acum pentru sicriu, nu mai răzbătea decît un miros fad de frunză uscată. Ciudată acțiune a nervilor, a aprigilor do-

rinţi care se mistuiseră singure într-o castitate involuntară şi imperioasă. După moartea lui Macquart, omul acesta atît de necesar pentru viaţa ei, nevoia de dragoste continua să ardă într-însa, mistuind-o ca pe o fată închisă într-o mănăstire şi nu se gîndise s-o potolească. O viaţă de ruşine ar fi istovit-o mai puţin, n-ar fi îndobitocit-o atît ca nepotolirea aceasta a simţurilor care-şi căutau ieşirea, pustiindu-i şi modificîndu-i încet şi tainic organismul.

Uneori, această femeie bătrînă şi palidă, care părea moartă de parcă nu mai avea nici o picătură de sînge, era străbătută de nişte crize nervoase care o galvanizau asemenea unor curenţi electrici şi pentru un ceas o readucea la o viaţă de o groaznică intensitate. Rămînea în pat, ţeapănă, cu ochii deschişi; apoi o apucau sughiţurile şi se zbătea; era înspăimîntătoarea forţă a nebunelor isterice pe care trebuie să le legi ca să nu se dea cu capul de pereţi. Intoarcerea la patimile trecutului, atacurile acestea neaşteptate, zguduiau în chip sfîşietor sărmanul trup îndurerat. Parcă toată tinereţea ei pasionată ar fi izbucnit fără ruşine în trupul ei rece de femeie de şaizeci de ani. Cînd se ridica, îndobitocită, se clătina şi părea atît de speriată, că ţaţele din mahala spuneau: „A băut bătrîna nebună!"

Zîmbetul copilăresc al lui Silvère a fost pentru dînsa ca o ultimă rază palidă, care aducea o oarecare căldură în membrele ei îngheţate. Ceruse copilul sătulă de singurătate, îngrozită la ideea că va muri singură în urma unei crize. Puştiul care se învîrtea în jurul ei o făcea să nu se mai teamă de moarte. Fără să iasă din muţenie, fără să-şi mlădieze mişcările automate, se simţi cuprinsă de o negrăită dragoste pentru copil. Ţeapănă, mută, îl privea ore întregi cum se joacă şi asculta încîntată gălăgia nesuferită cu care umplea bătrîna cocioabă. De cînd îl străbătea Silvère, călare pe o coadă de mătură, lovindu-se de uşi, plîngînd şi ţipînd, mormîntul acesta vibra de zgomot. Copilul o aducea pe Adélaïde înapoi pe pămînt; îl îngrijea cu o stîngăcie adorabilă; după ce în tinereţe uitase să fie mamă ca să fie amantă, simţea

acum bucuria divină a unei femei care a născut de curînd, spălîndu-l, îmbrăcîndu-l, veghind neîncetat asupra vieții lui plăpînde. Se trezise iarăși dragostea ca o ultimă pasiune îmblînzită, pe care cerul o acorda acestei femei atît de frămîntate de nevoia de a iubi. Mișcătoare agonie a unui suflet care trăise în dorințele cele mai aprige și care murea în dragostea pentru un copil.

Prea se depărtase de viață ca să-și manifesteze zgomotos iubirea, asemenea bunicilor bune și grase; iubea pe micul orfan pe ascuns, cu o pudoare de fată mare, fără să poată găsi dezmierdări. Uneori îl lua pe genunchi și îl privea lung cu ochii ei fără viață. Cînd copilul, speriat de chipul ei alb și mut, începea să bocească, ea părea rușinată de ce făcuse și îl punea repede jos fără să-l sărute. Poate că găsea în copil o îndepărtată asemănare cu braconierul Macquart.

Silvère crescu mereu așa, între patru ochi cu bunică-sa. O numea tanti Dide, alintînd-o copilărește, nume care rămase pînă la urmă bătrînei; numele de „tanti", astfel întrebuințat, nu este în Provence decît o alintare. Copilul simțea pentru bunică-sa o dragoste ciudată, amestecată cu spaimă și respect. Cînd era mic de tot și Adélaïde avea o criză nervoasă, fugea de acasă plîngînd, înspăimîntat de chipul ei descompus; apoi se întorcea sfios, după atac, gata s-o ia din nou la sănătoasa, ca și cum biata bătrînă ar fi fost în stare să-l bată. Mai tîrziu, la doisprezece ani, rămînea curajos acasă, stînd de veghe ca nu cumva bătrîna să cadă jos și să se rănească. Stătea așa ore întregi, ținînd-o strîns în brațe ca să-i domolească zvîrcolirile ce-i zgîrceau membrele. Cînd se liniștea, copilul privea cu mare milă fața zbuciumată, corpul slăbit pe care fustele stăteau ca un giulgiu. Aceste drame misterioase, care reveneau în fiecare lună, bătrîna țeapănă ca un cadavru și copilul aplecat asupra ei pîndind în tăcere întoarcerea la viață, dădeau cocioabei întunecoase un caracter de spaimă mohorîtă și de înduioșătoare bunătate. Cînd tanti Dide își venea în fire, se ridica greoi, își prindea fustele și începea să tre-

băluiască prin casă, fără să-l întrebe ceva pe Silvère; Adélaïde nu-şi mai amintea nimic şi copilul, din prudenţă, se ferea să facă cea mai mică aluzie la cele ce se petrecuseră. Crizele revenite periodic legară şi mai strîns pe nepot de bunica lui. Dar după cum dînsa îl iubea la nebunie, fără manifestări zgomotoase, nepotul îşi iubea la rîndul lui bunica pe ascuns, de parcă i-ar fi fost ruşine. Recunoscător că-l luase şi-l creştea, Silvère vedea în Adélaïde o fiinţă neobişnuită, pradă unei boli necunoscute, pe care trebuia s-o compătimească şi s-o respecte. Adélaïde avea negreşit prea puţin omenesc în ea, era prea albă şi prea rigidă şi Silvère nu îndrăznea să-i sară de gît. Trăiră astfel într-o tăcere tristă, în care simţeau fiorul unei dragoste nesfîrşite.

În atmosfera gravă şi melancolică în care copilărise, Silvère îşi făurise un suflet curajos, în care se strîngeau toate entuziasmele. De mic copil fu serios şi gînditor ca un om mare şi căută să înveţe carte cu un fel de încăpăţînare. Învăţă puţină ortografie şi aritmetică la şcoala călugărilor, dar, din pricina meseriei, fu nevoit s-o părăsească la doisprezece ani. I-au lipsit totdeauna cunoştinţele de bază; dar citi toate volumele desperecheate care-i căzură în mînă şi-şi formă astfel un bagaj ciudat; avea cunoştinţe despre fel de fel de lucruri, cunoştinţe necomplete, prost digerate şi pe care nu izbutea niciodată să şi le ordoneze clar în minte. Copil, se ducea să se joace la un rotar, un om cumsecade, anume Vian, care avea atelierul la începutul fundăturii, în faţa maidanului Saint-Mittre, unde îşi depozita lemnăria. Silvère se urca pe roatele căruţelor în reparaţie; îi plăcea să tîrîie uneltele grele pe care mînuţele lui de-abia le puteau ridica; era foarte bucuros să poată ajuta pe muncitori, ţinîndu-le piesele de lemn sau aducîndu-le fierăria de care aveau nevoie. Cînd se făcu mare, cum era şi normal, intră ucenic la Vian, care ţinea la băiat de cînd i se juca pe sub picioare. Il ceru Adélaïdei fără să-i dea plată, iar Silvère primi cu mare grabă, simţind că a venit momentul să-i poată da îndărăt mătuşii Dide tot ce cheltuise pentru el. In scurt timp, ajunse un

foarte bun meseriaş. Dar Silvère nutrea ambiţii mai înalte. Zărind la un meşter de trăsuri din Plassans o frumoasă caleaşcă nouă, lucitoare, lăcuită, îşi puse în gînd să facă într-o zi trăsuri asemănătoare. Caleaşca îi rămase în minte ca un obiect de artă rar şi unic, ca un ideal spre care năzuiau aspiraţiile lui de muncitor. Chibitcele la care lucra la Vian, chibitcele îngrijite de el cu atîta dragoste, nu i se mai păreau acum vrednice de atenţie. Începu să urmeze cursurile şcolii de desen, unde se împrieteni cu un tînăr fugit de la liceu, care-i împrumută un tratat de geometrie. Se afundă în studiu, necălăuzit de nimeni, săptămîni întregi, spărgîndu-şi capul să înţeleagă lucrurile cele mai simple. Astfel deveni unul din acei muncitori savanţi care ştiu de-abia să se iscălească, dar vorbesc despre algebră ca despre o persoană cunoscută. Nimic nu strică mintea mai mult decît o asemenea învăţătură, făcută pe apucate şi fără nici o bază solidă. De cele mai multe ori, aceste fărîmituri de ştiinţă dau o idee cu totul falsă despre adevărurile superioare şi-i fac pe oamenii săraci cu duhul nesuferiţi din pricina îmbîcselii prosteşti. La Silvère, dimpotrivă, fărîmiturile de ştiinţă furată îi măriră entuziasmul. Dobîndi conştiinţa unor orizonturi ce-i rămăseseră închise. Îşi făcu o idee sfîntă despre lucruri pe care nu ajungea să le atingă cu mîna şi trăi în evlavia adîncă şi nevinovată a gîndurilor înalte şi a cuvintelor mari spre care se înălţa, fără să le priceapă totdeauna. Era un naiv, dar un naiv sublim rămas pe pragul templului, îngenunchiat în faţa lumînărilor pe care, de departe, le lua drept stele.

Cocioaba din fundătura Saint-Mittre era alcătuită dintr-o încăpere mare a cărei uşă se deschidea spre stradă; încăperea aceasta pavată, care servea şi de bucătărie şi de sufragerie, avea drept mobilă cîteva scaune de paie, o masă pe căpriori şi un cufăr vechi pe care Adélaïde îl transformase în canapea, punînd o bucată de stofă de lînă pe capac; într-un colţ, la stînga unei sobe mari, se găsea o sfîntă fecioară din ghips, înconjurată de flori artificiale — mama cea bună, după tradiţie, a bătrînelor din Provence, oricît

de puţin credincioase ar fi. Un coridor ducea din sală într-o curte mică, situată în spatele casei şi unde se găsea un puţ. La stînga coridorului se afla camera mătuşii Dide, o încăpere îngustă, mobilată cu un pat de fier şi cu un scaun; la dreapta, într-o încăpere şi mai strîmtă, unde nu era loc decît pentru un pat cu chingi, se culca Silvère, care trebuise să improvizeze un întreg sistem de scînduri, care urcau pînă în tavan, ca să aibă la îndemînă volumele lui desperechiate atît de dragi, cumpărate ban cu ban de la un negustor de vechituri din apropiere. Noaptea, ca să citească, agăţa lampa de un cui bătut la capătul patului. Dacă o apuca o criză pe bunică-sa, dintr-o săritură era lîngă dînsa, la primul horcăit.

Viaţa lui de băiat tînăr era la fel cu viaţa lui de copil. Şi-o petrecea aici, în colţul acesta pierdut. Ca şi tatălui lui, îi era silă de cîrciumi şi de plimbările fără rost, de duminică. Delicateţea lui se simţea jignită de bucuriile brutale ale tovarăşilor lui. Prefera să citească, să-şi spargă capul cu vreo problemă foarte simplă de geometrie. Tanti Dide, care nu mai ieşea şi trăia străină chiar de familia ei, îl însărcinase cu micile cumpărături ale gospodăriei. Uneori Silvère se gîndea la ea cît era de părăsită; bătrîna locuia la doi paşi de copiii care căutau s-o uite, ca şi cum ar fi fost moartă. Atunci Silvère o iubea şi mai mult — şi pentru el, şi pentru ceilalţi. Dacă din cînd în cînd presimţea vag că tanti Dide ispăşea vechi păcate, se gîndea: „M-am născut ca să i le iert".

Intr-o asemenea minte, înflăcărată şi stăpînită, ideile republicane găsiră un teren prielnic pentru entuziasm. Silvère, în fundul cocioabei lui, citea şi recitea noaptea un volum de Rousseau, pe care-l descoperise la negustorul de vechituri din vecini, printre nişte lacăte vechi. Lectura îl ţinea treaz pînă dimineaţa. In visul de fericire universală, îndrăgit de năpăstuiţi, cuvintele de libertate, egalitate şi fraternitate îi sunau în urechi ca zvonul sonor şi sfînt al clopotelor care-i aruncă pe credincioşi în genunchi. Cînd află că republica fusese proclamată în Franţa, crezu că toată lumea va trăi într-o fericire cerească.

Semidoctismul lui îl făcea să vadă mai departe decît ceilalţi muncitori; aspiraţiile lui nu se opreau la pîinea zilnică; dar adînca lui naivitate, faptul că nu cunoştea oamenii, îl menţineau în plin vis teoretic, în mijlocul unui paradis unde domnea justiţia veşnică. Paradisul lui era un prilej de bucurii şi de uitare. Cînd i se păru că nu totul mergea de minune în cea mai bună dintre republici, simţi o mare durere; atunci visă să-i silească pe oameni să fie fericiţi, prin forţă. Fiecare act care i se părea că ştirbeşte interesele poporului îi stîrnea o indignare plină de răzbunare. Deşi blînd ca un copil, urile lui politice erau cumplite. El, care n-ar fi fost în stare să omoare o muscă, nu vorbea decît de arme. Libertatea deveni pasiune, pasiune oarbă, absolută, în care tot sîngele îi clocotea. Orbit de entuziasm, prea ignorant şi în acelaşi timp prea învăţat ca să fie tolerant, nu voi să se mai bizuie pe oameni; îi trebuia un guvern ideal al dreptăţii şi libertăţii depline. La vremea aceea, unchiul Macquart se gîndi să-l asmută împotriva Rougonilor. Işi spunea că acest tînăr nebun ar putea să facă o treabă straşnică, dacă ar reuşi să-i scoată din minţi cu socoteală. Calculul nu era lipsit de fineţe.

Antoine căută să-l atragă pe Silvère la el acasă, manifestînd o admiraţie fără margini pentru ideile tînărului. Chiar de la început era să compromită tot; prea era interesat în triumful republicii, pe care o considera ca o epocă de trîndăvie şi de ghiftuire nesfîrşită, fapt care jignea aspiraţiile pur morale ale nepotului. Antoine înţelese că era pe un drum greşit şi se aruncă într-o ciudată vorbărie umflată, într-o înşiruire de cuvinte goale şi sonore, pe care Silvère le primi drept dovezi suficiente de civism. Curînd unchiul şi nepotul se văzură de două şi de trei ori pe săptămînă. In nesfîrşitele lor discuţii, în care soarta ţării era cu străşnicie hotărîtă, Antoine încercă să-l convingă că salonul Rougonilor era principalul obstacol în calea fericirii Franţei. Dar iarăşi o luă pe un drum greşit, făcînd-o pe maică-sa „bătrînă ticăloasă" în faţa lui Silvère. Ii povesti pînă şi trecutul cu purtările scandaloase ale bătrînei. Tînărul, roşu de

rușine, îl ascultă fără să-l întrerupă. Silvère nu-i cerea astfel de destăinuiri care-l îndurerau și-l jigneau în dragostea lui respectuoasă pentru tanti Dide. Din ziua aceea fu și mai atent față de ea, zîmbetele lui erau pline de bunătate și privirile lui pline de iertare. Dealtminteri, Macquart își dăduse seama că făcuse o prostie și se silea să folosească afecțiunea lui Silvère, învinuindu-i pe Rougoni de izolarea și sărăcia Adélaïdei. După spusele lui, el fusese cel mai bun dintre fii, în timp ce Pierre se purtase mîrșav; o jefuise pe maică-sa și astăzi, cînd nu mai avea un ban, îi era rușine de dînsa. Pe tema asta pălăvrăgea ore întregi. Silvère se indigna împotriva unchiului Pierre, spre marea mulțumire a unchiului Antoine.

La fiecare vizită a tînărului, se repetau aceleași scene. Silvère venea seara, în timpul cinei familiei Macquart. Tatăl înghițea o tocană de cartofi, bombănind. Alegea bucățile de slănină și urmărea din ochi blidul cînd trecea în mîinile lui Jean și ale Gervaisei.

— Vezi tu, Silvère — zicea unchiul Antoine cu o pornire prost ascunsă sub aparența nepăsării și a ironiei — iar cartofi, mereu cartofi. Nu mai mîncăm decît cartofi! Carnea e pentru bogați. Nu mai ajungem să legăm două capete cu copiii ăștia care au o poftă de mîncare îndrăcită.

Gervaise și Jean își plecau ochii în farfurie și nu îndrăneau să-și mai taie pîine. Silvère, trăind în cerul visurilor sale, nu-și dădea seama de situație. Rostea cu glas liniștit cuvinte prevestitoare de furtună.

— Unchiule, ar trebui să te apuci de lucru.

— A da — rînjea Macquart, lovit unde-l durea — vrei să muncesc, nu-i așa? Pentru ca ticăloșii de bogați să-mi speculeze munca? Aș cîștiga un franc poate și mi-aș distruge nervii. Fie că și face!

— Cîștigi cît poți, răspundea tînărul. Un franc este un franc și ajută în casă... De altfel ai fost soldat, de ce nu-ți cauți o slujbă?

Auzindu-l, se băgă în vorbă și Fine, cu o stîngăcie de care avea să se căiască:

— Asta-i spun mereu, în fiecare zi. Uite, inspectorul pieții are nevoie de un ajutor; i-am vorbit de bărbatul meu și pare binevoitor.

Macquart o întrerupea, fulgerînd-o cu privirea.

— Ia mai taci! tuna și fulgera Antoine, abia stăpînindu-și mînia. Femeile nu știu ce spun! Pe mine nu mă vor ei. Părerile mele sînt prea bine cunoscute.

Așa se înfuria peste măsură de fiecare dată cînd i se oferea un post. Totuși solicita mereu slujbe, chit că le refuza cînd i se găseau, sub fel de fel de pretexte. Cînd îl strîngeai cu ușa, vorbindu-i de slujbă, se mînia grozav.

Dacă Jean, după cină, lua un ziar, îl auzeai:

— Ar fi mai bine să te culci. Mîine ai să te scoli tîrziu și iar mai pierzi o zi. Auzi dumneata, băiețașul ăsta a adus săptămîna trecută cu opt franci mai puțin! Dar l-am rugat eu pe patron să nu-i mai dea banii! Am să-i încasez chiar eu.

Jean se ducea la culcare, ca să nu-i mai audă cîrtelile. Nu prea îl simpatiza pe Silvère; politica îl plictisea și găsea că vărul lui era „țicnit". Cînd nu mai rămîneau decît femeile, dacă din păcate vorbeau încet, după ce strînseseră masa, Macquart striga:

— Puturoaselor! Nu mai aveți nimic de cîrpit? Cu toții sîntem în zdrențe... Ascultă, Gervaise, am trecut pe la stăpîna ta și am aflat niște lucruri tare frumoase. Te ții după bărbați și nu ești bună de nimic.

Gervaise, fată de douăzeci de ani trecuți, roșea cînd era certată în fața lui Silvère. Și el se simțea prost în fața ei. Intr-o seară venind mai tîrziu, în lipsa unchiului, Silvère le găsise și pe mamă și pe fiică bete moarte în fața unei sticle goale. Din clipa aceea nu-și mai putea revedea verișoara fără să nu-și amintească rușinosul spectacol al acestei copile, rîzînd prostește, cu pete mari roșii pe sărmana față palidă. Era intimidat și de vorbele urîte care circulau pe socoteala ei. Crescut ca un călugăr, Silvère o privea uneori pe furiș, cu uimirea plină de teamă a unui licean pus în fața unei prostituate.

Cînd cele două femei puneau mîna pe ac și își omorau ochii ca să cîrpească cămăși vechi, Macquart,

răsturnat cu voluptate pe cel mai bun scaun, sorbea cu nesaț și fuma, ca un om care gustă din plin trîndăvia lui. Era momentul cînd bătrînul ticălos învinuia pe bogați că beau sudoarea poporului. Se înfuria plin de avînt împotriva boierilor din orașul nou, care trăiau în trîndăvie pe spinarea oamenilor săraci. Frînturile de idei comuniste, pe care le prinsese dimineața din ziare, ajungeau în gura lui caraghioase și monstruoase. Vorbea despre o vreme apropiată, cînd nimeni nu va mai fi silit să muncească. Dar pentru Rougoni păstra ura cea mai sălbatică. Nu apuca să-și mistuie nici cartofii pe care-i mîncase.

— Am văzut-o pe ticăloasa aceea de Félicité cum cumpăra azi dimineață un pui în hală. Mănîncă pui, hoții de moșteniri!

— Tanti Dide — răspundea Silvère — pretinde că unchiul Pierre a fost bun cu dumneata la întoarcerea dumitale din armată. N-a cheltuit el o sumă bunicică ca să te îmbrace și să-ți plătească o locuință?

— O sumă bunicică! urla Macquart scos din sărite. Bunică-ta e nebună! Chiar ei, banditii, au scos zvonuri de asta, ca să-mi închidă gura! N-am primit nimic.

Fine intervenea cu și mai multă stîngăcie, amintindu-i soțului ei că primise două sute de franci, plus un costum complet și chiria pe un an înainte. Antoine îi strigă să tacă și continuă și mai furios:

— Două sute de franci! Strașnică afacere! Vreau să-mi dea ce-i al meu. Zece mii de franci. Hai să vorbim de cocioaba unde m-au aruncat ca pe un cîine și de redingota cea veche pe care mi-a dat-o Pierre, pentru că nu îndrăznea să și-o mai pună, atit era de murdară și de găurită!

Mințea; dar în fața mîniei lui, nimeni nu mai protesta. Apoi, întorcîndu-se spre Silvère, adăuga:

— Prost mai ești să le iei apărarea! Au jefuit-o pe maică-ta și biata femeie n-ar fi murit dacă ar fi avut cu ce se îngriji.

— Nu, n-ai dreptate, unchiule, zicea tînărul. Mama n-a murit din lipsă de îngrijire și știu că tata

n-ar fi primit niciodată un ban de la familia nevestii-si.

— Ei aşi ! Ia lasă-mă în pace ! Tatăl tău ar fi luat ca oricare altul. Am fost jefuiţi ca-n codru, trebuie să ne luăm îndărăt ce-i al nostru.

Şi Macquart începea iarăşi, pentru a suta oară, povestea celor cincizeci de mii de franci. Nepotul lui care o ştia pe de rost, împodobită cu toate variantele cu care Antoine o înfrumuseţa, îl asculta nerăbdător :

— Dacă ai fi un om — spunea la urmă Antoine — ai veni cu mine într-o zi să facem un scandal nemaipomenit lui Rougon. N-am ieşi de la el pînă nu ne-ar da banii.

Dar Silvère, serios, îi răspundea pe şleau :

— Dacă ticăloşii ăştia ne-au jefuit, cu atît mai rău pentru ei ! Nu-mi trebuie banii lor ! Vezi, unchiule, nu ni-i dat nouă să lovim în familia noastră. Au făcut rău, într-o bună zi vor fi aspru pedepsiţi.

— Ah ! ce nevinovat ! striga unchiul. Cînd vom fi noi mai tari, vei vedea cum ştiu eu să-mi fac treburile. Bunul Dumnezeu are grija noastră ! Mîrşavă familie, familia noastră ! Dac-aş crăpa de foame, nici unul din ticăloşii ăştia nu mi-ar arunca o bucată de pîine uscată.

O dată ajuns la subiectul acesta, Macquart nu mai înceta. Işi arăta pe faţă rănile pline de sînge ale invidiei lui. Vedea roşu înaintea ochilor, numai la gîndul că el singur nu avusese noroc în familie şi că mînca cartofi, în timp ce ceilalţi mîncau carne la discreţie. Toate rudele lui, pînă la strănepoţi, treceau prin mîinile lui şi găsea să se plîngă şi să amenințe pe fiecare în parte.

— Da, da — repeta el cu amărăciune — m-ar lăsa să crăp ca un cîine.

Gervaise, fără să ridice capul şi fără să lase acul din mînă, spunea uneori cu sfială :

— Totuşi, tată, vărul Pascal a fost bun cu noi, anul trecut, cînd erai bolnav.

— Te-a îngrijit fără să ceară un ban, reluă Fine venind în ajutorul fiicei sale. Şi adesea mi-a strecu-

rat monezi de cinci franci, ca să-ţi fac o supă de carne.

— Eh! Dinspre partea lui crăpam, dacă nu aveam o cherestea solidă! exclama Macquart. Tăceţi, dobitoacelor! Vă lăsaţi îmbrobodite ca nişte sugaci. Toţi ar vrea să mă vadă mort. Cînd voi fi bolnav, vă rog să nu vă mai duceţi după nepotu-meu, căci nu prea mă simţeam în apele mele cînd încăpusem pe mîinile lui. Nu face nici două parale ca doctor, n-are nici un om cu vază printre clienţii lui.

Şi Macquart, o dată pornit, nu se mai oprea:

— Ca şi vipera de Aristide, e un frate făţarnic, un trădător. Tu, Silvère, te laşi dus de articolele lui din *Independentul?* Ai fi un neghiob şi jumătate. Articolele lui nu sînt scrise nici măcar în franţuzeşte. Nu v-am spus de atîtea ori că republicanul ăsta de contrabandă s-a înţeles cu banditul de tată-su ca să-şi rîdă de noi? Ai să-l vezi cum o să-şi întoarcă cămaşa. Şi frate-su, ilustrul Eugène... dobitocul ăla gras, de care Rougonii fac atîta caz! Şi mai au obrăznicia să pretindă că are la Paris o situaţie frumoasă! Ştiu eu ce situaţie are. Face pe copoiul, e un spion.

— Cine v-a spus-o? Doar nu ştiţi nimic, întrerupea Silvère a cărui judecată dreaptă se simţea în cele din urmă jignită de învinuirile unchiului.

— A! eu nu ştiu nimic! Aşa crezi? Ba află că e un spion. Cu îngăduinţa ta, ai fi în stare să te laşi ca o oaie. Nu eşti bărbat. Nu vreau să-ţi ponegresc fratele, François; dar, în locul tău, aş fi straşnic de supărat de felul cîrpănos în care se poartă cu tine; cîştigă bani din gros la Marsilia şi nu-ţi trimite nimic, măcar o biată monedă de douăzeci de franci, ca să-ţi faci şi tu o plăcere. Dacă într-o bună zi cazi în mizerie, nu te sfătuiesc să te adresezi lui.

— N-am nevoie de nimeni, răspundea tînărul cu un glas mîndru şi puţin schimbat. Munca mea ne ajunge, mie şi tanteі Dide. Eşti aspru, unchiule.

— Nu-ţi spun decît adevărul şi nimic mai mult. Vreau să-ţi deschid ochii. Familia noastră e o familie de ticăloşi; e trist, dar aşa este. Pînă şi micul Maxime, fiul lui Aristide, mucosul ăsta de nouă ani,

scoate limba cînd mă-ntîlneşte. Într-o zi copilul ăsta o să-şi bată mama, şi bine are să-i facă. Ei da, orice-ai spune, oamenii ăştia nu-şi merită norocul pe care-l au; dar aşa se întîmplă în toate familiile: cei buni o păţesc şi cei răi fac avere.

Rufele murdare, pe care Macquart le spăla cu atîta bunăvoinţă în faţa nepotului, îl scîrbeau peste măsură pe Silvère. Ar fi voit să se înalţe iarăşi în visul lui. Dar de îndată ce dădea semne prea vii de nerăbdare, Antoine întrebuinţa mijloacele cele mai tari ca să-l aţîţe împotriva Rougonilor.

— Apără-i! Da, apără-i zicea el, părînd că se potoleşte. Eu, la drept vorbind, am potrivit-o în aşa fel, încît să n-am de-a face cu dînşii. Ţi-o spun numai din dragoste pentru biata mama, cu care şleahta asta se poartă revoltător.

— Sînt nişte ticăloşi, îngăima Silvère.

— Ah, tu nu ştii, nu auzi nimic. Nu există insulte pe care Rougonii să nu le rostească împotriva bietei femei. Aristide l-a oprit pe fiu-său s-o salute. Félicité spune că ar trebui închisă într-o casă de nebuni.

Tînărul, mai alb ca o rufă, îl întrerupea brusc pe unchiul lui.

— Destul — striga Silvère — nu vreau să ştiu mai mult. Toate trebuie să aibă un sfîrşit.

— Iaca tac, dacă te supără, zicea bătrînul ticălos făcînd pe omul cum se cade. Totuşi sînt lucruri pe care trebuie să le ştii dacă nu vrei să dai impresia că eşti un gogoman.

Macquart, asmuţindu-l pe Silvère împotriva Rougonilor, simţea o deosebită bucurie să scoată lacrimi de durere din ochii tînărului. Il ura şi mai mult decît pe ceilalţi, pentru că era un foarte bun muncitor şi pentru că nu bea. Cu mult rafinament şi cruzime, născocea cele mai grozave minciuni, care-l atingeau pe bietul băiat drept în inimă; atunci se bucura de paloarea, de tremurul mîinilor, de privirile lui mîhnite, cu voluptatea unui suflet rău care-şi calculează loviturile şi care şi-a atins victima la locul potrivit. Şi cînd socotea că l-a rănit şi l-a scos din fire pe Silvère, trecea la politică.

— Am aflat, şi-i lucru sigur — spunea el coborînd vocea — Rougonii pun la cale o lovitură.

— O lovitură? întreba Silvère devenind atent.

— Da, în una din nopţile următoare, toţi bunii cetăţeni din oraş vor fi arestaţi şi aruncaţi în închisoare.

La început Silvère nu credea. Dar unchiul lui îi dădea amănunte precise: vorbea de nişte liste gata întocmite, de numele persoanelor care vor fi trecute pe liste, spunea în ce fel, la ce oră şi în ce împrejurări se va înfăptui complotul. Treptat, Silvère se lăsa furat de aceste basme şi începea să spumege de mînie împotriva duşmanilor republicii.

— Vom avea noi grijă de dînşii să-i scoatem din luptă dacă continuă să-şi trădeze ţara! Şi ce vor să facă cu cetăţenii pe care-i arestează?

— Ce vor să facă! repeta Macquart, rîzînd nepăsător. Să-i împuşte în beciurile închisorii.

Şi fiindcă tînărul, zăpăcit de groază, nu mai putea scoate o vorbă, continua:

— Şi nu vor fi primii asasinaţi. N-ai decît să dai o raită seara prin dosul palatului de justiţie, c-ai s-auzi împuşcături şi gemete.

— O, nelegiuiţii! murmură Silvère.

Atunci unchiul şi nepotul se aruncau în politică înaltă. Fine şi Gervaise, văzîndu-i aprinşi, se duceau încet la culcare fără ca ei să bage de seamă. Pînă la miezul nopţii cei doi bărbaţi stăteau şi comentau ştirile de la Paris, vorbind despre lupta care se apropia şi care nu putea fi evitată. Macquart cîrtea cu amărăciune împotriva oamenilor din partid. Silvère visa cu glas tare şi numai pentru el visul lui de libertate ideală. Ciudate convorbiri, în timpul cărora unchiul îşi turna un număr incalculabil de păhăruţe şi din care nepotul ieşea beat de entuziasm. Totuşi Antoine nu putu obţine niciodată de la tînărul republican un calcul perfid, un plan de război împotriva Rougonilor; oricît căuta să-l aţîţe, nu auzea din gura lui decît apeluri la justiţia veşnică, care mai curînd sau mai tîrziu avea să-i pedepsească pe cei răi.

Generosul copil vorbea într-adevăr foarte înfierbîntat că trebuie pusă mîna pe arme şi că trebuie măcelăriţi duşmanii republicii; dar cînd era vorba ca aceşti duşmani să iasă din starea de visare şi să se întruchipeze în unchiul Pierre sau oricare altă persoană cunoscută, Silvère se bizuia pe dreptatea cerească în care vedea salvatoarea care să-l scutească de grozăvia sîngelui vărsat. Poate ar fi încetat să-l mai vadă pe Macquart, a cărui furie invidioasă îi pricinuia un fel de indispoziţie, dacă n-ar fi fost la mijloc bucuria de a vorbi nestingherit despre scumpa lui republică. Totuşi unchiul avu asupra soartei lui o influenţă hotărîtoare; cu veşnicele lui critici violente îi aţîţă nervii, încît pînă la urmă ajunse să dorească aprig lupta înarmată, cucerirea prin violenţă a fericirii universale.

Cînd Silvère împlini şaisprezece ani, Macquart îl introduse în societatea secretă a Muntenilor, organizaţie puternică în tot sudul Franţei. Din clipa aceea, tînărul republican nu mai pierdea din ochi carabina de contrabandist, agăţată de Adélaïde la coşul sobei. Intr-o noapte, pe cînd bunică-sa dormea, o curăţă şi o făcu să funcţioneze. Apoi o puse la loc în cui şi aşteptă. Se legăna în visuri de vizionar, construia epopei uriaşe, vedea în închipuire lupte homerice, un fel de lupte cavalereşti, în care apărătorii libertăţii ieşeau învingători şi aplaudaţi de lumea întreagă.

Deşi sforţările lui erau zadarnice, Macquart nu-şi pierdea curajul. Işi zicea că el singur era deajuns să-i strîngă de gît pe Rougoni, dacă-i prindea undeva într-un colţ. Furiile lui de trîndav invidios şi flămînd crescură cînd, în urma unui şir de întîmplări, se văzu silit să se apuce de lucru. In primele zile ale anului 1850 Fine muri aproape subit de pneumonie, pe care o căpătase într-o seară cînd se dusese să spele rufe familiei la Viorna şi le cărase apoi ude în spate; se întorsese udă leoarcă de apă şi de sudoare, strivită de povara care-i punea pe umeri o greutate uriaşă şi nu se mai sculase. Această moarte îl copleşi pe Macquart. Pierdea venitul lui cel mai

sigur. După ce vîndu cazanul în care nevasta lui cocea castane și gherghelul pe care lucra paiele pentru scaunele vechi, peste cîteva zile învinui cu grosolănie pe bunul Dumnezeu că-l-o lăsase pe răposata, această țață zdravănă, de care-i fusese rușine și pe care abia acum o prețuia. Se aruncă asupra cîștigului copiilor cu și mai mare lăcomie. Dar peste o lună, Gervaise, plictisită de veșnicile lui pretenții, pleca cu amîndoi copiii și cu Lantier, a cărui mamă murise. Amanții se refugiară la Paris. Antoine, înspăimîntat, se mînie cu vorbe mîrșave împotriva fiicei lui, urîndu-i să crape la spital, ca și semenele ei.l. Această ploaie de înjurături nu-i îmbunătăți situația care, hotărît, se înrăutățea. In curînd, Jean urmă exemplul surorii sale. Așteptă o zi de plată și potrivi așa fel încît să încaseze personal banii. La plecare, îi lăsă vorbă unui prieten care i-o repetă lui Antoine, că nu mai voia să-l hrănească pe trîndavul de tată-su și dacă acesta din urmă avea de gînd să-l aducă înapoi cu jandarmii, el era hotărît să nu mai pună mîna nici pe fierăstrău, nici pe rîndea. A doua zi, după ce Antoine îl căută zadarnic și rămase singur, fără un ban, în locuința unde timp de douăzeci de ani fusese așa de gras întreținut, fu apucat de o furie cumplită, dînd cu picioarele în mobile și urlînd blestemele cele mai monstruoase. Apoi se dezumflă, începu să-și tîrîie picioarele și să geamă ca un bolnav pe cale de vindecare. Teama că trebuia să-și cîștige pîinea îl îmbolnăvea cu adevărat. Cînd veni Silvère să-l vadă, i se plînse cu lacrimi în ochi de nerecunoștința copiilor. Nu fusese el totdeauna un tată bun? Jean și Gervaise erau niște monștri care-l răsplăteau foarte prost pentru tot ce făcuse pentru dînșii. Acum îl părăseau, pentru că era bătrîn și nu mai puteau stoarce nimic de la el.

— Dar, unchiule — îi spunea Silvère — ești încă la vîrsta cînd poți munci.

Tușind și închircindu-se, Macquart dădu lugubru din cap, ca și cum ar fi vrut să spună că n-ar mai putea rezista la cea mai mică osteneală. Cînd nepotul voi să plece, împrumută de la el zece franci. O

lună de zile trăi vînzînd unui negustor de vechituri toate boarfele vechi ale copiilor şi, încetul cu încetul, toate lucrurile mărunte din gospodărie. Peste puţin timp nu mai rămase decît cu o masă, patul şi hainele de pe el. Pînă la urmă schimbă patul de lemn de nuc cu un simplu pat cu chingi. Cînd rămase fără nici un mijloc de trai, plîngînd de furie, cu încruntarea palidă a omului care s-a resemnat să se sinucidă, îşi căută pachetul de răchită uitat într-un colţ de vreun sfert de veac. Cînd îl luă în mînă, i se păru că ridică pe umeri un munte. Şi începu iarăşi să împletească panere şi coşuri, învinuind întreg neamul omenesc că l-a părăsit. Atunci mai cu seamă vorbea el de împărţeala cu cei bogaţi. Se arăta neînduplecat. Cu discursurile lui incendiare aprindea cîrciumile, unde privirile lui furioase îi asigurau un credit nelimitat. De altminteri nu lucra decît atunci cînd nu mai putea stoarce cîte o monedă de cinci franci de la Silvère sau de la vreun prieten. Nu mai era „domnul" Macquart, muncitorul ras şi îmbrăcat ca de duminică, care făcea pe burghezul, ci deveni iar jărchinosul murdar care-şi specula odinioară zdrenţele. Acum, cînd ieşea aproape în fiecare zi de tîrg la piaţă, ca să-şi vîndă coşurile, Félicité nici nu mai îndrăznea să se ducă la hală. Într-o zi îi făcu o scenă grozavă. O dată cu mizeria, creştea şi furia lui împotriva Rougonilor. Rostind ameninţări înfricoşătoare, jura să-şi facă singur dreptate, de vreme ce bogătaşii se înţeleseseră să-l oblige să muncească.

În această stare de spirit, primi ştirea loviturii de stat cu bucuria caldă şi zgomotoasă a cîinelui care adulmecă partea lui de vînat. Deoarece cei cîţiva liberali cinstiţi din oraş nu se putuseră înţelege şi se ţineau de o parte, el deveni prin forţa lucrurilor agentul cel mai de seamă al răscoalei. Muncitorii, cu toată părerea proastă pe care şi-o făcuseră despre leneşul acesta, erau siliţi la nevoie să-l considere drept un steag de regrupare. Dar fiindcă în primele zile, oraşul rămase liniştit, Macquart crezu că planurile lui fuseseră date în vileag. Abia cînd veni ştirea că satele se răscoală, îi veni inima la loc. N-ar fi plecat din

Plassans pentru nimic în lume. Ca să nu-l urmeze pe muncitorii care plecaseră duminică dimineaţa să se întîlnească cu cetele de răsculaţi de la Pallud şi Saint-Martin de Vaulx, născoci un pretext. Chiar în seara zilei era cu cîţiva credincioşi într-o cîrciumă deocheată din cartierul vechi, cînd un tovarăş veni în fugă să-i înştiinţeze că răsculaţii se aflau la cîţiva kilometri de Plassans. Ştirea fusese adusă de o ştafetă care reuşise să pătrundă în oraş şi care era însărcinată să deschidă porţile la sosirea coloanei. Mai ales Macquart era într-un delir de entuziasm. Sosirea neprevăzută a răsculaţilor i se păru o atenţie delicată din partea Providenţei. Şi mîinile îi tremurau la gîndul că în curînd îi va apuca de gît pe Rougoni.

Antoine şi prietenii lui ieşiră în grabă din cîrciumă. Toţi republicanii care nu părăsiseră încă oraşul se adunară imediat pe bulevardul Sauvaire. Era gloata pe care o zărise Rougon cînd fugise să se ascundă la mama lui. Cînd gloata ajunse în dreptul străzii de la Banne, Macquart, care se aşezase în coadă, rămase în urmă cu patru din tovarăşii lui, nişte vlăjgani cu minte puţină pe care-i domina cu trăncănelile lui de cafenea. Ii convinse cu uşurinţă că trebuiau arestaţi imediat toţi duşmanii republicii, dacă voiau să evite nenorociri mari. Adevărul era că Macquart se temea să nu-i scape Pierre din mîini, în mijlocul tulburărilor pe care avea să le stîrnească intrarea răsculaţilor în oraş. Vlăjganii îl urmară fără murmur şi veniră să bată violent la uşa Rougonilor. In această împrejurare critică, Félicité avu un curaj vrednic de admirat. Coborî să deschidă uşa de la stradă.

— Vrem să ne urcăm pînă la tine, zise cu brutalitate Macquart.

— Prea bine, domnilor, urcaţi, răspunse cu politeţe ironică Félicité, prefăcîndu-se că nu-şi recunoaşte cumnatul.

Sus, Macquart îi porunci să se ducă să-şi caute bărbatul.

— Bărbatul meu nu-i acasă, zise Félicité foarte liniştită. E plecat într-o călătorie de afaceri; a luat aseară diligenţa de Marsilia.

La declarația aceasta, făcută cu voce hotărîtă, Antoine făcu un gest de mînie. Intră cu violență în salon, trecu în dormitor, răscoli patul, uitîndu-se pe după perdele și pe sub mobile. Cei patru vlăjgani îl ajutau. Un sfert de oră cotrobăiră apartamentul. Félicité se așezase liniștită pe canapeaua din salon și-și lega șnururile de la fuste, ca cineva care a fost surprins în timpul somnului și n-a avut timpul să se îmbrace cum se cuvine.

— Și totuși e adevărat, a fugit lașul ! se bîlbîi Macquart întorcîndu-se în salon.

Cu toate acestea, privea mereu bănuitor în jurul lui. Avea presimțirea că Pierre nu părăsise partida tocmai în momentul hotărîtor. Se apropie de Félicité care căsca.

— Spune-ne unde s-a ascuns bărbatul tău și-ți făgăduiesc că nu i se va face nici un rău.

— V-am spus doar adevărul, răspunse ea pierzîndu-și răbdarea. Nu pot totuși să vi-l predau pe soțul meu, de vreme ce nu-l aici. V-ați uitat peste tot, nu-i așa ? Acum lăsați-mă în pace.

Macquart, scos din sărite de sîngele ei rece, voia tocmai s-o bată, cînd un zgomot surd veni din stradă. Era coloana răsculați care intra pe strada de la Banne.

Fu nevoit să plece din salonul galben, după ce-i arătă pumnul cumnatei lui și o făcu ticăloasă bătrînă, amenințînd-o totodată că se va întoarce curînd. Jos pe scară îl luă de o parte pe unul din oamenii care-l însoțiseră, un săpător numit Cassoute, cel mai îndesat din toți patru, căruia-i porunci să se așeze pe prima treaptă și să nu se clintească de acolo pînă la noi ordine.

— Vii să-mi dai de știre dacă vezi că se întoarce ticălosul care stă sus.

Omul se așeză greoi. De pe trotuar, Macquart, ridicîndu-și ochii, o zări pe Félicité rezemată de fereastra salonului galben și privind curioasă defilarea răsculaților ca și cum ar fi fost un regiment care mergea prin oraș cu muzica în frunte. Această ultimă dovadă de liniște desăvîrșită îl scoase așa de mult din pepeni,

încît îi venea să urce scările şi s-o arunce pe bătrînă în stradă. Urmă coloana, îngăimînd cu voce surdă:

— Da, da, uită-te la noi cum trecem. Vom vedea noi dacă mîine vei mai sta în balcon.

Era aproape unsprezece noaptea, cînd răsculaţii intrară în oraş prin Poarta Romei. Muncitorii care rămăseseră la Plassans le deschiseră larg poarta, cu toate văicărelile paznicului, căruia i se smulseră cheile cu forţa. Acest om foarte mîndru de funcţiunea lui rămase trăznit în faţa valului de lume, el care nu lăsa să intre decît o singură persoană, după ce i se uita mult în faţă; îngăima că era dezonorat. În capul coloanei mergeau oamenii din Plassans conducîndu-i pe ceilalţi; Miette, în primul rînd, cu Silvère la stînga, ridica drapelul cu şi mai mare dîrzenie, de cînd simţea privirile înspăimîntate ale burghezilor treziţi din somn, îndărătul perdelelor trase. Răsculaţii, încet şi prudent, o luară pe străzile de la Banne şi Romei; la fiecare răspîntie ei se temeau să nu fie primiţi cu focuri de armă, deşi cunoşteau firea paşnică a locuitorilor. Dar oraşul părea mort; abia de la ferestre se auzeau strigăte înăbuşite. Numai cinci sau şase perdele fură date la o parte, cîte un bătrîn rentier se arăta în cămaşă, cu sfeşnicul în mînă, aplecîndu-se ca să vadă mai bine; apoi cum zărea fata cea înaltă îmbrăcată în roşu care părea că tîrîie după dînsa o mulţime de demoni negri, închidea grăbit fereastra, înspăimîntat de această apariţie diabolică. Tăcerea oraşului adormit îi potoli pe răsculaţi, care îndrăzniră s-o ia pe uliţele cartierului vechi şi să ajungă astfel în piaţa tîrgului şi în piaţa primăriei, legată între ele printr-o stradă scurtă şi largă. Cele două pieţe, plantate cu arbori sfrijiţi, erau viu luminate de lună. Primăria, reparată de curînd, făcea pe cerul limpede o mare pată albă, pe care balconul de la etajul întîi îşi desprindea în linii subţiri şi negre arabescurile de fier forjat. Se vedeau desluşit mai multe persoane pe balcon, primarul, comandantul Sicardot, trei sau patru consilieri municipali şi alţi funcţionari. Jos, porţile erau închise. Cele trei

mii de republicani care umpleau ambele pieţe se opriră şi ridicară capul, gata să ia porţile cu asalt.

Sosirea coloanei de răsculaţi, la o asemenea oră, surprindea autoritatea care nu se aştepta. Înainte de a ajunge la primărie, comandantul Sicardot avusese timp să treacă pe acasă şi să-şi îmbrace uniforma. Trebui după aceea să se ducă să-l scoale pe primar. Cînd paznicul de la Poarta Romei, căruia răsculaţii îi dăduseră drumul, veni să anunţe că criminalii erau în oraş, comandantul de-abia putuse cu mare greutate aduna vreo douăzeci de oameni din garda naţională. Nici măcar jandarmii nu putură fi înştiinţaţi, deşi cazarma lor era la doi paşi. Fură siliţi să închidă porţile în grabă, ca să se sfătuiască. Peste cinci minute, un tropăit surd şi continuu anunţa apropierea coloanei.

Domnul Garçonnet, care ura republica, ar fi dorit din tot sufletul să se apere. Dar cum era un om prudent îşi dădu seama de inutilitatea luptei, văzînd în jurul lui vreo cîţiva oameni galbeni şi de-abia treziţi din somn. Consfătuirea nu fu lungă. Numai Sicardot se încăpăţînă, el voia să se bată şi pretindea că douăzeci de oameni îi erau de ajuns ca să pună la respect pe cei trei mii de derbedei. Domnul Garçonnet dădu din umeri şi declară că unica hotărîre ce se putea lua era o capitulare onorabilă. Şi fiindcă larma mulţimii creştea, domnul Garçonnet ieşi pe balcon, urmat de toate celelalte persoane care erau de faţă. Încetul cu încetul se făcu linişte, Jos, în mulţimea întunecată care fremăta, puştile şi coasele luceau la lumina lunii pline.

— Cine sînteţi voi şi ce vreţi? strigă primarul cu o voce puternică. Atunci un om îmbrăcat cu un palton, un proprietar din la Pallud, ieşi în faţă.

— Deschideţi poarta, zise el fără să răspundă la întrebările primarului. Evitaţi o luptă între fraţi.

— Vă somez să vă retrageţi, răspunse primarul. Protestez în numele legii.

Aceste cuvinte stîrniră în mulţime o larmă asurzitoare. Cînd zarva se potoli o clipă, interpelări violente se ridicară pînă la balcon. Voci strigară:

— Noi am venit în numele legii.

— Datoria dumitale ca funcţionar este să respecţi legea fundamentală a ţării, constituţia, care a fost batjocorită şi călcată în picioare.

— Trăiască Constituţia! Trăiască Republica!

Şi fiindcă domnul Garçonnet încerca să se facă ascultat şi-şi invoca mereu calitatea lui de funcţionar, proprietarul din la Pallud, care rămăsese jos în dreptul balconului, îl întrerupse energic:

— Nu mai eşti decît funcţionarul unui funcţionar decăzut din drepturile lui; am venit să te scoatem din atribuţiile dumitale.

Pînă atunci comandantul Sicardot îşi muşcase aprig mustăţile, înjurînd înfundat. Vederea ciomegilor şi a coaselor îl scotea din sărite; făcea sforţări nemaipomenite ca să nu-i facă de două parale pe soldaţii aceştia de nimic care nu aveau măcar fiecare cîte o puşcă. Dar cînd auzi pe un domn îmbrăcat numai în palton că vorbeşte de scoaterea unui primar încins cu eşarfă, nu se mai putu stăpîni şi strigă:

— Gloată de calici! De-aş avea numai patru oameni şi un caporal, m-aş coborî şi v-aş trage de urechi, ca să vă învăţ ordinea!

Atît a trebuit şi prilejul de accidente grave era găsit. Un strigăt prelung străbătu mulţimea care se năpusti spre porţile primăriei. Încremenit, domnul Garçonnet se grăbi să plece de pe balcon, rugîndu-l pe Sicardot să fie cuminte, dacă nu voia ca lumea să-i măcelărească. In două minute poporul forţă uşa, năvăli în primărie şi dezarmă gărzile naţionale. Primarul şi ceilalţi funcţionari prezenţi fură arestaţi. Sicardot, care nu voi să-şi dea sabia, trebui să fie apărat de furia cîtorva răsculaţi de şeful contingentului de la Tulettes, un om cu mult sînge rece. Cînd primăria fu în mîinile republicanilor, prizonierii fură conduşi într-o mică cafenea din piaţa Tîrgului, unde fură păziţi în de aproape.

Armata răsculaţilor n-ar fi trecut prin Plassans, dacă şefii n-ar fi socotit că puţină hrană şi cîteva ceasuri de odihnă erau bine venite pentru oamenii lor. In loc să se îndrepte direct spre capitala jude-

ţului, coloana, din pricina lipsei de experienţă şi a slăbiciunii de neiertat a comandantului improvizat, făcu o întoarcere spre stînga, un fel de mare ocol, care avea s-o ducă la pierzanie. Ea se îndrepta spre podişurile de la Sainte-Roure, la o distanţă de vreo zece kilometri şi perspectiva acestui marş lung o hotărîse să intre în oraş cu toată ora înaintată. Să tot fi fost cam unsprezece jumătate.

Cînd domnul Garçonnet află că gloata cerea de mîncare, se oferi să le procure el însuşi. Funcţionarul arăta, în această grea împrejurare, că înţelege limpede situaţia. Cele trei mii de înfometaţi trebuiau îndestulaţi; nu era cazul ca oraşul Plassans să-i găsească dimineaţa aşezaţi pe trotuare; dacă plecau înainte de zorii zilei, însemna că n-au făcut altceva decît să treacă prin oraşul adormit ca un vis urît, ca un coşmar pe care-l risipesc zorii zilei. Deşi prizonier, domnul Garçonnet, urmat de doi paznici, bătu la uşile oamenilor şi reuşi să distribuie răsculaţilor toate proviziile pe care le găsi.

Pe la unu noaptea, cele trei mii de oameni, stînd pe vine şi ţinînd armele între picioare, mîncau. Piaţa Tîrgului şi piaţa Primăriei erau transformate în vaste sufragerii. Cu tot frigul pătrunzător, dîre de veselie treceau prin forfota mulţimii în care lumina lunii scotea în vileag cu precizie cele mai mici grupuri. Bieţii înfometaţi îşi mîncau cu voioşie partea, suflîndu-şi în degete; şi din fundul străzilor vecine, unde se desluşeau forme negre aşezate pe pragul alb al caselor, veneau de asemenea rîsete scurte care se scurgeau din umbră şi se pierdeau în gloată. La ferestre, cîteva curioase mai îndrăzneţe, cu şaluri pe cap, priveau la ospăţul aprigilor răsculaţi, aceşti băutori de sînge care se duceau din cînd în cînd să-şi astîmpere setea la pompa din piaţă din căuşul palmelor.

In timp ce primăria era invadată, jandarmeria, situată la doi paşi de strada Canquoin ce dădea în hală, cădea de asemenea în puterea poporului. Jandarmii fură surprinşi în paturi şi dezarmaţi în cîteva minute. Mulţimea îi împinsese pe Miette şi pe Silvère în această direcţie. Copila, care strîngea la piept pră-

jina drapelului, fu lipită de zidul cazărmii, în timp ce tînărul, împins de valul omenesc, pătrundea înăuntru şi-i ajuta pe tovarăşii lui să le smulgă jandarmilor carabinele pe care le luară în grabă. Silvère, încruntat, îmbătat de avîntul mulţimii, atacă un găligan de jandarm, anume Rengade, cu care se luptă cîteva minute. Cu o mişcare scurtă reuşi să-i smulgă carabina. Ţeava armei îl lovi puternic în obraz pe Rengade şi-i plesni ochiul drept. Curse sînge, stropi ţîşniră pe mîinile lui Silvère, care se trezi brusc. Îşi privi mîinile şi lăsă carabina; apoi ieşi în goană, pierzîndu-şi capul şi scuturîndu-şi degetele.

— Eşti rănit! strigă Miette.

— Nu, nu, răspunse el cu glas sugrumat. Este sîngele unui jandarm pe care l-am omorît.

— A murit?

— Nu ştiu, avea faţa plină de sînge. Vino iute.

O tîrî pe Miette după el. Ajunşi la hală, o lăsă pe o bancă de piatră şi-i spuse să-l aştepte acolo. Îşi privea mereu mîinile şi bolborosea. În sfîrşit, Miette înţelese după vorbele lui încîlcite că voia să se ducă s-o îmbrăţişeze pe bunică-sa înainte de plecare.

— Bine, du-te, zise ea. Nu-mi purta de grijă. Spală-ţi mîinile.

Silvère plecă repede, ţinîndu-şi degetele îndepărtate, fără să-i dea prin gînd să şi le moaie în fîntînile pe lîngă care trecea. De cînd simţise pe piele sîngele călduţ al lui Rengade, îl urmărea o singură idee, să dea fuga pînă la tanti Dide şi să-şi spele mîinile în jghiabul puţului din fundul curţii. Numai acolo credea el că va putea şterge sîngele. Toată copilăria lui liniştită şi duioasă se trezea în el şi simţea nevoia nestăvilită să se arunce în poalele bunicii şi să stea aşa, măcar o clipă. Ajunse gîfîind. Tanti Dide nu se culcase, ceea ce l-ar fi mirat pe Silvère în oricare altă împrejurare. Dar el nu văzu nici măcar pe unchiul Rougon, aşezat într-un colţ, pe cufărul vechi. Nu mai aşteptă întrebările bătrînei.

— Bunică — spuse el repede — te rog să mă ierţi... Trebuie să plec cu ceilalţi... Cum vezi, am sînge pe mîini... Cred că am ucis un jandarm.

— Ai ucis un jandarm! repetă tanti Dide cu o voce ciudată.

Lumini vii se aprindeau în ochii aţintiţi asupra petelor roşii. Dintr-o dată Adélaïde se întoarse spre hornul vetrei.

— Ai luat puşca. Unde-i puşca?

Silvère care-şi lăsase carabina lîngă Miette, se jură că arma e în siguranţă. Pentru prima oară, Adélaïde făcu aluzie la contrabandistul Macquart în faţa nepotului ei.

— Ai să-mi aduci înapoi puşca? Mi-o făgăduieşti? spuse bătrîna cu o energie neobişnuită... E tot ce-mi mai rămîne de la dînsul... Ai ucis un jandarm; pe dînsul jandarmii l-au ucis.

Şi-l privea mereu pe Silvère ţintă, cu un fel de crudă mulţumire, fără să pară că ar vrea să-l oprească. Nu-i cerea nici o explicaţie, nu plîngea cum plîng bunicuţele care-şi văd nepoţii în agonie la cea mai mică zgîrietură. Toată fiinţa ei era concentrată într-un singur gînd pe care-l formulă pînă la urmă cu o curiozitate pasionată:

— Cu puşca l-ai ucis pe jandarm? întrebă ea.

Fără îndoială Silvère înţelese greşit, sau nu înţelese de loc.

— Da, cu puşca. Mă duc să mă spăl pe mîini.

Abia după ce se întoarse de la puţ îşi zări unchiul. Pierre pălise cînd auzise vorbele tînărului. Avea dreptate Félicité, familiei îi făcea plăcere să-l compromită. Iată acum un nepot de-al lui care omoară un jandarm! Niciodată nu va pune mîna pe postul de perceptor dacă nu-l va împiedeca pe acest nebun furios să se alăture răsculaţilor. Se postă în faţa uşii, hotărît să nu-l lase să plece.

— Ascultă, îi spuse el lui Silvère care era foarte mirat că-l găseşte aici. Sînt şeful familiei şi îţi interzic să părăseşti casa. E în joc onoarea dumitale şi a noastră. Mîine voi căuta să te trec peste graniţă.

Silvère dădu din umeri.

— Lasă-mă să trec. Nu sînt un spion; nu voi spune unde te-ai ascuns, fii pe pace.

Şi fiindcă Rougon continua să-i vorbească despre demnitatea familiei şi despre autoritatea lui de fiu mai mare, Silvère urmă :

— Ce, eu sînt din familia dumitale? Totdeauna m-ai renegat. Azi frica te-a împins aici, pentru că simţi că ziua dreptăţii a venit. Haide, fă-mi loc! Eu nu mă ascund; am o datorie de îndeplinit.

Rougon nu se clintea. Atunci tanti Dide, care ascultase cuvintele tari ale lui Silvère cu un fel de încîntare, îşi puse mîna ei uscată pe braţul fiului mai mare :

— Dă-te la o parte, Pierre. Copilul trebuie să plece.

Tînărul îşi dădu unchiul uşor la o parte şi se repezi afară. Rougon, închizînd uşa cu grijă, îi spuse Adélaïdei cu un glas plin de mînie şi de ameninţări :

— Dacă i se întîmplă ceva rău, din vina dumitale va fi. Eşti nebună şi nu-ţi dai seama ce-ai făcut.

Dar Adélaïde parcă nici nu-l asculta ; aruncă nişte găteje pe focul care se stingea si murmură cu un zîmbet vag :

— Ştiu eu ce-i asta... Stătea luni întregi afară şi, cînd mi se întorcea, era mai sănătos.

Negreşit, vorbea de Macquart.

In timpul acesta, Silvère ajunse în goană la hală. Pe cînd se apropie de locul unde o lăsase pe Miette, auzi o larmă mare de glasuri şi văzu o adunare care-l făcu să iuţească pasul. Se petrecuse ceva groaznic. Curioşii începuseră să circule printre răsculaţii care mîncau liniştiţi. Printre curioşi se afla şi Justin, fiul arendaşului Rébufat, un băiat de vreo douăzeci de ani, făptură slăbănoagă şi deochiată, care-i purta verişoarei Miette o ură nestăvilită. Acasă îi scotea pe nas pîinea pe care-o mînca şi o trata ca pe o nenorocită, adunată de milă de pe drumuri. Probabil fata refuzase să-i fie amantă. Slăbănog, gălbejit, cu membrele prea lungi, cu faţa strîmbă, se răzbuna pe ea de propria lui urîţenie şi de dispreţul pe care fata voinică şi frumoasă i-l arătase. Visul lui era să-l facă pe tată-su s-o dea afară. De aceea o spiona mereu. De cîtăva vreme surprinsese întîlnirile ei cu Silvère şi n-aştepta decît o ocazie hotărîtoare ca să-i spună tot lui Ré-

bufat. In seara aceea, văzînd-o că pleacă de-acasă, pe la opt, fu cuprins de ură şi nu-şi mai putu ţine gura. La auzul celor spuse, Rébufat se mînie peste măsură şi spuse că o va goni pe destrăbălată, dacă va avea îndrăzneala să se întoarcă. Justin se culcă, gustînd dinainte frumoasa scenă care trebuia să aibă loc a doua zi. Apoi simţi o aprigă dorinţă să se bucure mai dinainte de răzbunarea lui. Se îmbrăcă şi ieşi, gîndind că poate o întîlneşte pe Miette. Işi făgăduia să fie foarte obraznic. Văzu intrarea răsculaţilor în oraş şi-i urmări pînă la primărie, cu vaga bănuială că-i va găsi pe îndrăgostiţi pe acolo. Intr-adevăr, o găsi pe Miette stînd pe bancă şi aşteptîndu-l pe Silvère. Văzînd-o îmbrăcată cu şuba şi avînd alături drapelul roşu, rezemat de un stîlp din hală, începu să-şi bată joc şi să facă glume grosolane. Fata, înmărmurită la vederea lui, nu putu scoate o vorbă. Plîngea sub apăsarea ocărilor. Şi pe cînd zguduită de hohote de plîns, cu capul în jos, Miette îşi ascundea faţa, Justin o făcea fată de ocnaş şi-i striga că moş Rébufat are s-o facă să joace tontoroiul, dacă cumva îi mai dă prin gînd să se întoarcă la Jas-Meiffren. Un sfert de oră o ţinu aşa tremurînd, îndurerată. Oamenii făcuseră cerc şi rîdeau prosteşte de scena aceasta dureroasă. In cele din urmă, interveniră cîţiva răsculaţi şi-l ameninţară pe Justin cu o corecţie exemplară dacă n-o lasă pe Miette în pace. Dar Justin, dînd înapoi, striga că nu se teme de dînşii. In momentul acela apăru Silvère. Cînd îl zări, Justin făcu un salt ca s-o ia la fugă; se temea de Silvère, pe care-l ştia mult mai puternic. Totuşi nu-şi putu stăpîni cumplita plăcere de a mai insulta o ultimă dată fata în faţa iubitului ei.

— Ştiam prea bine că rotarul nu trebuie să fie departe. Ne-ai părăsit, nu-i aşa, ca să te duci după ţicnitul ăsta?! Nenorocito! N-are nici şaisprezece ani! Pe cînd botezul?

Cînd îl văzu pe Silvère că strînge pumnii, mai făcu cîţiva paşi îndărăt şi adăugă cu un rînjet mîrşav:

— Mai ales să nu care cumva să-ți vină să lepezi la noi. Nici n-ai avea nevoie de moașă. Ți l-ar scoate tata cu lovituri de picioare, auzi?

O luă la sănătoasa, urlînd, cu obrazul învinețit. Dintr-un salt, Silvère se năpustise asupra lui și-i aplicase drept în față o strașnică lovitură de pumn. Nu se luă după dînsul. Cînd se întoarse lîngă Miette, o găsi în picioare, ștergîndu-și înfrigurată lacrimile cu palma mîinii. Silvère, ca s-o mîngîie, o privi cu blîndețe. Dar Miette, cu o energie neașteptată, îi zise:

— Nu, nu mai plîng, vezi bine... E mai bine așa. Acum nu-mi mai pare rău că am plecat. Sînt liberă.

Își luă drapelul și-l duse pe Silvère în mijlocul răsculaților. Erau aproape ceasurile două dinspre ziuă. Frigul se făcuse așa de aspru, încît republicanii se sculau și-și terminau bucata de pîine în picioare, căutînd să se încălzească, tropăind apăsat pe loc. În sfîrșit, șefii dădură ordinul de plecare. Coloana se refăcu. Prizonierii fură așezați la mijloc; în afară de domnul Garçonnet și de comandantul Sicardot, răsculații mai arestaseră și pe domnul Peirolte, perceptorul, și alți funcționari și-i duceau cu ei.

In clipa aceea Aristide se găsea printre răsculați. Bietul băiat, în fața acestei răscoale formidabile, se gîndise că n-ar fi bine să nu rămînă prietenul republicanilor; dar cum, pe de altă parte nu voia să se compromită prea mult cu ei, venise să-și ia rămas bun, cu brațul bandajat și plîngîndu-se amarnic că blestemata de rană îl împiedica să țină o armă. Întîlni în mulțime pe frate-său, Pascal, cu trusa și cu medicamente de prim-ajutor. Medicul îi spuse calm că se ducea după răsculați. Aristide îl făcu, în gînd, mare neghiob. Pînă la urmă o șterse, temîndu-se să nu i se încredințeze cumva paza orașului, post pe care-l considera deosebit de periculos.

Răsculații nu se mai gîndiră să țină în puterea lor orașul Plassans. Orașul era prea reacționar, ca să încerce măcar să instituie o comisie democratică, așa cum făcuseră în alte părți. Ar fi plecat pur și simplu, dacă Macquart, împins de ura lui și plin de îndrăzneală, nu s-ar fi oferit să țină orașul în respect, cu

condiţia să i se dea vreo douăzeci de oameni hotărîţi. I se dădură cei douăzeci de oameni, în fruntea cărora se duse victorios să ocupe primăria. In timpul acesta, coloana cobora bulevardul Sauvaire şi ieşea prin Poarta Mare, lăsînd în urmă, tăcute şi pústii, străzile pe care le străbătuse ca o furtună. In depărtare, se întindeau drumurile înălbite de lună. Miette refuzase braţul lui Silvère; mergea curajoasă, hotărîtă şi dreaptă, ţinînd drapelul roşu cu amîndouă mîinile, fără să se plîngă de amorţirea care-i învineţea degetele.

V

În depărtare se întindeau drumurile înălbite de lună. Gloata de răsculaţi îşi reluă marşul ei eroic, străbătînd cîmpia rece şi luminată. Era parcă o avalanşă uriaşă de entuziasm. Suflul de epopee, care-i transporta pe Silvère şi pe Miette, aceşti copii mari, lacomi de libertate şi de dragoste, străbătea cu o sfîntă generozitate ruşinoasele comedii ale indivizilor de teapa lui Macquart-Rougon. Glasul puternic al poporului bubuia cînd şi cînd, între trăncănelile salonului galben şi criticile violente ale unchiului Antoine. Şi farsa vulgară, farsa, mîrşavă se schimba în marea dramă a istoriei.

La ieşirea din Plassans, răsculaţii apucaseră pe drumul ce ducea spre Orchères. Trebuiau să ajungă în oraş pe la orele zece dimineaţa. Drumul urcă cursul Viornei, urmărind pînă la jumătatea dealului cotiturile colinelor la poalele cărora curge torentul. La stînga cîmpia se lărgeşte ca un uriaş covor verde, smălţuit ici şi colo de petele cenuşii ale satelor. La dreapta, lanţul Garrigues îşi înalţă piscurile triste, cîmpiile de piatră, blocurile de culoarea ruginie parcă înroşite de soare. Drumul mare, formînd o şosea înspre rîu, trece prin mijlocul unor stînci uriaşe, între care se ivesc, la fiecare pas, capetele văii. Nu există

ceva mai sălbatic, de o măreţie mai ciudată, decît drumul acesta săpat chiar în coasta dealurilor. Mai ales noaptea, locurile acestea te umplu de groază. In lumina palidă, răsculaţii înaintau ca pe aleea unui oraş distrus, printre temple în ruină; luna făcea din fiecare stîncă fusul unei coloane trunchiate, un capitel prăbuşit, un zid găurit de porţi misterioase. Sus, masa lanţului Garrigues dormea, abia albită de lumina lăptoasă, asemenea unei uriaşe cetăţi de ciclopi, ale cărei turnuri, obeliscuri, case cu terase înalte ar fi ascuns o jumătate de cer; şi în străfunduri, spre cîmpie, se adîncea lărgindu-se un ocean de lumini difuze, o întindere vagă, nemărginită, unde pluteau pînze de ceaţă luminoasă. Gloata răsculaţilor şi-ar fi putut închipui că merge pe o şosea uriaşă, construită la marginea unei mări fosforescente şi rotindu-se în jurul unui turn Babel necunoscut.

In acea noapte, Viorna, jos, sub stîncile drumului, bubuia cu o voce răguşită. In continua rostogolire a torentului, răsculaţii desluşeau vaierele ascuţite ale clopotului de alarmă. Satele împrăştiate pe cîmpie, de cealaltă parte a rîului, se răsculau sunînd alarma şi aprinzînd focuri. Pînă dimineaţa, coloana în marş pe care un clopot funebru părea că o urmăreşte în noapte cu un dangăt încăpăţînat, văzu cum se întinde răscoala de-a lungul văii, ca o dîră de praf de puşcă. Focurile pătau noaptea cu puncte de sînge; cîntece îndepărtate veneau adiind, abia auzite; toată întinderea înecată sub lumina pală a lunii se agita confuz, cu înfiorări năprasnice de mînie. Pe mai mulţi kilometri, priveliştea rămase aceeaşi.

Aceşti oameni care mergeau orbeşte, mînaţi de focul aprins în inimile lor de republicani, de evenimentele de la Paris, delirau în faţa priveliştii acestei întinse fîşii de pămînt cutremurate de revoltă. Imbătaţi de entuziasmul răscoalei generale pe care o visau, credeau că toată Franţa îi urma, îşi închipuiau că văd, dincolo de Viorna, în marea luminilor difuze, şiruri nesfîrşite de oameni care alergau, ca şi ei, să apere republica. Şi în mintea lor necioplită, în care stăruia iluzia naivă a mulţimilor, se năştea ideea unei victorii

ușoare și sigure. L-ar fi înșfăcat și împușcat ca pe un trădător pe oricare le-ar fi spus la ora aceea că numai ei aveau curajul datoriei, în timp ce restul țării, sub călcîiul terorii, se lăsa cu lașitate legat de mîini și de picioare.

Primirea pe care le-o făceau cele cîteva tîrgușoare clădite pe coasta lanțului Garrigues, la marginea drumului, le împrospăta mereu curajul. Cum se apropia mica armată, locuitorii se răsculau în masă; femeile alergau în întîmpinarea lor, urîndu-le o grabnică victorie; bărbații, pe jumătate îmbrăcați, li se alăturau, după ce luau prima armă care le cădea în mînă. In fiecare sat erau noi ovații, strigăte de bun sosit sau de rămas bun, îndelung repetate.

Spre dimineață, luna dispăru îndărătul munților. Răsculații își continuară marșul prin bezna unei nopți de iarnă; nu mai deslușeau nici valea, nici coastele; auzeau numai vaierele clopotelor, bătînd în fundul întunericului, ca niște tobe nevăzute, ascunse nu știau unde și ale căror apeluri desperate îi biciuiau fără răgaz.

Cuprinși de entuziasmul gloatei, Miette și Silvère mergeau înainte. Spre dimineață, fata era zdrobită de oboseală. Nu mai mergea decît cu pași mici grăbiți, căci nu putea ține pasul mare al voinicilor care o înconjurau. Dar își adunase tot curajul să nu se plîngă; ar fi costat-o mult să mărturisească că n-avea putere cît un băiat. De la primii kilometri străbătuți, Silvère îi dădu brațul, apoi, văzînd că drapelul îi alunecă treptat din mîinile țepene, voi să-l ia el, ca s-o ușureze; Miette se supără și-i îngădui doar să susțină drapelul cu mîna, iar ea îl purta mai departe pe umăr. Păstră astfel o atitudine eroică cu o încăpățînare copilărească, zîmbindu-i tînărului de cîte ori acesta îi arunca o privire de îngrijorare drăgăstoasă. Dar cînd luna se ascunse, Miette slăbi și Silvère o simți la braț tot mai grea. Trebui să ducă drapelul și să o ia de mijloc, ca să nu se poticnească. Dar Miette tot nu se plîngea.

— Ești tare obosită, Miette? o întrebă Silvère.

— Da, puțin obosită, răspunse fata cu glasul înecat.

— Vrei să ne odihnim ?

Miette nu răspunse, dar Silvère înțelese că se clătina. Atunci încredință drapelul unor răsculați și ieși din rînduri, ducînd copila aproape pe brațe. Miette se împotrivi puțin, era așa de rușinată că nu-i decît o fetiță ! Dar el o potoli și-i spuse că cunoștea un drum mai drept care scurta drumul pe jumătate. Puteau să se odihnească o oră întreagă și să ajungă la Orchères în același timp cu răsculații.

Era aproape ora șase. O ceață subțire urca dinspre Viorna. Întunericul părea și mai des. Tinerii se cățărară pe dibuite de-a lungul povîrnișului munților Garrigues pînă la o stîncă pe care se așezară. În jurul lor se săpa o prăpastie de beznă. Parcă erau pierduți pe o stîncă deasupra golului. Și în gol, cînd ropotul surd al micii armate se pierdu, nu mai auziră decît două clopote, unul vibrant, bătînd negreșit la picioarele lor, celălalt îndepărtat, înăbușit, răspunzînd cu suspine îndepărtate valetului înfrigurat al primului. Se părea că clopotele își povesteau, în neant, sfîrșitul sinistru al unei lumi.

Miette și Silvère, încălziți de mersul lor iute, nu simțiră la început frigul. Păstrară tăcere, ascultînd cu o negrăită tristețe sunetele clopotelor de alarmă de care se înfiora noaptea. Nici măcar nu se vedeau unul pe altul. Miette se înfricoșă, îi căută mîna lui Silvère și o ținu în a sa. După avîntul înfierbîntat care, timp de ceasuri întregi, îi transportase dincolo de ei înșiși, gîndirea pierdută, oprirea bruscă, singurătatea în care se regăseau alături unul de altul, îi lăsau frînți de oboseală și uimiți, parcă s-ar fi trezit pe neașteptate dintr-un vis zgomotos. Li se părea că un val îi aruncase pe marginea drumului și că marea se retrăsese după aceea. O reacție nestăpînită îi adîncea într-o uimire inconștientă ; uitau de entuziasmul lor : nu se mai gîndeau la gloata pe care trebuiau s-o ajungă din urmă, gustau numai farmecul trist al singurătății în mijlocul beznei apăsătoare, mînă în mînă.

— Nu ești supărat pe mine ? întrebă în sfîrșit fata. Aș merge toată noaptea cu tine. Dar prea alergau iute și nu-mi mai puteam trage sufletul.

— De ce-aş fi supărat?! spuse tînărul.

— Nu. ştiu. Mi-i teamă că nu mă mai iubeşti. Aş fi voit să fac paşi mari ca tine, să merg mereu, fără să mă opresc. Ai să-ţi închipui că nu-s decît un copil.

Silvère zîmbi în umbră şi Miette îi ghici zîmbetul. Zise cu o voce hotărîtă:

— N-ar trebui să te porţi cu mine mereu parcă ţi-aş fi soră, vreau să fiu nevasta ta.

Şi singură îl trase pe Silvère la pieptul ei. Îl ţinu strîns în braţe, murmurînd:

— O să ne fie frig, hai să ne încălzim aşa.

Tăcură. Pînă în clipa aceasta tulbure, tinerii se iubiră frăţeşte. In nevinovăţia lor, atracţia care-i împingeau unul în braţele altuia şi-i făcea să se ţină strîns îmbrăţişaţi, mai mult decît se ţin un frate şi o soră, o luau drept prietenie. Dar în adîncul acestei dragoste naive, bubuiau, tot mai puternic, în fiecare zi, furtunile sîngelui aprins al Miettei şi al lui Silvère. Cu vîrsta, cu conştiinţa dragostei, o pasiune fierbinte, meridională, trebuia să se înfiripe din această idilă. Orice fată care se prinde de gîtul unui băiat este femeie, o femeie inconştientă pe care o simplă mîngîiere o poate deştepta. Cînd îndrăgostiţii se sărută pe obraji, de fapt ei dibuiesc căutînd buzele. Un sărut îi face amanţi. In noaptea aceea neagră şi rece de decembrie în vaietele ascuţite ale clopotului de alarmă, Miette şi Silvère schimbaseră acel sărut care cheamă tot sîngele din inimă pe buze.

Stăteau muţi, strînşi unul în altul. Miette spusese: „Hai, să ne încălzim aşa" şi aşteptau cu nevinovăţie să le fie cald. Valuri de căldură le veniră în curînd prin haine; simţiră cum strînsoarea îi arde treptat, îşi auziră piepturile ridicîndu-se cu aceeaşi suflare. Ii năpădi o moleşeală care-i cufundă într-o toropeală înfierbîntată. Acum le era cald; pe dinaintea pleoapelor treceau luciri, zgomote nedesluşite şi se urcau în creier. Această stare de mulţumire dureroasă, care ţinu cîteva minute, li se păru fără sfîrşit. Şi atunci, ca într-un vis, buzele lor se întîlniră. Sărutarea fu lungă, lacomă. Li se păru că niciodată nu se mai sărutaseră. Sufereau şi se desprinseră. Apoi cînd fri-

gul nopţii le îngheţă fierbinţeala din vine, rămaseră la oarecare depărtare unul de altul, în mare încurcătură.

Cele două clopote vorbeau mereu sinistru între ele, în neagra prăpastie care se adîncea în jurul celor doi tineri. Miette, înfiorată, înspăimîntată, nu mai îndrăzni să se apropie de Silvère. Nici nu ştia dacă mai era acolo, nu-l mai auzea făcînd nici o mişcare. Amîndoi simţeau din plin senzaţia aprigă a sărutului; nedesluşite, sentimente li se urcau pe buze, ar fi voit să-şi mulţumească, să se mai sărute o dată, dar erau aşa de ruşinaţi de fericirea lor dureroasă, încît ar fi preferat să n-o mai guste niciodată a doua oară, decît să mai pomenească cu glas tare de ea. Dacă marşul rapid nu le-ar fi biciuit sîngele, dacă bezna cea deasă nu le-ar fi fost complice, multă vreme încă s-ar mai fi sărutat pe obraji ca nişte buni prieteni. Miette începea să se ruşineze. După sărutarea înfocată a lui Silvère, în bezna binecuvîntată în care i se deschidea inima, îşi aminti de grosolăniile lui Justin. Mai înainte cu cîteva ceasuri, ascultase fără să roşească pe acest băiat care-o făcea femeie pierdută: o întreba „pe cînd botezul?" şi-i ţipa că tatăl lui o să-i scoată copilul din burtă cu lovituri de picioare, dacă-l mai dădea numai prin gînd să se întoarcă la Jas-Meiffren; ea plînsese fără să înţeleagă, plînsese pentru că ghicea că toate acestea trebuie să fie lucruri foarte urîte. Acum, cînd devenea femeie, îşi spunea cu o ultimă nevinovăţie că sărutul pe care-l simţea fierbinte în tot corpul era de ajuns poate ca s-o umple de ruşinea de care o învinuia vărul ei. Atunci, cuprinsă de durere, suspină.

— Ce ai? De ce plîngi? o întrebă Silvère îngrijorat.

— Nu, lasă, bolborosi ea. Nu ştiu.

Apoi, fără să vrea, printre lacrimi:

— Sînt o nenorocită. Cînd aveam zece ani, aruncau cu pietre în mine. Astăzi toţi mă fac de două parale. Justin are dreptate să mă dispreţuiască în faţa lumii. Noi am păcătuit, Silvère.

Îndurerat, tînărul o luă iar în braţe şi încercă s-o mîngîie:

— Te iubesc! murmură ei. Sînt fratele tău. De ce spui că am păcătuit? Ne-am îmbrățișat pentru că ne-era frig. Știi prea bine că noi ne îmbrățișăm în fiecare seară la despărțire.

— Da, dar nu ca acum, zise ea încet de tot. Nu trebuie să mai facem așa ceva. Probabil e un lucru oprit, de vreme ce ne-am simțit foarte stingheriți. Acum oamenii au să rîdă de mine cînd am să trec pe stradă. Nu voi mai îndrăzni să mă apăr, aici ei au toată dreptatea.

Tînărul tăcea, fiindcă nu mai găsea cuvinte ca să liniștească mintea înspăimîntată a acestei copile de treisprezece ani, înfiorată și fricoasă la primul ei sărut de dragoste. O strîngea încet la pieptul lui, ghicind că ar liniști-o, dacă i-ar reda calda amorțire a îmbrățișării lor. Dar ea se ferea și spunea:

— Dacă ai vrea, am pleca amîndoi și am părăsi ținutul. Nu mă mai pot întoarce la Plassans: unchiul m-ar bate și toată lumea m-ar arăta cu degetul.

Și dintr-o dată, iritată:

— Nu, eu sînt blestemată. Nu-ți dau voie s-o părăsești pe tanti Dide și să mă urmezi. Trebuie să mă lași undeva pe drumul mare.

— Miette, Miette, — o ruga Silvère — nu spune asta!

— Ba da, am să te descotorosesc de mine. Fii cuminte. M-au alungat ca pe o nemernică. Dacă m-aș întoarce cu tine, toată ziua te-ai bate cu el. Nu vreau.

Tînărul o mai sărută o dată pe gură, murmurînd:

— Vei fi soția mea, nimeni nu va îndrăzni să-ți facă rău.

— Ah te rog, — zise ea cu un strigăt slab — nu mă săruta așa. Imi face rău.

Apoi, după o tăcere:

— Știi prea bine că nu pot fi soția ta. Sîntem prea tineri. Aș trebui să aștept și aș muri de rușine. N-ai dreptate să te revolți, vei fi silit să mă părăsești undeva, într-un colț.

Atunci Silvère, nemaiputîndu-se stăpîni, începu să plîngă. Suspinele unui bărbat au ceva care mîhnește. Miette, înspăimîntată că-l simte pe bietul băiat zguduit de plîns în brațele ei, îl sărută pe față, uitînd că-și ardea buzele. Era din vina ei. Neghiobia ei era că nu putea îndura dulceața fierbinte a unei mîngîieri. Nu știa de ce se gîndise la lucruri triste tocmai în clipa cînd iubitul o săruta așa cum n-o mai sărutase niciodată. Și-l strîngea la piept ca să-i ceară iertare că îl supărase. Copiii, plîngînd și strîngîndu-se îngrijorați în brațe, puneau o deznădejde mai mult în noaptea întunecată de decembrie. In depărtare, clopotele se văietau mereu, neostoite, cu glasul lor care sufla din ce în ce mai greu.

— E mai bine să mor, repeta Silvère printre suspine. E mai bine să mor...

— Nu plînge, iartă-mă, bolborosea Miette. Voi fi tare, voi face ce vrei tu.

După ce-și șterse lacrimile, tînărul zise:

— Ai dreptate, nu ne mai putem întoarce la Plassans. Dar nici lași nu putem fi. Dacă ieșim învingători din luptă, o vom luà pe tanti Dide cu noi acolo departe. Dacă sîntem învinși...

Silvère se opri:

— Dacă sîntem învinși? repeta cu blîndețe Miette.

— Atunci cum va voi Dumnezeu! continuă Silvère cu glas scăzut. Eu nu voi mai fi, fără îndoială, iar tu o vei mîngîia pe biata bătrînă. Ar fi mai bine așa.

— Da, așa cum spuneai tu adineaurea, îngînă fata. E mai bine să mori.

Dorindu-și moartea, îndrăgostiții se strînseră și mai tare. Miette se gîndea să moară împreună cu Silvère; acesta nu vorbise decît despre dînsul, însă Miette simțea că ar lua-o cu drag în pămînt. Acolo s-ar iubi în mai mare libertate decît la lumina soarelui. Tanti Dide ar muri și s-ar întîlni toți trei. Era un fel de presimțire, o dorință de o stranie voluptate pe care cerul, prin glasurile întristate ale clopotului

de alarmă, făgăduia să le-o îndeplinească în curînd. Să mori! Să mori! clopotele repetau cuvîntul cu un avînt sporit și îndrăgostiții se lăsau duși de chemările acestea ale întunericului; ei își închipuiau că gustă din somnul veșnic în toropeala în care-l adîncea căldura membrelor și arsurile buzelor lor care se întîlneau din nou.

Miette nu se mai ferea. Își lipea acum buzele de buzele lui Silvère și căuta cu patimă bucuria a cărei clocotire amară n-o putuse îndura la început. O înfierbîntase visul unei morți apropiate; nu se mai simțea roșind, se lipea și mai tare de amantul ei, părea că vrea să guste pînă la istovire, înainte de moarte, voluptatea aceasta nouă, în care de-abia își muiase buzele și al cărei necunoscut era necăjită că nu-l putuse pătrunde imediat. Dincolo de sărut, Miette ghicea altceva care o înspăimînta și o atrăgea, în amețeala simțurilor deșteptate. Miette i se da; l-ar fi rugat pe Silvère să-i sfîșie vălul, cu naivitatea impudică a fecioarelor. El, înnebunit de mîngîierea primită, plin de o fericire desăvîrșită, fără putere, fără alte dorinți, parcă nu-și mai închipuia că pot exista plăceri mai mari.

Cînd Miette nu mai avu suflu și cînd simți că slăbește plăcerea acră a primei încordări, șopti:

— Nu vreau să mor înainte ca tu să mă iubești; vreau să mă iubești și mai mult.

Îi lipseau cuvintele, nu pentru că-i era rușine, ci pentru că nu știa ce dorea. Era pur și simplu zguduită de o surdă revoltă interioară și de o sete de fericire nesfîrșită.

În nevinovăția ei ar fi bătut din picior ca un copil căruia nu i se dă o jucărie.

— Te iubesc, te iubesc, repeta Silvère pe care-l lăsau puterile.

Miette dădu din cap parc-ar fi vrut să spună că nu era adevărat și că tînărul îi ascundea ceva. Firea ei puternică și liberă avea tainicul instinct al fecundității vieții. Așa că refuza moartea, dacă trebuia să moară fără să știe. Și-și mărturisea naiv, prin

mîinile înfierbîntate şi rătăcite, prin bolboroseli şi rugăminţi, revolta sîngelui şi nervilor ei.

Apoi, potolindu-se, îşi puse capul pe umărul tînărului şi tăcu. Silvère se aplecă şi o sărută îndelung. Ea îi gusta sărutările încet, le căuta tîlcul şi savoarea lor tainică. Le întreba, le asculta cum aleargă prin vine, le cerceta dacă sînt numai dragoste şi numai pasiune. O toropeală o cuprinse şi adormi încet, gustînd mereu în vis mîngîierile lui Silvère. Acesta o învelise în şuba cea mare roşie din care trăsese o pulpană şi peste el. Nu mai simţea frigul. Cînd Silvère înţelese, după respiraţia regulată a Miettei, că aţipise, fu bucuros de o odihnă care le va îngădui să-şi continue vitejeşte drumul. Îşi făgădui s-o lase să doarmă o oră. Cerul era mereu întunecat, la răsărit de-abia o linie albă arăta apropierea zilei. În spatele amanţilor trebuie să fi fost o pădure de pini, căci tînărul îi auzea deşteptarea muzicală în suflul dimineţii. Şi vaietele clopotelor deveneau şi mai vibrante în văzduhul înfiorat, legănînd somnul Miettei, aşa după cum tot ele însoţiseră fiorii ei de dragoste.

Pînă în noaptea aceasta tulburătoare, tinerii trăiseră o idilă naivă, aşa cum se naşte în sînul clasei muncitoare, printre desmoşteniţi, printre oamenii simpli la care mai regăsim încă amorurile primitive din vechile povestiri greceşti.

Miette avea abia nouă ani, cînd tatăl ei fusese trimis la ocnă pentru că omorîse un jandarm cu un foc de puşcă. Procesul lui Chantegreil ajunse vestit în ţinut. Braconierul mărturisi deschis omorul, dar jură că jandarmul îl ochise cu arma. „L-am prevenit, atîta tot, zicea el: m-am apărat; e un duel şi nu un asasinat". Şi o ţinu una şi bună cu acest argument. Preşedintele curţii cu juri nu reuşi să-l facă să înţeleagă că dacă un jandarm are dreptul să tragă asupra unui braconier, un braconier nu poate trage asupra unui jandarm. Chantegreil scăpă de ghilotină numai datorită atitudinii lui convinse şi trecutului lui nepătat. Plînse ca un copil cînd i se aduse fetiţa înaintea plecării la Toulon. Fetiţa, care-şi pier-

duse mama din leagăn, rămînea cu bunicul ei la Chavanoz, un sat din defileul la Seille. Cînd braconierul nu mai fu aici, bătrînul și fetița trăiră din pomană. Locuitorii din Chavanoz, toți vînători, veniră în ajutorul sărmanelor ființe pe care braconierul le lăsa după el. Totuși bătrînul muri de supărare. Miette, rămasă singură, ar fi cerșit pe drumuri, dacă vecinii nu și-ar fi adus aminte că avea o mătușă la Plassans. Un suflet milostiv binevoi s-o ducă la mătușă-sa care o primi foarte rău.

Eulalie Chantegreil, măritată cu arendașul Rébufat, era o femeie înaltă, brună și voluntară, care poruncea în casă. Il ducea pe bărbat de nas, cum se spunea în mahala. Adevărul era că Rébufat, zgîrcit, aprig la treabă dar și la cîștig, avea un fel de respect pentru namila lui de femeie, de o forță neobișnuită, cumpătată și foarte econoamă.

Datorită ei, gospodăria mergea bine. Arendașul bombănea seara cînd, întorcîndu-se de la lucru, o găsea pe Miette. Dar nevasta îi închidea gura, spunîndu-i cu vocea ei aspră :

— Fata e voinică, o s-o ținem ca slujnică. De hrănit o s-o hrănim, dar economisim leafa.

Socoteala îi surîse lui Rébufat. Pipăi brațele copilei și declară, mulțumit, că era foarte voinică pentru vîrsta ei. Miette avea atunci nouă ani. Chiar de-a doua zi o puse la treabă. Munca țărancelor din sud este mult mai ușoară ca a celor din nord. Rar se văd femei muncind cu sapa, ducînd poveri sau făcînd treburi de bărbat. Ele leagă spicele, culeg măsline și frunze de dud; treaba lor cea mai grea este să plivească buruieni. Miette muncea cu tragere de inimă. Viața în aer liber era bucuria și sănătatea ei. Atît cît trăi mătușa, viața ei era numai rîsete și veselie. Femeie de treabă, deși cam repezită, mătușa o iubea ca pe copilul ei; n-o lăsa să facă munci grele cu care bărbatul ei ar fi voit uneori s-o încarce și-i țipa mereu lui Rébufat :

— Mare deștept mai ești ! Nu vezi, dobitocule, că o obosești prea mult azi și că n-o să poată face mîine nimic !

Argumentul era hotărîtor. Rébufat plecă capul și ducea el însuși povara pe care ar fi voit s-o pună pe umerii fetei.

Miette ar fi trăit foarte fericită, sub ocrotirea tainică a mătușii Eulalie, dacă n-ar fi fost glumele răutăcioase ale vărului ei, atunci în vîrstă de șaisprezece ani care, în trîndăvia lui, n-avea altă ocupație decît s-o urască și s-o persecute pe ascuns. Cele mai frumoase clipe ale lui Justin erau atunci cînd izbutea, în urma unor pîri mincinoase, s-o facă să fie certată. Cînd putea s-o calce pe picioare sau s-o îmbrîncească cu brutalitate, prefăcîndu-se că n-o vede, rîdea gustînd voluptatea vicleană a oamenilor care se bucură prostește de răul altora. Miette îl privea atunci cu ochii ei mari negri de copil, cu privirea strălucind de mînie și de mîndrie mută, ceea ce oprea rînjetele lașului derbedeu. De fapt îi era frică straşnic de vară-sa.

Miette încă nu împlinise unsprezece ani cînd mătușa Eulalie muri pe neașteptate. Din ziua aceea, totul se schimbă în casă. Rébufat ajunse încetul cu încetul s-o considere ca pe un argat. O împovăra cu treburi istovitoare și se servea de ea ca de o vită de muncă. Miette nu se plîngea, crezînd că avea de plătit o datorie de recunoștință. Seara, ruptă de oboseală, o plîngea pe mătușă-sa, femeia aceea aprigă a cărei bunătate ascunsă de-abia o simțea. De altminteri munca, chiar grea, nu-i displăcea; îi plăcea forța și era mîndră de brațele ei vînjoase și de umerii ei puternici. Ceea ce o mîhnea era pînda neîncrezătoare a unchiului, veșnicele lui mustrări, atitudinea lui de stăpîn înfuriat. Parcă era o străină în casă. Pînă și o străină ar fi fost mai puțin bruftuită ca dînsa. Rébufat abuza fără scrupul de această rudă săracă pe care o ținea dintr-o milostenie bine calculată. Miette plătea de zece ori această aprigă ospitalitate; nu trecea zi ca să nu i se scoată pe nas pîinea pe care o mînca. Mai ales Justin se întrecea s-o jignească în fel și chip. De cînd nu mai trăia maică-sa, văzînd copilul fără apărare, Justin se folosea de toată răutatea lui ca să-i facă

nesuferită viaţa în casă. Cea mai ingenioasă tortură pe care o descoperi fu să-i vorbească despre tatăl ei. Biata fată, trăită în afară de lume, sub ocrotirea mătuşei care interzisese să se rostească în faţa ei cuvintele ocnă şi ocnaş, nu înţelegea sensul acestor cuvinte. I-l tălmăci Justin care-i povesti în felul lui moartea jandarmului şi condamnarea lui Chantegreil. Nu mai isprăvea cu amănuntele odioase: ocnaşii aveau o ghiulea la picioare, munceau cincisprezece ore pe zi, mureau istovindu-se; ocna era un loc sinistru şi-i descria în amănunte toate grozăviile. Miette îl asculta încremenită, cu ochii în lacrimi. Uneori se revolta violent şi Justin se grăbea să facă un salt înapoi în faţa pumnilor ei încleştaţi. Aceste destăinuiri crude le gusta cu lăcomie. Cînd tatăl lui, pentru cea mai mică neglijenţă, se înfuria împotriva fetei, se băga şi el în vorbă, fericit c-o poate insulta fără primejdie. Şi dacă Miette încerca să se apere, îi spunea:

— Sîngele apă nu se face; ai să sfîrşeşti la ocnă ca şi tată-tu.

Miette plîngea, lovită drept în inimă, zdrobită de ruşine, fără vlagă.

In vremea aceea, Miette devenea femeie. Implinindu-se înainte de vreme, Miette rezistă acestei torturi cu o energie neobişnuită. Rar îşi pierdea cumpătul şi numai atunci cînd mîndria ei înnăscută slăbea sub insultele vărului. In curînd îndură fără o lacrimă jignirile neîncetate ale laşului, care o pîndea tot timpul cît îi vorbea, de frică să nu-i sară în faţă. Ştia să-i astupe gura numai privindu-l ţintă. In mai multe rînduri îi veni să fugă de la Jas-Meiffren. Dar nu fugi, ca să nu se recunoască învinsă de persecuţiile pe care le îndura. La urma urmei, îşi cîştiga pîinea, nu fura ospitalitatea lui Rébufat; mîndria ei se mulţumea cu această certitudine. Rămînea mai departe şi lupta oţelindu-se, trăind mereu cu ideea de a rezista. Linia ei de purtare era să-şi facă treaba în tăcere şi să se răzbune împotriva vorbelor proaste printr-un dispreţ fără cuvinte. Ştia că unchiul se folosea prea mult de ea,

ca să dea ascultare cu uşurinţă insinuărilor lui Justin care nu visa decît s-o dea afară. Din sfidare, aşadar, nu voia să plece de bună voie.

Tăcerile lungi pe care şi le impunea fură pline de ciudate visări. Petrecîndu-şi zilele în grădină, despărţită de restul lumii, revolta ei crescu şi-şi făcu nişte păreri care i-ar fi speriat pe oamenii de mahala. O preocupa mai ales soarta tatălui ei. In cele din urmă acceptă învinuirea de asasinat, spunîndu-şi că bine făcuse tatăl ei că omorîse jandarmul care voia să-l ucidă. Adevărata poveste o află din gura unui săpător de la Jas-Meiffren. Din clipa aceea nici nu-şi mai întorcea capul cînd ieşea şi cînd nemernicii din mahala se ţineau după dînsa ţipînd: „Hei! fata lui Chantegreil!" Iuţea pasul cu buzele strînse, cu sclipiri crunte în ochii negri. Cînd închidea portiţa, la întoarcere, arunca o singură şi lungă privire asupra bandei de haimanale. Ar fi devenit rea sau ar fi ajuns de sălbăticia crudă a unui paria, dacă nu şi-ar fi păstrat în inimă copilăria. Cei unsprezece ani pe care-i avea îi dădeau uneori slăbiciuni de copilă care o uşurau. Atunci Miette plîngea, era ruşinată de tatăl ei şi de dînsa. Fugea şi se ascundea în fundul unui grajd unde plîngea în voie, dîndu-şi seama că dacă cineva ar fi văzut-o plîngînd ar fi chinuit-o şi mai tare. Şi după ce plîngea bine, se ducea să-şi spele ochii în bucătărie şi apărea iarăşi cu chipul ei mut. Nu era numai interesul care o făcea să se ascundă, împingea mîndria forţelor ei premature pînă acolo încît nu voia să mai pară un copil. Pînă la urmă, avea să se acrească de tot. Din fericire, firea ei iubitoare a salvat-o.

Puţul care se găsea în curtea casei locuită de tanti Dide şi de Silvère era un puţ comun. Zidul de la Jas-Meiffren îl despărţea în două. Mai demult, înainte ca grădina Fouque să fi fost comasată cu marea proprietate vecină, zarzavagiii se serveau zilnic de acest puţ. Dar după cumpărarea terenului, cum puţul era depărtat de dependinţe, cei care locuiau în Jas şi care aveau la dispoziţie rezervoare

încăpătoare, nu scoteau nici o găleată de apă într-o lună de zile. Dincolo, dimpotrivă, în fiecare dimineață se auzea scîrțîitul scripetelui; era Silvère, care scotea pentru tanti Dide apa trebuincioasă gospodăriei.

Intr-o zi, scripetele crăpă. Tînărul rotar ciopli el însuși un frumos scripete de stejar pe care-l puse seara, după ce termină ziua de lucru. Trebui să se urce pe zid. După ce-și isprăvi treaba, rămase călare pe creasta zidului, ridicîndu-se și privind cu curiozitate vasta întindere de la Jas-Meiffren. O țărancă care plivea buruieni la cîțiva pași de el îi atrase atenția. Era prin iulie, văzduhul dogorea, deși soarele scăpăta în zare. Țăranca își scosese cazaca. In corset alb, cu un șal colorat pe umeri, cu mînecile sumese pînă-n coate, sta pe vine în cutele fustei de bumbac albastru, prinsă cu două bretele puse cruciș pe spate. Mergea pe genunchi, smulgînd harnic neghina pe care-o arunca într-un paner. Tînărul nu-i vedea decît brațele goale, arse de soare, întinzîndu-se la dreapta și la stînga ca să apuce vreo buruiană uitată. Urmărea cu simpatie mișcările iuți ale brațelor țărancei, simțind o deosebită bucurie să le vadă așa de hotărîte și de sprintene. Cum nu-l mai auzea lucrînd, țăranca se ridicase un pic, apoi își plecase din nou capul, înainte ca Silvère să-i fi putut desluși trăsăturile. Mișcarea aceasta speriată îl făcu să rămînă. Curios, băiatul se întreba cine o fi femeia, șuierînd într-o doară și bătînd măsura cu o daltă pe care o ținea în mînă, cînd scăpă dalta. Unealta căzu spre Jas-Meiffren, pe ghizdul puțului și sări la cîțiva pași de zid. Silvère o privi plecîndu-se, dar șovăind să coboare. Se pare însă că țăranca îl pîndea cu coada ochiului, căci se ridică fără să spună o vorbă și ridică dalta, pe care i-o întinse. Atunci Silvère văzu că țăranca era o copilă. Rămase uimit și se fîstîci. In lumina roșie a amurgului, fata se înălță spre el. Zidul, în acest loc, era jos, dar totuși destul de înalt ca fata să nu poată ajunge. Silvère se culcă pe creasta zidului, țărăncuța se ridică pe vîrful picioarelor. Nu-și

spuneau nimic, ci numai se priveau, stingheriți și zîmbitori. De altminteri, tînărul ar fi vrut s-o vadă cît mai mult așa. Înălța spre el un cap așa de adorabil, cu ochii mari negri, o gură roșie care-l uimeau și-l răscoleau neobișnuit. Niciodată nu văzuse o fată așa de aproape; nu știa că o gură și niște ochi pot fi așa de plăcuți la privire. Totul i se părea de un farmec necunoscut — șalul colorat, corsetul alb, fusta de bumbac albastră prinsă de bretele întinse de mișcarea umerilor. Privirea îi lunecă de-a lungul brațului care-i întindea unealta; pînă la cot brațul era de o culoare brună-aurie parc-ar fi fost îmbrăcat cu aramă; mai sus de cot, în umbra mînecii sumese a cămășii, Silvère zărea rotunjimea albă ca laptele. Tulburat, se plecă mai tare și apucă dalta. Țărăncuța era din ce în ce stingherită. Apoi rămaseră așa, zîmbindu-și, copila jos, cu fața mereu ridicată, flăcăul pe jumătate culcat pe creasta zidului. Nu știau cum să se despartă. Nu schimbaseră o vorbă. Silvère uitase chiar să-i mulțumească.

— Cum te cheamă? o întrebă el.

— Maria, răspunse țăranca. Dar lumea îmi spune Miette.

Ea se ridică un pic și întrebă la rîndul ei cu o voce limpede:

— Și tu?

— Pe mine mă cheamă Silvère, răspunse tînărul muncitor.

Se făcu iar tăcere, în care timp amîndoi păreau că ascultă cu plăcere muzica numelor lor.

— Am cincisprezece ani, zise Silvère. Și tu?

— Eu, spuse Miette, împlinesc unsprezece ani la întîi noiembrie.

Silvère făcu un gest de uimire.

— Ia te uită! zise el rîzînd. Și eu care te luam drept femeie. Ai brațe vînjoase.

Miette începu să rîdă și-și plecă ochii spre brațe. Apoi nu mai scoaseră o vorbă. Rămaseră așa un timp, privindu-se și zîmbindu-și. Fiindcă Silvère părea că nu mai are să-i pună întrebări, Miette se duse să plivească buruienile, fără să-și mai ridice

capul. El mai rămase o clipă pe zid; soarele apunea; o ploaie de raze oblice cădeau pe pămînturile galbene de la Jas-Meiffren; cîmpia era în flăcări, de parcă ar fi fost un incendiu care șerpuia la suprafața pămîntului. Și pe întinderea cuprinsă de flăcări, Silvère o privea pe țărăncuța cu brațele goale și cu mișcările lor iuți; fusta de bumbac se înălbea, lumini alergau în jurul brațelor arămii. Se simți oarecum rușinat să mai rămînă acolo. Coborî de pe zid.

Seara, Silvère, preocupat de cele întîmplate, încercă să afle ceva de la tanti Dide. Poate că știa ea cine era această Miette care avea ochi așa de negri și o gură așa de roșie. Dar de cînd locuia casa din fundătură, tanti Dide nu aruncase nici măcar o privire peste zidul curții. Pentru dînsa era o cetate peste care nu se putea trece și care-i închidea cu ziduri tot trecutul ei. Nu știa, nici nu voia să știe ce era acum de partea cealaltă a zidului, în fosta grădină a lui Fouque, unde-și îngropase dragostea, inima și carnea ei. La primele întrebări ale lui Silvère, îl privi cu o spaimă copilărească. Și el mai voia oare să răscolească cenușa acelor zile stinse și s-o facă să plîngă ca și fiul ei Antoine?

— Nu știu, zise ea cu grabă. Nu mai ies, nu mai văd pe nimeni...

Silvère așteptă pînă a doua zi cu oarecare nerăbdare. Cum ajunse la patron, îi făcu pe tovarășii lui să vorbească. Nu povesti cum o văzuse pe Miette, vorbi vag despre o fată pe care-o zărise de departe în Jas-Meiffren.

— Aha! este fata lui Chantegreil! strigă unul din lucrători.

Și fără să mai fie nevoie de întrebările lui Silvère, tovarășii îi povestiră istoria braconierului Chantegreil și a fiicei lui, Miette, cu ura oarbă a mulțimilor împotriva desmoșteniților soartei. Mai cu seamă pe Miette o forfecară în chip murdar și insulta de fată de ocnaș le venea mereu pe buze ca un argument fără replică, care osîndea pe biata nevinovată la o rușine veșnică.

Rotarul Vian, om vrednic şi cumsecade, îe închise gura:

— Ia mai tăceţi, limbi spurcate! zise el lăsînd din mîini hulubele unei chibitci pe care o cerceta. Nu vi-i ruşine să vă înverşunaţi împotriva unui copil? Eu am văzut fetiţa... Pare o fată foarte cinstită. Şi-apoi mi s-a spus că nu face mofturi cînd e vorba de treabă şi că munceşte ca o femeie de treizeci de ani. Sînt pe aici leneşi care nu fac cît ea. Îi doresc să aibă mai tîrziu un bărbat bun, care să închidă gura bîrfitorilor.

Silvère, înmărmurit de glumele şi insultele grosolane ale lucrătorilor, simţi că-i vin lacrimi în ochi la ultimele cuvinte ale lui Vian. De altfel nu deschise gura. Luă ciocanul pe care-l pusese lîngă dînsul şi începu să bată din toate puterile pe butucul unei roţi pe care trebuia s-o îmbrace în fier.

Seara, după ce se întoarse de la atelier, dădu fuga să se caţere pe zid. O găsi pe Miette la treaba ei din ajun. O strigă. Miette veni cu zîmbetul ei încurcat şi cu sălbăticia adorabilă a copilei crescută în lacrimi.

— Tu eşti fata lui Chantegreil? o întrebă el dintr-odată.

Miette se dădu îndărăt, nu mai zîmbi şi ochii ei deveniră de un negru aspru, lucitori de neîncredere. Şi băiatul ăsta vrea s-o insulte ca şi ceilalţi! Îi întoarse spatele fără să-i răspundă, dar Silvère, mîhnit de neaşteptata schimbare a chipului ei, se grăbi să adauge:

— Mai rămîi, te rog... Nu vreau să te supăr. Am atîtea să-ţi spun!

Ea se întoarse, încă bănuitoare. Silvère, care-şi făgăduise să-şi golească inima prea plină, rămase mut, neştiind cum să înceapă, temîndu-se să nu comită o altă greşeală.

Îşi puse tot sufletul într-o frază şi spuse mişcat:

— Vrei să fiu prietenul tău?

Şi fiindcă Miette, foarte mirată, ridica spre el privirile care deveniseră iarăşi umede şi zîmbitoare, continuă cu vioiciune:

— Știu că te necăjesc toți. Trebuie să se sfîrșească, cu toate astea. De acum te voi apăra eu; vrei?

Copila era, în culmea bucuriei.

Prietenia care i se oferea o scotea din visurile-i întunecate de o nespusă ură. Dădu din cap și răspunse:

— Nu, nu vreau să te bați din pricina mea. Ai avea prea mult de furcă. Și apoi sînt oameni de care nu poți să mă aperi.

Silvère voi să strige că o va apăra împotriva lumii întregi cînd ea îi închise gura cu un gest drăgăstos și adăugă:

— Mi-ajunge că-mi ești prieten.

Discutară cîteva minute, coborînd vocea pe cît era cu putință. Miette îi vorbi despre unchiul și despre vărul ei. Pentru nimic în lume n-ar fi voit să-l vadă ei călare pe creasta zidului. Dacă ar avea o armă împotrivă-i, Justin ar fi neîndurător. Își spunea temerile cu frica unei școlărițe care se întîlnește cu o prietenă împotriva voinței mamei sale. Silvère pricepu atunci că n-ar putea s-o vadă pe Miette cînd ar dori, ceea ce îl întristă foarte mult. Făgădui totuși să nu se mai urce pe zid. Căutau amîndoi un mijloc să se vadă, cînd Miette îl rugă să plece; îl zărise pe Justin care se îndrepta spre puț. Silvère se grăbi să coboare. In curte rămase lîngă zid, ciulind urechile, înciudat că fugise. Peste cîteva minute se cățără din nou și aruncă o privire în Jas-Meiffren dar îl văzu pe Justin stînd de vorbă cu Miette și-și ascunse repede capul. A doua zi nu-și putu vedea prietena nici de departe; probabil că-și terminase treaba în partea aceea a proprietății. Așa trecură opt zile, fără ca cei doi prieteni să fi avut prilejul să schimbe măcar o vorbă. Silvère era desperat; se gîndea să se ducă de-a dreptul la Rébufat și să i-o ceară pe Miette.

Puțul comun era un puț mare, nu prea adînc. De ambele părți ale zidului, ghizdurile se rotunjeau într-un semicerc larg. Apa se găsea la cel mult trei sau patru metri. Luciul ei adormit oglindea ambele deschizături ale puțului, două jumătăți de lună pe care umbra zidului le despărțea printr-o dungă nea-

gră. Cînd te aplecai, ți se părea că zărești, în lumina vagă, două oglinzi de o limpezime și de o strălucire fără seamăn. In diminețile cu soare, cînd picăturile care se scurgeau de pe frînghie tulburau suprafața apei, aceste oglinzi, aceste frînturi de cer, se desprindeau albe pe apa verde, reproducînd cu o ciudată exactitate frunzele unui pui de iederă care crescuse de-a lungul zidului, deasupra puțului.

Intr-o zi, dis-de-dimineață, Silvère, după ce scosese provizia de apă pentru mătușa Dide, se aplecă într-o doară, în momentul cînd apucă frînghia. Tresări și rămase așa cum era aplecat, fără să se miște. In fundul puțului i se păruse că vede un cap de fată care-l privea zîmbindu-i; dar el clătinase frînghia, apa clintită nu mai era decît o oglindă tulbure în care nu se vedea nimic limpede. Așteptă ca apa să se potolească, neîndrăznind să miște, cu inima bătîndu-i puternic. Și pe măsură ce crețurile apei se lărgeau și se stingeau, Silvère văzu apariția întruchipîndu-se iarăși. Ea se clătină o bucată de vreme ca o fantomă. In sfîrșit, imaginea se fixă. Era chipul zîmbitor al Miettei cu șalul ei colorat, cu corsetul alb, bretelele albastre. La rîndul lui, Silvère se zări în cealaltă oglindă. Atunci dîndu-și seama că se vedeau, își făcură semne din cap. In primul moment nici nu se gîndiră să-și vorbească. Apoi se salutară :

— Bună ziua, Silvère.

— Bună ziua, Miette.

Ciudatul sunet al glasurilor lor îi miră. Căpătaseră o dulceață deosebită în gaura aceasta umedă. Li se păreau că glasurile veneau de foarte departe, asemenea cîntecelor auzite seara pe cîmp. Își dădură seama că era destul să vorbească încet ca să se înțeleagă. Puțul răsuna la cea mai mică suflare. Rezemați pe ghizduri, aplecîndu-se și privindu-se, își vorbiră. Miette îi spuse cît fusese de supărată în ultimele opt zile. Muncea la celălalt capăt al proprietății și nu putea scăpa decît dimineața, devreme tare. Spunînd acestea, Miette făcu o strîmbătură de ciudă pe care Silvère o desluși foarte bine și căreia îi răspunse dînd supărat din cap. Își făceau destăinuiri, ca și

cum s-ar fi găsit față în față, cu gesturile și expresiile de fizionomie cerute de cuvinte. Puțin le păsa de zidul care-i despărțea, acum cînd se vedeau acolo, în adîncurile discrete.

— Știam — continuă Miette cu o mutră șireată — că tu scoți apă în fiecare zi la aceeași oră. Aud din casă cum scîrțîie scripetele. Atunci am născocit ceva, le-am spus că apa din puț fierbe mai bine legumele. Îmi spuneam că am să vin să scot apă în fiecare dimineață în același timp cu tine și că am să pot să-ți spun bună dimineața fără ca cineva să bage de seamă.

Ca o nevinovată care se felicită singură de șiretenia ei, Miette rîse și termină rîzînd:

— Dar nu-mi închipuiam că o să ne vedem în apă.

Aceasta era într-adevăr bucuria nesperată care-i încînta. Nu vorbeau decît ca să vadă cum li se mișcă buzele, atît de mult copilăria care era încă în ei se distra de jocul acesta nou. Așa că își făgăduiră pe toate tonurile să nu lipsească niciodată de la întîlnirea de dimineață. Apoi Miette îi anunță că trebuie să plece și-i spuse în același timp că poate să-și scoată găleata de apă. Dar Silvère nu mai îndrăznea să miște frînghia. Miette rămase aplecată, el îi vedea mereu chipul zîmbitor și i-ar fi părut rău să șteargă acest zîmbet. La o ușoară clătinare a găleții, apa tremură și zîmbetul Miettei păli. Silvère se opri cuprins de o teamă ciudată: își închipui că o supărase și că ea plîngea. Dar copila îi strigă: „Hai, dă-i drumul!", cu un rîs pe care ecoul îl trimetea și mai prelung, și mai sonor. Și ea dădu drumul cu zgomot unei găleți. A fost o adevărată furtună. Totul dispăru în apa neagră. Silvère se hotărî atunci să-și umple cele două ulcioare, ascultînd pașii Miettei care se îndepărta de cealaltă parte a zidului.

Din ziua aceea, tinerii nu lipsiră niciodată de la întîlnire. Apa care dormea, oglinzile albe în care își contemplau chipul dădeau întîlnirilor un farmec nesfîrșit, cu care imaginația jucăușă a copiilor se mulțumi multă vreme. Nu doreau să se vadă față în față; li se părea mai distractiv să ia puțul drept

oglinda şi salutul să-l încredinţeze ecoului. În curînd simţeau puţul ca pe un vechi prieten. Le plăcea să se aplece pe luciu-i greu şi neclintit, asemenea argintului topit. Jos, într-o penumbră misterioasă, alergau lumini verzi, care schimbau parcă gaura umedă într-o ascunzătoare pierdută în fundul codrilor. Se zăreau astfel într-un fel de cuib verzui, căptuşit cu muşchi, în mijlocul apei reci şi a frunzişului. Iar necunoscutul acestui izvor adînc, acestui turn gol deasupra căruia se aplecau atraşi cu mici fiori, adăuga o frică nemărturisită şi misterioasă bucuriei lor de a-şi zîmbi. Le venea nebunatica idee să coboare, să se aşeze pe un şir de pietre mari care închipuiau un fel de bancă rotundă la cîţiva centimetri de faţa apei; şi-ar fi muiat picioarele în apă şi ar fi stat de vorbă ore întregi fără ca nimănui să-i poate da prin gînd să-i caute tocmai acolo. Dar cînd se întrebau ce putea fi colo jos îi cuprindea o frică vagă şi se gîndeau că era de ajuns că-şi oglindeau chipul drept în fund, în luminile verzi care dădeau pietrelor reflexe ciudate, în zgomotele stranii care se ridicau din colţurile negre. Mai ales zgomotele acestea, venite din afund, îi neliniştеau; li se părea adesea că nişte voci răspund vocilor lor; atunci tăceau şi li se părea că aud mii de plînsete pe care nu şi le puteau explica: părea că aud munca tăcută a umezelii, gemetele văzduhului, picăturile de apă alunecînd pe pietre şi a căror cădere avea sonoritatea gravă a suspinului. Ca să se liniştească, îşi făceau din cap semne drăgăstoase. Farmecul care-i ţinea rezemaţi de ghizduri, ca orice farmec pătrunzător, avea partea lui de tainică înfiorare.

Dar puţul rămînea vechiul lor prieten. Era un foarte bun pretext pentru întîlnire! Niciodată Justin, care pîndea orice pas al Miettei, nu bănui de ce se grăbeşte copila cînd se duce dimineaţa să scoată apă. Uneori o privea de departe cum se apleacă, cum zîmbeşte. Ah! leneşa! ia te uită cum se joacă, făcînd rotocoale! Cum să bănuiască el că de partea cealaltă a zidului era un îndrăgostit care privea în apă zîmbetul fetei şi-i spunea: „Dacă măgarul roşcat de

Justin te bruftuieşte, spune-mi-o mie, că o să-i arăt eu cine sînt!"

O lună întreagă ţinu acest joc. Era prin iulie; dimineţile frigeau, albe de soare şi era o voluptate să dai fuga pînă la colţul acela umed. Era plăcut să primeşti în faţă suflarea îngheţată a puţului, să te iubeşti cu apa de izvor, la ora cînd se aprindea văzduhul. Miette sosea suflînd din greu, după ce străbătea miriştea; în fugă, părul i se zburlea de pe tîmple şi de la frunte; abia avea timpul să pună jos ulciorul: se apleca roşie, despletită, fremătînd de hohote de rîs. Şi Silvère, care era aproape totdeauna primul la întîlnire, văzînd-o că apare în oglinda apei cu graba, zîmbetul şi zburdălnicia pe faţă, avea impresia că i s-ar fi aruncat deodată în braţe la cotitura unei cărări. In jurul lor cînta veselia dimineţii însorite, un val de lumină caldă, răsunînd de zumzetul insectelor, bătea zidul cel vechi, stîlpii şi ghizdurile. Dar ei nu mai vedeau ploaia de soare a dimineţii, nu mai auzeau miile de zgomote care se ridicau din pămînt; erau în fundul ascunzătorii verzi, sub pămînt, în gaura tainică şi întrucîtva înspăimîntătoare, bucurîndu-se de răcoare şi de penumbră, înfioraţi de fericire.

Uneori dimineaţa, Miette, căreia nu-i plăcea din fire contemplarea îndelungată, se arăta glumeaţă, mişca frînghia, făcea să cadă înadins picături de apă care încreţeau oglinzile clare şi deformau imaginile. Silvère o ruga să stea liniştită. Mai concentrat în pasiunea lui, el nu cunoştea plăcere mai vie decît să privească chipul prietenei lui reliefat cu toată puritatea trăsăturilor. Dar Miette nu-l asculta, glumea, îşi îngroşa vocea, o voce de căpcăun, căreia ecoul îi dădea o blîndeţe aspră.

— Nu, nu — bombănea Miette — astăzi nu te iubesc, îţi fac mutre; uite ce urîtă sînt.

Şi se veselea văzînd cum figurile lor mărite, care dansau pe apă, căpătau forme bizare.

Intr-o dimineaţă ea se supără de-a binelea. Nu-l găsi pe Silvère la întîlnire şi-l aşteptă aproape un sfert de oră, făcînd zadarnic să scîrţîie scripetul. Era

să plece furioasă, cînd Silvère veni şi el. Cum îl zări, Miette deslănţui o adevărată furtună în puţ, clătina găleata mînioasă, apa neagră se rotea cu ţîşniri surde pe pietre. Degeaba îi explica Silvère că-l reţinuse tanti Dide. La toate explicaţiile lui, Miette răspundea:

— M-ai necăjit, nu vreau să te văd.

Bietul băiat întreba desperat gaura întunecată, plină de zgomote jalnice, unde altădată îl aştepta o atît de luminoasă viziune în tăcerea apei moarte. Fu nevoit să plece fără s-o fi văzut pe Miette. A doua zi, venind mai devreme la ora întîlnirii, privea melancolic în puţ fără să audă nimic, zicîndu-şi că poate încăpăţînata nici n-o să vină, cînd copila, care era de partea cealaltă şi-i pîndea cu viclenie sosirea, se aplecă deodată, izbucnind în rîs. Uitară tot ce fusese înainte.

Puţul fu complicele lor în tot felul de drame şi de comedii. Această gaură binecuvîntată, cu oglinzile ei albe şi cu ecoul ei muzical, le grăbi şi le spori dragostea. Amîndoi îi dădură o viaţă ciudată, îl umplură pînă într-atît cu tînăra lor dragoste, încît multă vreme după aceea, cînd nu mai veneau să se rezeme pe ghizdurile fîntînii, cînd Silvère venea să scoată apă dimineaţa, credea că vede apărînd chipul rîzător al Miettei, în penumbra înfiorată şi plină încă de emoţia bucuriei pe care ei o lăsaseră acolo.

Această lună de iubire jucăuşe o lecui pe Miette de desperările ei mute. Simţi cum i se deşteaptă iubirea şi fericita nepăsare copilărească, pe care singurătatea plină de ură în care trăia le închisese în ea. Siguranţa că era iubită de cineva, că nu mai era singură pe lume, o făcea să îndure mai uşor persecuţiile lui Justin şi ale derbedeilor din mahala. In inima ei era acum un cîntec care n-o mai lăsa să audă vorbele de ocară. Se gîndea la tatăl ei cu milă plină de duioşie şi nu mai cădea atît de des în visuri de cruntă răzbunare. Dragostea care se înfiripa era asemenea zorilor răcoroase care-i ostoiau frigurile. Şi în acelaşi timp avea o şiretenie de fată îndrăgostită. Işi pusese în gînd să păstreze o atitudine mută şi revoltată pentru ca Justin să nu aibă bănuieli. Dar, cu toate

silinţele ei, cînd băiatul acesta o jignea, îi rămînea în priviri blîndeţe; nu mai ştia de unde să ia privirea neagră şi aspră de altădată. El o auzea de asemenea fredonînd printre dinţi, dimineaţa la gustare.

— Ehei! Eşti veselă tare, fata lui Chantegreil! îi spunea bănuitor Justin privind-o cu aerul lui suspect. Mă prind că ai pus la cale ceva rău.

Miette dădea din umeri dar tremura înlăuntrul fiinţei ei şi încerca îndată s-o facă pe martira revoltată. De altfel, deşi mirosea bucuriile ascunse ale victimei lui, Justin cercetă mult timp pînă să afle în ce chip îi scăpase.

Cît despre Silvère, el gusta din plin cele mai adînci bucurii. Intîlnirile zilnice cu Miette erau de ajuns ca să-i umple ceasurile goale pe care le petrecea acasă. Folosea viaţa lui singuratică, numai între patru ochi cu mătuşa Dide, ca să-şi reamintească una cîte una întîmplările din timpul dimineţii şi să se bucure de cele mai mici amănunte. Simţea în el o atît de mare abundenţă de senzaţii, încît se închise şi mai mult în viaţa de pustnic pe care o ducea alături de bunică-sa. Temperamentul îl îndemnă să prefere colţurile ascunse şi singuratice unde putea trăi în voie cu gîndurile lui. Încă de pe atunci se aruncase cu lăcomie asupra tuturor cărţilor desperecheate, găsite la negustorii de vechituri din mahala şi din care îşi făuri o generoasă şi ciudată religie socială. Invăţătura aceasta, prost digerată, fără o bază solidă, îi deschidea asupra lumii, mai ales în ce priveşte femeile, perspective nebuneşti de vanitate şi de voluptate exaltată, care i-ar fi tulburat mintea dacă inima i-ar fi rămas nepotolită. Apariţia Miettei, la început doar o prietenă, deveni bucuria şi ambiţia vieţii lui. Seara, în colţul unde dormea, după ce-şi atîrna lampa la căpătîiul patului, o regăsea pe Miette la fiecare pagină din vechiul volum prăfuit, luat la întîmplare de pe poliţa de deasupra patului şi citit cu evlavie. Cum întîlnea în lecturile lui vreo fată bună şi frumoasă, Silvère o şi înlocuia imediat cu iubita lui. Se vedea şi pe el în carte. Dacă citea vreun roman, o lua în căsătorie pe Miette la sfîrşit sau murea împreună cu dînsa.

Dacă, dimpotrivă, citea un pamflet politic sau vreo gravă disertaţie asupra economiei sociale, cărţi pe care le prefera romanelor, cu ciudata preferinţă a semidocţilor pentru lecturile dificile, Silvère găsea încă prilej de interes pînă şi în lucrurile plicticoase de moarte, pe care adesea nu izbutea nici măcar să le priceapă; îşi închipuia că învaţă din ele un fel de a fi bun şi iubitor cu Miette cînd vor fi căsătoriţi. Astfel o amesteca în visurile lui cele mai deşarte. Apărat de dragostea lui curată împotriva unor povestiri pline de măscări din secolul al XVIII-lea care-i căzuse în mînă, îi plăcea să se închidă cu Miette în utopiile umanitariste visate în zilele noastre de minţi luminate, obsedate de himera fericirii universale. In mintea lui, Miette devenea necesară desfiinţării pauperismului şi triumfului definitiv al revoluţiei. Nopţi de lecturi înfrigurate, în timpul cărora mintea lui încordată nu se putea desprinde de pe volumul pe care-l lăsa şi-l lua iarăşi, de douăzeci de ori; nopţi pline de o plăcută febrilitate, de care se bucura pînă la ziuă, ca de o beţie oprită, cu trupul ghemuit în încăperea strîmtă, cu vederea tulburată de lucirea galbenă şi chioară a lămpii, cînd arzătoarea insomnie îl făcea să construiască planurile unei societăţi noi, planuri absurd de generoase, în care femeia, mereu sub trăsăturile Miettei, era adorată de naţiuni în genunchi. Era predispus la utopie şi prin unele influenţe ereditare; tulburările nervoase ale bunică-si deveniseră la dînsul entuziasm cronic, avînt spre tot ce era măreţ şi imposibil. Copilăria singuratică, învăţătura lui neîmplinită, dezvoltaseră în chip deosebit tendinţele firii lui. Dar nu era încă la vîrsta cînd ideea fixă se pironeşte în creierul omului. Dimineaţa, deîndată ce îşi răcorea capul într-o căldare cu apă rece, nu-i mai rămînea din visurile lui decît o sălbăticie plină de credinţă naivă şi de iubire nespusă. Era iar un copil. Dădea fuga la puţ, mînat numai de nevoia să regăsească zîmbetul iubitei şi să guste bucuriile dimineţii însorite. Şi dacă în timpul zilei gînduri de viitor îl făceau visător, adeseori, cuprins de elanuri drăgăstoase, săruta pe amîndoi obrajii pe tanti Dide, care-l privea lung în ochi,

îngrijorată că-i vede atît de limpezi şi atît de adînci, luminaţi de o bucurie pe care parcă o recunoştea.

Totuşi Miette şi Silvère se săturaseră să-şi vadă mereu numai umbra. Jucăria nu-i mai distra şi visau plăceri mai vii pe care puţul nu le mai putea da. Deoarece simţeau nevoia de mai multă realitate, ar fi voit să se vadă faţă în faţă, să alerge pe cîmpii, să se întoarcă gîfîind, ţinîndu-se de mijloc, strînşi unul lîngă altul, ca să simtă mai bine prietenia lor. Intr-o bună dimineaţă lui Silvère îi trecu prin minte să sară pur şi simplu zidul şi să se plimbe în Jas cu Miette. Dar fata îl rugă să nu facă această nebunie, care ar lăsa-o la bunul plac al lui Justin. Silvère făgădui să caute alt mijloc.

Zidul care împrejmuia puţul făcea la cîţiva paşi un cot, un fel de adîncătură, unde îndrăgostiţii s-ar fi găsit la adăpostul privirilor, dacă izbuteau să se refugieze acolo. Tot greul era să ajungă pînă acolo. Silvère nu se mai putea gîndi să sară zidul de vreme ce Miette se arătase aşa de înspăimîntată. In taină, el urzea un alt plan. Portiţa deschisă odinioară de Adélaïde şi Macquart într-o noapte rămăsese uitată, în colţul acesta pierdut al întinsei proprietăţi vecine; nimeni nu se gîndise măcar s-o zidească; înnegrită de umezeală, înverzită de muşchi, cu broasca şi ţîţînile ruginite, portiţa parcă făcea una cu zidul cel vechi. Desigur cheia se pierduse; buruienile crescute sub scîndurile de jos, lîngă care se făcuseră nişte mici dîmburi, dovedeau cu prisosinţă că nimeni nu mai trecuse pe acolo de ani de zile. Tocmai cheia aceasta pierdută se gîndea s-o găsească Silvère. El ştia cu cîtă evlavie lăsa tanti Dide să putrezească neclintite rămăşiţele trecutului. Totuşi cotrobăi toată casa timp de opt zile, fără nici un rezultat. In fiecare noapte se ducea în vîrful picioarelor să vadă dacă în timpul zilei pusese mîna pe cheia cea bună. Incercă astfel vreo treizeci de chei, toate fără îndoială de la fosta grădină a lui Fouque şi pe care le strînse de pe unde putu, zile de-a rîndul, de prin fundul saltarelor. Era să-şi piardă curajul, cînd găsi în sfîrşit binecuvîntata cheie. Era pur şi simplu legată cu o sfoară

de cheia de la intrare care stătea totdeauna în broască. Atîrna acolo de aproape patruzeci de ani. În fiecare zi, tanti Dide o atinsese probabil cu mîna, fără să se poată hotărî s-o arunce, acum cînd nu-i mai amintea, dureros, decît de voluptăţi trecute. După ce Silvère se încredinţă că într-adevăr era cheia care deschidea portiţa, aşteptă ziua următoare, visînd la bucuria surprizei pe care i-o pregătea Miettei. Nu-i spusese nimic de cercetările lui.

A doua zi, cum auzi că fata pune jos ulciorul, deschise încet poarta, numai cît o împinse şi buruienile de pe prag fură culcate la pămînt. Ridicînd capul, o zări pe Miette aplecată pe ghizduri, uitîndu-se în puţ, şi absorbită de aşteptare. Atunci din doi paşi uriaşi ajunse la adîncătura făcută în zid şi de acolo o chemă: „Miette! Miette!" cu o voce joasă care o făcu să tresară. Miette ridică capul, crezîndu-l pe creasta zidului. Dar cînd îl văzu în Jas, la cîţiva paşi de dînsa, scoase un ţipăt slab de mirare şi alergă într-acolo. Îşi strînseră mîinile, privindu-se, încîntaţi că sînt atît de aproape unul de altul şi găsindu-se mult mai frumoşi aşa, în lumina caldă a soarelui. Era pe la jumătatea lui august, în ziua de Înălţarea Sfintei Fecioare; în depărtare sunau clopotele, în aerul limpede de mare sărbătoare, în care păreau că plutesc adieri ciudate de tainice bucurii.

— Bună ziua, Silvère!

— Bună ziua, Miette!

Şi vocea cu care schimbară salutul de dimineaţă îi miră. Nu-i cunoşteau sunetele decît învăluite în ecoul puţului. Li se păru limpede ca un cîntec de ciocîrlie. Ah! cît de bine era în colţul acesta cald, în aerul acesta de sărbătoare! Se ţineau mereu de mîini, Silvère cu spatele rezemat de zid, Miette aplecată puţin îndărăt. Între ei zîmbetul punea o lumină. Erau să-şi spună toate lucrurile bune pe care nu îndrăzniseră să le încredinţeze sonorităţilor surde ale puţului, cînd Silvère, întorcîndu-şi capul la un uşor zgomot, păli şi dădu drumul mîinilor Miettei. O văzuse pe tanti Dide în faţa lui, dreaptă, în pragul porţii.

Bunica venise la puț din întîmplare. Zărind în zidul vechi negru spărtura albă a porții pe care Silvère o deschise înlături, simți o violentă lovitură drept în inimă. Această gaură albă i se părea o prăpastie de lumină săpată cu brutalitate în trecutul ei. Se văzu iarăși în lumina dimineții, alergînd, trecînd pragul cu tot elanul dragostei ei nerăbdătoare. Și Macquart era acolo și o aștepta. I se agăța de gît și rămînea la pieptul lui, în timp ce răsăritul, intrînd o dată cu ea prin poarta pe care nu mai avusese timpul s-o închidă, îi scălda pe amîndoi cu razele lui piezișe. Neașteptată viziune care o trezea cu cruzime din somnul bătrîneții ca o supremă pedeapsă, răscolindu-i usturătoarele răni ale amintirii. Niciodată nu-i trecuse prin minte că poarta aceasta s-ar mai putea deschide. Pentru dînsa, moartea lui Macquart o zidise. Dacă și fîntîna și zidul s-ar fi mistuit în pămînt, n-ar fi simțit o uimire mai mare. Și, în uimirea ei, se ridica o revoltă surdă împotriva mîinii nelegiuite care, după ce pîngărise pragul, lăsase în urmă gaura albă ca un mormînt deschis. Făcu cîțiva pași înainte, parcă atrasă de un îndemn neînțeles. Rămase nemișcată în pervazul ușii.

Aici, privi înaintea ei, cu o dureroasă uimire. I se spusese că grădina Fouque fusese comasată cu Jas-Meiffren; dar niciodată nu i-ar fi trecut prin minte că tinerețea ei era de-a binelea moartă. Un vînt năprasnic părea să fi luat cu el tot ceea ce-i rămăsese scump drept amintire. Casa veche, grădina de zarzavat cu pătratele ei verzi de legume, dispăruseră. Nici un arbore; nici o piatră de altădată. Și în locul colțului unde crescuse și pe care, în ajun, îl revedea încă cînd închidea ochii, se întindea o fîșie de pămînt gol, o miriște jalnică ca un cîmp pustiu. Dacă acum ar voi, cu pleoapele închise, să-și recheme în minte trecutul, i-ar apare numai miriștea, asemenea unui giulgiu de aba gălbuie aruncat pe pămîntul unde tinerețea ei era îngropată. În fața acestui orizont banal și nepăsător, crezu că inima ei murea a doua oară. Acum totul se sfîrșise. I se luau pînă și visurile amintirilor. Atunci îi păru rău că cedase fascinației spăr-

turii albe, a porții căscate înspre zilele pentru totdeauna dispărute.

Era gata să plece și să închidă poarta blestemată, fără să mai încerce să cunoască mîna care o forțase, cînd zări pe Silvère și pe Miette. Vederea celor doi copii îndrăgostiți care-i așteptau privirea, rușinați, cu capul plecat, o opri în prag și mai îndurerată. Acum înțelegea. Trebuia să se regăsească pînă la capăt pe dînsa și pe Macquart, unul în brațele celuilalt, în dimineața limpede. Poarta era complice a doua oară. Pe unde trecuse dragostea, trecea din nou dragostea. Era o veșnică revenire, cu bucuriile prezente și cu lacrimile viitoare. Tanti Dide nu văzu decît lacrimile și o presimțire fulgerătoare îi arătă pe cei doi copii însîngerați, loviți în inimă. Zguduită de amintirea suferințelor vieții ei, deșteptate de locul acesta, îl plînse pe scumpul ei Silvère. Numai ea era vinovată; dacă n-ar fi străpuns odinioară zidul, Silvère n-ar fi acum în colțul acesta pierdut la picioarele unei fete, îmbătîndu-se de o fericire care ațîță moartea și o face geloasă.

Fără să spună o vorbă, veni către ei și îl luă pe tînăr de mînă. Poate i-ar fi lăsat acolo să-și spună vrute și nevrute la poalele zidului, dacă nu s-ar fi simțit și ea complice cu fericirea aceasta ucigătoare. Pe cînd se întorcea acasă cu Silvère se uită îndărăt auzind pasul ușor al Miettei care-și luase ulciorul și fugea acum prin miriște. Alerga ca o nebună, fericită că scăpase așa de ieftin. Tanti Dide zîmbi fără să vrea, văzînd cum fuge pe cîmp, ca o capră scăpată din funie.

— E foarte tînără, îngînă ea. Are vreme.

Voia negreșit să spună că Miette avea timp să sufere și să plîngă. Apoi, privindu-l pe Silvère care urmărea fermecat fuga copilei prin soarele limpede, adăugă cu simplitate:

— Ia seama băiete, dragostea ucide.

Iată singurele cuvinte pe care le rosti într-o împrejurare care-i răscolea toate durerile adormite în fundul ființei ei. Din tăcere își făcuse o religie. După ce Silvère se întoarse acasă, Adélaïde încuie poarta de

două ori și aruncă cheia în puț. Așa era sigură că poarta n-are să-i mai fie complice. Se întoarse s-o mai examineze o dată, bucuroasă că o vede cum își recăpăta înfățișarea întunecată și neclintită. Mormîntul era închis la loc, gaura albă era astupată pentru totdeauna de cele cîteva scînduri negre de umezeală, înverzite de mușchi, pe care melcii plînseseră cu lacrimi de argint.

Seara, tanti Dide avu una din crizele nervoase care o mai scuturau din cînd în cînd. In timpul crizei vorbea adesea cu voce tare, fără șir, ca într-un vis rău. In seara aceea Silvère, care o ținea pe pat cuprins de-o milă sfîșietoare la vederea corpului care se zgîrcea, o auzi cum rostește gîfîind cuvintele „vameș, foc de pușcă, omor". Și se zbătea, cerea iertare, visa răzbunare. Cînd criza se apropie de sfîrșit, cum i se întîmpla totdeauna, se simți cuprinsă de spaimă și fiorii făceau să-i clănțăne dinții. Se ridica pe jumătate, se uita cu uimire rătăcită prin colțurile încăperii, apoi cădea iar pe perne, oftînd adînc. Avea negreșit halucinații. Atunci îl trase pe Silvère la piept, păru că-l recunoaște, deși uneori părea că-l confundă cu altcineva.

— Sînt acolo, bolborosea ea. Vezi, au să te prindă și au să te mai omoare o dată. Nu vreau... Alungă-i, spune-le că nu vreau, că-mi fac rău cînd își pironesc așa privirile asupra mea.

Și se întoarse spre perete ca să nu mai vadă oamenii de care vorbea. După ce trecu o clipă, continuă:

— Ești lîngă mine, nu-i așa, băiete? Nu trebuie să mă părăsești... Adineaurea credeam că am să mor... Am greșit cînd am străpuns zidul. Din ziua aceea am suferit. Știam prea bine că această portiță ne va aduce și alte nenorociri... Ah! bieții nevinovați, cîte lacrimi! Ii vor omorî și pe ei cu focuri de pușcă, ca pe cîini!

Și iar căzu în starea ei de catalepsie, fără să-și dea măcar seama dacă Silvère mai era acolo. Deodată se ridică și privi la piciorul patului cu o mutră îngrozită:

— De ce nu i-ai alungat? strigă Adélaïde, ascunzîndu-şi capul albit, la sînul tînărului. Sînt tot acolo. Cel care ţine puşca îmi face semn că are să tragă...

Apoi căzu în somnul greu cu care se terminau crizele. A doua zi păru că uitase totul. Nu-i mai vorbi niciodată lui Silvère de dimineaţa cînd îl găsise cu o iubită, în spatele zidului.

Tinerii nu se văzură două zile. Cînd Miette îndrăzni să vină iarăşi la puţ, îşi făgăduiră să nu mai repete escapada din ajun. Totuşi întrevederea lor aşa de brusc curmată le trezise dorinţa vie de a se regăsi iarăşi amîndoi, undeva, într-o fericită singurătate. Erau sătui de bucuria pe care le-o oferea puţul şi nu voiau s-o mai supere nici pe tanti Dide cînd ar vedea-o iar pe Miette de partea cealaltă a zidului. Silvère o rugă să-i dea întîlnire în altă parte. Ea nu se lăsă rugată de altminteri; primi ideea cu rîsete de fată zburdalnică, care nu se gîndeşte încă la rele; ideea că are să-l tragă pe sfoară pe spionul de Justin o făcea să rîdă. După ce îndrăgostiţii se înţeleseră, discutară mult asupra locului de întîlnire. Silvère propuse ascunzători imposibile; visa adevărate călătorii sau se gîndea s-o întîlnească pe Miette la miezul nopţii în podul de la Jas-Meiffren. Miette, mai practică, dădu din umeri, spunînd că va căuta la rîndul ei. A doua zi, ea nu stătu decît un minut la puţ, cît să-i zîmbească lui Silvère şi să-i spună că-l întîlneşte deseară pe la zece, în fundul maidanului Saint-Miltre. Mai putea fi vorba de exactitatea lui Silvère! Toată ziua se mirase de alegerea Miettei. Curiozitatea lui fu şi mai mare cînd intră pe aleea îngustă pe care grămezile de scînduri o închegaseră în fundul terenului. Pe aici trebuie să vină, îşi zicea Silvère privind spre drumul Nisei. Apoi auzi un zgomot mare de crengi îndărătul zidului şi un cap rîzător şi zbîrlit apăru pe creasta zidului, strigîndu-i vesel:

— Eu sînt!

Intr-adevăr era Miette, care se căţărase ca un ştrengar pe unul din duzii care sînt şi astăzi de-a lungul gardului de la Jas. Din două sărituri, ajunse pe piatra de mormînt care era pe jumătate îngropată în

unghiul zidului din fundul aleii. Silvère o privea cum coboară cu o mirare încîntată, fără să-i treacă măcar, prin gînd s-o ajute. Îi luă amîndouă mîinile şi-i zise:

— Cît eşti de sprintenă! Te caţeri mai bine ca mine.

Astfel se întîlniră pentru prima oară în colţul acesta pierdut unde aveau să petreacă ceasuri atît de plăcute. Din seara aceea se văzură aici aproape în fiecare noapte. Puţul nu le mai servi decît ca să-şi dea de veste cînd se ivea vreun obstacol neprevăzut în calea întîlnirilor lor, de schimbări de oră, precum şi toate veştile mărunte, mari în ochii lor şi care nu sufereau întîrziere; era de ajuns ca acel care venea să dea de veste celuilalt să pună în mişcare scripetul, al cărui zgomot strident se auzea de foarte departe. Dar deşi în unele zile se chemau de două sau de trei ori ca să-şi spună nimicuri de o uriaşă importanţă, adevăratele bucurii nu le gustau decît seara, pe aleea discretă. Miette era de o rară punctualitate. Noroc că se culca deasupra bucătăriei, într-o cameră unde mai înainte se strîngeau proviziile de iarnă şi la care se putea urca printr-o scăriţă dosnică. Putea ieşi astfel la orice oră, fără să fie văzută de moş Rébufat sau de Justin. De altminteri, ea se gîndea să-i facă o bucată lui Justin, de-ar fi văzut-o cumva cînd se întorcea acasă, numai cu privirea aceea aspră care-i închidea gura.

Ah! ce seri calde şi fericite! Era în primele zile ale lui septembrie, lună cu soare luminos în Provence. Îndrăgostiţii nu se puteau întîlni decît pe la orele nouă. Miette venea sărind zidul. In curînd dobîndi o asemenea dibăcie în trecerea acestui obstacol, încît ajungea pe piatra de mormînt aproape totdeauna mai înainte ca Silvère să-i întindă braţul. Şi Miette rîdea de isprava ei, rămînea o clipă acolo, abia suflînd, despletită, bătîndu-se uşor cu mîna peste fustă ca s-o dea în jos. Iubitul ei o numea rîzînd: „ştrengar obraznic". De fapt, îi plăcea semeţia copilei. Se uita la ea cum sare zidul, cu îngăduinţa unui frate mai mare care asistă la exerciţiile unui frate mai mic. Era atîta copilărie în dragostea lor care se înfiripa! In mai

multe rînduri plănuiră să meargă într-o zi după cuiburi de păsări pe malul Viornei.

— Ai să vezi cum mă caţăr pe copaci! îi spunea Miette cu mîndrie. Cînd eram la Chavanoz, mă suiam tocmai sus în nucii lui moş Andrei. Ai umblat vreodată după cuiburi de coţofană? Asta zic şi eu treabă grea!

Şi se iscă o discuţie asupra felului cum trebuie să te caţări pe plopi. Miette îşi dădea părerea cu precizie, ca un băiat.

Dar Silvère, apucînd-o de genunchi, o cobora şi mergeau unul lîngă altul, ţinîndu-se de mijloc. Tot certîndu-se asupra felului cum trebuie să pui picioarele şi mîinile la nodul crengilor, se strîngeau şi mai tare şi simţeau în strîngerile lor călduri necunoscute, care îi încingeau cu o bucurie ciudată. Niciodată puţul nu le aduse atîta bucurie. Rămîneau copii, aveau jocuri şi discuţii de copii şi gustau plăceri de îndrăgostiţi, fără să ştie măcar vorbi de iubire, numai ţinîndu-se de vîrful degetelor. Îşi căutau căldura mîinilor, cuprinşi de o nevoie instinctivă, fără să ştie încotro mergeau simţurile şi inimile lor. In momentul acela de naivitate fericită, îşi ascundeau pînă şi ciudata emoţie pe care şi-o comunicau reciproc la cea mai mică atingere. Zîmbitori, miraţi uneori de ce curgea atîta fericire în vinele lor îndată ce se atingeau, se lăsau tainic în voia senzaţiilor lor noi, continuînd să discute ca doi şcolari despre cuiburile de coţofene care sînt aşa de greu de găsit.

Şi aşa mergeau în pacea cărării, între grămada de scînduri şi zidul de la Jas-Meiffren. Niciodată nu treceau de capătul fundăturii înguste, întorcîndu-se de fiecare dată cînd ajungeau acolo. Erau ca la ei acasă. Adesea Miette, fericită că se simţea aşa de bine ascunsă, se oprea şi se felicita pentru descoperirea ei.

— Ce mînă bună am avut! zicea ea încîntată. Am fi umblat mult şi bine pînă să găsim o ascunzătoare aşa de bună!

Iarba deasă le înăbuşea zgomotul paşilor. Erau încăţi într-un val de întuneric, legănaţi între două maluri sumbre şi nu mai vedeau deasupra capetelor lor

decît o fîșie de un albastru-închis, presărată cu stele. Și în spațiul parcurs pe aleea care semăna ca un rîu de umbră curgînd sub cerul negru și auriu, simțeau o emoție nedeslușită, coborau vocea, deși nimeni nu-i putea auzi. Lăsîndu-se în voia undelor tăcute ale nopții, plutind cu mintea și cu trupul, își povesteau în serile acelea miile de nimicuri din timpul zilei, cu înfiorări de îndrăgostiți.

Alteori, în serile limpezi, cînd luna scotea în relief liniile zidului și ale grămezilor de scînduri, Miette și Silvère păstrau nepăsarea lor copilărească. Aleea se lungea, luminată de dungi albe, veselă, fără necunoscut. Și cei doi prieteni se fugăreau, rîdeau ca niște ștrengari în recreație și se încumetau chiar să se cațăre pe grămezile de scînduri. Silvère trebuia s-o sperie pe Miette, spunîndu-i că Justin era poate după zid și o pîndea. Atunci, gîfîind încă, mergeau alături, făgăduindu-și să alerge într-o zi prin livezile de la Sainte-Claire, ca să vadă care din doi o să-l prindă mai întîi pe celălalt.

Iubirea lor care se înfiripa se împăca și cu nopțile întunecoase, și cu cele luminoase. Inima lor era mereu trează și era de ajuns puțin întuneric, pentru ca strîngerea lor să fie mai dulce și rîsul lor mai voluptuos. Locul cel tainic, așa de vesel sub luna plină, așa de ciudat tulburător cînd era întuneric, li se părea mereu plin de hohote de rîs și de tăceri înfiorate. Și pînă la miezul nopții stăteau acolo, în timp ce orașul adormea, iar ferestrele mahalalei se stingeau una cîte una.

Niciodată nu fură tulburați în singurătatea lor. La ora aceea tîrzie, ștrengarii nu se mai jucau de-a baba oarba pe după grămezile de scînduri. Uneori, cînd tinerii auzeau vreun zgomot, un cîntec de muncitori trecînd pe drum, voci venind de pe trotuarele vecine, se încumetau să arunce o privire asupra maidanului Saint-Mittre. Cîmpul de grinzi se întindea, gol, umbre apăreau ici și colo. În serile calde, vedeau perechi de îndrăgostiți, bătrîni așezați pe scîndurile de stejar de la marginea drumului. Cînd serile se făceau mai răcoroase, nu mai zăreau pe maidanul pustiu și me-

lancolic decît un foc de țigani, prin fața căruia treceau umbre mari, negre. Văzduhul potolit al nopții le aducea vorbe și sunete pierdute, trîntitul unui oblon, bună seara unui burghez care-și închidea ușa, ora gravă a orologiilor, toate zgomotele stinse ale unui oraș de provincie care se culcă. Și după ce Plassans adormea, ei auzeau încă certurile țiganilor, trosnetul focului lor, în mijlocul căruia se ridicau dintr-o dată voci guturale de fete, cîntînd într-o limbă necunoscută, plină de accente aspre.

Dar îndrăgostiții nu zăboveau multă vreme afară, pe maidanul Saint-Mittre; se grăbeau să se întoarcă acasă, luînd-o de-a lungul dragii lor cărări închise și discrete. Puțin le păsa de ceilalți, de întreg orașul! Cele cîteva scînduri care-i despărțeau de oamenii răi li se păreau cu timpul o fortăreață peste care nu se putea trece. Erau așa de singuri, așa de liberi în colțul acesta situat în plină mahala, la cincizeci de pași de Poarta Romei, încît își închipuiau uneori că sînt foarte departe, în plin cîmp, în vreun cotlon de pe malul Viornei. Din toate zgomotele care ajungeau pînă la ei, nu ascultau cu emoție neliniștită decît unul singur, zgomotul orologiilor bătînd încet în noapte. Cînd bătea ceasul, se prefăceau uneori că nu aud, alteori se opreau brusc parc-ar fi voit să protesteze. Totuși, chiar de și-ar fi dat zece minute mai mult, trebuiau să-și ia rămas bun. S-ar fi jucat și ar fi trăncănit pînă dimineața, strînși unul lîngă altul, ca să simtă și mai bine ciudata înăbușeală pe care-o gustau cu tainice voluptăți și cu surprize mereu reînoite. În sfîrșit, Miette se hotăra să sară zidul. Și totuși nu era gata; le mai trebuia încă cel puțin un sfert de oră ca să-și ia rămas bun. Și după ce copila încăleca zidul, rămînea acolo cu coatele pe creasta zidului, oprită pe crengile dudului care-i servea de scară. Silvère, în picioare pe piatra de mormînt, putea s-o ia iarăși de mînă și să discute încet. Își repetau de zece ori: „Pe mîine!" și totdeauna găseau cuvinte noi. Silvère bombănea:

— Ce mai stai, coboară, e trecut de miezul nopții.

Miette, încăpăţînată ca orice fată, voia ca el să coboare primul; dorea să-l vadă plecînd. Şi cum tînărul se împotrivea, negreşit ca să-l pedepsească, îi spunea în cele din urmă:

— Ai să vezi că sar.

Şi sărea de pe dud, spre marea spaimă a lui Silvère. El auzea zgomotul surd al căderii ei; apoi fugea hohotind de rîs, fără să-i răspundă la ultimele cuvinte de rămas bun. Mai stătea cîteva minute ca să-i vadă umbra nedesluşită topindu-se în noapte şi, la rîndul lui, cobora încet, îndepărtîndu-se spre fundătura Saint-Mittre.

Doi ani la rînd veniseră aici în fiecare zi. La primele întîlniri se bucurară de cîteva nopţi frumoase încă destul de calde. Indrăgostiţii îşi închipuiră că sînt în luna mai, în luna cînd seva se înfioară şi un miros plăcut de pămînt şi de frunze tinere stăruie în aerul cald. Această primenire, primăvara aceasta tîrzie a fost pentru ei ca un dar regesc care le îngădui să alerge în libertate pe alee şi să-şi întărească prietenia lor cu o legătură şi mai strînsă.

Apoi veniră ploile, zăpezile, gerurile. Iarna cea posacă nu-i putu opri. Miette nu veni fără şuba cea mare cafenie şi puţin le mai păsa de timpul rău. Cînd noaptea era uscată şi limpede, iar răbufnirile vîntului ridicau sub paşii lor o pulbere albă de zăpadă şi îi izbea în obraz parcă cu nişte nuiele subţiri, se fereau să se aşeze, se plimbau mai repede, înveliţi în şubă, cu obrajii vineţi, cu ochii înlăcrimaţi de frig; şi rîdeau, veselindu-se de mersul lor iute prin aerul îngheţat.

Intr-o seară de viscol se jucară făcînd un bulgăre uriaş de zăpadă pe care-l rostogoliră într-un colţ; bulgărele rămase acolo o lună întreagă, ceea ce-i făcea să se mire la fiecare nouă întîlnire. Nici ploaia nu-i speria. Se întîlniră chiar şi cînd ploua cu găleata şi-i uda pînă la piele. Silvère dădea fuga, zicîndu-şi că Miette nu va face nebunia să vină; şi cînd Miette venea la rîndul ei, el nu ştia cum s-o mai certe. De fapt, o aştepta. In cele din urmă, căută un adăpost pentru vreme rea, simţind că tot vor ieşi,

cu toată făgăduiala că nu vor scoate nasul afară dacă plouă. Ca să închipuie un acoperiş, îi fu de ajuns să scoată cîteva scînduri dintr-o grămadă, să le facă mobile, aşa încît să le poată mişca şi pune la loc cu uşurinţă. De atunci îndrăgostiţii avură la dispoziţie un fel de gheretă joasă şi îngustă, o gaură pătrată, unde nu încăpeau decît strîns lipiţi unul de altul, stînd pe un cap de scîndură groasă pe care o lăsau în fundul gheretei. Cînd ploua, primul venit se refugia acolo; şi cînd erau amîndoi, ascultau cu o nesfîrşită bucurie ploaia cum cade pe grămada de scînduri, cu răpăieli surde de tobă. În faţa lor, în jurul lor, în negrul de cerneală al nopţii, curgeau şiroaiele pe care nu le vedeau, iar zgomotul lor neîncetat semăna cu glasul puternic al mulţimii. Şi totuşi erau singuri-singurei, la capătul lumii, în fundul apelor. Niciodnd nu se simţiseră aşa de fericiţi, aşa de izolaţi de ceilalţi, ca în toiul potopului, sub grămada de scînduri, gata în fiecare clipă să fie luaţi la vale de torentele văzduhului. Genunchii lor îndoiţi ajungeau aproape la nivelul deschizăturii. Se vîrau cît mai în fund cu putinţă, cu obrajii şi cu mîinile scăldate de o pulbere fină de ploaie. La picioare, picături mari căzute de pe scînduri plescăiau la intervale regulate. Şi le era cald în şuba cafenie şi stăteau aşa de înghesuiţi, încît Miette se găsea pe jumătate pe genunchii lui Silvère. Vorbeau verzi şi uscate, apoi tăceau, cuprinşi de toropeală, moleşiţi de căldura îmbrăţişării şi de răpăiala monotonă a ploii. Ore întregi stăteau aşa, îndrăgostiţi de ploaie, ca o fetiţă care merge serioasă pe timp de furtună cu umbrela deschisă în mînă. În cele din urmă îndrăgiseră mai mult serile ploioase. Numai despărţirea lor era atunci mai grea. Trebuia ca Miette să sară zidul prin ploaie şi să treacă prin băltoacele de la Jas-Meiffren în plină noapte. Cum îi scăpa din braţe, Silvère o pierdea în întuneric, în plescăitul apei. Asculta zadarnic, asurzit şi orbit. Dar după depărţirea aceasta grabnică, îngrijorarea lor avea şi mai mult farmec. Pînă a doua zi dimineaţa se întrebau dacă nu li se întîmplase nimic pe vremea aceea de nu dădeai un cîine afară; poate

că alunecaseră, poate că se rătăciseră, temeri care-i obsedau tiranic și pe unul și pe altul și le făceau întîlnirile și mai drăgăstoase.

In sfîrșit veniră și zilele frumoase, aprilie aduse nopți blînde și iarba de pe aleea verde crescu nebunește. In valul de viață care curgea din văzduh și urca din pămînt, în mijlocul beției tînărului anotimp, îndrăgostiții regretau uneori singurătatea lor de iarnă, serile de ploaie, nopțile înghețate, în timpul cărora erau așa de pierduți, așa de departe de orice zgomot omenesc. Acum noaptea nu murea destul de repede; blestemau amurgurile lungi, iar cînd întunericul era destul de mare pentru ca Miette să se cațere pe zid fără primejdia de a fi văzută, cînd izbuteau în sfîrșit să se strecoare pe scumpa lor cărare, nu mai găseau izolarea care plăcea atît de mult sălbăticiei lor de copii îndrăgostiți. Maidanul Saint-Mittre se umplea de lume, ștrengarii din mahala rămîneau să se fugărească pe grinzi și să țipe pînă la unsprezece noaptea; se întîmpla uneori ca unul din ei să se ascundă în dosul grămezii de scînduri și să le arunce rîsul nerușinat al unei pușlamale de zece ani. Teama că ar putea fi surprinși, deșteptarea, zgomotele vieții care creșteau în jurul lor pe măsură ce vremea se făcea tot mai caldă, făceau întîlnirile lor din ce în ce mai neliniștite.

Apoi începură să se înăbușe pe aleea îngustă. Niciodată aleea nu fusese cuprinsă de fiori mai fierbinți; niciodată din pămîntul unde dormeau ultimele oseminte ale fostului cimitir nu răbufniseră suflări mai tulburătoare. Și erau încă prea copii ca să guste farmecul plin de voluptate al acestui colț pierdut, așa de înfierbîntat de primăvară. Iarba li se urca pînă la genunchi, mergeau cu greutate și, cînd striveau mlădițele tinere, unele plante răspîndeau mirosuri pătrunzătoare care-i amețeau. Atunci, cuprinși de o ciudată oboseală, șovăind, cu picioarele parcă legate de buruieni, se rezemau de zid cu ochii pe jumătate închiși fără să mai poată face un pas. Li se părea că toată lîncezeala văzduhului intra în ei.

Zburdălnicia lor școlărească nu se împăca cu aceste slăbiciuni subite și învinovățiră colțul, lor că n-avea destul aer; hotărîră să meargă să-și plimbe dragostea pe cîmp. De atunci, în fiecare seară căutau noi ieșiri. Miette veni cu șuba; amîndoi, ghemuiți în haina largă, o luau tiptil de-a lungul zidurilor, ieșeau la drumul mare, pe cîmpiile libere, cîmpiile vaste, unde aerul se rostogolea puternic ca valurile în largul mării. Și nu se mai înăbușeau, își regăseau copilăria lor, simțind cum li se risipesc amețelile, bețiile pricinuite de ierburile înalte de pe maidanul Saint-Mittre.

Două veri bătură colțul acesta din ținut. Fiecare colț de stîncă, fiecare brazdă de iarbă îi cunoscu în curînd și nu mai era boschet de arbori, gard de nuiele, tufiș care să nu le fie prieten. Visurile lor se îndeplineau; se fugăreau nebunește prin livezile de la Sainte-Claire; și Miette alerga foarte bine, iar Silvère trebuia să facă pași mare ca s-o prindă. Se duseră de asemenea să caute cuiburi de coțofene. Miette, încăpățînată, voind să arate cum se cățăra pe arbori la Chavanoz, își lega fustele cu un capăt de sfoară și se urca pe plopii cei mai înalți. Jos, Silvère tremura, cu brațele întinse parc-ar fi voit s-o prindă. Aceste jocuri le potoleau simțurile pînă într-atît încît într-o seară erau să se bată ca doi ștrengari care ies de la școală. Dar în cîmpia largă mai erau și cotloane care prețuiau mai mult ca toate. Cît mergeau erau numai rîsete zgomotoase, îmbrînceli, glume; făceau kilometri întregi, mergeau uneori pînă la lanțul munților Garrigues, se rătăceau pe cărările cele mai înguste și adesea o luau peste cîmpii; ținutul era al lor și trăiau în el ca într-o țară cucerită, bucurîndu-se de pămînt și de cer. Miette, cu conștiința larg cuprinzătoare a femeilor, nu se da înlături chiar ca să culeagă cîte un ciorchine de struguri, o ramură cu migdale verzi din viile și de pe migdalii care-i biciuiau în trecere cu ramurile, ceea ce intra în contradicție cu ideile absolute ale lui Silvère. Acesta nu îndrăznea nici măcar s-o certe pentrucă îmbufnările ei destul de rare îl umpleau de des-

perare. „Ah! răutăcioasa — gîndea Silvère dramatizînd copilărește situația — ar fi în stare să facă din mine un hoț." Și Miette îi băga în gură partea lui din fructul furat. Șireteniile de care se folosea — ținînd-o de mijloc și evitînd arborii fructiferi, sau punînd-o să-l urmărească de-alungul plantațiilor de vii, ca s-o abată de la nevoia aceasta instinctivă de șterpeleală — îi sleia repede imaginația. Și o silea să stea jos. Atunci iar începeau să se înăbușe. Cotloanele Viornei, mai ales, erau pentru dînșii pline de un întuneric care le dădea fiori. Cînd oboseala îi aducea pe marginea torentului, își pierdeau veselia ștrengărească. Sub sălcii, umbre cenușii piuteau asemenea vălurilor parfumate cu mosc ale unei femei. Copiii simțeau aceste văluri parfumate și calde încă de pe umerii voluptoși ai nopții cum le mîngîie tîmplele și cum îi învăluie cu o toropeală de nebiruit. Departe, greierii cîntau în livezile de la Sainte-Claire, și Viorna, la picioarele lor, purta șoapte de îndrăgostiți, zgomote ondulate de buze umede. Din cerul adormit cădea o ploaie caldă de stele. Și sub picioarele cerului, ale apelor și ale umbrei, copiii, culcați pe spate în iarbă, unul lîngă altul, amețiți, cu privirile pierdute în noapte, își căutau mîinile strîngîndu-și-le scurt în răstimpuri.

Silvère, care înțelegea oarecum primejdia acestui extaz, se ridica uneori dintr-un salt și propunea să treacă într-una din micile insule pe care apele scăzute le descopereau în mijlocul rîului. Amîndoi, cu picioarele goale, se încumetau. Miettei nu-i păsa de pietricele, nu voia ca Silvère s-o ajute și o dată i se întîmplă să se așeze chiar în mijlocul curentului apei; dar apa nu avea nici douăzeci de centimetri și ea scăpă numai cu prima fustă udată. Apoi, cînd ajungeau pe insulă, se culcau pe burtă pe o limbă de nisip, cu ochii la suprafața apei, privind departe, în noaptea limpede, freamătul solzilor de argint. Atunci Miette susținea că era pe vapor și că insula mergea cu siguranță; simțea ea cum o duce; amețeala stîrnită de uriașa curgere a apelor îi amuza o clipă și-i reținea pe mal, cîntînd încet ca luntrașii care bat apa

cu vîslele. Alteori, cînd malul era jos, se așezau ca pe un covor de verdeață, lăsîndu-și picioarele goale să spînzure în apă. Și ore întregi stăteau de vorbă, bătînd apa cu călcîiele, legănîndu-și picioarele, jucîndu-se să dezlănțuie furtuni în bazinul pașnic, a cărui răcoare le potolea fierbințeala.

Băile acestea de picioare făcură să încolțească un capriciu în mintea Miettei, capriciu care era cît pe ce să strice dragostea lor nevinovată. Ea voi cu orice preț să se scalde. Ceva mai sus de podul Viornei era un cotlon foarte potrivit, după spusele ei, adînc abia de un metru, un metru și ceva și foarte liniștit; era așa cald și ar fi așa de bine în apă pînă la umeri; și apoi de atîta vreme murea de dorul de a ști să înoate, și Silvère ar fi putut-o învăța. Silvère se arătă potrivnic; noaptea nu era prudent, putea să-i vadă cineva și le-ar face poate rău; dar adevăratul motiv nu-l spunea; din instinct era foarte alarmat la gîndul acestui joc nou, se întreba cum se vor dezbrăca și cum o s-o țină pe Miette în apă în brațele lui goale. Dar fata părea că nici nu bănuiește aceste greutăți.

Intr-o seară Miette aduse un costum de baie pe care și-l făcuse dintr-o rochie veche. Silvère trebui să se întoarcă acasă la tanti Dide și să-și caute chiloții. Scăldatul lor fu foarte nevinovat. Miette nici nu se trase mai la o parte; se dezbrăcă foarte firesc la umbra sălcii, care era așa de deasă încît trupul ei de copilă apăru de o albeață nedeslușită doar cîteva clipe. Silvère, cu pielea lui negricioasă, apăru în noapte ca trunchiul întunecat al unui tînăr stejar, în timp ce brațele și picioarele fetei, goale și rotunde, semănau cu tulpinele de culoarea laptelui a mestecenilor de pe mal. Apoi, amîndoi îmbrăcați parcă cu petele întunecate pe care înaltele frunzișuri le lăsau să cadă pe ei, intrară în apă veseli, chemîndu-se, țipînd, surprinși de răcoarea apei. Și scrupulele, rușinea nemărturisită, pudoarea ascunsă, toate fură uitate. Stătură acolo o oră întreagă bălăcindu-se, aruncîndu-și apă în față. Miette se supăra, apoi izbucnea în rîs și Silvère, dîndu-i prima lecție de înot, o băga din cînd în cînd cu capul în apă, ca s-o călească. Atît timp

cît o ținea cu o mînă de cingătoarea costumului petrecîndu-și mîna pe sub mijlocul ei, Miette dădea cu furie din mîini și din picioare, crezînd că înoată; dar cum îi dădea drumul, se zbătea țipînd și cu mîinile întinse bătea apa, agățîndu-se cum putea de mijlocul tînărului sau de mîini. Se lăsa un moment pe Silvère, se odihnea, suflînd din greu, șiroind de apă, în timp ce costumul udat desena grațiile bustului ei feciorelnic.

— Încă o dată, dar tu faci înadins, tu nu mă ții.

În îmbrățișările lor nu era nimic rușinos nici pentru Silvère, aplecat ca s-o țină și nici pentru Miette, care încerca nebunatic să se salveze, ținîndu-se strîns de gîtul tînărului. Răceala băii îi ținea într-o puritate de cristal. În noaptea caldă, sub frunzișurile cuprinse parcă de sfîrșeală, două nevinovății goale rîdeau. Silvère, după primele băi, își imputa în taină că visase păcatul. Miette se dezbrăca așa de repede, era așa de fragedă în brațele lui și trupul ei fremăta de atîtea rîsete sonore!

După cincisprezece zile, fata știa să înoate. Stăpînă pe mișcări, legănată de val, jucîndu-se cu el, Miette se lăsa cucerită de mlădierile rîului, de tăcerea cerului, de visările malurilor melancolice.

Cînd înotau amîndoi fără zgomot, Miettei i se părea că vede cum se îndesesc frunzișurile pe cele două maluri, cum se apleacă deasupra lor, acoperindu-le retragerea cu perdele uriașe. Și în nopțile cu lună, luciri lunecau printre trunchiuri, năluci blînde se plimbau de-a lungul malurilor în rochie albă. Miettei nu-i era frică. Simțea o emoție nedefinită urmărind jocurile întunericului. În timp ce înota cu o mișcare înceată, apa liniștită, din care luna făcea o oglindă limpede, se încrețea la apropierea ei ca o stofă cu dungi de argint; rotocoalele se făceau tot mai largi, se pierdeau în întunericul malurilor, sub crengile atîrnate ale sălciilor unde se auzeau plescăituri misterioase; la fiecare mișcare a brațelor găsea astfel văgăuni pline de glasuri, cotloane negre prin fața cărora trecea ceva mai repede, boschete, șiruri de arbori, ale căror mase întunecate își schimbau forma,

se lungeau şi păreau că vor s-o urmărească din înălţimea malului. Cînd înota pe spate, adîncimile cerului o mişcau adînc. Din cîmpie, din orizonturi nevăzute, auzea atunci cum urcă un glas grav, prelungit, împlinit din toate suspinele nopţii.

Nu era din fire visătoare şi se bucura din tot trupul, prin toate simţurile, de cer, de rîu, de umbre, de lumini. Mai ales rîul, acest teren mişcător, o purta cu mîngîieri nesfîrşite. Urcînd în susul rîului, simţea o mare plăcere cînd valul îi aluneca mai repede pe piept şi pe picioare; era o gîdilare îndelungată, foarte dulce, pe care o putea îndura fără să rîdă nervos. Se cufunda şi mai adînc în apă, pînă la buze, pentru ca unda să-i treacă peste umeri, s-o învăluiască dintr-o dată de la bărbie pînă la picioare cu sărutul ei fugar. Simţea toropeli care o lăsau nemişcată la suprafaţa apei, în timp ce vălurele alunecau molatic între costum şi piele, umflînd stofa; apoi Miette se rostogolea pe întinderile moarte ca o pisică pe un covor; şi trecea din apa luminoasă unde se scălda luna, în apa neagră, întunecată de frunzişuri, cu înfiorări, ca şi cum ar fi părăsit o cîmpie însorită şi ar fi simţit cum răceala ramurilor îi cade pe ceafă.

Acum, se ducea departe ca să se dezbrace, se ascundea. În apă, rămînea tăcută, nu voia ca Silvère s-o atingă, se strecura încet pe lîngă el, înotînd cu zgomotul unei păsărele care străbate în zbor crîngul, sau uneori se rotea în jurul lui, cuprinsă de temeri vagi pe care nu şi le explica. Şi el se îndepărta, cînd îi atingea mîna sau piciorul. Rîul era pentru ei o beţie moleşitoare, o amorţire voluptuoasă, care-i tulbura în chip ciudat. Mai ales cînd ieşeau din baie parcă erau toropiţi, ameţiţi. Erau sleiţi de puteri. Miettei îi trebuia o oră întreagă ca să se îmbrace. Mai întîi îşi punea numai cămaşa şi-o fustă, apoi rămînea acolo, întinsă pe iarbă, plîngîndu-se de oboseală, chemîndu-l pe Silvère, care era la cîţiva paşi, cu capul golit, cu mîinile şi picioarele amorţite de o oboseală ciudată şi excitantă. Şi la întoarcere strînsoarea lor era şi mai înfocată, simţeau corpul lor şi mai sprinten din pricina băii; se opreau şi oftau

adînc. Cocul uriaş al Miettei, încă umed, ceafa, umerii, aveau un miros proaspăt şi curat, care-l ameţea pe Silvère. Noroc că fata spuse într-o seară că n-o să mai facă băi, pentru că apa rece îi face să i se urce sîngele la cap. Fără îndoială că motivul acesta îl dădu cu toată sinceritatea şi cu toată nevinovăţia.

Reluară lungile lor discuţii. In mintea lui Silvère nu mai rămase, după pericolul care ameninţase dragostea lor neştiutoare, decît o mare admiraţie pentru vigoarea fizică a Miettei. In cincisprezece zile învăţase să înoate şi adesea, cînd se luau la întrecere, o vedea cum spintecă şuvoiul cu un braţ tot aşa de rapid ca şi al lui. Silvère, care adora forţa, exerciţiile fizice, se simţea mişcat văzînd-o aşa de puternică, aşa de vînjoasă şi aşa de îndemînatecă în mişcări. Avea o admiraţie deosebită pentru braţele ei voinice. Intr-o seară, după una din băile care-i făceau aşa veseli, se apucaseră de mijloc pe o fîşie de nisip şi se luptară mai multe minute, fără ca Silvère să izbutească s-o trîntească pe Miette; apoi, tînărul, pierzîndu-şi echilibrul, tot fata rămase în picioare. Pentru Silvère, Miette era ca un băieţoi. Marşurile forţate, alergările nebuneşti prin livezi, cuiburile căutate prin vîrful copacilor, luptele — toate jocurile acestea violente îi împiedicară să-şi păteze iubirea. In dragostea lui Silvère, în afară de admiraţia pentru dîrzenia iubitei lui, mai intra şi duioşia lui pentru năpăstuiţi. Nu putea vedea o fiinţă părăsită, om sau copil, mergînd desculţ prin praful drumului, fără să nu i se urce un nod în gît de milă. O iubea pe Miette fiindcă nimeni n-o iubea şi pentru că ducea o viaţă aspră de paria. Cînd o vedea rîzînd, era adînc mişcat de bucuria pe care el i-o făcea. Apoi fata era o sălbatică cum era şi dînsul şi ei se înţelegeau în ura lor comună împotriva ţaţelor din mahala. Visul pe care şi-l făureau cînd cercuia la patron roţile căruţelor cu lovituri puternice de ciocan era plin de nebunie generoasă. Se gîndea la Miette ca un mîntuitor. Toate lecturile i se urcau la cap, voia s-o ia în căsătorie într-o zi pe prietena lui, ca s-o ridice în ochii lumii; îşi propunea o misiune sfîntă, răscumpărarea, mîntuirea fiicei oc-

nașului. Și capul îi era așa de umplut cu anumite pledoarii, încît nu-și mai spunea aceste lucruri cu simplitate, se rătăcea în plin misticism social, își închipuia reabilitări de apoteoză; o vedea pe Miette stînd pe un tron la capătul bulevardului Sauvaire și tot orașul, prosternîndu-i-se, îi cerea iertare și-i cînta osanale. Noroc că uita de toate acestea de cum sărea Miette zidul și-i zicea pe șosea:

— Vrei să alergăm? Pun rămășag că nu mă prinzi.

Dar dacă tînărul visa treaz glorificarea iubitei, simțea atîta nevoie de dreptate, încît o făcea adesea să plîngă, vorbindu-i de tatăl ei. Deși dragostea lui Silvère îi pusese în suflet o duioșie adîncă, totuși, din cînd în cînd avea și ceasuri proaste și deșteptări bruște, cînd încăpățînările și revoltele temperamentului ei sanguin o făceau rigidă, cu privirea aspră, cu buzele strînse. Atunci Miette susținea că bine făcuse tată-său că-l ucisese pe jandarm, că pămîntul era al tuturor și că ai dreptul să tragi cu pușca unde vrei și cînd vrei. Și Silvère, cu o voce gravă, îi explica codul cum îl înțelegea el, cu comentarii ciudate, care ar fi făcut să sară în sus toată magistratura de la Plassans. De cele mai multe ori, aceste discuții aveau loc în vreun colț pierdut din livezile Sainte-Claire. Covoarele de iarbă, de un verde întunecat, se întindeau cît vedeai cu ochii, fără ca un singur copac să pătreze întinderea nesfîrșită, iar cerul părea uriaș, umplînd cu stelele sale rotunjimea goală a orizontului. Copiii erau legănați în marea de verdeață. Miette se frămînta mult; îl întreba pe Silvère dacă ar fi fost mai bine ca tatăl ei să se fi lăsat ucis de jandarm și Silvère tăcea pentru o clipă, apoi îi spunea că într-un asemenea caz era mai bine să fii victimă decît ucigaș și că este o mare nenorocire să-ți omori semenul, chiar cînd ești în legitimă apărare. Pentru dînsul legea era sfîntă; judecătorii avuseseră dreptate să-l trimită pe Chantegreil la ocnă. Fata se înfuria și și-ar fi luat la bătaie prietenul; îi strigă că avea o inimă tot așa de rea ca și ceilalți... Și fiindcă Silvère continua să-și apere cu tărie ideile lui despre justiție, ea izbucnea în

plîns şi bolborosea că desigur lui îi era ruşine de lînsa, de vreme ce-i tot amintea crima tatălui ei. Discuţiile se terminau cu lacrimi şi cu emoţie. Dar oricît ar fi plîns şi ar fi recunoscut că poate n-avea dreptate, în adîncul inimii fata îşi păstra sălbăticia şi furiile sîngelui ei. O dată povesti cu risete cum un jandarm, căzînd de pe cal în faţa ei, îşi rupsese piciorul. De altfel, Miette nu mai trăia decît pentru Silvère. Cînd acesta o întreba despre unchiul şi despre vărul ei, Miette răspundea că „nu ştie" şi dacă el stăruia, temîndu-se că era prea nenorocită la Jas-Meiffren, Miette spunea că munceşte mult şi că nimic nu se schimbase. Îşi închipuia totuşi că Justin aflase de ce cînta ea dimineaţa şi de ce avea atîta blîndeţe în ochi. Dar ea adăuga:

— Şi ce-i cu asta? Dacă vine cumva să ne supere, o să-l primim, nu-i aşa, în aşa chip încît o să-i piară pofta să se mai amestece în treburile noastre.

Totuşi, cîmpul deschis, plimbările prin aer liber îi oboseau uneori. Se întorceau iarăşi la maidanul Saint-Mittre, la aleea îngustă de unde-i goniseră serile de vară zgomotoase, parfumurile prea tari ale ierburilor călcate, adierile calde şi tulburătoare. Erau însă seri cînd aleea se făcea primitoare, vînturile o răcoreau, puteau să stea acolo fără să-i apuce ameţeala. Odihna lor era plină de delicii. Aşezaţi pe piatra de mormînt, astupîndu-şi urechile la zgomotele copiilor şi ale ţiganilor, se simţeau ca la ei acasă. Silvère strînsese de mai multe ori resturi de oseminte, sfărîmături de ţeastă şi vorbeau cu mare plăcere despre fostul cimitir. Cu imaginaţia lor vie, îşi spuneau că dragostea lor crescuse în pămîntul acesta, în colţul acesta fertilizat de moarte, ca o plantă robustă şi grasă. Crescuse ca buruienile, înflorise ca macii pe care cea mai mică adiere îi făcea să se clatine pe tulpini ca pe nişte inimi deschise şi sîngerînde şi-şi explicau suflurile calde care le treceau pe frunte, şoaptele auzite în umbră, fiorul prelung care scutura aleea: erau morţii care le suflau în faţă pasiunile lor dispărute, morţii care le

povesteau noaptea lor de nuntă, morţii care se întorceau în mormînt, cuprinşi de nestăvilita dorinţă de a iubi, de a începe iar să iubească. Simţeau că osemintele acestea erau pline de dragoste pentru ei; ţestele sfărîmate se încălzeau la flacăra tinereţii lor; cele mai neînsemnate rămăşiţe îi înconjurau cu murmure de încîntare, cu o solicitudine îngrijorată, cu o gelozie plină de freamăte. Şi cînd plecau, fostul cimitir plîngea. Ierburile care le legau picioarele în nopţile dogoritoare şi care-i făceau să se clatine, erau degete subţiri, subţiate încă şi mai tare de moarte şi care ieşeau din pămînt ca să-i oprească şi să-i arunce unul în braţele celuilalt. Mirosul aspru şi pătrunzător al tulpinelor rupte era mirosul plin de rodnicie, sucul puternic al vieţii elaborat încet de sicrie şi care îmbată de dorinţe pe amanţii rătăciţi în singurătatea cărărilor. Morţii, morţii de demult, voiau nunta lui Silvère şi a Miettei.

Copiii nu fură niciodată înfricoşaţi. Iubirea plutea în jurul lor, ei o ghiceau că-i atinge. Iată de ce iubeau fiinţele nevăzute a căror atingere li se părea că o simt, asemenea unei uşoare bătăi de aripi. Erau cîteodată întristaţi, dar tristeţea lor era dulce şi nu înţelegeau ce voiau morţil de la dînşii. Continuau să-şi trăiască dragostea lor neştiutoare, în mijlocul valului de sevă, la capătul cimitirului părăsit, unde pămîntul îngrăşat mustea viaţă şi le cerea cu hotărîre să-şi unească vieţile. Glasurile zumzăitoare care le răsunau în urechi, căldurile subite care le aruncau tot sîngele în obraji nu le spuneau nimic desluşit. Erau zile cînd larma morţilor era aşa de mare, încît Miette, înfrigurată, toropită, culcată pe piatra de mormînt, îl privea pe Silvère cu ochii înecaţi, parcă ar fi voit să-i spună: „Ce vor? Pentru ce suflă flăcări în vinele mele?" Şi Silvère, zdrobit, pierdut de emoţie, nu îndrăznea să răspundă, nu îndrăznea să repete cuvintele înflăcărate pe care le prindea din văzduh, sfaturile nebune ce i le dădeau ierburile înalte, rugăminţile întregii alei de morminte prost închise, arzînd de dorinţa de a servi drept culcuş dragostei celor doi copii.

Se întrebau adeseori asupra osemintelor pe care le descopereau. Din instinct, ca oricărei femei, Miettei îi plăcea subiectele lugubre. La fiecare nouă descoperire, găsea presupuneri peste presupuneri. Dacă osul era mic, ea vorbea despre o frumoasă fată tuberculoasă, sau răpită de friguri în ajunul căsătoriei; dacă osul era gros, Miette visa la vreun bătrîn, un soldat, un judecător sau vreun alt om crunt. Mult timp îi preocupă piatra de mormînt. La lumina lunii, Miette desluşise, pe una din feţe, litere pe jumătate mîncate de vreme. Silvère trebui să scoată muşchiul cu cuţitul. Atunci citiră inscripţia trunchiată: „Aici zace... Maria... moartă..." Găsindu-şi numele pe piatră, Miette rămăsese înmărmurită. Silvère o făcu „o mare prostănacă". Dar ea nu-şi putu stăpîni lacrimile. Parcă primise o lovitură drept în piept, i se părea că o să moară în curînd şi că piatra era pentru dînsa. La rîndul lui, tînărul se înspăimîntă. Totuşi reuşi s-o facă pe Miette să se ruşineze. Cum! să fie aşa de puţin curajoasă, să viseze asemenea copilării?! Pînă la urmă, le veni să rîdă; dar după aceea se feriră să mai vorbească de aşa ceva. In ceasurile de melancolie, însă, cînd cerul acoperit întrista aleea, Miette nu se putea opri să nu rostească numele moartei, această Marie necunoscută, al cărei mormînt le înlesnise atîta timp întîlnirile. Poate că oasele bietei fete încă mai erau acolo. Intr-o seară avu bizara fantezie să-l facă pe Silvère să răstoarne piatra şi să vadă ce era dedesubt. El refuză să pîngărească mormîntul şi refuzul lui prelungi visările Miettei în privinţa stafiei dragi care-i purta numele. Miette voia cu orice preţ ca femeia de sub piatră să fi murit la vîrsta ei, la treisprezece ani, în plină dragoste. Se înduioşa pînă şi asupra pietrei, piatra pe care o încăleca aşa de sprinten, pe care se aşezaseră de atîtea ori, piatra îngheţată de moarte şi încălzită din nou de dragostea lor.

— Vei vedea — spunea Miette — că o să ni se întîmple o nenorocire. Dacă tu ai muri, eu aş veni să mor aici şi aş vrea ca blocul acesta de piatră să fie rostogolit peste mine.

Silvère, cu noduri în gît, o certa că se gîndeşte la lucruri aşa de triste.

Şi astfel, aproape doi ani de zile se iubiră pe aleea îngustă şi pe cîmpia largă. Idila lor înfrunta ploile îngheţate de decembrie şi ademenirile fierbinţi de iulie fără să fi alunecat în ruşinea dragostelor obişnuite; Idila lor îşi păstra farmecul subtil al unei povestiri greceşti, înflăcărata ei puritate, toate bolborosirile naive ale trupului care doreşte şi nu ştie. Morţii, chiar morţii de demult, le şoptiră zadarnic la ureche. Din fostul cimitir nu luară decît o melancolie plină de duioşie şi presentimentul vag al unei vieţi scurte; un glas le spunea că vor muri cu dragostea neprihănită, înainte de nuntă, în ziua cînd vor vrea să se dea unul altuia. Fireşte, aici, pe piatra de mormînt, în mijlocul oseminţelor ascunse, sub ierburile grase, respirară dragostea lor de moarte, aprigă dorinţă de a se culca împreună în pămînt, care-i făcea să îngîne cuvinte pe marginea drumului spre Orchères, în noaptea de decembrie, în timp ce cele două clopote îşi trimiteau apelurile lor de jale.

Miette dormea potolită cu capul pe pieptul lui Silvère, în timp ce el visa la întîlniri îndepărtate, la anii frumoşi de vrajă fără sfîrşit. Spre ziuă, fata se trezi. In faţa lor valea se întindea luminoasă sub cerul alb. Soarele era încă îndărătul colinelor. O limpezime de cristal, îngheţată ca o apă de izvor, curgea din orizontul palid.

In depărtare, Viorna, asemenea unei panglici de satin alb, se pierdea în mijlocul pămînturilor roşii şi galbene. Era o perspectivă nemărginită, mări cenuşii de măslini, podgorii asemenea unor bucăţi întinse de stofă în dungi, un întreg ţinut mărit de limpezimea văzduhului şi de pacea frigului. Vîntul care sufla în adieri scurte îngheţase obrajii copiilor. Se ridicară vioi, înveseliţi, fericiţi de lumina palidă a dimineţii. Şi fiindcă noaptea luase cu dînsa tristeţile lor înspăimîntate, priveau încîntaţi cercul uriaş al cîmpiei, ascultau dangătul clopotelor care li se părea că sună vesel răsăritul unei zile de sărbătoare.

— Ah! ce bine am dormit! strigă Miette. Am visat că m-ai sărutat. Spune, nu-i așa că m-ai sărutat?

— Se poate, răspunse Silvère rîzînd. Nu mi-era cald. E un frig de crapă pietrele.

— Mie nu mi-i frig decît la picioare.

— Atunci să alergăm... Avem vreo zece kilometri de făcut. Te vei încălzi.

Și coborîră dealul pînă la drum în goană. Cînd ajunseră în vale, ridicară capul parcă ar fi vrut să-și ia rămas bun dela stînca pe care plînseseră, învăpăindu-și buzele cu un sărut. Dar nu-și mai vorbiră despre mîngîierea aceasta fierbinte care aducea în dragostea lor o trebuință nouă, încă nelămurită și pe care nu îndrăzneau s-o rostească. Nu-și mai dădură nici brațul sub pretextul că așa merg mai repede. Și mergeau veseli, puțin cam rușinați, fără să știe pentru ce, cînd se priveau. In jurul lor ziua creștea. Tînărul, pe care patronul îl trimitea cîteodată la Orchères, alegea fără să stea la gînduri cărările cele mai potrivite și cele mai directe. Făcură astfel mai bine de două verste, pe drumuri adînci, de-a lungul gardurilor vii și a zidurilor care nu se mai sfîrșeau. Miette îl învinovățea pe Silvère că se rătăciseră. Adesea, timp de cîte un sfert de oră, nu vedeau un capăt de ținut și nu zăreau deasupra zidurilor și gardurilor decît șiruri lungi de migdali, ale căror ramuri subțiri se desprindeau pe cerul palid.

Dintr-o dată dădură drept în Orchères. Strigătele de bucurie, larma mulțimii, ajungeau pînă la ei clare în aerul limpede. Gloata de răzvrătiți de-abia intra în oraș. Miette și Silvère ajunseră și ei cu codașii. Niciodată nu văzuseră un entuziasm asemănător. Pe străzi, s-ar fi zis că e o procesiune, cînd la trecerea baldachinului se pun cele mai frumoase draperii la ferestre. Răsculații erau sărbătoriți ca niște liberatori. Bărbații îi îmbrățișau, femeile le aduceau merinde. Și la porți bătrînii plîngeau. Bucuria specific meridională, care se manifesta foarte zgomotos, cîntînd, dansînd, gesticulînd. In trecere, Miette fu luată într-o horă care se rotea în Piața Mare. Silvère o urmă. Gîndurile lui de moarte, de descurajare, erau departe

la ora aceea. Voia să se bată, cel puţin să-şi vîndă scump viaţa. Ideea de luptă îl îmbăta din nou. Visa victorii, viaţa fericită cu Miette, în pacea cea mare a Republicii universale.

Această primire frăţească, făcută de locuitorii din Orchères, fu ultima bucurie a răsculaţilor. Işi petrecură ziua într-o încredere radioasă, într-o speranţă fără margini. Prizonierii, comandantul Sicardot, domnii Garçonnet, Peirotte şi ceilalţi pe care-i închiseseră într-o sală a primăriei, cu ferestrele spre Piaţa Mare, priveau cu o surprindere înspăimîntată horele, marile valuri de entuziasm care le treceau prin faţă.

— Ce droaie de calici! murmura comandantul rezemat pe balustrada ferestrei ca pe catifeaua unei loji de teatru. Şi să nu vină una sau două baterii care să cureţe toată golănimea asta!

Cînd o zări pe Miette îi spuse domnului Garçonnet:

— Ia te uită, domnule primar, la fata cea înaltă, în roşu, de colo. E o ruşine. Şi-au adus lepădăturile după ei. Dacă mai merge tot aşa, tare frumoase lucruri avem să vedem.

Domnul Garçonnet dădea din cap, vorbind de „patimi dezlănţuite" şi de cele mai rele zile din istoria noastră. Domnul Peirotte, alb ca pînza, tăcea; o singură dată deschise gura ca să-i spună lui Sicardot, care vorbea mereu împotriva răsculaţilor cu amărăciune:

— Mai încet, domnule! Din pricina dumitale o să ne măcelărească pe toţi.

Adevărul era că răsculaţii îi tratau pe aceşti domni cu cea mai mare blîndeţe. Seara le serviră chiar o cină foarte bună. Dar pentru nişte fricoşi ca perceptorul, asemenea atenţii deveneau înspăimîntătoare; răsculaţii nu-i tratau aşa de bine decît cu scopul ca să-i găsească mai graşi şi mai fragezi în ziua cînd îi vor mînca.

Spre seară, Silvère se întîlni faţă în faţă cu doctorul Pascal, vărul lui. Savantul urmase gloata pe jos, discutînd cu muncitorii care-l respectau mult. Mai întîi se sili să-i abată de la luptă; apoi, cîşti-

gat parcă de vorbele lor, le spuse cu un zîmbet de neutru simpatizant:

— Aveţi poate, dreptate, prieteni; bateţi-vă, sînt aici ca să vă dreg mîinile şi picioarele.

Şi dimineaţa începuse să adune liniştit pietricele şi plante de-a lungul drumului. Era desperat că nu-şi adusese ciocanul de geolog şi cutia de botanist. Acum buzunarele pline crăpau de pietre şi trusa pe care-o ţinea sub braţ era plină de pachete cu buruieni.

— Ia te uită, tu eşti, băiatule! strigă el zărindu-l pe Silvère. Credeam că sînt singurul din familie aici.

Rosti ultimele cuvinte oarecum ironic, bătîndu-şi joc cu blîndeţe de intrigile tatălui şi unchiului Antoine. Silvère era fericit că-şi regăsea vărul; doctorul era singurul dintre Rougoni care îi strîngea mîna pe stradă şi-i arăta o prietenie sinceră. Văzîndu-l plin de praful de pe drum şi crezîndu-l cîştigat pentru cauza republicană, tînărul îşi manifestă o bucurie vie. Îi vorbi despre drepturile poporului, despre cauza sfîntă, despre triumful asigurat cu un patos tineresc. Pascal îl asculta zîmbind: îi examina cu curiozitate gesturile, expresiile arzătoare ale fizionomiei, ca şi cum ar fi studiat un subiect, ar fi disecat un entuziasm, ca să vadă ce este în fundul acestei febre generoase.

— Cum te mai avînţi! Cum te mai avînţi! Se cunoaşte că eşti nepotul bunicii tale.

Şi adăugă mai încet, cu tonul unui chimist care ia note:

— Isterie sau entuziasm, nebunie ruşinoasă sau nebunie sublimă. Mereu dracii ăştia de nervi!

Apoi trase concluzia cu glas tare, rezumîndu-şi gîndirea:

— Familia este completă. Va avea un erou.

Silvère nu auzise. El vorbea înainte despre scumpa lui republică. La cîţiva paşi se oprise Miette, îmbrăcată tot în şuba cea mare, roşie; nu-l mai lăsa pe Silvère şi amîndoi alergaseră prin oraş la braţ. Fata înaltă, înveşmîntată în roşu, stîrni curiozitatea lui Pascal; îşi întrerupse vărul dintr-o dată şi-l întrebă:

— Cine-i copila care-i cu tine?

— Soția mea, răspunse cu gravitate Silvère.
Doctorul căscă ochii mari. Nu pricepu. Și cum era foarte timid cu femeile, îi făcu Miettei un adînc salut cu pălăria și se îndepărtă.
Noaptea fu neliniștită. Un vînt de nenorocire trecu peste răsculați. Entuziasmul și încrederea din ajun dispăruseră în întuneric. Dimineața, chipurile erau întunecate; se schimbau priviri triste, stăruiau tăceri lungi de descurajare. Circulau zvonuri înspăimîntătoare; știrile proaste, pe care șefii reușiseră să le ascundă în ajun, se răspîndiseră fără ca cineva să fi vorbit, suflate de o gură nevăzută care aruncă dintr-o dată panica în mulțime. Glasuri spuneau că Parisul era învins, că provincia se dădea legată; și mai adăugau că trupele numeroase plecate din Marsilia, sub ordinele colonelului Masson și a domnului de Blériot, prefectul departamentului, înaintau în marș forțat ca să distrugă grupurile răsculaților. Era o adevărată prăbușire, o deșteptare plină de mînie și desperare. Oamenii, care în ajun fierbeau de patriotism, se simțeau tremurînd în frigul cel mare al Franței supuse, rușinos îngenuncheate. Așadar, numai ei avuseseră eroismul datoriei! In momentul de față erau pierduți în mijlocul spaimei tuturor, în tăcerea de moarte a țării, erau socotiți rebeli; vor fi vînați cu focuri de pușcă, ca fiarele sălbatice. Iar ei visaseră un război mare, revolta unui popor întreg, cucerirea glorioasă a dreptului! In fuga generală, în părăsirea aceasta, mîna de oameni din Orchères își plînse credința moartă, visul lor de justiție dispărut. Unii, insultînd Franța întreagă pentru lașitatea ei, aruncară armele și se duseră să se așeze pe marginea drumului; spuneau că așteaptă acolo gloanțele soldaților ca să arate cum mor republicanii.

Deși oamenii aceștia nu mai aveau în fața lor decît exilul sau moartea, totuși fură puține dezertări. O admirabilă solidaritate unea aceste gloate. Intreaga mînie se întoarse împotriva șefilor. Ei erau cu adevărat incapabili. Se comiseseră greșeli care nu se mai puteau îndrepta; și, scăpați din frîu, fără disciplină, abia apărați de cîteva santinele, sub ordinele unor

oameni nehotărîţi, răsculaţii se găseau la bunul-plac al primilor soldaţi care le-ar fi ieşit în faţă.

Stătură încă două zile la Orchères, marţi şi miercuri, pierzîndu-şi timpul şi agravînd situaţia. Generalul, omul cu sabia, pe care Silvère i-l arătase Miettei pe drumul de la Plassans, şovăia, se încovoia sub groaznica răspundere care-l apăsa. Joi socoti că, hotărît lucru, poziţia de la Orchères era primejdioasă. Către ora unu dădu ordin de plecare şi-şi conduse mica armată pe înălţimile de la Sainte-Roure, o poziţie greu de cucerit pentru cine ar fi ştiut s-o apere. Sainte-Roure îşi îngrămădeşte casele pe coasta unui deal; îndărătul oraşului, uriaşe blocuri de stîncă închid orizontul; către această fortăreaţă nu se poate urca decît prin cîmpia Nores, care se întinde la poalele platoului. O piaţă, din care s-a făcut un loc de plimbare, plantată cu ulmi falnici, domina cîmpia. In acest loc se instalară răsculaţii. Drept închisoare, ostatecilor li se dădu un han, hotelul „Catîrul alb", situat în mijlocul locului de plimbare. Noaptea fu neagră şi apăsătoare. Se vorbi de trădare. De dimineaţă, omul cu sabie, care neglijase să ia cele mai simple măsuri de precauţiune, trecu oamenii în revistă. Contingentele erau aliniate cu spatele la cîmpie în vălmăşagul ciudat al costumelor, veste cafenii, paltoane închise, bluze albastre, strînse în cingători roşii; armele, ciudat amestecate, sclipeau în soarele luminos, coasele proaspăt ascuţite, lopeţile săpătorilor, ţevile înnegrite ale puştilor de vînătoare; în momentul cînd generalul improvizat trecea călare prin faţa micii armate, o santinelă uitată într-un cîmp de măslini alergă gesticulînd şi strigînd:

— Soldaţii! soldaţii!

A fost o emoţie de nedescris. La început oamenii crezură că s-au speriat degeaba. Uitînd orice disciplină, răsculaţii se repeziră înainte, alergară pînă la capătul pieţii să vadă soldaţii. Rîndurile fură rupte. Şi cînd linia întunecată a trupei apăru, corectă, în sclipirea baionetelor, îndărătul perdelei cenuşii de măslini, toţi se dădură înapoi; o învălmăşeală trecu

ca un fior de panică de la un capăt la altul al podişului.

In timpul acesta, în mijlocul locului de plimbare, contingentele la Palud şi Saint-Martin de Vaulx se regrupaseră şi se ţineau drepte şi dîrze. Un tăietor de lemne, un uriaş, cu un cap mai înalt decît tovarăşii lui, striga, agitînd cravata roşie:

— După noi Chavanoz, Graille, Poujols, Saint-Eutrope! După noi les Tulettes! După noi Plassans!

Valuri mari de mulţime străbăteau piaţa. Omul cu sabia, înconjurat de oamenii de la Faverolles, se îndepărtă împreună cu mai multe contingente de ţărani. Vernoux, Corbière, Marsanne, Pruinas, Nazère, Castel-le-Vieux, Roches-Noires, Murdaran se năpustiră la stînga, şi se răspîndiră în trăgători pe cîmpia des Nores.

Şi în timp ce piaţa de plimbare se golea, oraşele, satele pe care tăietorul le chemase în ajutor se uneau, formau sub ulmi o masă întunecată, neregulată, grupată în afara oricărei reguli de strategie, dar care se rostogolise acolo ca un bloc ca să bareze drumul sau să moară. Plassans se găsea în mijlocul acestui batalion eroic. In cenuşiul bluzelor şi vestelor, în strălucirea albăstrie a armelor, şuba Miettei, care ţinea drapelul cu amîndouă mîinile, era ca o pată mare roşie, pata unei răni proaspete şi sîngerînde.

Dintr-o dată se făcu o tăcere mare. La una din ferestrele „Catîrului alb" apăru chipul palid al domnului Peirotte. Vorbea, gesticula.

— Intraţi înăuntru şi închideţi obloanele, strigară răsculaţii cu furie. Vă pot ucide.

Obloanele se închiseră cu grabă mare şi nu se mai auziră decît paşii cadenţaţi ai soldaţilor care se apropiau.

Trecu un minut care parcă nu se mai sfîrşea. Trupa dispăruse; era ascunsă de-o cută a terenului şi în curînd răsculaţii zăriră, dinspre cîmpie, la nivelul pămîntului, vîrfurile baionetelor care se ridicau, creşteau în răsăritul soarelui, ca un lan de grîu cu spice de oţel. In momentul acela Silvère, în înfrigurarea care-l scutura, crezu că vede trecîndu-i pe dinaintea

ochilor chipul jandarmului al cărui sînge îi pătase mîinile; din povestirile tovarăşilor lui ştia că Rengade nu murise şi că-i plesnise numai un ochi; şi îl vedea desluşit înainte, cu orbita goală şi sîngerîndă, îngrozitor. Nu se mai gîndise la omul ăsta de la plecarea din Plassans şi nu mai putea îndura gîndul acesta sfredelitor. Se temu să nu-şi piardă curajul. Strîngea cu putere carabina, cu ochii învăluiţi de ceaţă, arzînd de dorinţa de a-şi descărca arma, de a goni imaginea chiorului cu focuri de puşcă. Baionetele urcau mereu, încet.

Cînd capetele soldaţilor apărură la capătul pieţii, Silvère din instinct se întoarse către Miette. Era acolo, parcă mai înaltă, cu chipul îmbujorat, în faldurile drapelului roşu; se ridica pe vîrful picioarelor ca să vadă trupa; o aşteptare nervoasă făcea să-i palpite nările şi-i arăta dinţii albi de lupoaică tînără între buzele roşii. Silvère îi zîmbi. Nici n-apucase să întoarcă capul şi o salvă de împuşcături izbucni. Soldaţii, cărora nu li se vedeau decît umerii, sloboziseră primul foc. I se păru că un vînt mare îi trecea pe deasupra capului, în timp ce o ploaie de frunze tăiate de gloanţe cădeau din ulmi. O troznitură, asemenea unei crengi uscate care se rupe, îl făcu să privească la dreapta. Îl văzu la pămînt pe tăietorul de lemne cel înalt, care-i întrecea cu un cap pe ceilalţi, cu o mică gaură neagră în mijlocul frunţii. Atunci îşi descărcă carabina în faţa lui fără să ţintească, o încărcă şi trase din nou. Şi tot aşa mereu, furios ca un animal care nu se mai gîndeşte la nimic şi se grăbeşte să omoare. Nu mai desluşea nici pe soldaţi; pe sub ulmi fumul plutea, asemenea unor fîşii de muselină cenuşie. Frunzele plouau mereu peste răsculaţi, trupa trăgea prea sus. Cînd şi cînd, în zgomotele sfîşietoare ale împuşcăturilor, tînărul auzea un oftat, un horcăit surd; şi în gloată era o îmbrînceală, parcă ar fi voit să facă loc nenorocitului care cădea, agăţîndu-se de umerii vecinilor. Focul ţinu zece minute.

Apoi între două salve, un om strigă: „Fugiţi!" cu un accent teribil de groază. Se auziră bubuituri şi murmure de turbare care ziceau: „Oh! laşii! oh! laşii!"

Circulau fraze sinistre; generalul fugise; cavaleria şarja trăgătorii împrăştiaţi pe cîmpia des Nores. Şi împuşcăturile nu mai conteneau, plecînd neregulate şi învîrstînd fumul cu flăcări năprasnice; o voce aspră repeta că trebuie să moară acolo. Dar vocea înebunită, vocea spaimei, striga şi mai tare: „Fugiţi! Fugiţi!" Unii fugiră, aruncînd armele şi sărind peste morţi. Ceilalţi strînseră rîndurile. Rămaseră vreo zece răsculaţi. Doi o luară la fugă şi din ceilalţi opt, trei fură ucişi dintr-o dată.

Cei doi copii rămăseseră fără să vrea, fără să înţeleagă. Pe măsură ce scădea batalionul, Miette ridica drapelul şi mai sus, îl ţinea ca pe o făclie în faţa ei, cu pumnii strînşi. Era ciuruit de gloanţe. Cînd Silvère nu mai avu cartuşe în buzunare, încetă să tragă, uitîndu-se prosteşte la carabină. Atunci o umbră îi trecu pe faţă, ca şi cum o pasăre colosală i-ar fi atins fruntea cu o fîlfîire de aripă. Şi, ridicîndu-şi ochii, văzu drapelul cum cade din mîinile Miettei. Copila, cu pumnii strînşi pe piept, cu capul pe spate, cu o expresie de suferinţă cumplită, se răsuci încet pe loc. Nu scoase un strigăt; se prăbuşi pe spate, pe pînza roşie a drapelului.

— Ridică-te, vino iute, îi zise Silvère, pierzîndu-şi capul, întinzîndu-i mîna.

Dar ea rămase la pămînt, cu ochii mari deschişi, fără să zică un cuvînt. Silvère înţelese şi căzu în genunchi.

— Eşti rănită, spune? Unde eşti rănită?

Ea nu zicea nimic, se înăbuşea; îl privea cu ochii măriţi, zguduită de fiori repezi. Atunci îi dădu mîinile la o parte.

— Aici e, nu-i aşa? Aici e.

Ii rupse corsajul şi-i dezveli pieptul. Căută. Nu văzu nimic. Ochii i se umpleau de lacrimi. Apoi, sub sînul stîng, zări o găurică roşie; o singură picătură de sînge păta rana.

— N-o să fie nimic, bolborosi Silvère. Mă duc să-l caut pe Pascal, el o să te facă bine. Dacă te-ai putea ridica... Nu te poţi ridica?

Soldaţii nu mai trăgeau; se năpustiseră la stînga asupra contingentelor conduse de omul cu sabia. În mijlocul pieţii goale nu mai era decît Silvère îngenunchiat în faţa corpului Miettei. Cu încăpăţînarea desperării o luase în braţe. Voia s-o ridice în picioare, dar copila se cutremură aşa de tare de durere, încît o culcă la loc. Silvère o ruga:

— Vorbeşte-mi te rog. De ce nu-mi spui nimic?

Miette nu putea. Dădea din mîini, cu o mişcare blîndă şi lentă, parc-ar fi voit să spună că nu era vina ei. Buzele strînse i se subţiau sub fiorul morţii. Cu părul despletit, cu capul rostogolit în faldurii plini de sînge ai drapelului, nu-i mai rămăseseră vii decît ochii, ochii ei negri, care străluceau pe chipul palid. Silvère izbucni în plîns. Privirile ochilor mari, plini de tristeţe, îi făceau rău. Vedea într-înşii o uriaşă părere de rău după viaţă. Miette îi spunea că pleca singură, înainte de nuntă, fără să fi fost soţia lui; îi mai spunea că el voise aşa, că ar fi trebuit s-o iubească aşa cum iubesc toţi băieţii. În agonie, în lupta aspră pe care natura ei sanguină o ducea împotriva morţii, îşi plîngea fecioria. Silvère, aplecat deasupra ei, înţelese suspinele amare ale trupului pasionat. Auzi în depărtare chemările osemintelor de demult, îşi reaminti mîngîierile care le mistuiseră buzele nóaptea, pe marginea drumului; i se agăţase de gît, îi cerea toată dragostea şi el nu ştiuse, o lăsa să plece ca o fetiţă deznădăjduită că nu gustase din plăcerile vieţii. Atunci, mîhnit c-o vede plecînd fără să ducă despre el decît o amintire de şcolar şi de bun camarad, îi sărută pieptul de fecioară, sînul pur şi neprihănit pe care-l dezvelise. Silvère nu cunoştea bustul înfiorat, pubertatea aceasta admirabilă. Lacrimile îi udau buzele. Îşi lipea gura înecată de suspine pe pielea copilei. Aceste sărutări de amant aduseră o ultimă bucurie în ochii Miettei. Se iubeau şi deznodămîntul idilei lor era în moarte.

Dar lui tot nu-i venea să creadă că Miette murea. Îi spunea:

— Nu, ai să vezi, nu-i nimic... Nu vorbi, dacă te

doare..., am să-ţi ridic capul; apoi am să te încălzesc, ai mîinile îngheţate.

Impuşcăturile începură iar la stînga, în livada de măslini. Dinspre cîmpia Nores se auzea galopul cavaleriei. Şi din cînd în cînd se auzeau ţipete de oameni străpunşi. Un fum des venea şi se tîra sub ulmii pieţii. Dar Silvère nu mai vedea şi nu mai auzea.

Pascal, care cobora în goană spre cîmpie, îl văzu tăvălit la pămînt şi se apropie crezîndu-l rănit. De îndată ce tînărul îl recunoscu, se agăţă de el. I-o arătă pe Miette.

— Uită-te te rog, e rănită, aici sub sîn. Ah! cît eşti de bun că ai venit; o vei salva.

In clipa aceea, muribunda avu un spasm uşor. O umbră dureroasă îi trecu pe faţă şi din buzele strînse ieşi o suflare. Ochii mari, deschişi, rămaseră aţintiţi asupra tînărului.

Pascal, care se aplecase, se ridică şi spuse încet:

— E moartă.

— Moartă! cuvîntul îl făcu pe Silvère să se clatine. Ingenunche iarăşi şi căzu, trîntit parcă de suflul uşor al Miettei.

— Moartă! Moartă! repetă el. Nu-i adevărat. Ea mă priveşte... Vezi prea bine că se uită la mine.

Şi-l apucă pe doctor de haină, rugîndu-l din toată inima să nu plece, spunîndu-i că se înşeală, că fata n-a murit, că ar scăpa-o dacă ar vrea. Pascal se desprinse cu blîndeţe, spunîndu-i cu o voce afectuoasă:

— Nu pot face nimic, alţii mă aşteaptă... Lasă, sărmane copil, ea a murit, pleacă!

Silvère îi dădu drumul şi căzu iar în genunchi. Moartă! Moartă! Din nou cuvîntul acesta care-i suna ca un clopot de înmormîntare în capul lui gol! După ce rămase singur, se tîrî lîngă cadavrul Miettei. Fata îl privea mereu. Atunci se aruncă asupra ei, îşi rostogoli capul pe pieptul ei gol şi-i scăldă trupul în lacrimi. Il năpădi o adevărată furie. Punea buzele pe rotunjimea care se înfiripa a sînilor, îi sufla într-o sărutare toată pasiunea lui, toată viaţa lui, parc-ar fi voit s-o învie. Dar copila se răcea sub sărutări. Simţea cum trupul nemişcat i se lăsa greu în braţe.

Fu cuprins de spaimă; se lăsă pe vine, cu fața răvășită, cu brațele spînzurînd și rămase așa prostit, repetînd:

— A murit, dar mă privește? Nu închide ochii, mă vede mereu.

Ideea aceasta îl umplu de o mare mîngîiere. Nu se urnea de acolo. Schimbă cu Miette o privire lungă, citind în ochii pe care moartea îi făcea și mai adînci, ultimele păreri de rău ale copilei care-și plîngea fecioria.

In acest timp, cavaleria șarja mereu pe fugari în cîmpia Nores; galopurile cailor, strigătele muribunzilor se pierdeau, se domoleau ca o muzică îndepărtată, adusă de văzduhul limpede. Silvère nu mai știa că era bătălie. El nu-și văzu vărul care urca coasta venind dinspre piață. In trecere, Pascal luă carabina lui Macquart aruncată de Silvère; o cunoștea pentru că o văzuse atîrnată deasupra sobei la tanti Dide și se gîndi s-o scape din mîinile învingătorilor. Abia intrase în hotelul „La catîrul alb" unde se transportase o mulțime de răniți și un val de răsculați, goniți de trupă, ca o turmă de animale, năvăli în piață. Omul cu sabia fugise, soldații încolțeau ultimele contingente. In piață, fu un măcel îngrozitor. Colonelul Masson și prefectul, domnul de Blériot, cuprinși de milă, ordonară zadarnic încetarea focului. Soldații furioși continau să tragă în grămadă și să-i pironească de ziduri pe fugari cu baionetele. După ce nu mai avură inamici în fața lor, ciuruiră de gloanțe fațada „Catîrului alb". Obloanele se sfărîmau; o fereastră lăsată deschisă se făcu țăndări, cu un zgomot răsunător de sticlă spartă. Voci care se văicăreau țipau dinăuntru: „Prizonierii! prizonierii!" Dar trupa nu auzea, trăgea înainte. La un moment dat fu văzut comandantul Sicardot, exasperat, apărînd în prag, vorbind și dînd din mîini. Alături, perceptorul, domnul Peirotte, își arăta talia subțire cu chipul speriat. Răsună însă o detunătură. Și domnul Peirotte căzu la pămînt grămadă cu nasul înainte.

Silvère și Miette se priveau. Tînărul rămăsese aplecat deasupra moartei în mijlocul împușcăturilor și a

urletelor de agonie, fără să-şi întoarcă măcar capul. Simţi doar nişte oameni în jurul lui şi fu cuprins de un sentiment de pudoare; strînse faldurile drapelului pe Miette, pe pieptul ei gol. Apoi continuară să se privească.

Dar lupta se sfîrşise. Moartea perceptorului îi potolise pe soldaţi. Oamenii alergau, bătînd toate colţurile, ca să nu lase să scape un singur răsculat. Un jandarm care-l zări pe Silvère printre arbori dădu fuga şi văzînd că are de-a face cu un copil, îl întrebă :

— Ce faci aici, ştrengarule ?

Silvère, cu ochii în ochii Miettei, nu-i răspunse.

— Aha, banditul are praf de puşcă pe mîini, strigă omul după ce se aplecase. Haide, sus, netrebnicule, ai de dat socoteală.

Şi fiindcă Silvère zîmbea vag şi nu se clintea, omul îşi dădu seamă că leşul care se găsea acolo în drapel, era leşul unei femei :

— O fată frumoasă, păcat ! Amanta ta, puşlama !

Apoi adăugă cu un rîs de jandarm :

— Haide, sus ! Acum după ce a murit n-ăi fi vrînd poate să te culci cu dînsa.

Il trase cu brutalitate pe Silvère, îl puse pe picioare şi îl duse cum duci cîinele de labă. Silvère se lăsă tîrît, fără o vorbă, supus ca un copil. Se întoarse şi o privi pe Miette. Era desperat că o lasă aşa de singură sub copaci. O mai văzu de departe o ultimă oară. Miette rămînea ocolo, castă, învelită în drapelul roşu, cu capul puţin plecat, cu ochii ei mari care priveau în sus.

VI

Pe la cinci dimineața, Rougon îndrăzni în sfîrșit să iasă de acasă de la mama lui. Bătrîna adormise pe un scaun. Merse prevăzător, pînă la capătul fundăturii Saint-Mittre. Nici un zgomot. Nici o umbră. O luă încet pînă la Poarta Romei. Gaura porții deschise înlături, căscată, se înfunda în întunericul orașului adormit. Plassans dormea cu pumnii strînși, parcă fără să-și dea seama de imprudența uriașă pe care o comitea dormind așa, cu porțile deschise. Ai fi zis o cetate moartă. Cu mai multă încredere, Rougon o luă pe strada Nisei. Pîndea de la distanță colțurile ulițelor; tremura la fiecare ușă, părîndu-i-se mereu că vede o gloată de răsculați sărindu-i în spinare. Ajunse pînă la bulevardul Sauvaire și nu i se întîmplă nimic. Hotărît lucru, răsculații se topiseră în noapte, ca un vis urît.

Pierre se opri un moment pe trotuarul pustiu. Oftă adînc, a ușurare și triumf. Bandiții de republicani îi lăsau lui orașul Plassans. In clipa aceea orașul era al lui; Plassans dormea ca un prost, negru și pașnic, mut și mulțumit și n-avea decît să întindă mîna ca să-l ia. Oprirea aceasta scurtă, privirea plină de superioritate aruncată asupra somnului unei subprefecturi întregi îi pricinuiau negrăite bucurii. Ră-

mase așa, încrucișîndu-și brațele, singur în noapte, luîndu-și o poză de mare căpitan în ajunul unei victorii. În depărtare, nu mai auzea decît cîntecul fîntînilor de pe bulevard, ale căror șuvițe de apă cădeau în bazinuri.

Apoi îl frămîntară fel de fel de griji. Dacă din nenorocire se făcuse imperiul fără el? Dacă oameni ca Sicardot, Garçonnet, Peirotte, în loc să fie arestați de banda de răsculați, vor fi aruncat-o ei, întreagă, în închisorile orașului? Îl trecu o sudoare rece și porni mai departe, sperînd să obțină de la Félicité informații exacte. Mergea repede de-a lungul caselor străzii de la Banne, cînd deodată, ridicînd capul, văzu o priveliște ciudată, care îl țintui pe trotuar. Una din ferestrele salonului galben era viu luminată și în lumină o formă neagră, în care o recunoscu pe nevastă-sa, se apleca și da din mîini într-un chip desperat. Se întreba ce putea să fie, nu înțelegea nimic, îngrozit, cînd un obiect tare se lovi de trotuar la picioarele lui. Félicité îi aruncă cheia de la hambarul unde ascunsese o rezervă de puști. Cheia însemna limpede că trebuia să ia armele. Se întoarse, fiindcă nu-și putea explica de ce femeia nu-l lăsa să urce scările și închipuindu-și fel de fel de grozăvii.

Se duse direct la Roudier, pe care-l găsi sculat, gata de plecare, fără să aibă însă habar de ce se petrecuse în timpul nopții. Roudier locuia la capătul orașului nou, într-un pustiu pe unde trecerea răsculaților nu lăsase nici un ecou. Pierre îi propuse să meargă să-l caute pe Granoux. Casa acestuia făcea un unghi cu piața Récollets și banda trebuia să treacă pe sub ferestrele ei. Servitoarea consilierului municipal parlamentă mult cu ei pînă să le dea drumul în casă; se auzea vocea tremurătoare a bietului om care striga de la primul etaj:

— Nu deschide, Caterino! Străzile sînt bîntuite de tîlhari.

Stătea în dormitor fără lumină. Cînd dădu cu ochii de cei doi buni prieteni, se simți ușurat, dar nu acceptă ca servitoarea să aducă lampa, temîndu-se ca nu cumva, din pricina luminii, să se trezească cu

vreun glonte. I se părea că oraşul era încă plin de tăsculaţi. Răsturnat pe un fotoliu, aproape de fereastră, în izmene şi cu capul învelit în şal, gemea:

— Ah! dragii mei prieteni, dacă aţi şti! Am încercat să mă culc, dar făceau o zarvă!... Atunci m-am aruncat pe fotoliu. Am văzut tot, tot. Figuri groaznice, o bandă de ocnaşi evadaţi. Apoi au trecut din nou; tîrau după ei pe viteazul comandant Sicardot, pe onorabilul domn Garçonnet, pe directorul poştelor, pe toţi aceşti domni şi strigau ca nişte canibali!

Rougon simţi o caldă bucurie. Îl puse pe Granoux să repete că într-adevăr îl văzuse pe primar şi pe ceilalţi în mijlocul acestor tîlhari.

— Dacă v-o spun — se văicărea omul nostru — eram îndărătul perdelei... Ca şi cu domnul Peirotte cînd au venit să-l aresteze. L-am auzit cu urechile mele cum le spunea, cînd trecea pe sub fereastra mea: „Domnilor, nu mă maltrataţi". Probabil că l-au torturat... E o ruşine, o ruşine!...

Roudier îl linişti pe Granoux, afirmîndu-i că oraşul era liber. Aşa că onorabilul domn fu apucat de o înflăcărare războinică, cînd Pierre îi spuse că venea să-l caute pentru a salva Plassans. Cei trei salvatori se sfătuiră. Hotărîră să meargă fiecare să-şi trezească prietenii şi să le dea întîlnire la hambar, arsenalul secret al reacţiunii. Rougon se gîndea mereu la gesturile soţiei lui, mirosind undeva a primejdie. Granoux, fără îndoială cel mai prost din toţi trei, fu cel dintîi care se gîndi că trebuie să mai fi rămas republicani în oraş. A fost ca o rază de lumină şi Rougon, cu o presimţire care nu l-a înşelat, îşi zise în sine:

— Miroase a Macquart toată povestea asta!

Peste un ceas se întîlniră în hambarul care se găsea în fundul unui cartier pierdut. Se duseră discret din uşă în uşă, înăbuşind zgomotul soneriilor şi al ciocanelor, adunînd cît mai mulţi oameni cu putinţă. Însă nu reuşiră să strîngă decît vreo patruzeci, care veniră unul după altul, strecurîndu-se în umbră, fără cravată, cu chipuri galbene şi adormite de burghezi speriaţi. Hambarul, închiriat unui dogar, era

plin de cercuri, de butoaie sparte îngrămădite prin colţuri.

In mijloc, puştile erau culcate în trei lăzi lungi. Un opaiţ aşezat pe o bucată de lemn lumina cu luciri şovăitoare scena aceasta stranie. După ce Rougon scoase capacele lăzilor, avu loc un spectacol de un caraghioslîc sinistru. Gîturile se lungeau, capetele se aplecau cu un fel de groază ascunsă deasupra puştilor ale căror ţevi luceau albăstrui şi parcă fosforescente, în timp ce pe pereţi lumina galbenă a opaiţului desena umbra unor nasuri enorme şi a unor şuviţe de păr zbîrlite.

In acest timp, banda reacţionară se numără şi, dat fiind numărul mic, şovăi. Nu erau decît treizeci şi nouă; cu siguranţă au să fie măcelăriţi; un tată de familie vorbi despre copiii lui; alţii, fără a mai înşira fel de fel de motive, se retraseră spre uşă. Dar alţi doi conjuraţi, care locuiau în piaţa Primăriei şi care aflaseră că la primărie mai erau cel mult douăzeci de republicani, sosiră. Se sfătuiră din nou. Patruzeci şi unu contra douăzeci li se păru o cifră acceptabilă. Un scurt fior îi străbătu pe toţi la împărţirea armelor. Rougon scotea din lăzi şi fiecare, primindu-şi puşca, cu ţeava îngheţată în noaptea de decembrie, îngheţa la rîndul lui şi simţea cum frigul îl pătrunde pînă în măruntaie. Umbrele pe pereţi luară atitudini bizare de recruţi nedumeriţi care-şi desfac cele zece degete. Pierre închise lada cu părere de rău; lăsa înăuntru o sută nouă puşti pe care le-ar fi împărţit cu dragă inimă; apoi trecu la împărţirea cartuşelor. In fundul şopronului erau două butoaie mari, pline vîrf, cu care să aperi Plassans împotriva unei armate întregi. Colţul nefiind luminat, unul dintre domni aduse opaiţul; un conjurat — un cîrnăţar gras, cu pumni de uriaş — se supără spunînd că nu era de loc prudent să se apropie aşa, cu lumina. Toţi îl aprobară cu tărie. Cartuşele fură împărţite în deplin întuneric. Işi umplură buzunarele pînă la refuz. Apoi după ce terminară şi-şi încărcară armele cu nesfîrşite precauţiuni, rămaseră acolo o clipă, uitîndu-se

suspect unul la altul cu nişte priviri în care erau, în egală măsură, cruzime, laşitate şi prostie.

Pe străzi înaintară de-a lungul caselor, muţi, pe un singur rînd, ca nişte sălbatici care pleacă la război. Rougon ţinuse la cinstea de a merge în frunte; venise ceasul să plătească cu capul, dacă ţinea la reuşita planurilor sale; cu tot frigul, avea picături de sudoare pe frunte, dar îşi păstra un mers marţial. Îndărătul lui păşeau Roudier şi Granoux. De două ori coloana se opri brusc: i se păruse că aude zgomote îndepărtate de bătălie, dar nu erau decît lighenaşele de bărbierit de aramă, atîrnate de lanţuri, scuturate de vînt, şi care, în sud, servesc drept firmă frizerilor. După fiecare oprire, salvatorii oraşului Plassans îşi continuau marşul prudent prin întuneric, cu mersul lor de eroi înspăimîntaţi. Ajunseră astfel în piaţa Primăriei. Aici se adunară în jurul lui Rougon, sfătuindu-se încă o dată. În faţa lor, pe faţada neagră a primăriei, o singură fereastră era luminată; era aproape ora şapte, trebuia să se facă lumină.

După vreo zece minute de discuţie, se hotărîră să înainteze pînă la poarta primăriei, ca să vadă ce însemna umbra şi tăcerea aceasta îngrijorătoare. Poarta era întredeschisă. Unul din conjuraţi îşi vîrî capul şi-l retrase imediat, spunînd că un om cu puşca între picioare dormea rezemat de zid. Rougon, văzînd că poate debuta printr-o ispravă eroică, intră primul, puse mîna pe om şi-l ţinu bine, în timp ce Roudier îl lega. Acest prim succes, repurtat în tăcere, încurajă în chip deosebit mica trupă care visase un schimb de focuri ucigător. Şi Rougon făcea semne drastice pentru ca bucuria soldaţilor săi să nu izbucnească prea zgomotos.

Merseră mereu înainte în vîrful picioarelor. Apoi la stînga, la postul de poliţie care se afla acolo, zăriră vreo cincisprezece oameni culcaţi pe un pat de campanie, sforăind la lumina muribundă a unei lanterne agăţate de perete. Rougon, care fără îndoială devenea un mare general, lăsă în faţa postului jumătate din oamenii lui, cu ordinul să nu-i trezească pe cei ce dormeau, dar să-i ţină în respect şi să-i facă

prizonieri, dacă mişcau. Ceea ce-i îngrijora era fereastra luminată pe care-o văzuse din piaţă. Mirosea că Macquart era băgat în afacerea asta şi fiindcă simţea că mai întîi trebuia să pună mîna pe cei care vegheau sus, era bucuros că poate opera prin surprindere, înainte ca zgomotul luptei să le dea posibilitatea să se baricadeze. Urcă încet, urmat de cei douăzeci de eroi de care mai dispunea. Roudier comanda detaşamentul rămas în curte.

Macquart, într-adevăr, se grozăvea sus în cabinetul primarului, aşezat în fotoliu, cu coatele pe birou. După plecarea răsculaţilor, cu încrederea omului obtuz, stăpînit cu totul de ideea sa fixă şi de gîndul victoriei, îşi spusese că era stăpînul oraşului şi că trebuia să se poarte ca un învingător. După părerea lui, gloata de trei mii de oameni care străbătuse oraşul era o armată de neînvins şi era destul apropierea ei ca să-i aibă în mînă pe burghezii umili şi supuşi. Răsculaţii îi închiseseră pe jandarmi în cazarma lor, garda naţională era dezmembrată, cartierul nobil trebuia să crape de frică, rentierii din oraşul nou cu siguranţă că nu puseseră în viaţa lor mîna pe puşcă. Nu erau arme şi de altminteri nici soldaţi. Nu avu nici măcar prevederea să închidă porţile şi în timp ce oamenii lui, împingînd încrederea şi mai departe, adormiseră, el aştepta în linişte ziua care, îşi zicea el, avea să-i aducă şi să-i strîngă împrejurul lui pe toţi republicanii din ţinut.

De pe acum se gîndea la mari măsuri revoluţionare: numirea unei Comune al cărei şef ar fi el, arestarea trădătorilor şi mai ales a oamenilor care nu-i plăceau. Gîndul Rougonilor învinşi şi al salonului galben pustiu, al întregii clici cerîndu-i iertare, îl cufunda într-o dulce bucurie. Hotărîse să adreseze o proclamaţie locuitorilor din oraş pentru ca aceştia să nu-şi piardă răbdarea. Patru se puseseră să redacteze afişul. După ce fu gata, Macquart, luînd o poză demnă în fotoliul primarului, puse să i-l citească, înainte de a-l trimite la tipografia *Independentului*, pe a cărui atitudine civică se bizuia. Unul din redactori începuse bombastic: „Locuitori ai oraşului Plas-

sans, ora independenţei a sunat, domnia dreptăţii a sosit", cînd un zgomot se auzi la uşa cabinetului, care se deschise încet.

— Tu eşti, Cassoute? întrebă Macquart oprind citirea.

Nu i se răspunse; uşa se deschidea mai tare.

Macquart, pierzîndu-şi răbdarea, strigă:

— Dar intră o dată! Ei, e-acasă tîlharul de frate-meu?

Atunci, dintr-o dată, cele două canaturi ale uşii, împinse cu violenţă, fură trîntite de pereţi şi un val de oameni înarmaţi, în mijlocul cărora mergea Rougon, foarte roşu, cu ochii ieşiţi din orbite, năvăliră în cabinet agitînd puştile ca pe nişte toroipane.

— Ah! Ticăloşii au arme! urlă Macquart.

Voi să ia o pereche de pistoale aşezate pe masă, dar cinci oameni îl şi ţineau de gît. Cei patru redactori ai proclamaţiei luptară o clipă: îmbrînceli, tropote înăbuşite, zgomote de căderi. Luptătorii erau deosebit de încurcaţi de puştile care nu le foloseau la nimic, dar pe care nici nu voiau să le lase din mînă. In luptă, puşca lui Rougon, pe care un răsculat căuta să i-o smulgă din mînă, se porni singură, cu o detunătură înspăimîntătoare, umplînd cabinetul de fum; glontele sparse o oglindă splendidă care se ridica de la sobă pînă în tavan, una din cele mai frumoase oglinzi din oraş. Focul tras la întîmplare asurzi toată lumea şi puse capăt bătăliei.

Şi pe cînd domnii suflau din greu, se auziră trei detunături care veneau din curte. Granoux alergă la una din ferestrele cabinetului. Chipurile se lungiră şi toţi, aplecaţi cu teamă, aşteptară, prea puţin dornici să reînceapă lupta cu oamenii din post, de care uitaseră în victoria lor. Dar vocea lui Roudier strigă că totul mergea bine. Granoux închise fereastra radios. Adevărul era că împuşcătura lui Rougon îi trezise pe cei care dormeau şi care se predaseră, văzînd că orice rezistenţă este imposibilă. Numai că în graba lor oarbă de a termina cît mai repede, trei din oamenii lui Roudier descărcaseră armele în aer ca să răspundă la detunătura de sus, fără să-şi dea seama ce

fac. Sînt momente cînd puştile se pornesc singure în mîinile fricoşilor.

In acest timp, Rougon legă solid pumnii lui Macquart cu brăţările perdelelor din cabinet. Acesta rînjea, plîngînd de furie.

— Aşa, daţi-i înainte... bolborosea el. Chiar astă-seară sau mîine cînd se vor întoarce ceilalţi, ne socotim noi!

Aluzia la gloata de răsculaţi străbătu ca un fior prin spatele învingătorilor. Mai ales Rougon simţi că-l strînge parcă cineva de gît. Antoine, exasperat că fusese luat ca din oală de burghezii aceştia înspăimîntaţi pe care-i făcea, în calitate de fost soldat, ţîvili nemernici, îl privea, înfruntîndu-l cu ochii sclipind de ură.

— Ah! ce de-a mai lucruri ştiu, ce de-a mai lucruri! spunea el fără să-l slăbească din ochi. Trimiteţi-mă, vă rog, un pic în faţa Curţii cu juri, ca să povestesc judecătorilor nişte istorii care vor stîrni rîsul.

Rougon îngălbeni. Îl apucă o frică groaznică ca nu cumva Macquart să vorbească şi să-l facă să piardă stima domnilor care-l ajutaseră să salveze Plassans. De altminteri, domnii, aiuriţi de întîlnirea dramatică a celor doi fraţi, se retrăseseră într-un colţ al cabinetului, simţind că va avea loc o explicaţie furtunoasă. Rougon luă o hotărîre eroică. Veni în faţa grupului şi le spuse cu un ton nobil:

— Vom păzi pe acest om aici. După ce va cugeta la situaţia lui, ne va putea da informaţii folositoare.

Apoi, cu un glas încă şi mai plin de demnitate:

— Îmi voi face datoria, domnilor. Am jurat să salvez oraşul de anarhie şi îl voi salva, chiar de-ar trebui să fiu călăul rudei mele cele mai apropiate.

Parc-ar fi fost un bătrîn roman care-şi jertfea familia pe altarul patriei. Granoux, foarte mişcat, îi strînse mîna cu o atitudine plîngăreaţă care însemna: „Te înţeleg, eşti sublim". Apoi îl ajută scoţînd toată lumea din cabinet, sub pretext că trebuie să-i escorteze pe cei patru prizonieri care erau acolo.

Cînd Pierre rămase singur cu frate-său, se simți iarăşi sigur de sine:

— Nu mă aşteptai, nu-i aşa? Acum pricep: ai pregătit probabil o cursă la mine acasă. Nenorocitule! Uite unde te-au dus păcatele şi viaţa dumitale dezordonată!

Macquart ridică din umeri:

— Ia mai lasă-mă în pace! Eşti un pungaş bătrîn. Cine rîde la urmă rîde mai bine.

Rougon care n-avea un plan precis în privinţa lui, îl îmbrînci într-un cabinet de toaletă unde domnul Garçonnet venea uneori să se odihnească. Cabinetul, luminat de sus, n-avea altă ieşire decît uşa de intrare. Era mobilat cu cîteva fotolii, un divan şi un lavabou de marmură. Pierre încuie uşa de două ori după ce-i dezlegase pe jumătate mîinile lui frate-său. Îl auzi pe Macquart trîntindu-se pe divan şi intonînd *„Ça ira!"* cu o voce straşnică.

Rougon, singur în sfîrşit, se aşeză la rîndul lui în fotoliul primarului. Oftă şi-şi şterse fruntea. Cît de grea era cucerirea averii şi a demnităţilor! În sfîrşit ajungea la capăt, simţea cum fotoliul moale se înfundă sub el, mîngîia cu mîna cu un gest maşinal biroul de mahon, pe care-l găsea mătăsos şi delicat ca pielea unei femei frumoase. Se umflă în pene şi mai mult, luă poza demnă pe care o avusese Macquart mai înainte, cînd asculta citirea proclamaţiei. În jurul lui, tăcerea cabinetului i se părea că are o gravitate religioasă care-i intra în suflet ca o voluptate divină. Pînă şi mirosul de praf şi de hîrtii vechi care zăceau prin colţuri urca parcă ca o tămîie spre nările lui dilatate. Această încăpere, cu zugrăveala decolorată, puţind a treburi mărunte, a preocupări nenorocite de municipalitate de mîna a treia, era un templu, iar el era zeul. Pătrundea într-un sanctuar. El, căruia de fapt nu-i plăceau preoţii, îşi aminti de emoţia delicioasă a primei lui împărtăşanii, cînd crezuse că-l înghiţise pe Isus.

Dar, în încîntarea lui, tresărea nervos la fiecare izbucnire a glasului lui Macquart. Cuvintele de aristo-

crat, de felinar, amenințările cu spînzurătoarea[1] îi veneau cu răbufniri violente prin ușă și-i tăiau în chip neplăcut visul lui de glorie. Mereu omul acesta! Și visul, care-i arăta Plassans la picioarele lui, se termina cu viziunea bruscă a Curții cu juri, judecătorii, jurații și publicul ascultînd destăinuirile rușinoase ale lui Macquart, povestea celor cincizeci de mii de franci și altele; sau, în timp ce gusta moliciunea scaunului domnului Garçonnet, dintr-o dată se vedea spînzurat de un felinar de pe strada la Banne. Cine oare are să-l scape de ticălosul ăsta? În sfîrșit, Antoine adormi. Pierre avu vreo zece minute de netulburat extaz.

Roudier și Granoux veniră să-l scoată din starea aceasta de visare fericită. Veneau de la închisoare, unde-i duseseră pe răsculați. Lumina creștea, orașul avea să se trezească, trebuia să se ia o hotărîre. Roudier declară că mai înainte de toate ar fi bine să li se adreseze locuitorilor o proclamație. Pierre tocmai citea pe cea lăsată de răsculați pe masă.

— Uite — strigă el — ceva ce ne convine de minune. Nu sînt decît cîteva cuvinte de schimbat.

Și, într-adevăr, un sfert de oră fu de ajuns pentru ca Granoux să citească cu o voce emoționată:

„Locuitori ai orașului Plassans, ora rezistenței a sunat, ordinea domnește iarăși."

Se hotărî ca tipografia *Gazetei* să tipărească proclamația, care să fie afișată la toate colțurile de stradă.

— Acum ascultați, spuse Rougon. Mergem la mine acasă. În acest timp, domnul Granoux va aduna aici pe membrii consiliului municipal care n-au fost arestați și le va povesti înspăimîntătoarele evenimente din cursul nopții.

Apoi plin de măreție:

— Sînt gata să răspund de actele mele. Dacă ceea ce am făcut pînă acum pare o dovadă suficientă de dragostea mea pentru ordine, consimt să mă pun

[1] Versuri din cîntecul revoluționarilor francezi din 1789, prin care aristocrații erau amenințați cu spînzurătoarea de felinarele care luminau străzile (n.t.).

în fruntea unei comisii municipale, pînă cînd autoritățile regulate vor putea fi restabilite. Dar pentru ca să nu fiu acuzat de ambiție, nu mă voi întoarce la primărie decît la chemările stăruitoare ale concetățenilor mei.

Granoux și Roudier protestară. Plassans îi va fi recunoscător... Căci, în sfîrșit, prietenul lor salvase orașul. Și reamintiră tot ce făcuse el pentru cauza ordinii : salonul galben mereu deschis pentru prietenii puterii, cuvîntul bun dus prin cele trei cartiere, depozitul de arme a cărui idee o avusese el — și mai ales noaptea memorabilă, noaptea de prudență și de eroism în care se ilustrase pentru totdeauna. Granoux adăugă că el era sigur dinainte de admirația și recunoștința domnilor consilieri municipali. In concluzie spuse :

— Nu plecați de acasă, vreau să vă găsesc, să vă aduc în triumf.

Roudier zise că el înțelegea de altfel tactul, modestia prietenului lor și că-l aprobă. Nimeni nu s-ar gîndi desigur să-l învinovățească de ambiție, dar toată lumea avea să simtă delicatețea lui Pierre, care nu voia să se întîmple nimic fără asentimentul concetățenilor săi. Era ceva foarte demn, foarte nobil și foarte măreț.

Sub ploaia de elogii, Rougon plecă umil capul. Ingîimă : „Nu ! nu, dumneavoastră mergeți prea departe !" cu sclifoseli de om gîdilat cu voluptate. Fiecare frază a negustorului de ciorapi retras din afaceri și a fostului negustor de migdale, așezați unul la dreapta, altul la stînga sa, îi trecea suav peste față ; și, răsturnat în fotoliul primarului, pătruns de mirosurile administrative ale cabinetului, el saluta la stînga, la dreapta cu morga unui prinț pretendent din care o lovitură de stat trebuia să facă un împărat.

După ce se săturară să se tămîieze, coborîră. Granoux plecă în căutarea consiliului municipal. Roudier îi spuse lui Rougon s-o ia înainte ; îl va ajunge din urmă după ce va da ordinele necesare pentru paza primăriei. Era ziua acum. Pierre o luă pe strada la

Banne, sunîndu-şi milităreşte călcîiele pe trotuarele încă pustii. Işi ţinea pălăria în mînă, cu tot frigul aspru; valuri de mîndrie îi aruncau tot sîngele în faţă.

In josul scării îl găsi pe Cassoute. Săpătorul nu se clintise, fiindcă nu văzuse pe nimeni întorcîndu-se. Era acolo, pe prima treaptă, cu capul lui mare în mîini, privind ţintă înainte, cu privirea goală şi încăpăţînarea mută a cîinelui credincios.

— Mă aşteptai, nu-i aşa? îi spuse Pierre care înţelese totul de cum îl zări. Du-te şi-i spune lui Macquart că m-am întors. Caută-l la primărie.

Cassoute se ridică şi se retrase, salutînd cu stîngăcie. Se duse ca să fie-luat ca din oală, spre marea satisfacţie a lui Pierre, care rîdea singur urcînd scările, mirat de el însuşi şi gîndind cam aşa:

— Curaj am, nu cumva oi fi şi spiritual?

Félicité nu se culcase. O găsi îmbrăcată ca de duminică, cu boneta cu panglici galbene ca lămîia, ca o femeie care aşteaptă musafiri. Stătuse zadarnic la fereastră, nu auzise nimic şi murea de curiozitate.

— Ei, cum e? întrebă ea repezindu-se în întîmpinarea soţului.

Pierre, suflînd din greu, intră în salonul galben, urmat de nevastă-sa care închise cu grijă uşa în urma ei; acolo se trînti într-un fotoliu şi zise cu o voce sugrumată:

— S-a făcut, vom fi perceptor.

Félicité îi sări de gît şi-l sărută.

— Nu zău? Nu zău? strigă ea. Dar n-am auzit nimic. Ah, soţiorul meu drag, povesteşte-mi, povesteşte-mi tot.

Părea de cincisprezece ani, făcea pe pisicuţa, se rotea ca un vîrtej cu zborurile ei repezite de greier îmbătat de lumină şi de căldură. Şi Pierre, în entuziasmul victoriei, îşi descărcă inima. Nu uită nici un amănunt. Explică chiar planurile lui viitoare, uitînd că, după părerea lui, femeile nu sînt bune la nimic şi că femeia lui nu trebuia să ştie nimic dacă voia să rămînă el stăpînul. Félicité îi sorbea cuvintele. Il puse să repete unele părţi ale povestirii, spunînd că nu le

auzise; într-adevăr, bucuria o zăpăcise atît de mult, încît, din cînd în cînd parcă surzise şi-şi pierduse mintea de atîta fericire. Cînd Pierre îi istorisi isprava de la primărie, o apucă rîsul, schimbă de trei ori fotoliul, trîntind mobilele, nemaiputînd sta locului. După patruzeci de ani de sforţări continue, în sfîrşit norocul se lăsa înşfăcat de gît. Era aşa de înnebunită, încît uită să mai fie prudentă.

— Mie-mi datoreşti toate astea! strigă Félicité cu o explozie de triumf. Dacă te lăsam, răsculaţii te-ar fi prins ca pe un prost. Neghiobule, de-alde Garçonnet, Sicardot şi alţii trebuiau zvîrliţi acestor fiare sălbatice.

Şi, arătîndu-şi dinţii care se clătinau, bătrîna adăugă cu un rîs ştrengăresc:

— Trăiască Republica! Ea a curăţat locul.

Pierre se posomorî.

— Totdeauna ţi-ai închipuit că ai prevăzut totul. Eu am avut ideea să mă ascund. Parcă femeile se pricep cît de cît la politică! Ehei, bătrînico, dacă ai fi condus tu barca, repede ne-am fi scufundat.

Félicité îşi strînse buzele. Mersese prea departe şi-şi uitase rolul ei de zînă bună, care nu vorbeşte. Dar o apucase o mînie surdă aşa cum o apuca de cîte ori soţul o strivea cu superioritatea lui. Îşi făgădui din nou o răzbunare aleasă, la timpul potrivit, care să i-l dea pe omul ei cu mîinile şi picioarele legate.

— A! uitasem, spuse Rougon. Domnul Peirotte a intrat în horă. Granoux l-a văzut cum se zbătea în mîinile răsculaţilor.

Félicité tresări. Era tocmai la fereastra de unde privea cu dragoste ferestrele perceptorului. Simţise nevoia să le mai vadă o dată, căci în mintea ei ideea victoriei se contopea cu dorinţa de a avea frumosul apartament ale cărui mobile le uza cu privirea de atîta vreme.

Se întoarse şi-i zise cu o voce stranie:

— Domnul Peirotte e arestat?

Zîmbi îngăduitoare şi o roşeaţă vie îi făcu obrazul ca marmura. În fundul sufletului îşi făcu o urare

brutală: „De l-ar măcelări răsculaţii!" Pierre îi citi fără îndoială gîndul în ochi:

— Zău aşa! De l-ar găsi vreun glonte, treburile noastre ar merge de minune... N-ar mai fi nevoie să-l mutăm în altă parte, nu-i aşa? Şi n-ar fi nicidecum din vina noastră.

Dar Félicité, mai nervoasă, tremura. I se părea că osîndea un om la moarte. Dacă cumva domnul Peirotte ar fi ucis, l-ar visa noaptea, ar veni s-o tragă de picioare. Nu mai aruncă asupra ferestrelor decît ocheade şirete, pline de groază dar şi de jind. De atunci, în bucuriile ei intra şi o nelămurită spaimă criminală care le făcea şi mai aprige.

De altminteri, Pierre, după ce-şi descărcă sufletul, începea să vadă şi partea rea a situaţiei. Ii vorbi de Macquart; cum să scape de şnapanul ăsta? Dar Félicité, apucată iarăşi de febra victoriei, strigă:

— Nu putem face totul deodată. O să-i închidem noi gura, ce dracu'! Vom găsi noi un mijloc...

Se plimba încoace şi încolo, aranja fotoliile, ştergea spetezele de praf. Deodată se opri în mijlocul camerei şi aruncă o privire asupra mobilierului uzat:

— Dumnezeule mare! Ce urît e aici! Şi lumea care trebuie să vină!

— Ei şi! — răspunse Pierre cu cea mai mare nepăsare — vom schimba toate astea.

El, care în ajun avea un respect religios pentru fotolii şi pentru canapea, s-ar fi urcat acum pe ele cu amîndouă picioarele. Félicité, simţind acelaşi dispreţ, dădu brînci unui fotoliu căruia-i lipsea o rotiţă şi care nu-i dădea ascultare destul de repede.

In momentul acela intră Roudier. Bătrînei i se păru că este mult mai politicos. „Domnule" şi „doamnă" îi sunau în urechi ca o muzică delicioasă. De altminteri, obişnuiţii soseau unul după altul; salonul se umplea. Nimeni nu cunoştea încă în toate amănuntele evenimentele din timpul nopţii şi toţi dădeau buzna cu ochii holbaţi, cu zîmbetul pe buze, mînaţi de zvonurile din oraş. Domnii care cu o seară mai înainte, la vestea că se apropie răsculaţii, pă-

răsiseră cu atîta grabă salonul galben, veneau acum bîzîitori, curioşi şi supărători ca un roi de muşte împrăştiat de o adiere de vînt. Unii nu avuseseră nici măcar timpul să-şi pună bretelele. Mai era nerăbdarea lor, dar se vedea cît de colo că Rougon aştepta pe cineva ca să vorbească. La fiecare moment, arunca spre uşă o privire neliniştită. O oră întreagă nu fură decît strîngeri de mîini pline de înţeles, felicitări vagi, şoapte admirative, o bucurie reţinută fără motiv precis şi care nu cerea decît un cuvînt ca să se transforme în entuziasm.

În sfîrşit, apăru Granoux. Se opri o clipă în prag, cu mîna dreaptă în redingota încheiată; figura lui mare şi palidă, care jubila, încerca zadarnic să-şi ascundă emoţia sub o aparenţă de mare demnitate. La apariţia lui, se făcu tăcere; toţi simţeau că are să se petreacă ceva cu totul neobişnuit. Străbătînd un şir întreg, Granoux se îndreptă direct spre Rougon. Ii întinse mîna:

— Dragă prietene, îţi aduc omagiul consiliului municipal. El te cheamă în fruntea sa, aşteptînd ca primarul nostru să ni se întoarcă. Ai salvat oraşul. În epoca îngrozitoare prin care trecem, trebuiesc oameni care să întrunească curajul dumitale cu inteligenţa dumitale. Vino.

Granoux, care recita un mic discurs pe care-l pregătise de la primărie pînă în strada de la Banne, simţi că i se tulbură memoria. Dar Rougon, cucerit de emoţie, îi curmă vorba strîngîndu-i mîinile şi repetînd:

— Mulţumesc, dragul meu Granoux, îţi mulţumesc din suflet.

Nu găsi altceva. În jurul lui era o explozie de voci asurzitoare. Fiecare se repezi, îl acoperi de elogii şi de complimente, îi puse întrebări stăruitoare. Dar el, demn ca un magistrat, ceru cîteva minute ca să discute cu domnii Granoux şi Roudier. Treburile publice înainte de toate. Oraşul se găsea într-o situaţie aşa de critică! Se retraseră tustrei într-un colţ al salonului şi acolo, pe şoptite, îşi împărţiră puterea, în timp ce obişnuiţii, la cîţiva paşi distanţă şi făcînd pe discreţii, le aruncau pe furiş priviri în care admiraţia se amesteca cu curio-

zitatea. Rougon avea să ia locul de preşedinte al comisiei municipale; Granoux acela de secretar; cît despre Roudier, el devenea comandantul-şef al gărzii naționale reorganizate. Aceşti domni îşi jurară un sprijin reciproc care să înfrunte orice primejdie.

Félicité, care se apropiase de ei, îi întrebă dintr-o dată:

— Şi Vuillet?

Se uitară unii la alţii. Nimeni nu-l zărise pe Vuillet. Rougon neliniştit se strîmba.

— Poate că l-au dus cu ceilalţi... zise el ca să se liniştească.

Dar Félicité dădu din cap. Vuillet nu era omul care să se lase prins. De vreme ce nu-l vedea, nici nu-l auzea nimeni, însemna că uneltea ceva rău.

In momentul acela uşa se deschise şi intră Vuillet. Salută umil, clipind din pleoape, cu zîmbetu-i înţepat de paracliser. Apoi întinse o mînă umedă lui Rougon şi celorlalţi doi. Vuillet îşi făcuse treburile singur. Işi tăiase şi el partea lui din prăjitură, cum ar fi zis Félicité. Prin răsuflătoarea din pivniţă, văzuse pe răsculaţi cum îl arestează pe directorul poştei, care avea birourile lîngă librăria lui. Dis-de-dimineaţă, chiar în momentul cînd Rougon se aşeza în fotoliul primarului, se dusese şi el liniştit şi se instalase în cabinetul directorului. Il cunoştea pe funcţionari şi îi întîmpină la sosire, spunîndu-le că îl va înlocui pe şeful lor pînă la întoarcere şi că n-aveau să se teamă de nimic. Apoi răsfoi corespondenţa de dimineaţă cu o curiozitate prost ascunsă; mirosea scrisorile şi mai ales una părea că o căuta în chip deosebit. Noua lui situaţie era negreşit în legătură cu vreun plan secret, căci, în mulţumirea lui, dădu unui funcţionar un exemplar din *Operele glumeţe ale lui Piron!* Vuillet avea un depozit foarte bine alimentat cu cărţi fără perdea, pe care le ascundea într-un sertar mare, sub mătănii şi icoane. El era acela care inunda oraşul cu fotografii şi gravuri neruşinate, fără ca negoţul lui cu cărţi de rugăciune să sufere cîtuşi de puţin. Probabil totuşi că, în cursul dimineţii, se speriase şi el de obrăznicia cu care pusese stăpînire pe palatul poştei. Se

gîndi că uzurparea lui avea nevoie de ratificare. De aceea dăduse fuga la Rougon care, fără îndoială, devenise un om puternic.

— Unde ai fost? îl întrebă bănuitoare Félicité.

Vuillet îi îndrugă o poveste pe care-o înflori. După dînsul el scăpase palatul poştei de jaf.

— Atunci ne-am înţeles, rămîi acolo! zise Pierre după ce se gîndi un moment. Caută să serveşti cauza.

Această ultimă frază arăta care era frica cea mare a Rougonilor; nu care cumva să servească cineva prea mult cauza şi să salveze oraşul mai mult decît ei. Dar Pierre nu vedea nici o primejdie serioasă să-l lase pe Vuillet director provizoriu la poştă; era chiar un fel de a scăpa de el. Félicité nu-şi putu ascunde necazul.

După terminarea consfătuirii, domnii se amestecară în grupurile care umpleau salonul. In sfîrşit, fură obligaţi să satisfacă curiozitatea generală. Trebuiră să povestească de-a fir-a-păr evenimentele din cursul dimineţii. Rougon fu plin de măreţie. Umflă, înflori şi dramatiză povestea pe care i-o spusese soţiei lui. Toată lumea gîfîia cînd Rougon ajunse la scena distribuirii puştilor şi cartuşelor. Dar mai ales marşul prin străzile pustii şi cucerirea primăriei îi încremeni pe burghezi. La fiecare amănunt nou era o nouă întrerupere:

— Şi nu eraţi decît patruzeci şi unu, e nemaipomenit!

— Te cred, trebuie să fi fost întuneric al dracului.

— Nu, zău, niciodată n-aş fi îndrăznit aşa ceva!

— Atunci l-ai apucat aşa, de gît?

— Şi răsculaţii ce-au zis?

Dar aceste fraze scurte stîrneau şi mai mult verva lui Rougon. Răspundea tuturor. Gesticula vorbind. Omul acesta greoi, admirîndu-şi propriile lui isprăvi, se simţea sprinten ca un şcolar, revenea, se repeta, în mijlocul cuvintelor care se încrucişau, a strigătelor de uimire, a conversaţiilor care se înfiripau de la un amănunt la altul; şi Rougon creştea, creştea mereu, luat parcă pe sus de un suflu epic. De altminteri, Gra-

noux și Roudier erau lîngă el și-i suflau fapte, fapte mai neînsemnate pe care el le trecuse cu vederea. Ardeau și ei de dorința de-a spune ceva, de a povesti o întîmplare și uneori îi furau vorba din gură. Sau vorbeau toți trei deodată. Dar cînd ajunse la homericul episod al oglinzii sparte pe care-l păstra ca deznodămînt de efect, Rougon voi să spună ce se petrecuse jos în curte în momentul arestării postului de pază. Roudier însă îl învinovăți că strică povestirea schimbînd ordinea evenimentelor. Se ciorovăiră o clipă cu oarecare răutate. Apoi Roudier, găsind că ocazia este bună pentru dînsul, strigă grăbit:

— Ei bine, fie! Dar dumneata nu erai acolo. Lasă-mă să spun... Și explică pe îndelete cum se treziseră răsculații și cum le puseseră armele în piept ca să-i facă inofensivi. Adăugă că din fericire, nu cursese sînge, ceea ce dezamăgi auditoriul, care neapărat voia un cadavru.

— Dar cred că a-ți tras, îl întrerupse Félicité, văzînd că drama e cam săracă.

— Da, da, răspunse fostul negustor de ciorapi. Trei focuri de armă. Cîrnățarul Dubruel, domnii Liévin și Massicot au descărcat armele cu o grabă nepermisă. Se auziră murmure. Roudier continuă:

— Nepermisă, mențin cuvîntul! Războiul necesită destule cruzimi, încît nu trebuie să mai verse sînge degeaba. Aș fi vrut să vă văd în locul meu. De altminteri, domnii mi-au jurat că nu era vina lor; nu-și explică nici ei cum au luat foc armele... și totuși un glonț rătăcit, după ce a ricoșat, a făcut o vînătaie pe obrazul unui răsculat...

Vînătaia, rana nesperată, satisfăcu auditoriul. Pe ce obraz se găsea vînătaia și cum un glonte, chiar rătăcit, putea să lovească un obraz fără să-l găurească? Un subiect care dădu loc la multe comentarii.

— Sus — continuă Rougon cu voce puternică, fără să lase timp să se potolească agitația — sus, am avut mult de lucru. Lupta a fost aprigă...

Descrise foarte pe larg arestarea fratelui lui și a celor patru răsculați fără să-l numească pe Macquart,

căruia-i spunea numai „şeful". Cuvintele „cabinetul domnului primar, fotoliul, biroul domnului primar" îi veneau mereu pe buze şi dădeau acestei groaznice scene o măreţie minunată. Se bătuseră nu la portar, ci la primul magistrat al oraşului. Roudier era depăşit. Rougon ajunse în sfîrşit la episodul pe care-l pregătea de la început şi care trebuia să-l consacre de erou:

— Atunci, un răsculat se repezi asupra mea. Dau la o parte fotoliul domnului primar şi-l iau de gît, Şi-l strîng, vă închipuiţi! Dar puşca mă stingherea. Nu voiam s-o las, puşca nu se lasă niciodată. O ţineam aşa, sub braţul stîng. Deodată, arma ia foc...

Tot auditoriul sorbea cuvintele lui Rougon; Granoux, care-şi ţuguia buzele şi-l mînca straşnic limba, strigă:

— Nu, nu, nu-i aşa... N-ai putut să vezi, prietene, te băteai ca un leu... Dar eu, care ajutam la legat prizonierii, am văzut totul. Omul a voit să te omoare, el provocat descărcarea armei, i-am văzut deslușit degetele negre cum se strecurau sub braţul dumitale...

— Crezi? întrebă Rougon care se făcuse palid.

Nu ştia că trecuse printr-un asemenea pericol şi povestea fostului negustor de migdale îl îngheţă de spaimă. De obicei Granoux nu minţea, dar în focul bătăliei nimeni nu te opreşte să vezi mai dramatic lucrurile.

— Dacă-ţi spun, omul a voit să te asasineze, repetă el convins.

— Atunci asta e, zise Rougon cu glas stins. Am auzit glonţul şuerîndu-mi pe la ureche.

O emoţie violentă cuprinse auditoriul, care părea cutremurat de respect în faţa unui asemenea erou. Auzise cum îi şuiera glonţul pe la ureche! Desigur, nici unul din burghezii care erau de faţă n-ar fi putut să spună acelaşi lucru. Félicité se simţi obligată să se arunce în braţele soţului şi înduioşarea adunării nu mai cunoscu margini. Dar Rougon se desprinse şi îşi termină povestirea printr-o frază eroică care a rămas de pomină la Plassans:

— Arma ia foc, aud glontele şuierînd pe la ureche şi pac! glontele sparge oglinda domnului primar.

Consternare generală. O oglindă aşa de frumoasă! Intr-adevăr de necrezut! Nenorocirea întîmplată oglinzii cîntări în simpatia acestor domni cît eroismul lui Rougon. Oglinda devenise o persoană de care se vorbi un sfert de oră cu exclamaţii, înduioşări, regrete, ca şi cum ar fi fost rănită în inimă. Era surpriza pregătită de Pierre, deznodămîntul minunatei odisee... Un murmur mare de glasuri umplu salonul galben. Fiecare refăcea în felul lui povestirea auzită şi, din cînd în cînd, veneau să-i întrebe pe cei trei eroi versiunea exactă a vreunui fapt contestat. Eroii rectificau faptul cu migală scrupuloasă; simţeau că vorbeau pentru istorie.

Totuşi Rougon şi cei doi locotenenţi ai săi spuseră că erau aşteptaţi la primărie. Se făcu o tăcere respectuoasă; toţi se salutară cu zîmbete grave. Granoux plesnea de importanţă; numai el îl văzuse pe răsculat cum apăsase pe trăgaci şi cum spărsese oglinda; aceasta îl înălţa în ochii lui în aşa fel, că nu-şi mai încăpea în piele. Părăsind salonul la braţ cu Roudier, ca un mare căpitan zdrobit de oboseală, îngăimă:

— De treizeci şi şase de ore sînt în picioare şi Dumnezeu ştie cînd mă voi culca!

La plecare, Rougon îl luă pe Vuillet de-o parte şi-i spuse că partidul ordinii se bizuie mai mult ca oricînd pe el şi pe *Gazetă*. Trebuie să publice un articol frumos prin care să linişteasca populaţia şi să trateze aşa cum se cuvenea banda de criminali care trecuse prin Plassans.

— Fiţi liniştit! răspunse Vuillet. *Gazeta* nu trebuia să apară decît mîine dimineaţă, dar îi dau drumul chiar din seara asta.

După plecarea lor, obişnuiţii salonului galben mai rămaseră o clipă, flecari ca nişte ţaţe adunate pe trotuar de zborul unui canar. Aceşti negustori retraşi din afaceri, aceşti vînzători de ulei, aceşti fabricanţi de pălării, înotau în plină dramă feerică. Niciodată o emoţie nu-i răscolise mai puternic. Nu-şi mai veneau în fire, mîndri că printre ei se iviseră eroi ca

Rougon, Granoux şi Roudier. Apoi, înăbuşindu-se în salon, sătui să-şi povestească între ei acelaşi lucru, simţiră cum îi mănîncă limba să trîmbiţeze prin oraş marea veste; dispărură unul cîte unul, însufleţiţi fiecare de ambiţia de a fi primul care să ştie şi să spună tot; iar Félicité, rămînînd singură, îi văzu de la fereastră, împrăştiindu-se pe strada la Banne, înfricoşaţi şi bătînd din braţe ca nişte păsări mari sfrijite, răspîndind emoţie în cele patru colţuri ale oraşului.

Era ora zece. Plassans, trezit din somn, alerga pe străzi, aiurit de zvonurile care circulau. Cei care văzuseră sau auziseră gloata răsculaţilor spuneau poveşti de necrezut, se contraziceau, făceau fel de fel de presupuneri groaznice. Dar cei mai mulţi nici nu ştiau despre ce era vorba; cei ce locuiau la periferie ascultau cu gura căscată basmul cu mai multe mii de bandiţi care năvăliseră pe străzi şi dispăruseră în zori, ca o armată de stafii. Neîncrezătorii ziceau: „la mai las-o!" Totuşi, unele amănunte erau precise. In cele din urmă, Plassans fu convins că o înspăimîntătoare nenorocire trecuse peste el în timpul nopţii, fără să-l atingă. Din umbrele nopţii, din informaţiile care se băteau cap în cap, catastrofa căpăta un caracter vag şi groaznic, care-i făcea să tremure pe cei mai curajoşi. Cine abătuse trăsnetul? Parcă fusese o minune. Se vorbea de salvatori necunoscuţi, de o mică ceată de oameni care tăiaseră capul balaurului, dar fără amănunte, ca de un lucru greu de crezut, cînd obişnuiţii salonului galben se răspîndiră pe străzi semănînd veştile şi spunînd aceeaşi poveste în faţa fiecărei porţi.

A fost ca o dîră lungă de praf de puşcă. In cîteva minute povestea străbătu oraşul de la un capăt la altul. Numele lui Rougon zbură din gură în gură, cu exclamaţii de uimire în oraşul nou, cu strigăte de laudă în vechiul cartier. Ideea că erau fără subprefect, fără primar, fără director de poştă, fără perceptor şi fără nici un fel de autorităţi, îi mîhni pe localnici. Rămîneau trăzniţi că-şi putuseră sfîrşi somnul şi că se treziseră ca de obicei, fără nici o conducere stabilă. După ce prima uimire trecu, se aruncară

cu încredere în brațele eliberatorilor. Cei cîțiva republicani dădeau din umeri; dar micii comercianți cu amănuntul, micii rentieri, conservatorii de toate soiurile binecuvîntau pe acești modești eroi, ale căror isprăvi rămăseseră ascunse în întuneric. Cînd se află că Rougon își arestase propriul frate, admirația nu mai cunoscu margini; se vorbi de Brutus; indiscreția de care se temea îi sluji gloriei. În momentul cînd groaza nu se împrăștiase încă, recunoștința fu unanimă. Salvatorul Rougon era acceptat de toată lumea, fără discuție.

— Ia gîndiți-vă — spuneau fricoșii — nu erau decît patruzeci și unu!

Cifra de patruzeci și unu zăpăci tot orașul. Așa se născu la Plassans legenda celor patruzeci și unu de burghezi care au făcut pe trei mii de răsculați să muște din țărînă. Doar cîțiva invidioși din orașul nou, avocați fără procese, foști militari, rușinați că dormiseră în noaptea aceea, își exprimară unele îndoieli. De fapt, poate că răsculații plecaseră singuri. Nu era nici o dovadă de luptă, nici cadavre, nici pete de sînge. Într-adevăr, ușoară treabă avuseseră acei domni.

— Dar oglinda, oglinda! repetau fanaticii. Nu puteți nega că oglinda domnului primar a fost spartă. Duceți-vă s-o vedeți.

Și într-adevăr, pînă noaptea tîrziu, a fost o adevărată procesiune de curioși care, sub mii de pretexte, pătrunseră în cabinet, fiindcă ușa fusese lăsată larg deschisă de Rougon; stăteau în fața oglinzii, în care glontele făcuse o gaură rotundă, de unde porneau crăpături largi, apoi toți îngăimau aceeași frază:

— Drace! Strașnică forță a avut glontele!

Și plecau convinși.

De la fereastră, Félicité sorbea cu nesaț aceste zvonuri, vocile elogioase și recunoscătoare care se ridicau din oraș. Întreg orașul, la ora aceea, se ocupa de bărbatul ei; simțea amîndouă cartierele cum fremătau sub ea, cum îi trimeteau speranța unui triumf apropiat. Ah! cum o să strivească ea orașul pe care-l punea sub călcîi așa de tîrziu! Toate necazurile îi

veniră în minte, amărăciunile trecute deveniră de două ori mai nesățioase să capete satisfacție imediată.

Plecă de la fereastră și făcu încet ocolul salonului. Aici, acum de curînd, mîinile lor se întindeau spre dînșii. Învinseseră, burghezia era la picioarele lor. Salonul galben i se păru un loc sfînțit. Mobilele șchioape, catifeaua destrămată, policandrul înnegrit de muște, toate vechiturile căpătară în ochii ei un aspect de rămășițe glorioase care zac pe un cînp de bătălie. Cîmpia de la Austerlitz nu i-ar fi pricinuit o emoție așa de adîncă.

Pe cînd se așeza iar la fereastră, îl zări pe Aristide dînd tîrcoale prin piața subprefecturii, cu nasul în vînt. Îi făcu semn să urce. Parcă de-abia aștepta.

— Hai, intră, îi zise maică-sa pe scară văzîndu-l că stă la gînduri. Tatăl tău nu-i acasă.

Aristide avea o stîngăcie de fiu risipitor. De aproape patru ani nu mai intrase în salonul galben. Își ținea încă brațul în bandaj.

— Te mai doare mîna? îl luă peste picior Félicité.

Aristide roși și răspunse încurcat:

— O! E mult mai bine, aproape vindecată.

Apoi rămase în salon, învîrtindu-se, neștiind ce să spună. Félicité îi veni în ajutor.

— Ai auzit vorbindu-se despre frumoasa purtare a tatălui tău?

Aristide răspunse că tot orașul vorbea de aceasta. Dar cum căpăta iar curaj, îi plăti pe loc batjocura, privind-o drept în față și adăugînd:

— Venisem să văd dacă tata nu-i cumva rănit.

— Hai, n-o mai fă pe prostul! strigă Félicité cu vioiciune. Eu în locul tău aș da cărțile pe față. Te-ai înșelat, mărturisește, înhăitîndu-te cu derbedeii de republicani. Astăzi ai vrea să-i părăsești și să vii cu noi, care sîntem cei mai tari. Casa ți-i deschisă!

Dar Aristide protestă. Republica era o ideie mare. Și apoi răsculații puteau să cîștige încă.

— Ia lasă-mă în pace! continuă bătrîna iritată. Ți-i teamă că tată-tu are să te primească rău. Am eu grijă de treaba asta. Ascultă-mă, du-te la ziar și redactează pînă mîine un număr festiv al loviturii de

stat şi mîine seară, după apariţia ziarului, vino pe aici şi vei fi primit cu braţele deschise.

Şi cum Aristide nu zicea nimic, Félicité continuă încet şi aprins:

— Inţelegi? E vorba de soarta noastră şi de a ta. Nu mai începe iarăşi cu prostiile tale. Eşti destul de compromis şi aşa.

Tînărul făcu un gest, gestul lui Cezar trecînd Rubiconul. In chipul acesta nu-şi lua nici un angajament verbal. Şi cum Aristide dădea să plece, maică-sa adăugă, căutîndu-i nodul de la bandaj:

— Şi mai întîi să-mi scoţi cîrpa asta. Te faci de rîs, înţelegi?

Aristide o lăsă să i-o scoată. Cînd bandajul fu scos, îl îndoi cu băgare de seamă şi-l puse în buzunar. Apoi îşi îmbrăţişă mama, spunîndu-i:

— Pe mîine!

In acest timp, Rougon lua oficial în primire primăria. Nu rămaseră decît opt consilieri muncipali, ceilalţi se găseau în mîinile răsculaţilor împreună cu primarul şi cei doi adjuncţi. Cei opt domni de teapa lui Granoux îngheţară de groază cînd acesta din urmă le explică situaţia critică a oraşului. Ca să înţelegem spaima cu care se aruncară în braţele lui Rougon ar trebui să-i cunoaştem pe oamenii din care sînt compuse consiliile municipale în oraşele mici. La Plassans primarul avea sub el nişte dobitoci de necrezut, adevărate instrumente de supunere pasivă. Cum domnul Garçonnet nu mai era acolo, maşina municipală trebuia să se strice şi să aparţină oricui ştia să-i repare resorturile. Şi cum subprefectul părăsise ţinutul, Rougon se găsea în chip cu totul firesc, prin forţa împrejurărilor, stăpînul absolut al oraşului; criză uluitoare, care lăsa puterea în mîinile unui om plin de păcate şi căruia în ajun nici unul din concetăţeni nu i-ar fi împrumutat o sută de franci.

Primul act a lui Pierre fu să declare insistent că această comisie este provizorie. Apoi se ocupă de reorganizarea gărzii naţionale şi reuşi să echipeze trei sute de oameni; cele o sută nouă puşti rămase în hambar fură distribuite, ceea ce mări la o sută cinci-

zeci numărul oamenilor înarmaţi de reacţiune; ceilalţi o sută cincizeci erau burghezi voluntari şi soldaţi de-ai lui Sicardot. Cînd comandantul Roudier trecu în revistă mica armată în piaţa Primăriei, fu dezolat dîndu-şi seama că se vedeau cît colo negustorii de legume; n-aveau toţi uniforme şi unii erau foarte caraghioşi — cu pălărie neagră, cu redingotă şi cu puşcă. Dar în realitate, intenţia lor era bună. Un post fu lăsat la primărie. Restul micii armate fu împrăştiat pe plutoane la porţile oraşului. Roudier îşi asumă comanda postului de la Poarta Mare, cea mai ameninţată.

Rougon, care se simţea foarte tare în acel moment, se duse personal în strada Conqueen şi-i rugă pe jandarmi să stea acolo şi să nu se amestece. De altminteri puse să se deschidă porţile jandarmeriei ale căror chei fuseseră luate de răsculaţi. Dar el voia să triumfe singur şi nu înţelegea ca jandarmii să-i poată fura o parte din glorie. Dacă va avea nevoie de ei, îi va chema. Şi le explică că prezenţa lor i-ar irita pe muncitori şi ar agrava situaţia. Brigadierul îl felicită mult pentru prudenţa lui. Cînd află că în cazarmă e un om rănit, Rougon voi să se facă popular şi ceru să-l vadă. Il găsi pe Rengade culcat, cu ochiul acoperit cu o faşă şi cu mustăţile lui groase care ieşeau de sub bandaj. Prin cuvinte frumoase despre datorie îl îmbărbătă pe chiorul care înjura şi sufla din greu, exasperat de rana din pricina căreia trebuia să părăsească serviciul. Rougon făgădui să-i trimită un medic.

— Vă mulţumesc, domnule, răspunse Rengade — dar ceea ce m-ar uşura mai mult decît toate leacurile, ar fi să-l sucesc gîtul ticălosului care mi-a crăpat ochiul. Il voi recunoaşte: e unul mic, slab, palid, foarte tînăr.

Pierre îşi aminti de sîngele care acoperea mîinile lui Silvère. Se dădu puţin îndărăt, ca şi cum s-ar fi temut de Rengade să nu-i sară de gît şi să-i spună: „Nepotul tău m-a chiorît; stai că o să-mi plăteşti tu pentru el!“ Şi în timp ce blestema în gînd nevrednica

lui familie, declară solemn că, dacă vinovatul va fi găsit, va fi pedepsit cu toată asprimea legilor.

— Nu, nu, nu-l nevoie, răspunse chiorul. Ii voi suci eu gîtul.

Rougon se grăbi să se-ntoarcă la primărie. In timpul după-amiezii luă diferite măsuri. Proclamaţia afişată pe la orele unu făcu o foarte bună impresie. Ea se termina printr-un apel la înţelegerea cetăţenilor pe care-i asigura cu fermitate că ordinea nu va mai fi tulburată. Pînă seara, străzile dădeau într-adevăr impresia unei uşurări generale, a unei încrederi depline. Pe trotuare, grupurile care citeau proclamaţia spuneau:

— S-a terminat, azi-mîine vom vedea trupele trimise în urmărirea răsculaţilor.

Credinţa că soldaţii se apropiau era aşa de mare, încît trîndavii de pe bulevardul Sauvaire se duseră pe drumul Nisei în întîmpinarea muzicii. Se întoarseră noaptea dezamăgiţi, căci nu văzuseră nimic. Atunci o nelinişte surdă cuprinse oraşul.

La primărie, comisia provizorie atîta vorbise ca să nu spună nimic, încît membrii, cu stomacul gol, înspăimîntaţi de propriile lor trăncăneli, simţeau cum îi apuca iar frica. Rougon îi trimise la masă, convocîndu-i din nou pentru orele nouă seara. Era să plece şi el, cînd Macquart se deşteptă şi bătu cu violenţă în uşa închisorii sale. Spuse că îi e foame, întrebă cît e ceasul şi cînd fratele lui îi spuse că era ora cinci, îngăimă cu o diabolică răutate, prefăcîndu-se foarte mirat că răsculaţii îi făgăduiseră să se întoarcă mai curînd şi că întîrziau prea mult ca să-l elibereze. Rougon, după ce-i dădu de mîncare, coborî, plictisit de stăruinţa cu care Macquart vorbea despre întoarcerea gloatei de răsculaţi. Pe stradă se simţi prost dispus. Oraşul i se păru schimbat. Căpăta un aspect ciudat; umbre se strecurau repede de-a lungul trotuarelor, era tăcere şi gol şi pe casele posomorîte cădea parcă, odată cu amurgul, o frică mohorîtă, înceată şi încăpăţînată ca o ploaie fină. Increderea fiecară din timpul zilei se termina fatal cu o panică nemotivată, cu frica de noaptea care se lăsa;

locuitorii erau obosiţi, sătui de triumf şi nu le mai rămîneau puteri decît să viseze la o cumplită răzbunare a răsculaţilor. Rougon se simţi cutremurat de acest curent de spaimă. Grăbi pasul, cu gîtlejul încleştat. Trecînd pe dinaintea unei cafenele din piaţa Récollets, care-şi aprinsese lămpile, şi unde se adunau micii rentieri din oraşul nou, auzi un crîmpei de convorbire foarte înspăimîntător:

— Ei bine, domnule Picou — zicea o voce calmă — ştii vestea, regimentul aşteptat n-a sosit.

— Dar nu se aştepta nici un regiment, domnule Touche, răspunse o voce acră.

— Ba, pardon. N-aţi citit proclamaţia?

— Adevărat, afişele făgăduiesc că ordinea va fi menţinută cu forţa, dacă va fi nevoie.

— Prin urmare vedeţi: e vorba de forţă; forţa armată, bine-înţeles.

— Şi ce spune?

— Dar, înţelegeţi, oamenilor li-i frică, se spune că întîrzierea soldaţilor nu-i firească şi că s-ar putea foarte bine ca răsculaţii să-i fi măcelărit.

Un strigăt de groază se ridică în cafenea. Lui Rougon îi veni poftă să intre şi să le spună burghezilor că proclamaţia nu anunţase venirea unui regiment, că nu trebuiau să interpreteze textele astfel, nici să răspîndească asemenea pălăvrăgeli. Dar el însuşi, în tulburarea care-l cuprindea, nu era tocmai sigur că nu se bizuise pe o trimitere de trupe şi-l venea şi lui să găsească lucru de mirare că nici un soldat nu apăruse. Se întoarse acasă foarte îngrijorat. Félicité, zburdalnică şi plină de curaj, se înfurie, văzîndu-l tulburat de asemenea neghiobii. La desert, îl îmbărbătă:

— Ei, mare prost eşti! Cu atît mai bine dacă prefectul uită de noi. Vom salva oraşul singuri. Eu aş vrea să-i văd pe răsculaţi că se întorc, ca să-i primim cu focuri de puşcă şi să ne acoperim de glorie... Ascultă, du-te de închide porţile oraşului şi nu te culca după aceea, fă-te că te frămînţi toată noaptea; se va ţine socoteală de toate acestea mai tîrziu.

Pierre se întoarse la primărie ceva mai voios. Îi trebui curaj ca să rămînă tare în mijlocul văicărelilor colegilor. Membrii comisiei provizorii aduceau în hainele lor panica, aşa cum aduce cineva un miros de ploaie pe timp de furtună. Toţi pretindeau că se bizuiseră pe trimiterea unui regiment şi strigau spunînd că nu trebuie lăsaţi pradă furiilor demagogice nişte cetăţeni curajoşi. Pierre, ca să fie lăsat în pace, le făgădui regimentul pentru a doua zi. Apoi declară solemn că se duce să închidă porţile. Toată lumea respiră uşurată. La fiecare poartă se puseră gărzi naţionale cu ordinul de a le încuia de două ori. La întoarcere, mulţi membri mărturisiră că într-adevăr erau mai liniştiţi; şi după ce Pierre le spuse că situaţia critică a oraşului le impunea datoria de a rămîne la postul lor, unii din ei îşi făcură pregătiri pentru a dormi noaptea în fotoliu. Granoux îşi puse o tichie de mătase neagră pe care şi-o adusese ca om grijuliu ce era. Pe la unsprezece, jumătate din aceşti domni dormeau împrejurul biroului domnului Garçonnet. Cei care ţineau ochii deschişi şi ascultau paşii cadenţaţi ai gărzilor naţionale răsunînd în curte, visau că erau nişte viteji şi că primeau decoraţii. O lampă mare pusă pe birou lumina această stranie priveghere armată. Rougon, care părea că moţăie, se sculă dintr-o dată şi trimise să-l caute pe Vuillet. Îşi aminti că nu primise încă *Gazeta*.

Librarul se arătă obraznic şi foarte prost dispus.

— Ei — îl întrebă Rougon luîndu-l deoparte — unde-i articolul pe care mi l-ai promis? N-am văzut ziarul.

— Pentru asta mă deranjezi? răspunse Vuillet mînios. Ce dracu'! *Gazeta* n-a apărut; n-am chef ca mîine să fiu măcelărit dacă se întorc răsculaţii.

Rougon se sili să zîmbească, spunînd că, slavă Domnului, nimeni nu va fi măcelărit. Tocmai pentru că circulau zvonuri false şi îngrijorătoare, articolul de care era vorba ar fi adus un mare serviciu cauzei drepte.

— Tot ce se poate — răspunse Vuillet — dar cea mai bună dintre cauze în momentul de față este de a-ți păstra capul pe umeri.

Şi adăugă cu răutate:

— Credeam că i-ați ucis pe toți răsculații. Ați lăsat cam mulți, ca să risc.

Rămas singur, Rougon se miră că un om, aşa de umil şi de slugarnic de obicei, se revolta. Purtarea lui Vuillet i se păru suspectă. Dar nu mai avu timp să caute o explicație. Abia se trîntise din nou pe fotoliu, că Roudier intră, zornăindu-şi aprig la şold o sabie mare prinsă de centură. Cei care dormeau se treziră înspăimîntați. Granoux crezu că-i o chemare la arme.

Ei? Ce-i? Ce s-a întîmplat? întrebă el punîndu-şi în grabă tichia de mătase neagră în buzunar.

— Domnilor — zise Roudier gîfîind, fără să se mai gîndească la vreo precauțiune oratorică — cred că o bandă de răsculați se apropie de oraş.

Cuvintele lui fură primite într-o tăcere plină de spaimă. Numai Rougon avu puterea să spună:

— I-ai văzut?

— Nu, răspunse fostul negustor de ciorapi. Dar am auzit zgomote ciudate pe cîmp; unul din oamenii mei mi-a afirmat că a văzut focuri pe panta munților Garrigues.

Şi cum domnii se priveau palizi şi muți, continuă:

— Mă întorc la post, mi-e teamă de vreun atac. Luați măsuri în ce vă priveşte.

Rougon voi să alerge după el să-l mai tragă de limbă, dar Roudier era departe. Fireşte, comisia nu mai avu chef să doarmă. Zgomote ciudate! focuri! un atac!... şi astea toate în miezul nopții! Să iei măsuri, uşor de spus, dar cum să faci? Granoux era cît p-aci să-i sfătuiască să urmeze aceeaşi tactică care le reuşise în ajun: să se ascundă, să aştepte ca răsculații să străbată Plassans şi să triumfe apoi pe străzile pustii. Din fericire Pierre, amintindu-şi de sfaturile nevestii, zise că Roudier se va fi înşelat şi că ar fi mai bine să meargă să vadă. Unii membri făceau mutre; căzură însă de acord ca o escortă armată să însoțească comisia şi atunci toți coborîră cu mare

curaj. Jos nu mai lăsară decît cîțiva oameni; se înconjurară de treizeci de gărzi; apoi se aventurară în orașul adormit. Numai luna, alunecînd pe acoperișuri, își întindea umbrele ei domoale. In zadar merseră de-a lungul meterezelor din poartă în poartă; orizontul era întunecat, nu văzură nimic și nu auziră nimic. Gărzile naționale de la diferite posturi le spuseră că într-adevăr din cîmpie veneau niște zgomote ciudate; ciulîră urechile fără să prindă decît un freamăt îndepărtat, în care Granoux pretindea că recunoaște vuietul Viornei.

Totuși erau neliniștiți; erau gata-gata să se întoarcă la primărie, foarte preocupați, prefăcîndu-se nedumeriți și făcîndul pe Roudier fricos și închipuit, cînd lui Rougon, căruia-i stătea pe inimă să-și liniștească pe deplin prietenii, îi veni ideea să le arate priveliștea cîmpiei pe mai mulți kilometri. Își conduse trupa pînă în cartierul Saint-Marc și bătu la palatul Valqueyras.

De la primele tulburări, contele plecase la castelul Corbière. In palat nu mai era decît marchizul de Carnavant. Din ajun se ținea prudent la o parte, nu că-i era frică, dar pentru că nu-i plăcea să fie văzut amestecîndu-se în matrapazlîcurile lui Rougon într-un moment hotărîtor. De fapt, nu mai putea de curiozitate; se încuiase în odaie ca să nu mai vadă uluitorul spectacol al intrigilor salonului galben. Cînd servitorul veni să-i spună, în toiul nopții, că jos erau niște domni care-l căutau, nu-l mai răbdă inima să stea cuminte, se sculă și coborî în grabă.

— Domnule marchiz — spuse Rougon, prezentîndu-i pe membrii comisiei municipale — am venit să vă cerem un serviciu. Ați binevoi să ne conduceți pînă în grădina palatului?

— Firește, răspunse marchizul mirat. Vă voi conduce chiar eu.

Pe drum întrebă despre ce era vorba. Grădina se termina cu o terasă care domina cîmpia; în acel loc unul din zidurile întăriturilor se dărîmase și orizontul se întindea nemărginit. Rougon își dăduse seama că aici era un foarte bun post de observație. Gărzile

naţionale rămaseră la poartă. Tot discutînd, membrii comisiei se duseră să se rezeme de balustrada terasei. Spectacolul ciudat care se desfăşura atunci în faţa lor îi amuţi. Departe, în valea Viornei, în golul uriaş care se săpa spre apus între lanţul munţilor Garrigues şi munţii de la Seille, lucirile lunii curgeau ca un fluviu de lumină palidă. Boschetele de arbori, stîncile întunecate făceau ici şi colo insule, limbi de pămînt, ţîşnind din marea luminoasă. Şi după coturile Viornei se puteau desluşi capete, crîmpeie de rîu care se arătau cu sclipiri de armuri în pulberea fină de argint care cădea din văzduh. Era un ocean, o lume, pe care noaptea, frigul, frica ascunsă le lărgeau la infinit. Domnii nu văzură, nu auziră la început nimic. În văzduh era o înfiorare de lumină şi de voci îndepărtate care-i asurzea şi-i orbea. Granoux, puţin poet din fire, murmură totuşi, cucerit de pacea senină a nopţii de iarnă:

— Frumoasă noapte, domnilor !

— Hotărît, Roudier a visat, spuse Rougon cu oarecare dispreţ.

Dar marchizul ciulea urechile sale fine:

— Ehei ! Aud clopotul de alarmă.

Toţi se plecară peste balustradă, ţinîndu-şi răsuflarea, şi uşoare, cu puritate de cristal, dangătele îndepărtate ale unui clopot urcară din cîmpie. Domnii nu putură nega. Era într-adevăr clopotul de alarmă. Rougon crezu că recunoaşte clopotul din Béage, un sat situat cam la patru kilometri de Plassans. Spunea aşa ca să-i liniştească pe colegi.

— Ascultaţi, ascultaţi, întrerupse marchizul. De astă dată este clopotul de la Saint-Marr.

Şi le arătă un alt punct al orizontului. Intr-adevăr un al doilea clopot plîngea în noaptea clară. Apoi în curînd urechile lor, obişnuite cu larga frămîntare a umbrei, auziră dangătele desperate a zece, douăzeci de clopote. Chemări sinistre urcau de pretutindeni slăbite, asemenea unor horcăituri de om în agonie. In curînd întreaga cîmpie suspina. Domnii nu mai glumeau pe seama lui Roudier. Marchizul, care simţea

o bucurie răutăcioasă să-l sperie, binevoi să le explice cauza tuturor acestor sunete:

— Sînt satele vecine care se strîng ca să vină să atace Plassans în zorii zilei.

Granoux holbă ochii:

— N-aţi văzut nimic acolo? întrebă el dintr-o dată.

Nimeni nu se uita. Domnii închideau ochii ca să audă mai bine.

— Ah! ia te uită, continuă el după o tăcere. Dincolo de Viorna, aproape de masa aceea neagră.

— Da, văd, răspunse Rougon desperat. Se aprinde un foc.

Un alt foc fu aprins aproape imediat în faţa primarului, apoi un al treilea, un al patrulea. Pete roşii apărură astfel pe toată lungimea văii, la distanţe aproape egale, asemenea lanternelor pe o aleie uriaşă. Luna care le stingea pe jumătate le dădea întinderea unor bălţi de sînge. Această tristă iluminare îngrozi peste măsură comisia municipală.

— Drace! murmură marchizul cu un rînjet aprig. Banditii ăştia îşi fac semnale.

Şi numără binevoitor focurile ca să ştie, spunea el, cam cu cîţi oameni ar avea de a face „viteaza gardă naţională de la Plassans". Rougon voi să obiecteze că satele luau armele ca să se unească cu armata răsculaţilor şi nu ca să vină să atace oraşul. Prin tăcerea lor încremenită, domnii arătară că părerea lor era făcută şi că refuzau orice mîngîiere.

— Aha, acum aud Marsilieza, zise Granoux cu un glas stins.

Era adevărat. Probabil că ceata trecea Viorna, în momentul acela, chiar lîngă oraş. Strigătul: „La arme, cetăţeni! Formaţi batalioane!" le venea ca nişte răbufniri repezi cu o claritate vibrantă. A fost o noapte crîncenă. Domnii o petrecură rezemaţi de balustrada terasei, îngheţaţi de frigul cumplit, fără să se poată smulge de la priveliştea acestei cîmpii zguduite de clopotele de alarmă şi de Marsilieză, încinsă în întregime de semnalele luminoase. Îşi umplură ochii cu marea luminoasă de flăcări însîngerate; le ţiuiau urechile de vuietul acesta vag, pînă

într-atît încît simţurile îi înşelau; vedeau şi auzeau lucruri înspăimîntătoare. Pentru nimic în lume n-ar fi părăsit locul; dacă s-ar fi întors cu spatele, şi-ar fi închipuit că o armată era pe urmele lor. Ca toţi fricoşii, voiau să vadă cum vine pericolul, ca s-o şteargă la momentul potrivit. Către dimineaţă, după apusul lunii şi după ce nu mai avură în faţă decît o prăpastie neagră, simţiră că se cutremură de groază. Se credeau înconjuraţi de inamici nevăzuţi care se căţărau în întuneric, gata să le sară de gît. La cel mai mic zgomot li se părea că văd nişte oameni ce se sfăluiesc în josul terasei, înainte de a sări zidul. Şi nimic, nimic decît bezna în care îşi aţinteau înnebuniţi privirile. Drept mîngîiere, marchizul le zicea ironic:

— Nu vă frămîntaţi! Aşteaptă şi ei zorii zilei.

Rougon bombănea. Simţea că-l apucă iar frica. Părul lui Granoux albi. In sfîrşit apăru dimineaţa cu a încetineală ucigătoare. Trecură iarăşi prin momente grele. La prima rază de soare, domnii se aşteptau să vadă o armată în linie de bătaie în faţa oraşului. Tocmai în dimineaţa aceea, lumina era lenevoasă, se tîra la marginea orizontului. Cu gîtul întins, cu ochii în patru, ei scrutau albeaţa vagă. Şi în ceaţa încă întunecată vedeau profiluri monstruoase; cîmpia se schimba într-un lac de sînge, stîncile în cadavre care plutesc la suprafaţă, boschetele de arbori în batalioane ameninţătoare. Apoi, după ce lumina şterse fantomele, se făcu ziuă, o zi atît de tristă şi de palidă, atît de melancolică, încît pînă şi marchizul simţi o strîngere de inimă. Nu se vedeau răsculaţi, drumurile erau libere, dar valea cenuşie avea un aspect pustiu şi mohorît de loc primejdios. Focurile erau stinse, clopotele sunau încă. Pe la opt, Rougon desluşi numai o ceată de cîţiva oameni care se îndepărtau de-a lungul Viornei.

Domnii erau morţi de frig şi de oboseală. Cum nu mai vedeau nici un pericol apropiat, se hotărîră să se odihnească cîteva ceasuri. O gardă fu lăsată pe terasă, ca pază, cu ordinul să alerge şi să-i dea de veste lui Roudier dacă zărea vreo ceată din depărtare.

Granoux şi Rougon, zdrobiţi de emoţiile nopţii, se îndreptară spre locuinţele lor care se învecinau, sprijinindu-se unul pe altul.

Félicité îşi culcă soţul cu fel de fel de precauţiuni. Îi spunea „biet motănaş" şi-i repeta că nu trebuie să intre aşa la idee, că totul se va sfîrşi cu bine. Dar el dădea din cap, avea temeri serioase. Félicité îl lăsă să doarmă pînă la unsprezece. Apoi, după ce-i dădu de mîncare, îl îndemnă cu blîndeţe la drum, dîndu-i să înţeleagă că trebuie să meargă pînă la capăt. La primărie, Rougon nu găsi decît patru din membrii comisiei; ceilalţi se scuzară, erau cu adevărat bolnavi. De dimineaţă, panica sufla peste oraş cu o violenţă din ce în ce mai aprigă. Domnii nu putuseră să-şi păstreze pentru ei povestea nopţii petrecute pe terasa palatului Valqueyras. Servitoarele lor se grăbiră să răspîndească vestea, înflorind-o cu detalii dramatice. La ora aceea era un fapt istoric că din înălţimile oraşului se văzuseră în cîmpie dansuri de canibali sfîşiindu-şi prizonierii, hore de vrăjitoare învîrtindu-se în jurul cazanelor unde fierbeau copii, şiruri nesfîrşite de bandiţi cu armele sclipind la lumina lunii. Se mai vorbea de nişte clopote care sunau singure alarma în văzduhul mîhnit şi se afirma că răsculaţii dăduseră foc pădurilor din împrejurimi şi că tot ţinutul era în flăcări.

Era într-o marţi, zi de tîrg în Plassans. Roudier crezuse că trebuie să deschidă porţile înlături ca să lase să intre cîteva ţărance care aduceau legume, unt şi ouă. De îndată ce se adună comisia municipală, care nu mai era alcătuită decît din cinci membri cu preşedinte cu tot, se constată că aceasta fusese o greşeală de neiertat. Deşi paza lăsată la palatul Valqueyras nu văzuse nimic, oraşul trebuia ţinut închis. Atunci, Rougon hotărî ca un crainic, însoţit de un toboşar, să meargă pe străzi şi să proclame oraşul în stare de asediu, anunţînd pe locuitori că oricine va ieşi din oraş nu se va mai putea întoarce. Porţile fură oficial închise ziua-n amiaza mare. Această măsură, luată ca să liniştească populaţia, înspăimîntă la culme oraşul. Şi nimic nu era mai

curios decît această cetate care se fereca şi-şi trăgea zăvoarele la lumina soarelui, în mijlocul veacului al XIX-lea.

După ce Plassans se încuie şi-şi încinse centura uzată a fortificaţiilor sale, după ce se zăvorî ca o fortăreaţă în preajma asediului, o spaimă de moarte se lăsă deasupra caselor mohorîte. La fiecare ceas, lumea din centrul oraşului credea că aude împuşcături prin mahalale. Nimeni nu mai ştia nimic, toţi erau prin fundul pivniţelor sau prin vreo gaură de zid în aşteptarea plină de spaimă a eliberării sau a loviturii de graţie. De două zile cetele de răsculaţi care băteau cîmpiile întrerupseseră toate comunicaţiile. Plassans, băgat în fundătura unde este clădit, se găsea despărţit de restul Franţei. Se simţea izolat într-o ţară în plină răzvrătire; în jur, clopotul de alarmă suna, Marsilieza bubuia cu vuiete de fluviu care se revarsă. Oraşul, părăsit şi înfiorat, era ca o pradă făgăduită învingătorilor şi cei care se plimbau pe bulevard treceau în fiecare clipă de la groază la speranţă, părîndu-li-se că văd la poarta Mare cînd bluze de răsculaţi, cînd uniforme de soldaţi. Nici o subprefectură n-a avut o agonie mai dureroasă decît oraşul Plassans în chinga lui de ziduri care se prăbuşeau.

Pe la două, se răspîndi zvonul că lovitura de stat dăduse greş; prinţul-preşedinte era închis în turnul de la Vincennes; Parisul se găsea în mîinile demagogiei celei mai înaintate: Marsilia, Toulon, Draguignan, tot sudul era în mîinile armatei de răsculaţi victorioşi. Răsculaţii trebuiau să ajungă spre seară şi să măcelărească Plassans.

O delegaţie se duse atunci la primărie şi-i imputa comisiei municipale închiderea porţilor, bună numai ca să-i aţîţe şi mai tare pe răsculaţi. Rougon, care-şi pierdea capul, apără cu ultima energie ordinul lui şi încuierea de două ori a porţilor i se părea unul din actele cele mai ingenioase ale administraţiei lui; ca s-o justifice găsi cuvinte convingătoare. Dar întrebările: „Unde-s soldaţii? Unde-i regimentul pe care-l făgăduise?" îl puneau în încurcătură. Atunci minţi. spuse pe şleau că nu făgăduise nimic. Cauza adevă-

rată a panicii era tocmai lipsa acestui regiment legendar, într-atît de dorit de locuitori încît îi visaseră apropierea. Oamenii bine informați citau locul exact de pe șosea unde soldații fuseseră spintecați.

La ora patru, Rougon, urmat de Granoux, se duse la palatul Valqueyras. Grupe mici, care se alăturau răsculaților la Orchères, treceau mereu în depărtare pe valea Viornei. Toată ziua plozii se cățărară pe fortificații, iar burghezii se uitară de pe metereze. Aceste santinele voluntare întrețineau spaima în oraș, numărînd cu glas tare cetele, socotite ca tot atîtea puternice batalioane. Toată populația aceasta lașă credea că asistă de pe creneluri la pregătirea unui măcel universal. Spre seară, ca și în ajun, panica suflă și mai rece.

Întorcîndu-se la primărie, Rougon și nedespărțitul Granoux înțeleseră că situația devenea insuportabilă. În lipsa lor, un nou membru al comisiei dispăruse. Nu mai erau decît patru. Simțeau că sînt ridicoli, galbeni la față, privindu-se ceasuri întregi fără să-și spună ceva. Le mai era și o frică groaznică de o a doua noapte petrecută pe terasa palatului Valqueyras.

Rougon declară cu gravitate că starea de lucruri, rămînînd aceeași, nu mai era de ce să stea în permanență la primărie. Dacă s-ar întîmpla vreun eveniment grav, ar fi înștiințați. Și printr-o hotărîre luată cu toate formele în consiliu, se descărcă de toate grijile administrației sale și le trecu lui Roudier. Bietul Roudier, care-și amintea că fusese guard național la Paris sub Ludovic Filip, veghea la poarta Mare cu multă convingere.

Pierre, cu coada între picioare, se întoarse acasă, strecurîndu-se prin umbra caselor. Simțea cum orășelul îi devenea ostil. Auzea cum îi circulă numele de la un grup la altul, cu cuvinte de dispreț și de mînie. Clătinîndu-se și cu sudoare la tîmple, urcă scara. Félicité îl primi tăcută, mîhnită. Și ea începea să-și piardă cumpătul. Tot visul lor se prăbușea. Stătură așa, față în față, în salonul galben. Se lăsa seara; lumina murdară a amurgului de iarnă păta

parcă cu noroi hîrtia portocalie cu desene mari; niciodată încăperea nu păruse mai demodată, mai murdară, mai ruşinoasă. Şi în clipa aceasta erau singuri; nu mai era, ca în ajun, un popor întreg de curteni care să-i felicite. O zi fusese de ajuns ca să-i învingă, în momentul cînd să strige „izbîndă". Dacă a doua zi nu se schimba situaţia, partida era pierdută. Félicité, care în ajun se gîndea la cîmpiile de la Austerlitz, uitîndu-se la ruinele salonului galben, se gîndea acum, văzîndu-l atît de posomorît şi de pustiu, la cîmpiile blestemate de la Waterloo.

Apoi, cum Pierre nu mai zicea nimic, se duse la fereastră, la fereastra de la care sorbise cu atîta nesaţ tămîierile unei întregi subprefecturi. Zări grupuri numeroase jos în piaţă; trase perdelele, văzînd capete întoarse în spre casa lor şi temîndu-se să nu fie huiduită. Avea presimţirea că se vorbea despre ei.

Voci se ridicau în amurg. Un avocat lătra pe un ton de pledoarie triumfătoare:

— Vă spuneam eu, răsculaţii au plecat singuri şi n-au să mai ceară permisiunea celor patruzeci şi unu ca să se întoarcă iarăşi. Cei patruzeci şi unu! Ce mai păcăleală! Cred că erau cel puţin două sute.

— Ba nu! spuse un negustor de ulei burduhănos, care se credea mare om politic. Poate că nu erau nici zece. Căci, la urma urmei, nu s-au bătut; s-ar fi văzut sînge dimineaţa. Vă spun, eu însumi m-am dus la primărie ca să văd; curtea era curată ca mîna mea.

Un muncitor care se strecurase sfios în grup adăugă:

— Nu trebuia să fii prea şmecher ca să ocupi primăria. Poarta nici nu era încuiată.

Fraza fu primită cu rîsete şi muncitorul, încurajat, continuă:

— Sînt cunoscuţi Rougonii, nu-i nimic de capul lor.

Această insultă o lovi pe Félicité drept în inimă. Nerecunoştinţa poporului o îndurera, căci ajunsese şi ea să creadă în misiunea Rougonilor. Îşi chemă

bărbatul, în dorința de a-i da o lecție despre statornicia mulțimilor.

— E ca și povestea cu oglinda, spunea avocatul. Cîtă gălăgie au făcut cu nenorocita aceea de oglindă spartă! Știți că Rougon e în stare să fi tras în ea un foc de pușcă, ca lumea să-și închipuie că a fost o mare bătălie.

Pierre își stăpîni un strigăt de durere. Nu mai credeau nici în oglindă. Peste puțin timp se va spune că nici n-a auzit glonțul șuierîndu-i pe la ureche. Legenda Rougonilor va dispare, nu va mai rămîne nimic din gloria lor. Dar nu era încă la capătul suferințelor. Grupurile se înverșunau împotriva lui tot așa de fățiș cum îl aplaudaseră în ajun. Un fost fabricant de pălării, bătrîn de șaptezeci de ani, care pe vremuri avusese fabrică în mahala, scormoni în trecutul Rougonilor. Vorbi nelămurit, cu șovăielile unei memorii care se pierde, despre grădina Fouque, despre Adélaïde și dragostea ei cu un contrabandist. Era de ajuns ca bîrfelile să capete un nou avînt. Cei ce discutau se apropiară, cuvintele de canalii, hoți, intriganți nerușinați urcau pînă la perdeaua îndărătul căreia Pierre și Félicité asudau de frică și de mînie. Cei de jos ajunseră chiar să-l plîngă pe Macquart. A fost ultima lovitură. Ieri Rougon era un Brutus, un suflet stoic, care-și sacrifica sentimentele de dragoste pentru patrie; astăzi Rougon nu mai era decît un josnic ambițios, care trecea peste burta lui bietul frate-său și se slujea de el ca de o treaptă ca să se urce spre bogăție.

— Auzi, auzi, murmura Pierre cu o voce sugrumată. Ah! criminalii, ne omoară, nici o dată n-o să ne mai ridicăm.

Félicité, furioasă, bătea darabana cu degetele nervoase pe oblon și răspundea:

— Lasă-i să vorbească. Dacă ajungem iar tari, vor vedea ei în ce ape mă scald. Știu de unde vine lovitura. Cei din orașul nou nu ne pot înghiți.

Félicité ghicise adevărul. Neașteptata lipsă de popularitate a Rougonilor era opera unui grup de avocați foarte ofensați de importanța pe care și-o luase

un fost negustor de ulei fără carte şi a cărui negustorie fusese pe pragul falimentului. De două zile cartierul Saint-Marc era ca şi mort. Vechiul cartier şi oraşul nou rămăseseră faţă în faţă. Acesta din urmă profitase de panică şi reuşise să compromită salonul galben printre comercianţi şi muncitori. Roudier şi Granoux erau foarte buni cetăţeni onorabili pe care-i înşelaseră nişte intriganţi de teapa lui Rougon. Li se vor deschide ochii. In locul acestui burduhănos, acestui calic care n-avea lăscaie, în fotoliul primarului ar fi trebuit să se aşeze domnul Isidore Granoux. Invidioşii porneau de aici să-i impute lui Rougon toate actele sale administrative care datau de-abia din ajun. El n-ar fi trebuit să păstreze fostul consiliu municipal; făcuse o greşeală gravă încuind porţile; din pricina prostiei lui, cinci membri se aleseră cu pneumonie pe terasa palatului Valqueyras. Şi nu mai încetau. Republicanii ridicau şi ei capul. Se vorbea despre un atac prin surprindere, pe care muncitorii din mahala l-ar pune la cale împotriva primăriei. Reacţiunea horcăia.

Văzîndu-şi toate speranţele prăbuşite, Pierre se gîndi pe ce s-ar mai putea încă bizui la nevoie.

— Nu trebuie să vie oare Aristide în astă-seară ca să ne împăcăm ? întrebă Rougon.

— Da, răspunse Félicité. Imi făgăduise un articol frumos. *Independentul* n-a apărut...

Dar soţul ei o întrerupse :

— Nu-i el cumva acela care iese de la subprefectură ?

Bătrîna aruncă o privire şi strigă :

— Iar şi-a pus bandajul !

Intr-adevăr Aristide îşi ascundea iarăşi mîna în şal. Imperiul nu reuşea, dar nici republica nu triumfa şi atunci socotise că-i mai cuminte să joace în continuare rolul lui de mutilat. Trecu ipocrit prin piaţă, fără să ridice capul şi cînd auzi vorbele compromiţătoare şi periculoase care circulau de la un grup la altul, se grăbi să dispară la cotitura străzii de la Banne.

— N-are să vină, spuse cu amărăciune Félicité. Sîntem la pămînt... Pînă şi copiii noştri ne părăsesc!

Félicité închise violent fereastra ca să nu mai vadă, să nu mai audă nimic. Şi după ce aprinse lampa, mîncară descurajaţi, fără poftă, lăsînd bucăţi întregi în farfurie. Nu mai aveau decît cîteva ore ca să ia o hotărîre. La deşteptare, trebuiau să ţină Plassans sub călcîie şi să-l oblige să le ceară iertare; altminteri trebuiau să renunţe la averea visată. Lipsa totală de ştiri precise era singura pricină a nehotărîrii lor pline de îngrijorare. Cu mintea ei limpede, Félicité pricepu situaţia. Dacă ar fi putut cunoaşte rezultatul loviturii de stat, ar fi fost mai îndrăzneţi şi ar fi continuat în orice condiţii rolul lor de salvatori, sau s-ar fi grăbit să muşamalizeze cît mai mult cu putinţă campania lor nenorocită. Dar nu ştiau nimic precis; îşi pierdeau capul, îi treceau sudori reci, jucîndu-şi astfel soarta, la noroc, la bunul plac al zarului, fără să cunoască mersul evenimentelor.

— Şi împieliţatul de Eugène care nu-mi scrie! strigă Rougon în culmea deznădejdii, fără să-şi dea seama că în felul acesta îi dezvăluia nevestei secretul corespondenţei lor.

Dar Félicité se făcu că nu-l aude. Strigătul soţului ei o lovise adînc. Într-adevăr, de ce nu scria Eugène? După ce-i ţinuse cu atîta devotament în curent cu succesele cauzei bonapartiste, ar fi trebuit să se grăbească să-i anunţe de triumful sau înfrîngerea prinţului Ludovic Napoleon. Chiar numai din prudenţă, şi tot trebuia să le comunice ştirea. Dacă tăcea, însemna că Republica victorioasă îl trimisese pe Pierre, o dată cu pretendentul la tron, în închisorile de la Vincennes. Félicité se simţi rece ca gheaţa; tăcerea fiului ei îi ucidea ultimele speranţe.

În acel moment li se aduse *Gazeta*, proaspăt ieşită de sub tipar.

— Cum! exclamă Pierre foarte mirat. Vuillet şi-a scos ziarul?

Rupse banda de hîrtie şi citi articolul de fond. Cînd îl termină era alb ca peretele şi se clătină pe scaun.

— Ia şi citeşte, spuse Pierre întinzîndu-i ziarul. Era un articol straşnic, de o violenţă nemaipomenită, împotriva răsculaţilor. Atîta venin, atîtea minciuni, atîtea murdării bigote mai rar curseseră dintr-o pană. Vuillet începea cu povestea intrării gloatei răsculaţilor în Plassans. O adevărată capodoperă. În articol se vedeau: bandiţi, capete de spînzurătoare, „toată drojdia ocnelor", năvălind în oraş „beţi de rachiu, de desfrîu şi de jaf"; apoi îi arăta cum îşi „expun cinismul pe străzi, înspăimîntînd populaţia cu strigăte sălbatice, fără să caute altceva decît violul şi asasinatul". Mai departe scena de la primărie şi arestarea autorităţilor deveneau o dramă îngrozitoare: „Atunci i-au luat de gît pe oamenii cei mai demni de respect; şi, asemenea lui Isus, primarul, viteazul comandant al gărzii naţionale, directorul poştei, funcţionarul acesta atît de binevoitor, au fost încununaţi cu spini de aceşti ticăloşi şi au primit scuipături în obraz". Alineatul consacrat Miettei şi şubei sale roşii se avînta în lirism. Vuillet văzuse zece, douăzeci de fete roşii ca sîngele: „Şi cine n-a zărit, în mijlocul acestor monştri, nişte fiinţe nelegiuite îmbrăcate în roşu şi care trebuie să se fi tăvălit prin sîngele martirilor asasinaţi de tîlhari la drumul mare? Ele agitau drapele şi pe la răspîntii se dădeau mîngîierilor mîrşave ale întregii hoarde". Şi Vuillet adăuga pe un ton biblic: „Republica nu merge înainte decît între prostituţie şi asasinat". Nu era decît prima parte a articolului; după ce termina povestea, într-o peroraţie violentă, librarul se întreba dacă ţara va mai suferi multă vreme „ruşinea acestor fiare care nu respectau nici proprietăţile, nici persoanele" şi făcea un apel la toţi cetăţenii de valoare, spunînd că o toleranţă mai îndelungată ar fi o încurajare şi că atunci răsculaţii ar veni să ia „fiica din braţele mamei şi soţia din braţele soţului"; în sfîrşit, după o frază pioasă în care declară că Dumnezeu voia exterminarea celor răi, termina prin următoarea chemare de trompetă: „Se afirmă că ticăloşii sînt din nou la porţile noastre; ei bine! fiecare din noi să ia o puşcă şi să-i ucidem ca pe cîini; voi fi văzut

în primele rînduri, fericit că scap pămîntul de asemenea paraziţi".

Acest articol, în care gazetăria greoaie de provincie înşira perifraze murdare, îl îngrozi pe Rougon care îngăima, după ce Félicité puse *Gazeta* pe masă:

— Ah! nenorocitul! ne dă ultima lovitură; o să se creadă că eu am inspirat acest articol violent.

— Dar nu mi-ai spus azi-dimineaţă — zise nevastă-sa dusă pe gînduri — că el a refuzat cu încăpăţînare să atace pe republicani? Ştirile îl băgaseră în sperieţi şi-mi spuneai că era palid ca un mort.

— Zău, nu mai înţeleg nimic. Fiindcă stăruiam, a mers pînă acolo încît să-mi impute că nu i-am ucis pe toţi răsculaţii... Ieri ar fi trebuit să scrie articolul, astăzi ar fi un îndemn la asasinat.

Uimită, Félicité se pierdea în gînduri. Ce l-o fi apucat pe Vuillet? Chipul acestui paracliser ratat cu o puşcă în mînă, trăgînd de pe meterezele oraşului, i se păru unul din lucrurile cele mai caraghioase care se pot închipui. Fără îndoială, dedesubtul acestui articol era o cauză precisă pe care n-o cunoştea. Vuillet avea înjurătura prea neruşinată şi curajul prea grav pentru ca gloata de răsculaţi să fi fost într-adevăr aşa aproape de porţile oraşului.

— E un om rău, am spus-o totdeauna, spuse Rougon după ce reciti articolul. N-a voit poate decît să ne facă un rău. Am fost prea bun cînd i-am lăsat direcţia poştei.

A fost ca o rază de lumină. Félicité se ridică imediat, luminată parcă de o idee neaşteptată; îşi puse boneta şi-şi aruncă şalul pe umeri.

— Unde te duci? o întrebă soţul ei mirat. E trecut de nouă.

— Tu du-te de te culcă, îi răspunse ea cu oarecare asprime. Ţi-i cam rău şi trebuie să te odihneşti. Dormi pînă mă întorc; te trezesc dacă va fi nevoie şi vom sta de vorbă.

Plecă sprintenă şi alergă pînă la palatul poştelor. Intră ca o furtună în cabinetul unde Vuillet mai lucra încă. La vederea ei, păru cam încurcat.

Vuillet nu fusese niciodată aşa de fericit. De cînd îşi putea strecura degetele subţiri prin corespondenţă, gusta voluptăţi adînci, voluptăţi de preot curios care se pregăteşte să asculte spovedaniile pocăitelor lui. Toate indiscreţiile ipocrite, toate mahalagismele paraclisului îi cîntau la ureche. Îşi apropia nasul lung şi palid de scrisori, se uita cu dragoste la adrese cu ochii lui saşii, examina plicurile, ca un popă care răscoleşte sufletul fecioarelor. Erau bucurii nemărginite, ispite care-l gîdilau. Mii de secrete ale oraşului Plassans erau acolo: pipăia cinstea femeilor, averea bărbaţilor şi n-avea decît să rupă peceţile ca să ştie tot aşa de mult ca şi vicarul catedralei, duhovnicul oamenilor bine din oraş. Vuillet era un fel de ţaţă calculată, cu limba ascuţită, care ştie tot, trage de limbă pe toată lumea şi nu repetă zvonurile decît ca să ucidă oamenii. De mult visase el să-şi înfunde braţele pînă la umeri în cutia cu scrisori. Pentru dînsul, din ajun, cabinetul directorului poştei era ca o mare gheretă de spovedanie, plină de întuneric şi de mister religios, în care el leşina de plăcere sorbind şoaptele acoperite şi mărturisirile înfiorate care se răspîndeau din scrisori. De altminteri, librarul îşi făcea treaba cu o neruşinare desăvîrşită. Criza prin care trecea ţara îl asigura că nu va fi pedepsit. Dacă scrisorile veneau cu oarecare întîrziere sau chiar dacă se rătăceau, era din pricina derbedeilor de republicani care colindau cîmpia şi întrerupeau comunicaţiile. Închiderea porţilor îl supărase o clipă; dar pe urmă se înţelese cu Roudier ca să lase să intre corespondenţa, care să-i fie adusă direct fără să mai treacă pe la primărie.

De fapt el nu deschisese decît cîteva scrisori, pe cele bune care i se păreau mirosului lui de paracliser că trebuie să cuprindă ştiri interesante de aflat înaintea tuturor. Se mulţumise apoi să păstreze într-un sertar, ca să fie împărţite mai tîrziu, toate scrisorile care ar fi putut să dea alarma şi să-i ia meritul de a fi avut curaj, în momentul cînd tot oraşul tremura. Cînd îşi alesese direcţia poştei, evlaviosul personaj ştia bine ce face.

Cînd intră doamna Rougon, el alegea scrisori şi ziare dintr-un maldăr, sub pretextul că le aşează în ordine. Se ridică zîmbind umil şi-i întinse un scaun; pleoapele lui înroşite băteau îngrijorate. Dar Félicité nu se aşeză; îi zise cu brutalitate:

— Vreau scrisoarea.

Vuillet holbă ochii cu mutra cea mai nevinovată.

— Ce scrisoare, scumpă doamnă? întrebă el.

— Scrisoarea pe care ai primit-o azi-dimineaţă pentru soţul meu... Haide, domnule Vuillet, sînt grăbită.

Şi fiindcă el bîlbîia că nu ştie, că nu văzuse nimic, că era foarte mirat, Félicité continuă cu o ameninţare surdă în glas:

— O scrisoare de la Paris, de la fiul meu Eugène; ştii prea bine ce vreau să spun, nu-i aşa? Voi căuta chiar eu.

Félicité se prefăcu că bagă mîna în diferite pachete care se îngrămădeau pe birou. Atunci Vuillet se grăbi să caute el însuşi. Serviciul era aşa de prost făcut din pricina împrejurărilor! Poate că într-adevăr era o scrisoare. In acest caz o va găsi. Dar el, ferit-a Dumnezeu, jura că n-o văzuse. Vorbind, se tot învîrtea prin cabinet, răscolea toate hîrtiile. Apoi deschise sertarele, răsfoi dosarele. Félicité aştepta neînduplecată.

— Aveţi dreptate, uite o scrisoare pentru dumneavoastră, strigă în sfîrşit Vuillet, scoţînd cîteva hîrtii din nişte cartoane. Ah! blestemaţii ăştia de funcţionari profită de situaţie ca să nu facă nimic cum trebuie!

Félicité luă scrisoarea şi-i cercetă adînc peceţile, fără să arate că-i pasă cîtuşi de puţin dacă Vuillet s-ar simţi jignit. Văzu limpede că plicul fusese deschis; librarul, neîndemînatic încă, se folosise de o ceară mai închisă la culoare ca s-o lipească la loc. Félicité tăie cu grijă plicul păstrînd intactă pecetea, care, la nevoie, putea fi o dovadă. In cîteva cuvinte, Eugène arăta succesul complet al loviturii de stat: victoria era desăvîrşită. Parisul era domolit, provincia nu se mişca şi-i sfătuia pe părinţii lui să aibă o

atitudine fermă față de mișcarea parțială a răsculaților din sud. Le spunea, în încheiere, că bazele izbînzii lor erau puse, dacă nu șovăiau.

Doamna Rougon puse scrisoarea în buzunar și se așeză încet, privindu-l pe Vuillet drept în față. Acesta, prefăcîndu-se foarte ocupat, tria înfrigurat corespondența.

Și după ce Vuillet își ridică capul:

— Să dăm cărțile pe față, nu-i așa? Faci prost că trădezi, ți s-ar putea îmtîmpla o nenorocire. Dacă în loc să deschizi scrisorile...

El protestă și o făcu pe jignitul, dar ea continuă liniștită:

— Știu eu, cunosc școala dumitale, nu vei mărturisi niciodată. Haide, fără vorbe de prisos, ce interes ai să servești lovitura de stat?

Și fiindcă el tot îi dădea cu cinstea, Félicité își pierdu răbdarea.

— Mă crezi o proastă? strigă ea. Ți-am citit articolul. Ai face mult mai bine să te înțelegi cu noi.

Atunci, Vuillet, fără să mărturisească, declară pe șleau că voia clientela liceului. Altădată, el furniza școlii cărți clasice. Dar se aflase că vindea pe sub mînă cărți pornografice elevilor într-o cantitate așa de mare, încît băncile erau doldora de gravuri și de opere pornografice. Cu prilejul acesta, era cît pe ce să aibă de a face cu poliția de moravuri. De atunci, furios și invidios, nu visa decît să recapete încrederea administrației.

Félicité păru mirată de modestia ambiției lui. Il dădu chiar să înțeleagă acest lucru. Să violezi secretul scrisorilor, cu riscul de a intra la ocnă, ca să vinzi cîteva dicționare!

— E o vînzare sigură de patru pînă la cinci mii de franci pe an, zise el cu o voce acră. Nu visez imposibilul, ca alții.

Félicité nu dădu atenție cuvîntului. Nu mai fu vorba de scrisori deschise. Se încheie un tratat de alianță, prin care Vuillet își lua angajamentul să nu divulge nici o știre și să nu se pună în calea lor, cu condiția ca Rougon să-i facă rost de clientela de la liceu. La

plecare, Félicité îl sfătui să nu se compromită mai mult. Era de ajuns să păstreze scrisorile şi să nu le distribuie decît peste două zile.

— Ce pungaş! îşi spunea Félicité pe stradă, fără să se gîndească că ea însăşi instituia un fel de cenzură asupra scrisorilor.

Se întoarse încet, gînditoare. Făcu chiar un ocol, trecu pe bulevardul Sauvaire ca să se gîndească mai pe îndelete, înainte de a ajunge acasă. Sub arborii de pe bulevard îl întîlni pe marchizul de Carnavant care profita de întuneric ca să spioneze prin oraş fără să se compromită. Clerul din Plassans, căruia nu-i plăcea acţiunea, păstra, după anunţarea loviturii de stat, o neutralitate desăvîrşită. Pentru ei, imperiul era înfăptuit şi aşteptau momentul cînd să înceapă iarăşi într-o direcţie nouă uneltirile lui seculare. Marchizul, care de-acum înainte era un agent de prisos, nu avea decît o singură curiozitate: să afle cum se va termina încăierarea şi în ce fel Rougonii vor merge pînă la capăt.

— Tu eşti, fetiţo? spuse el recunoscînd-o pe Félicité. Voiam să vin să te văd. Treburile voastre se încurcă.

— Nicidecum, totul merge bine, spuse ea preocupată.

— Cu atît mai bine, o să-mi spui şi mie, nu-i aşa? Ah! trebuie să-ţi fac o mărturisire: i-am speriat straşnic ieri noapte pe soţul tău şi pe colegii lui. Dacă i-ai fi văzut cît de caraghioşi erau pe terasă, în timp ce-l făceam să vadă cîte o ceată de răsculaţi în fiecare tufiş din vale!... Mă ierţi?

— Iţi mulţumesc, răspunse Félicité cu vioiciune. Trebuia să-l faci să crape de frică. Soţul meu e un mare ipocrit. Vino la noi într-o dimineaţă cînd voi fi singură.

Plecă, mergînd cu paşi repezi, parcă şi mai hotărîtă după întîlnirea cu marchizul. Toată mica ei făptură exprima o voinţă neînduplecată. In sfîrşit avea să se răzbune de tot ceea ce-i tăinuise Pierre, să-l ţină sub papuc şi să-şi asigure pentru totdeauna atotputernicia în casă. Cu rafinamente de femeie

jignită, ea înjghebă planul unui joc de scenă necesar unei comedii şi-i gusta dinainte batjocura adîncă.

Il găsi pe Pierre culcat, cufundat într-un somn de plumb; îşi apropie o clipă sfeşnicul şi-i privi, plină de compătimire, chipul necioplit peste care treceau înfiorări uşoare; apoi se aşeză la căpătîiul patului. îşi scoase boneta, se zbîrli şi-şi dădu o înfăţişare de femeie desperată, începînd să plîngă cu hohote.

— Ce-i cu tine, de ce plîngi? o întrebă Pierre, trezit pe neaşteptate.

Félicité nu-i răspunse şi se puse pe un plîns şi mai amarnic.

— Te rog, răspunde-mi, îi spuse bărbatul înspăimîntat de muta ei desperare. Unde ai fost? I-ai văzut pe răsculaţi?

Félicité făcu un semn că nu; apoi, cu glas stins, şopti:

— Vin de la palatul Valqueyras. Voiam să cer un sfat domnului de Carnavant. Dragul meu, totul e pierdut.

Pierre se aşeză în capul oaselor, foarte palid. Gîtul de taur ieşit din cămaşa descheiată, carnea lui moale, erau umflate de frică. Şi, în mijlocul patului desfăcut, se prăbuşi ca o figurină de porţelan chinezească, galben şi plîngăreţ.

— Marchizul crede că prinţul Ludovic a murit; sîntem ruinaţi, niciodată n-o să avem para chioară.

Atunci, ca orice om laş, Pierre se înfurie. Era din vina marchizului, din vina nevestei lui, din vina întregii familii. Se gîndea oare el la politică, cînd domnul de Carnavant şi nevastă-sa îl aruncaseră în asemenea prostii!

— Eu îmi spăl mîinile. Voi doi aţi făcut prostia. Nu era oare mai cuminte să ne mîncăm liniştiţi renta? Tu ai vrut totdeauna să domini. Acum vezi unde ne-au dus toate astea.

Işi pierdea capul, nu-şi mai aducea aminte că fusese tot aşa de aprig ca şi nevastă-sa. Nu mai simţea decît dorinţa uriaşă de a-şi uşura mînia, învinuindu-i pe ceilalţi de înfrîngerea lui.

— Şi, de altfel, puteam noi reuşi cu copiii pe care-i avem? Eugène ne părăseşte în momentul hotărîtor; Aristide ne-a tîrît prin noroi şi pînă şi blegul de Pascal ne compromite făcînd filantropie printre răsculaţi. Şi cînd te gîndeşti că noi am rămas calici ca să-i învăţăm carte!

In furia lui întrebuinţa cuvinte de care nu se folosea niciodată. Văzîndu-l că răsuflă mai uşurat, îi spuse cu blîndeţe:

— Il uiţi pe Macquart.

— A, da, îl uit! continuă el pe un ton şi mai violent. Iată încă unul la care cînd mă gîndesc îmi ies din sărite!... Dar nu-i numai el; îl ştii pe micul Silvère; alaltăieri l-am văzut la mama cu mîinile pline de sînge. I-a scos un ochi unui jandarm. Nu ţi-am spus-o, ca să nu te sperii. Să am un nepot la Curtea cu juri! Ce mai familie! Cît despre Macquart, atîta ne-a plictisit, încît îmi venea deunăzi, cînd aveam puşcă, să-i crăp capul. Da, mi-a venit...

Félicité lăsă să treacă valul. Primise imputările soţului cu blîndeţe îngerească, plecînd capul, ca o vinovată, ceea ce-i îngăduise lăuntric să nu-şi mai încapă în piele de bucurie. Prin atitudinea ei îl aţîţa pe Pierre, îl înnebunea. Cînd bietul om nu mai avu glas, ea începu să ofteze adînc şi să facă pe pocăita; apoi îi repetă cu un glas plin de jale:

— Ce-o să ne facem, Dumnezeule! Ce-o să ne facem! Sîntem roşi de datorii.

— Din vina ta! strigă Pierre, punîndu-şi în acest strigăt ultimele forţe.

Intr-adevăr, Rougonii aveau datorii peste tot. Speranţa unui succes apropiat îi făcuse să-şi piardă orice prudenţă. De la începutul anului 1851 începuseră să ofere, în fiecare seară, obişnuiţilor salonului galben, pahare cu sirop şi punch, prăjituri, gustări complete, în timpul cărora se închina pentru moartea republicii. Ceva mai mult, Pierre pusese la dispoziţia reacţiunii un sfert din capitalul său ca să se cumpere puşti şi cartuşe.

— Nota cofetarului se ridică la cel puţin o mie de franci — spuse Félicité pe un ton dulceag — şi da-

torăm poate încă tot pe atît negustorului de lichioruri. Apoi măcelarul, brutarul, fructarul...

Pierre era parcă în agonie; Félicité îi dădu ultima lovitură adăugînd:

— Nu mai vorbesc de cele zece mii de franci pe care i-ai dat pentru arme.

— Eu, eu! bolborosi Rougon. Dar m-au înşelat, m-au prădat! Imbecilul acela de Sicardot m-a băgat la apă, jurîndu-mi că Napoleonii vor fi învingători. Am crezut că dau aconto. Dar ruginitul ăsta trebuie să-mi dea înapoi banii.

— Ba n-o să-ţi dea nimic înapoi, îi spuse nevastă-sa, dînd din umeri. Vom avea soarta celor învinşi. După ce vom plăti tot, nu ne va mai rămîne nici cu ce mînca o pîine. Ah, frumoasă campanie!... O să putem locui acum într-o cocioabă din cartierul vechi.

Această ultimă frază sună lugubru. Parcă era clopotul de înmormîntare al vieţii lor. Pierre văzu cocioaba din cartierul vechi de care vorbea nevastă-sa. Aici, aşadar, trebuia să moară, pe un pat de mizerie, după ce toată viaţa jinduise după plăceri uşoare şi depline. În zadar o furase pe maică-sa, pusese mîna în cele mai murdare intrigi şi minţise timp de zeci de ani de zile. Imperiul nu-i va plăti datoriile, imperiul acesta care, singurul, putea să-l salveze de la ruină. Sări din pat în cămaşă, strigînd:

— Nu, voi lua o puşcă. Mai bine să mă omoare răsculaţii.

— Ai putea să faci asta mîine sau poimîine — răspunse Félicité cu linişte desăvîrşită — căci republicanii nu sînt departe. E un mijloc ca oricare altul ca s-o sfîrşeşti cu toate.

Pierre rămase ca o stană de piatră. Parcă i s-ar fi turnat dintr-o dată o găleată cu apă rece pe umeri. Se culcă iar încet şi, în căldura cearşafurilor, începu să plîngă. Omul acesta gras izbucnea uşor în lacrimi, în lacrimi dulci, nesecate, care-i curgeau din ochi şiroaie. In el se petrecea o schimbare fatală. De la mînie trecea la slăbiciune şi la văicăreli de copil. Félicité, care aştepta criza, se umplu de bucurie văzîndu-l aşa de moale, aşa de gol, aşa de turtit în

fața ei. Își păstră atitudinea mută și umilința jalnică. După o tăcere lungă, resemnarea, priveliștea femeii copleșită de durere mută, iritară lacrimile lui Piete.

— Dar vorbește o dată! se rugă el. Să căutăm împreună. Nu există într-adevăr nici un mijloc de scăpare?

— Niciunul, o știi prea bine, răspunse Félicité. Tu însuți arătai situația adineaurea; nu putem aștepta ajutor de la nimeni; pînă și copiii noștri ne-au trădat.

— Atunci hai să fugim... Vrei să plecăm din Plassans imediat, în noaptea asta?

— Să fugim! Dar, dragul meu, mîine ne-ar rîde în nas tot orașul... Nu-ți amintești că ai pus să se închidă porțile?

Pierre se zbătea; își încorda mintea cît putea; apoi, învins, cu o voce rugătoare, murmură:

— Te rog, găsește tu o idee; n-ai spus încă nimic.

Félicité ridică capul, făcînd pe mirata; apoi schiță un gest de totală neputință și zise:

— Sînt o proastă în chestiuni de acestea, nu mă pricep în politică, mi-ai repetat-o de o sută de ori.

Și, fiindcă Pierre tăcea încruntat, plecînd ochii în jos, continuă încet, fără mustrări:

— Nu m-ai pus niciodată la curent cu treburile tale, nu-i așa? Nu știu nimic și nu pot să-ți dau nici un sfat... Dealtminteri bine ai făcut, femeile trăncănesc prea mult, și-i de o sută de ori mai bine ca bărbații să conducă ei singuri barca.

Spunea aceste lucruri cu o ironie așa de fină, încît soțul ei nu simți cruzimea batjocurilor. Pierre simți doar o mare remușcare și i se mărturisi dintr-o dată. Îi spuse de scrisorile lui Eugène, îi explică planurile lui, purtarea lui cu vorbe multe, ca un om care-și face examenul conștiinței și imploră un salvator. La fiecare moment, se întrerupea ca să întrebe: „Tu ce-ai fi făcut în locul meu?" sau striga: „Nu-i așa? Aveam dreptate, nu puteam face altminteri". Félicité stătea neclintită. Il asculta cu răceala ursuză a unui judecător. In realitate, ea savura cu nesaț bucurii negrăite, îl avea în sfîrșit în mînă pe bădăranul acesta prefăcut; se juca cu el cum se joacă pisica cu

un ghemotoc de hîrtie; iar el îi întindea mîinile ca să-i pună cătuşele.

— Ia stai puţin, zise el, sărind brusc din pat. Am să-ţi citesc scrisorile lui Eugène. Aşa vei vedea mai bine situaţia.

Zadarnic încercă ea să-l oprească de pulpana cămăşii; Pierre îi înşiră scrisorile pe masa de noapte, se culcă iar în pat şi-i citi pagini întregi, ba o sili chiar să le citească ea însăşi. Félicité îşi stăpînea un zîmbet şi începea să-i fie milă de bietul om.

Rougon, neliniştit, după ce termină de citit scrisorile, îi spuse:

— Ei, acum cînd ştii tot, nu vezi nici un mijloc ca să scăpăm de ruină?

Félicité nu răspunse încă. Părea că se gîndeşte adînc.

— Tu eşti o femeie inteligentă, o linguşi Rougon. Am greşit că m-am ascuns de tine, recunosc...

— Să nu mai vorbim de asta, răspunse Félicité. După mine, dacă aveai mai mult curaj...

Şi cum el se uita la ea s-o înghită şi mai multe nu, îi zise zîmbind:

— Dar îmi făgăduieşti că n-o să te fereşti de mine? Că ai să-mi spui tot? Că n-ai să faci nimic fără să mă întrebi?

Pierre jură şi primi condiţiile cele mai aspre. Atunci Félicité se culcă la rîndul ei; îi era frig şi se strînse lîngă soţul ei; apoi, încet, ca şi cum i-ar fi putut auzi cineva, îi explică pe larg planul ei de bătaie. După părerea ei, panica trebuia să sufle cu şi mai mare violenţă în oraş, iar Pierre să păstreze o atitudine de erou în mijlocul locuitorilor încremeniţi de spaimă. O tainică presimţire îi spunea că răsculaţii erau încă departe. De altminteri, mai curînd sau mai tîrziu, partidul ordinii va triumfa şi Rougonii vor fi răsplătiţi. După rolul de salvatori, rolul de martiri nu era de dispreţuit. Félicité vorbi cu atîta convingere încît soţul ei, mirat la început de simplitatea planului care-i cerea să dea dovadă de curaj, găsi pînă la urmă că e bazată pe o tactică minunată şi făgădui să facă întocmai, arătînd cît mai mult curaj.

— Şi nu uita că eu te-am salvat, îi şopti bătrîna cu o voce drăgăstoasă. Ai să te porţi frumos cu mine?

Se sărutară şi-şi ziseră bună seara. Pentru aceşti doi oameni bătrîni şi mistuiţi de lăcomie şi de pofte, a fost ca o revenire a primăverii. Dar nici unul, nici altul nu adormiră. După un sfert de ceas, Pierre, care privea în tavan pata rotundă a lămpii de noapte, se întoarse şi foarte încet îi şopti nevestei o idee care-i încolţise în creier.

— O, nu, nu, îngăimă Félicité, cutremurîndu-se. Ar fi prea crud.

— De, tu vrei ca locuitorii să încremenească de frică. M-ar lua în serios dacă s-ar întîmpla ceea ce ţi-am spus eu...

Apoi, în completarea planului, adăugă:

— L-am putea folosi pe Macquart. Ar fi un mijloc ca să scăpăm de el.

Félicité păru surprinsă de această idee. Se gîndi, şovăi, apoi, cu un glas tulburat, bolborosi:

— Poate că ai dreptate... Vom vedea. La urma urmei am fi proşti dacă am avea scrupule; pentru noi e o chestiune de viaţă şi de moarte. Lasă-mă pe mine... Mîine mă duc să-l găsesc pe Macquart şi voi vedea dacă ne putem înţelege cu dînsul... Tu te-ai certa şi-ai strica totul. Noapte bună, dormi, dragul meu. Lasă, suferinţele noastre vor lua sfîrşit.

Se mai sărutară o dată şi adormiră. Şi, în tavan, pata de lumină se rotunjea ca un ochi îngrozit, deschis şi fixat asupra somnului acestor burghezi palizi, duhnind a crimă în cearşafurile lor şi visînd cum cade în cameră o ploaie de sînge, ale cărei picături mari se schimbă în monede de aur pe duşumea.

A doua zi, înaintea zorilor, Félicité se duse la primărie, avînd cu sine instrucţii de la Pierre ca să pătrundă la Macquart.

Intr-o geantă ducea uniforma de guard naţional a bărbatului ei. De altminteri, ea nu zări decît cîţiva oameni dormind, cu pumnii strînşi, în post. Portarul, care era însărcinat să-l hrănească pe prizonier,

urcă, săi deschidă ușa cabinetului de toaletă transformat în celulă. Apoi coborî liniștit.

Macquart era închis în cabinet de două zile și două nopți. Avusese timp să se gîndească pe îndelete. După ce dormi, în primele ore fu cuprins de mînie, de o turbare neputincioasă. Ii venea să sfarme totul, la gîndul că fratele lui se lăfăia în camera vecină. Și-și făgăduia să-l strîngă de gît cu propriile lui mîini dacă se întorceau răsculații. Dar seara se liniști și încetă să se mai învîrte furios prin cabinetul îngust. Trăgea pe nări un miros dulceag și se simțea bine dispus, cu nervii potoliți. Domnul Garçonnet, foarte bogat, delicat și cochet, își aranjase colțișorul într-un chip foarte elegant; divanul era moale și cald; parfumuri, pomezi și săpunuri împodobeau lavaboul de marmură și lumina care pălea cădea din tavan cu voluptăți molatice, asemenea lucirilor unei lămpi atîrnate deasupra unui alcov. Macquart, în aerul acesta parfumat, fad și aromat, care stăruie în cabinetele de toaletă, adormi gîndindu-se că „blestemații de bogați" erau totuși foarte fericiți. Se acoperise cu pătura care i se dăduse. Se tăvăli pînă dimineața cu capul, cu brațele, cu spatele pe perne. Cînd deschise ochii, o șuviță de soare se strecură prin geamul de sus. Nu se sculă de pe divan, îi era cald și se gîndea privind în jurul lui. Își spunea că niciodată nu va găsi un asemenea colț ca să se spele. Lavaboul mai cu seamă îl interesa; nu era rău, se gîndea el, să fii curat cu atîtea borcănașe și atîtea fiole. Atunci se gîndi cu amărăciune la viața lui ratată. Ii dădu prin gînd că poate greșise drumul; nu cîștigi nimic dacă te ții cu calicii; ar fi trebuit să nu facă pe răutăciosul și să se împace cu Rougonii. Apoi alungă acest gînd. Rougonii erau niște criminali care-l jefuiseră. Dar căldura și elasticitatea divanului continuară să-l îmblînzească și să-i dea o vagă părere de rău. La urma urmei, răsculații îl părăseau și se lăsau bătuți ca niște imbecili. Ajunse la concluzia că republica-i o înșelătorie. Rougonii aveau sorți de izbîndă. Își reaminti răutățile lui de prisos și războiul lui ascuns; nimeni în familie nu-l sprijinise, nici Aristide, nici

fratele lui Silvère, nici chiar Silvère însuşi, care era un prost cînd se entuziasma pentru republicani şi care nu va ajunge niciodată nimic. Acum nevastă-sa murise, copiii îl părăsiseră, are să crape singur într-un colţ, fără un ban, ca un cîine. Negreşit trebuia să se vîndă reacţiunii. Gîndind aşa, trăgea cu ochiul la lavabou, cuprins de o mare poftă să se spele pe mîini cu praful de săpun păstrat într-o cutie de cristal. Ca toţi trîndavii întreţinuţi de femeia sau copiii lor, Macquart avea gusturi de frizer. Deşi purta pantaloni cîrpiţi, îi plăcea să se ude din cap pînă în picioare cu ulei aromatic. Ore întregi şedea la frizer unde se discuta politică între un pieptănat şi altul. Ispita era prea puternică, Macquart se aşeză în faţa lavaboului. Se spălă pe faţă şi pe mîini, se pieptănă, se parfumă, îşi făcu o toaletă completă. Se folosi de toate flacoanele, de toate săpunurile, de toate pudrele. Dar bucuria lui cea mai mare fu să se şteargă cu prosoapele primarului: erau moi şi pline. Işi băgă în ele faţa umedă şi respiră în culmea fericirii toate miresmele bogăţiei. Apoi, după ce se dădu cu pomadă, mirosind frumos din creştet şi pînă în tălpi, se aşeză din nou pe divan, întinerit, cu gînduri împăciuitoare. Simţea un dispreţ şi mai mare pentru republică, de cînd îşi băgase nasul în flacoanele domnului Garçonnet. Il îmboldea gîndul că mai avea încă timp să se împace cu fratele lui. Cîntări ce ar putea cere în schimbul trădării. Ura împotriva familiei Rougon tot îl muşca; dar se găsea în unul din acele momente cînd cineva, trîntit pe spate în tăcere, îşi spune adevăruri tari sau se mustră că, în ciuda urilor celor mai sfinte, nu şi-a făurit un cuib fericit unde să-şi tăvălească laşităţile trupului şi sufletului. Spre seară, Antoine se hotărî să-l cheme pe fratele său a doua zi. Dar a doua zi, cînd o văzu pe Félicité, înţelese că aveau nevoie de el. Deschise bine ochii.

Tratativele fură lungi, pline de trădări, duse cu artă desăvîrşită. La început se văitară şi unul şi altul. Félicité, mirată că-l găseşte pe Antoine aproape politicos după scena grosolană care i-o făcuse la ea acasă duminică seară, o luă de la început cu mus-

trări blînde. Se plînse de ura care învrăjbeşte familia. Dar, la drept vorbind, el, Macquart, defăimase şi urmărise pe frate-său cu o înverşunare care-l scosese pe bietul Rougon din sărite.

— Fratele meu, zău, nu s-a purtat frăţeşte cu mine, zise Macquart cu o violenţă stăpînită. A venit el oare în ajutorul meu ? M-a lăsat să crăp în coliba mea. Cînd s-a purtat frumos cu mine, pe vremea celor două sute de franci, îţi aminteşti, cred că nu mi se poate reproşa că l-am vorbit de rău. Peste tot spuneam că are suflet bun.

Ceea ce însemna pur şi simplu :

— Dacă mi-aţi fi dat bani şi mai departe, m-aş fi purtat frumos cu voi şi v-aş fi ajutat, în loc să vă atac. E vina voastră. Trebuia să mă cumpăraţi.

Félicité îl înţelese aşa de bine, încît îi răspunse :

— Ştiu, ne învinuieşti că am fost aspri, pentru că lumea îşi închipuia că sîntem oameni cu stare ; dar se înşeală, dragă cumnate ; sîntem săraci şi noi ; n-am putut niciodată să ne purtăm cu dumneata după cum ne-ar fi poftit inima.

După ce stătu un moment la gînduri, continuă :

— La nevoie, într-o împrejurare gravă, am putea face un sacrificiu. Dar, zău, sîntem săraci, aşa de săraci !

Macquart ciuli urechea. „Ii am în mînă", se gîndi el. Şi, fără să pară că auzise oferta indirectă a cumnată-si, vorbi despre sărăcia lui cu o voce jalnică, povesti moartea nevestei şi fuga copiilor. La rîndul ei, Félicité vorbi despre criza prin care trecea ţara ; pretindea că republica îi adusese la sapă de lemn. Din vorbă în vorbă, ajunse să blesteme o epocă în care fratele era silit să-şi închidă fratele. Cît i-ar sîngera inima dacă justiţia n-ar voi să-şi dea înapoi prada ! Şi zvîrli cuvîntul de ocnă.

— De asta mă îndoiesc, spuse liniştit Macquart.

Dar Félicité strigă :

— Mai degrabă aş răscumpăra cu sîngele meu onoarea familiei. Ceea ce-ţi spun acum înseamnă că noi nu te vom lăsa... Am venit să-ţi dau mijlocul ca să scapi, dragă Antoine...

Se priviră o clipă ochi în ochi, măsurîndu-se cu privirea înainte de a intra în luptă.

— Fără condiţie? întrebă Macquart.

— Fără nici o condiţie, răspunse Félicité.

Se aşeză apoi pe divan lîngă dînsul şi spuse cu o voce hotărîtă:

— Şi chiar înainte de a trece graniţa, dacă vrei să cîştigi un bilet de o mie de franci, pot să-ţi fac rost.

Se făcu iar tăcere.

— Dacă afacerea nu-i deocheată, murmură Antoine, care părea că se gîndeşte. Ştii, nu vreau să-mi bag nasul în uneltirile voastre.

— Dar nu-i nici o uneltire, spuse Félicité, zîmbind de scrupulele bătrînului pungaş. Nimic mai simplu: vei ieşi imediat din cabinetul acesta, te vei duce să te ascunzi la mama şi astă-seară vei strînge pe toţi prietenii dumitale şi veţi veni să cuceriţi din nou primăria.

Macquart nu-şi putu ascunde mirarea. Nu pricepea.

— Credeam — spuse el — că sînteţi victorioşi.

— N-am vreme să te pun la curent, răspunse bătrîna oarecum nerăbdătoare. Primeşti sau nu primeşti?

— Ei bine, nu, nu primesc... Să mă gîndesc. Pentru o mie de franci, aş fi tare prost să risc poate o avere.

Félicité se sculă.

— Cum vrei, dragul meu, zise ea cu răceală. Nu-ţi dai seama de situaţia dumitale. Ai venit la mine acasă să mă faci ticăloasă bătrînă şi cînd am avut bunătatea să-ţi întind mîna în groapa în care ai fost aşa de prost să cazi, faci nazuri şi nu vrei să fii salvat. Ei bine, rămîi aici, aşteaptă să se întoarcă autorităţile. Eu mă spăl pe mîini.

Félicité era la uşă.

— Dă-mi măcar cîteva lămuriri, se rugă Macquart. Nu pot totuşi să fac o afacere cu dumneata fără să ştiu. De două zile nu ştiu ce se petrece. Ştiu eu oare dacă nu mă înşelaţi?

— Atunci eşti un neghiob, răspunse Félicité care, la strigătul rupt din inimă a lui Antoine, se întoarse. Greşeşti dacă nu vii orbeşte de partea noastră. O mie de franci e o sumă frumuşică şi n-o rişti decît pentru o cauză cîştigată. Primeşte, te sfătuiesc.

Antoine stătea mereu la gînduri.

— Dar cînd vom veni să luăm primăria, au să ne lase să intrăm aşa liniştiţi?

— Asta n-o mai ştiu, răspunse Félicité zîmbind. Vor fi, poate, focuri de puşcă.

Macquart o privi ţintă.

— Ehei, băbuşco, nu cumva aveţi intenţia să-mi băgaţi un glonte în ţeastă?

Félicité se roşi. Tocmai se gîndea, într-adevăr, că un glonte, în timpul atacului primăriei, le-ar face un mare serviciu, dacă i-ar scăpa de Antoine. Ar cîştiga o mie de franci. Se supără aşadar şi spuse:

— Ce idee! E îngrozitor, zău, să ai asemenea idei.

Apoi, mai potolită:

— Primeşti? Ai înţeles, nu-i aşa?

Macquart înţelesese foarte bine. I se propunea o cursă. Nu-i vedea nici motivele, nici urmările, ceea ce-l hotărî să stea la tocmeală. După ce vorbi despre republică ca despre o amantă pe care era desperat că nu mai putea s-o iubească, arătă riscurile la care se expunea şi ceru pînă la urmă două mii de franci. Dar Félicité ţinu la preţ. Şi discutară pînă ce ea îl făgădui să-i procure, la întoarcerea în Franţa, un loc unde nu va avea nimic de făcut şi care să-i aducă bani mulţi. Şi tîrgul se făcu. Félicité îi dădu uniforma de guard naţional, pe care i-o adusese. Macquart trebuia să se ascundă liniştit la tanti Dide, apoi să-i aducă în piaţa Primăriei pe toţi republicanii pe care-i va întîlni, să le spună că primăria era goală şi că ar fi de ajuns să forţeze porţile ca s-o ia în stăpînire. Antoine ceru o arvună şi primi două sute de franci. Félicité făgădui să-i numere a doua zi cele opt sute de franci. Rougonii îşi riscau astfel ultimii bani de care mai puteau dispune.

După ce coborî, Félicité mai stătu o clipă în piață ca să-l vadă ieșind pe Macquart. Acesta trecu liniștit prin fața porții, ștergîndu-și nasul. Cu pumnul spărsese geamul din tavanul cabinetului, ca să se creadă că a fugit pe acolo.

— Ne-am înțeles, zise Félicité soțului ei cînd se întoarse acasă. Totul va fi gata la miezul nopții. Deacum, nu-mi mai pasă de nimic. Aș vrea să-i văd pe toți împușcați. Ce ne mai sfîșiau ieri în stradă!

— Erai prea bună că stăteai la gînduri, zise Rougon care se rădea. Toată lumea ar face ca noi în locul nostru.

În dimineața aceea — era într-o miercuri — își făcu toaleta cu o deosebită grijă. Nevastă-sa îl pieptănă și-i făcu nodul cravatei. Îl întorcea pe o parte și pe alta ca pe un copil care se duce la împărțirea premiilor. Apoi, după ce îl găti, îl privi, declară că-i stătea foarte bine și că va face foarte bună figură în gravele evenimente care se pregăteau. Chipul lui grosolan și palid avea într-adevăr o mare demnitate și o încăpățînare eroică. Îl însoți pînă la primul etaj, dîndu-i ultimele sfaturi: nu trebuia să piardă nimic din atitudinea lui curajoasă, oricît de mare ar fi fost panica; trebuia să închidă porțile mai ermetic ca niciodată, să lase orașul să moară de frică între fortărețele sale; și va fi minunat dacă rămîne singurul care să vrea să moară pentru cauza ordinii.

Ce zi! Rougonii mai vorbesc și acum ca de o bătălie glorioasă și hotărîtoare. Pierre se duse de-a dreptul la primărie, fără să-i pese de privirile sau de cuvintele pe care le prinse în trecere. Se instală în chip magistral ca un om care înțelege să nu mai părăsească locul. Îi trimise numai un bilet lui Roudier ca să-l dea de știre că lua din nou puterea: „Vegheați la porți, zicea el, știind că aceste rînduri puteau deveni publice. Eu voi veghea în interior, voi impune respectul persoanelor și al proprietăților. În momentul cînd renasc patimile cele urîte și cînd devin amenințătoare, datoria bunilor cetățeni este să le înăbușe, punîndu-și în primejdie chiar viața". Stilul și greșelile de ortografie făceau încă și mai eroic

biletul, de un laconism antic. Nici unul din membrii comisiei provizorii nu apăru. Ultimii doi credincioşi, ba chiar Granoux, rămăseseră prudenţi acasă. Din toată comisia, ai cărei membri se topiseră, pe măsură ce panica sufla şi mai tare, numai Rougon rămăsese la post, pe fotoliul lui de preşedinte. Nu binevoi să trimită nici măcar o convocare. El singur era de ajuns. Spectacol sublim pe care un ziar din localitate trebuia să-l caracterizeze mai tîrziu cu un cuvînt: „Curajul dînd mîna cu datoria".

Toată dimineaţa Pierre fu văzut mergînd prin primărie încoace şi încolo. Era cu desăvîrşire singur în marea clădire goală, ale cărei săli înalte răsunau îndelung de zgomotul paşilor săi. De altminteri, toate uşile erau deschise. Prin acest pustiu îşi plimba preşedinţia lui fără consiliu, cu un aer aşa de pătruns de misiunea lui, încît portarul, întîlnindu-l de două sau de trei ori pe culoare, îl salută mirat şi respectuos. Era zărit la fiecare fereastră şi, deşi frigul era aspru, apăru de mai multe ori pe balcon, cu teancuri de hîrtii în mîini, ca un om grăbit care aşteaptă misiuni importante.

Pe la amiază dădu fuga în oraş, inspectă posturile, vorbind de posibilitatea unui atac, lăsînd să se înţeleagă că răsculaţii nu erau departe, dar el se bizuia, după cum spunea, pe curajul vitejilor guarzi naţionali; dacă era nevoie, trebuiau să moară pînă la unul pentru apărarea cauzei drepte. După ce se întoarse din rond, încet şi grav, cu înfăţişarea unui erou care a pus în ordine treburile patriei şi nu mai aşteaptă decît moartea, putu să observe pe drum o adevărată uimire; cei care se plimbau, micii rentieri pe care nici o catastrofă nu i-ar fi putut împiedica să caşte gura la soare la anumite ore, îl priveau aiuriţi, ca şi cum nu l-ar fi recunoscut şi ca şi cum nu le-ar fi venit să creadă că unul de-ai lor, un fost negustor de ulei, avea îndrăzneala să ţină piept unei armate întregi.

In oraş, nelinişteа era la culme. Gloata răsculaţilor era aşteptată de la un moment la altul. Zvonul evadării lui Macquart fu comentat în chip înfricoşător.

Se spunea că fusese liberat de prietenii lui roşii şi că aştepta noaptea într-un colţ ca să se năpustească asupra locuitorilor şi să dea foc la cele patru colţuri ale oraşului. Plassans, închis, înnebunit, sfîşiindu-se singur în închisoarea lui de ziduri, nu mai ştia ce să născocească ca să-i fie frică. In faţa atitudinii lui Rougon, republicanii fură oarecum neîncrezători. Cît despre oraşul nou, avocaţii şi comercianţii, retraşi din afaceri şi care în ajun bîrfeau salonul galben, rămaseră aşa de uimiţi, încît nu mai îndrăzniră să atace pe faţă pe un om aşa de curajos. Se mulţumiră să spună că era o nebunie să-i înfrunţi aşa pe răsculaţii victorioşi şi că eroismul acesta zadarnic putea să aducă cele mai mari nenorociri asupra oraşului. Apoi, pe la orele trei, înjghebară o delegaţie. Pierre, care ardea de dorinţa să-şi manifeste devotamentul în faţa concetăţenilor săi, nu îndrăznea totuşi să se bizuie pe o ocazie aşa de frumoasă.

Rougon rosti cuvinte sublime. In cabinetul primarului, preşedintele comisiei provizorii primi delegaţia oraşului nou. După ce aduseră omagii patriotismului lui, domnii îl rugară să nu se gîndească la rezistenţă. Dar el vorbi cu glas tare despre datorie, despre patrie, despre ordine, despre libertate şi despre alte multe lucruri. De altminteri el nu silea pe nimeni să-l imite; îşi îndeplinea numai ceea ce conştiinţa şi inima lui îi dictau:

— Vedeţi, domnilor, sînt singur! Vreau să iau asupra mea toată răspunderea pentru ca nimeni altul decît mine să nu fie compromis. Şi dacă trebuie o victimă, mă ofer cu dragă inimă; doresc ca sacrificiul vieţii mele să salveze viaţa locuitorilor oraşului.

Un notar, cel mai căpos din bandă, făcu observaţia că mergea la moarte sigură.

— O ştiu prea bine, răspunse el cu gravitate. Sînt gata!

Domnii se uitară unii la alţii. Acest „Sînt gata!" îi pironi de emoţie. Hotărît lucru, omul acesta era un viteaz. Notarul îl rugă din suflet să cheme jandarmii; dar el răspunse că sîngele acestor soldaţi

era prețios și că el nu-l va lăsa să curgă decît cînd nu se va mai putea face altminteri. Delegația se retrase încet, foarte emoționată. După o oră, întreg orașul îl considera pe Rougon un erou; cei mai fricoși îl făceau „bătrîn nebun".

Spre seară Rougon se miră foarte mult văzîndu-l pe Granoux venind în goană. Fostul negustor de migdale se aruncă în brațele sale, numindu-l „om mare" și spunîndu-i că vrea să moară cu el. Cuvintele lui Rougon „sînt gata", pe care servitoarea i le aduse de la fructăreasă, îl entuziasmaseră cu drept cuvînt. De fapt, acest caraghios, acest fricos, avea naivități simpatice. Pierre îl păstră, gîndind că gestul lui nu va avea urmări. Fu chiar mișcat de devotamentul bietului om; își făgădui că-l va propune să fie felicitat public de prefect, ceea ce-i va face să crape de ciudă pe ceilalți burghezi care-l părăsiseră ca niște lași. Și amîndoi așteptară noaptea în primăria pustie.

La aceeași oră, Aristide, foarte îngrijorat, se plimba prin casă. Articolul lui Vuillet îl uimise. Purtarea tatălui lui îl încremenise. Il zărise la o fereastră cu cravata albă și redingota neagră, așa de calm în fața pericolului apropiat, încît toate ideile i se răsturnaseră cu dosul în sus în biata lui minte. Totuși răsculații se întorceau victorioși, era credința întregului oraș. Dar iar îl apucau îndoielile, mirosea o farsă sinistră. Cum nu îndrăznea să dea ochii cu părinții lui, Aristide o trimise pe nevastă-sa. La întoarcere, Angèle îi spuse cu vocea ei tărăgănată:

— Te așteaptă mama; nu-i supărată de loc, dar pare că-și bate strașnic joc de tine. Mi-a repetat de mai multe ori că ai putea să-ți pui eșarfa în buzunar.

Aristide se simți grozav de jignit. De altminteri, el dădu fuga în strada la Banne, pregătit pentru cele mai mari umilințe. Maică-sa se mulțumi să-l primească cu rîsete disprețuitoare.

— Ah! sărmanul meu băiat, hotărît lucru, nu ești un om tare.

— Mai știi, într-un fund de provincie ca Plassans! strigă el înciudat. Mă prostesc, pe cuvîntul meu de cinste. Nici o știre și toată lumea tremură. Iată ce în-

seamnă să fii închis în ticăloasele astea de fortificații. Ah! dacă m-aş fi putut duce după Eugène la Paris!

Şi văzînd că Félicité rîdea mereu, adăugă plin de amărăciune:

— Nu te-ai purtat frumos cu mine, mamă. Ştiu multe lucruri... Fratele meu vă ţinea la curent cu ce se petrecea, şi voi nu mi-aţi dat niciodată vreo indicaţie folositoare.

— Ştii şi tu asta? spuse Félicité serioasă şi bănuitoare. Atunci eşti mai puţin prost decît îmi închipuiam. Nu cumva deschizi şi tu scrisorile ca cineva pe care-l cunosc?

— Nu, eu ascult la uşi, răspunse cu îndrăzneală Aristide.

Sinceritatea lui Aristide nu-i displăcu bătrînei. Zîmbi şi-l întrebă cu blîndeţe în glas:

— Atunci cum se face, prostănacule, că nu te-ai dat cu noi mai din timp?

— Ah! Uite de ce, spuse tînărul încurcat. N-aveam mare încredere în voi. Primeaţi nişte bestii: pe socrul meu, pe Granoux şi pe alţii!... Şi-apoi nu voiam să apar prea făţiş...

Şovăia. Continuă cu îngrijorare în glas:

— Cel puţin astăzi sînteţi siguri de reuşita loviturii de stat?

— Eu? strigă Félicité jignită de îndoielile lui. Nu sînt sigură de nimic.

— Totuşi mi-aţi trimis vorbă să-mi scot eşarfa!

— Da, pentru că toţi care vin aici îşi bat joc de tine.

Aristide nu se clinti, cu privirea pierdută, părînd că se uită fix la desenele de pe hîrtia portocalie. Félicité îşi pierdu răbdarea văzîndu-l aşa de şovăitor:

— Rămîn la prima mea părere: eşti un om tare. Şi ai fi voit să ţi se citească scrisorile lui Eugène! Dar, nenorocitule, cu şovăiala ta veşnică ai fi stricat tot. Mereu stai la gînduri...

— Stau la gînduri, răspunse Aristide, aruncînd asupra mamei lui o privire limpede şi rece. Prea bine, voi nu mă cunoaşteţi. Aş da foc oraşului dacă

mi-ar veni chef să-mi încălzesc picioarele. Dar înțelege o dată că nu vreau s-o apuc pe un drum greșit! Sînt sătul să mănînc pîine uscată și vreau și eu să înșel soarta. Nu joc decît la sigur.

Rostise aceste vorbe cu atîta asprime, încît mama lui recunoscu strigătul sîngelui ei în dorința lui aprigă de succes. Îngînă:

— Tatăl tău are mult curaj.

— Da, l-am văzut, rînji Aristide. Are o mutră foarte potrivită. Mi-a adus aminte de Leonida la Termopile. Tu l-ai dichisit așa, mamă?

Apoi vesel și cu un gest hotărît strigă:

— Cu atît mai rău! Sînt bonapartist! Tata nu-i un om care să-și riște viața fără un cîștig serios.

— Ai dreptate, îi răspunse Félicité. Nu pot să vorbesc, dar vei vedea mîine.

Aristide nu mai insistă, îi jură că în curînd va fi mîndră de dînsul și plecă, în timp ce Félicité, simțind cum i se deșteaptă vechile preferințe, își zicea de la fereastră, privindu-l cum se depărta, că avea o minte îndrăcită și că ea n-ar fi avut niciodată curajul să-l lase să plece fără a-l călăuzi în sfîrșit pe calea cea bună.

Pentru a treia oară noaptea, o noapte plină de spaimă, se lăsa peste oraș. Plassans, în agonie, parcă era la ultimele horcăituri. Burghezii se întorceau repede acasă, porțile erau baricadate zgomotos cu bare de fier. Parcă toată lumea ar fi crezut că a doua zi Plassans n-are să mai existe, că se va scufunda sub pămînt, sau că se va evapora în văzduh.

Cînd se întoarse la masă, Rougon găsi străzile cu desăvîrșire pustii. Singurătatea îl făcu trist și melancolic. După-masă avu o slăbiciune și o întrebă pe nevastă-sa dacă mai era nevoie de răscoala pe care Macquart o pregătea.

— Nu mai latră nimeni, spuse el. Dacă i-ai fi văzut pe domnii din orașul nou cum mă salutau! Nu mi se pare acum folositor să ucidem oameni. Ce crezi? Ne facem noi suma și fără așa ceva.

— Ah! Ce bleg ești! strigă Félicité mînioasă. Tu ai avut ideea și acum dai îndărăt. Ți-o spun, niciodată

nu vei face nimic fără mine! Haide, vezi-ţi de treabă. Crezi că republicanii te-ar cruţa dacă te-ar avea în mînă?

După ce se întoarse la primărie, Rougon pregăti capcana. Granoux îi fu de mare folos. Il trimise să-i ducă ordinele la diferitele posturi care păzeau fortificaţiile; gărzile naţionale trebuiau să vină la primărie în grupuri mici, în cît mai mare taină. Roudier, burghezul parizian rătăcit în provincie, care ar fi putut strica treaba cu predicile lui umanitare, nu fu nici măcar înştiinţat. Pe la unsprezece, curtea primăriei era plină de gărzi naţionale; Rougon îi înspăimîntă, le spuse că republicanii rămaşi la Plassans vor încerca o lovitură desperată şi îşi făcu un merit din faptul că fusese prevenit la timp de poliţia lui secretă. După ce le descrise tabloul măcelului sîngeros al oraşului, dacă ticăloşii ar lua puterea, dădu ordin să nu se mai rostească nici o vorbă şi să se stingă luminile. El însuşi luă o puşcă. De dimineaţă Rougon trăia ca într-un vis, nu se mai recunoştea; în dosul lui o simţea pe Félicité, în mîinile căreia îl aruncase criza din noaptea cu pricina şi, de-ar fi fost spînzurat, ar fi zis: „Nu-i nimic, vine nevastămea şi mă dezleagă". Ca să fie scandalul şi mai mare şi ca o spaimă şi mai îndelungată să zguduie oraşul adormit, îl rugă pe Granoux să se ducă pînă la catedrală şi să tragă clopotele la primele împuşcături. Numele marchizului trebuia să deschidă uşile paracliserului. Şi, în întuneric, în tăcerea neagră a curţii, gărzile naţionale, înspăimîntate, aşteptau cu ochii aţintiţi spre tindă, nerăbdătoare să tragă, parcă ar fi pîndit o haită de lupi.

In acest timp, Macquart îşi petrecuse ziua la mătuşa Dide. Se lungise pe cufărul vechi, cu părere de rău că nu mai stă pe divanul domnului Garçonnet. In mai multe rînduri îl apucă o poftă nebună să ciupească din cele două sute de franci, intrînd în vreo cafenea din apropiere; banii, puşi într-un buzunar al jiletcii, îi ardeau măruntaiele; îşi petrecu timpul cheltuindu-i în imaginaţie. Mama lui, la care de cîteva zile încoace alergau copiii înnebuniţi, palidă,

fără să spună o vorbă, fără ca chipul ei să-și piardă neclintirea moartă, se învîrtea în jurul lui, cu mișcări rigide de automat și nu părea că bagă măcar de seamă prezența lui. Habar n-avea de spaima care răscolea orașul închis; era la mii de kilometri de Plassans, cu ideea ei fixă care-i ținea ochii deschiși, goi de gînduri. Totuși, în momentul acela o neliniște, un gînd omenesc făcea din cînd în cînd să-i bată pleoapele. Antoine, nemaiputînd să-și înfrîneze pofta de a mînca ceva bun, o trimise la un birtaș din mahala să-i caute un pui fript. După ce se așeză la masă, îi zise:

— Cred că nu mănînci prea des pui. Așa ceva e bun numai pentru oamenii care muncesc și știu să-și facă treburile. Tu ai risipit totdeauna tot ce-ai avut... Pun rămășag că îți dai toate economiile mironositului de Silvère. Are o amantă, prefăcutul. Dacă ai ceva bani ascunși, o să ți-i șterpelească frumușel într-o bună zi.

Rînjea, ardea de o bucurie animalică... Banii pe care-i avea în buzunar, trădarea pe care o pregătea, siguranța că se vînduse pe un preț bun, îl umplea de mulțumirea oamenilor răi care nu sînt voioși și ironici decît cînd fac răul. Tanti Dide nu auzi decît numele lui Silvère.

— L-ai văzut? întrebă ea, deschizînd în sfîrșit buzele.

— Pe cine? Pe Silvère? răspunse Antoine. Se plimba în mijlocul răsculaților cu o fată înaltă, îmbrăcată în roșu, la braț. Dacă s-ar alege cu vreun glonte n-ar fi rău.

Adélaïde îl privi țintă și întrebă cu voce gravă, simplu:

— De ce?

— Ei! Nu-i toată lumea proastă ca el, răspunse Macquart încurcat. Cine-și riscă pielea pentru idei? Eu unul mi-am aranjat treburile. Nu sînt copil.

Dar tanti Dide nu-l mai asculta. Îngîna:

— Avea mîinile pline de sînge. O să mi-l omoare ca și pe celălalt. Unchii lui îl vor da pe mîna jandarmilor.

— Ce tot bombănești acolo? zise Macquart care tocmai termina de ros oasele puiului. Știi că mie îmi place să mi se spună în față. Dacă am vorbit uneori cu Silvère despre republică, am făcut-o numai ca să-l aduc la idei mai sănătoase. Era țicnit. Mie îmi place libertatea, dar libertatea nu trebuie să degenereze în anarhie... Iar cît despre Rougon, eu îl prețuiesc mult. E un băiat cu cap și cu curaj.

— Avea o pușcă, nu-i așa? îi curmă vorba tanti Dide, care îl urmărea parcă cu mintea pe Silvère departe, pe drum.

— Pușcă? A, da, carabina lui Macquart, răspunse Antoine după ce-și aruncă privirea asupra coșului de deasupra vetrei, unde era de obicei atîrnată arma. Cred că i-am văzut-o în mînă. Strașnică unealtă, ca să alergi pe cîmp cu o fată la braț. Ce nătărău!

Și socoti potrivit să facă cîteva glume grosolane. Tanti Dide începuse iar să se învîrte prin casă. Nu mai rosti o vorbă. Pe înserat Antoine plecă, după ce-și pusese o bluză și-și înfundase pe ochi o șapcă largă pe care i-o cumpărase maică-sa. Se întoarse în oraș așa cum ieșise, îndrugînd o poveste gărzilor care păzeau poarta Romei. Apoi se îndreptă spre cartierul vechi unde se strecură pe ascuns din poartă în poartă. Toți republicanii exaltați, toți prietenii lor care nu plecaseră cu gloata, se adunară pe la nouă într-o cîrciumă deocheată, unde le dăduse întîlnire Macquart. După ce se strînseră vreo cincizeci de oameni, Antoine le ținu un discurs în care le vorbi de o răzbunare personală care trebuia satisfăcută, de victoria care trebuia cîștigată, de jugul rușinos care trebuia scuturat și încheie, oferindu-se să le dea pe mînă primăria în zece minute. El venea de acolo și primăria era goală; dacă ar vrea, chiar în noaptea aceasta ar flutura deasupra clădirii steagul roșu. Muncitorii se sfătuiră: în momentul acela reacțiunea era în agonie, răsculații erau la porți, ar fi mai cinstit să nu-i mai aștepte pe ei să reia puterea și să-i primească ca frații, cu porțile larg deschise, cu străzile și piețele pavoazate. De altfel, nimeni nu-l bănuia pe Macquart; ura lui împotriva Rougon-ilor, răzbu-

narea personală de care vorbea, erau garanţiile lealităţii sale. Căzură de acord ca toţi cei care erau vînători şi aveau acasă o puşcă să se ducă s-o ia şi la miezul nopţii ceata să se găsească în piaţa Primăriei. O chestiune de amănunt era cît p-aci să-i oprească; n-aveau cartuşe; hotărîră să-şi încarce armele cu alice, deşi şi aceasta era inutil, de vreme ce nu trebuiau să întîmpine nici o rezistenţă.

Incă o dată Plassans văzu la lumina mută a lunii cum trec pe străzi oameni înarmaţi, care se strecoară de-a lungul caselor. Cînd banda se adună în piaţa Primăriei, Macquart, cu urechea mereu la pîndă, înaintă cu îndrăzneală. Bătu la poartă şi cînd portarul, aşa cum fusese învăţat, îl întrebă ce vrea, îl ameninţă aşa de crunt, încît omul, prefăcîndu-se îngrozit, se grăbi să deschidă. Poarta se deschide încet înlături. In faţă tinda se căsca, goală.

Atunci Macquart strigă cu o voce puternică:

— După mine, prieteni!

Era semnalul. El se dădu repede înlături. Şi în timp ce republicanii se năpusteau înăuntru, din întunericul curţii ieşi un torent de flăcări, o grindină de gloanţe care trecură ca o bătaie de tobă, pe sub tinda căscată. Poarta scuipa moartea. Gărzile naţionale ieşite din sărite de aşteptare, grăbite să scape mai repede de coşmarul care-i apăsa pe toţi în curtea mohorîtă, slobozisera toţi odată focul, cu o grabă înfrigurată. Fulgerarea fu atît de vie, încît Macquart zări desluşit, în lumina roşcată a prafului de puşcă, pe Rougon cum căuta să ochească. I se păru că ţeava era îndreptată asupra lui, îşi aminti cum roşise Félicité şi o şterse îngînînd:

— Să nu fac vreo prostie! Pungaşul ar fi în stare să mă ucidă. Imi datorează opt sute de franci.

In acest timp, un urlet se ridica în noapte. Republicanii, luaţi pe neaşteptate, strigînd trădare, trăgeau la rîndul lor. Un guard naţional căzu sub poartă. Dar republicanii lăsau trei morţi. O luară la fugă, împiedicîndu-se de cadavre, înnebuniţi, repetînd pe uliţele tăcute: „Il ucid pe fraţii noştri!" cu o voce deznădăjduită care nu găsea ecou. Apărătorii ordinii

avuseseră timpul să-şi încarce din nou armele şi, năpustindu-se în piaţa goală, trăgeau furioşi în toate colţurile străzilor, în locurile unde întunericul unei porţi, umbra unui felinar, relieful unei pietre, îi făceau să creadă că acolo sînt răsculaţi. Işi descărcară aşa vreo zece minute armele în gol.

Capcana ţîşnise în oraşul adormit ca un fulger. Locuitorii de pe străzile învecinate, treziţi de zgomotul împuşcăturilor infernale, se sculaseră în capul oaselor, clănţănind din dinţi de frică. Pentru nimic în lume n-ar fi scos nasul pe fereastră. Şi încet, în văzduhul spintecat de focuri de armă, un clopot al catedralei sună alarma, într-un ritm aşa de neregulat, aşa de ciudat, încît ai fi zis că-i o bătaie de ciocan pe nicovală sau răsunetul unei căldări enorme bătute de braţul unui copil mîniat. Urletul clopotului, pe care burghezii nu-l recunoscură, îi înspăimîntă şi mai tare ca detunăturile şi li se păru că aud zgomotele unui şir nesfîrşit de tunuri care duruiau pe pavaj. Se culcară iarăşi şi se întinseră sub pături, ca şi cum ar fi fost primejdios să stea în capul oaselor; în fundul alcovurilor, cu bărbia sub cearşafuri, cu respiraţia tăiată, ei se făcură mici, mici de tot, în timp ce colţurile şalurilor le cădeau în ochi, iar soţiile, lîngă ei, înfundîndu-şi capul în perne, se simţeau apucate de leşin.

Gărzile naţionale, rămase la fortificaţii, auziseră de asemenea împuşcăturile. Alergară în dezordine în grupuri de cinci sau şase, crezînd că răsculaţii intraseră cumva prin vreo subterană şi tulburînd liniştea străzilor cu gălăgia goanei lor aiurite. Roudier sosi printre cei dintîi. Dar Rougon îi trimise la posturi, spunîndu-le cu asprime că nu se părăsesc în felul acesta porţile unui oraş. Mîhniţi de mustrare — căci în panica lor lăsaseră într-adevăr porţile fără apărare — o luară din nou la goană şi trecură pe străzi cu o zarvă şi mai înfricoşătoare. Timp de o oră, Plassans putu să-şi închipuie că o armată înnebunită îl străbătea în toate direcţiile. Impuşcăturile, clopotul de alarmă, marşul înainte şi înapoi al gărzilor naţionale, armele pe care le tîrau ca pe nişte

retevele, chemările lor speriate în întuneric, făceau o larmă asurzitoare, parcă orașul ar fi fost luat cu asalt și lăsat pradă jafului. A fost ultima lovitură dată nenorociților de locuitori, care credeau toți în venirea răsculaților ; bine spuseseră ei că aceasta va fi ultima lor noapte, că Plassans se va scufunda sub pămînt sau se va împrăștia ca fumul, înainte de zorii zilei ; și, în patul lor, așteptau catastrofa, nebuni de spaimă, închipuindu-și cînd și cînd că începe să se cutremure casa.

Granoux suna mereu alarma. Cînd se lăsă iarăși tăcerea peste oraș, vuietul clopotului răsuna încă plin de jale. Aceste suspine îndepărtate îl scoteau din sărite pe Rougon, înfierbîntat. Dădu o fugă pînă la catedrală și găsi ușa deschisă. Paracliserul era pe prag.

— Destul ! strigă el. Parcă plînge cineva. E enervant.

— Dar nu-s eu, domnule, răspunse paracliserul dezolat. Domnul Granoux, el s-a urcat în clopotniță... Trebuie să vă spun că scosesem limba clopotului, din ordinul preotului, tocmai ca să nu se poată suna alarma. Domnul Granoux nici n-a voit s-audă. S-a urcat totuși. Nu știu ce dracu' face el atîta zgomot.

Rougon urcă în grabă scara care ducea pînă la clopot strigînd :

— Destul ! Destul ! Pentru numele lui Dumnezeu, termină o dată !

Cînd ajunse sus, îl zări într-o rază de lună, care se strecura prin crestătura unei ogive, pe Granoux fără pălărie, furios, bătînd de zor în fața lui cu un ciocan mare. Și încă cu ce tragere de inimă ! Se dădea pe spate, își lua vînt și cădea pe bronzul sonor, ca și cum ar fi voit să-l crape în două. Toată făptura lui grasă se aduna la un loc și cînd se năpustea asupra clopotului celui mare nemișcat, vibrațiile îl aruncau îndărăt, iar el se pornea iarăși cu un nou avînt. Parc-ar fi fost un fierar care bătea fierul cald, dar un fierar în redingotă, mic de statură și chel, stîngaci și turbat.

Rougon rămase încremenit de mirare în fața acestui burghez îndrăcit, care se bătea cu un clopot într-o rază de lună. Atunci înțelese zgomotele de căldare pe care le revărsa deasupra orașului clopotarul acesta ciudat. Il strigă să se oprească. Celălalt nu auzi. Trebui să-l tragă de redingotă și Granoux, recunoscîndu-l, îi zise triumfător:

— Ehei! Ai auzit! Am încercat mai întîi să bat clopotul cu pumnii, dar mă dureau. Noroc că am găsit ciocanul... Să mai dau cîteva lovituri, nu-i așa?

Dar Rougon îl luă cu dînsul. Granoux era în culmea fericirii. Iși ștergea fruntea, bucuros că celălalt îi făgăduia să spună a doua zi că numai cu un ciocan a făcut el atîta zgomot. Ce ispravă și cîtă importanță avea să-și dea el după bătaia aceasta furioasă de clopot!

Spre dimineață, Rougon se gîndi s-o liniștească pe Félicité. Din ordinul lui, guarzii naționali se închiseseră în primărie; interzisese ridicarea morților sub pretextul că trebuia să se dea un exemplu populației din cartierul vechi. Ca să ajungă repede în strada la Banne, străbătu piața de unde luna se retrăsese; puse piciorul pe mîna unui cadavru, zgîrcită la marginea trotuarului și era cît p-aci să cadă. Mîna aceea moale, strivită sub călcîiul lui, îi producea o senzație ciudată de dezgust și de groază. Străbătu străzile pustii cu pași mari, părîndu-i-se că un pumn însîngerat se ținea după dînsul.

— Sînt patru la pămînt, zise el intrînd.

Se priviră, mirați parcă ei înșiși de crima lor. Lampa dădea palidității lor o culoare de ceară galbenă.

— I-ai lăsat pe loc? întrebă Félicité. Trebuie ca lumea să-i găsească acolo.

— Ba bine că nu! Nu i-am strîns de pe jos. Sînt culcați pe spate. Am călcat pe ceva moale...

Se uită la pantof. Călcîiul era plin de sînge. In timp ce-și punea o altă pereche de încălțăminte, Félicité spuse:

— Ei, cu atît mai bine! S-a terminat... N-or să mai spună că tragi focuri de pușcă în oglinzi.

Lupta, pusă la cale de Rougon, ca să fie definitiv acceptaţi ca salvatori, le aruncă la picioare întreg oraşul înspăimîntat şi recunoscător. Se făcea ziuă, o zi mohorîtă, cu melancoliile cenuşii ale dimineţilor de iarnă. Cum nu mai auzeau nimic, locuitorii, sătui să tot tremure în cearşafuri, se încumetară să iasă. La început zece-cincisprezece; apoi, fiindcă se zvonea că răsculaţii o luaseră la fugă, lăsînd morţi prin toate bălţile, tot oraşul se sculă şi coborî în piaţa Primăriei. Toată dimineaţa, curioşii defilară prin faţa celor patru cadavre. Erau oribil mutilate, mai ales unul care avea trei gloanţe în cap; craniul, crăpat, lăsa să se vadă creierul. Dar cel mai îngrozitor din cei patru era guardul căzut spre poartă; primise drept în faţă o încărcătură întreagă de alice de care se folosiseră republicanii din lipsă de gloanţe; faţa găurită, ciuruită, mustea de sînge. Mulţimea îşi umplu ochii cu grozăviile acestea mult timp, cu nesăţioasa lăcomie de priveliști murdare a fricoşilor. Guardul naţional fu recunoscut: era cîrnăţarul Dubruel, cel pe care-l învinuise Roudier luni dimineaţa că trăsese cu o grabă condamnabilă. Din cei trei morţi, doi erau lucrători pălărieri, al treilea rămase necunoscut. Şi în faţa bălţilor de sînge care pătau pavajul, grupuri de oameni holbaţi se cutremurau şi priveau îndărătul lor cu neîncredere, ca şi cum justiţia aceasta sumară, care restabilise ordinea cu focuri de puşcă în întuneric, îi pîndea, le spiona gesturile şi mişcările, gata să-i împuşte şi pe ei, dacă nu sărutau cu entuziasm mîna care-i scăpase de demagogie.

Panica din timpul nopţii mări şi mai mult groaznicul efect pricinuit dimineaţa de vederea celor patru cadavre. Niciodată n-a fost cunoscută adevărata istorie a acestei întîmplări. Focurile de armă ale luptătorilor, loviturile de ciocan ale lui Granoux, dezordinea gărzilor naţionale slobozite pe străzi, umpluseră urechile cu zgomote aşa de înfricoşătoare, încît cei mai mulţi visară totdeauna o bătălie uriaşă împotriva unui număr incalculabil de duşmani. Cînd învingătorii, îngroşînd cifra duşmanilor lor din lăudăroşenie instinctivă, vorbiră de vreo cinci sute de oa-

meni, toată lumea protestă; burghezii pretinseră că de la fereastră au văzut trecînd timp de o oră şi mai bine valul fugarilor. De altminteri, toată lumea auzise cum fug bandiţii pe sub ferestre. Cinci sute de oameni n-ar fi putut trezi niciodată din somn un oraş întreg. Era o armată, o armată în lege pe care viteaza miliţie din Plassans o făcuse să intre în pămînt. Cuvîntul rostit de Rougon: „Au intrat în pămînt" păru foarte adevărat, căci santinelele însărcinate să apere fortificaţiile jurară pe ce au mai sfînt că nici un om nu intrase şi nici nu ieşise; această mărturie adăugă un pic de mister faptelor de arme, imaginea unor diavoli încornoraţi prăbuşindu-se în flăcări, ceea ce pînă la urmă tulbură toate fanteziile. Chiar oamenii cei mai cumpăniţi se opriră la gîndul că o bandă de răsculaţi pătrunsese probabil printr-o spărtură sau printr-o gaură oarecare. Mai tîrziu, se zvoni despre o oarecare trădare; se vorbi de o capcană; fără îndoială, oamenii aduşi de Macquart la măcel nu putură păstra groaznicul adevăr, dar o asemenea teroare domnea încă, vederea sîngelui aruncase în braţele reacţiunii un asemenea număr de laşi, încît zvonurile fură atribuite furiei republicanilor învinşi. Pe de altă parte, se zvoni că Macquart era prizonierul lui Rougon şi că acesta îl ţinea într-o carceră umedă, unde îl lăsa să moară cu încetul de foame. Povestea aceasta groaznică îi făcu pe toţi să-l salute pe Rougon pînă la pămînt.

Astfel, acest caraghios, acest burghez pîntecos, bleg şi gălbejit, deveni într-o noapte un personaj teribil, de care nimeni nu mai îndrăzni să rîdă. Călcase în sînge. Populaţia din vechiul cartier rămase mută de groază în faţa morţilor. Dar pe la orele zece, cînd oamenii bine din cartierul nou ieşiră la plimbare, piaţa se umplu de conversaţii purtate în şoaptă, de exclamaţii înăbuşite. Se vorbea despre celălalt atac, de cucerirea primăriei, cînd nu fusese atinsă decît o oglindă; dar de data aceasta nu se mai glumea pe socoteala lui Rougon; îi rosteau numele cu

respect şi groază; era într-adevăr un erou, un salvator. Cadavrele cu ochii deschişi îi priveau pe aceşti domni, avocaţi şi rentieri care se înfiorau îngînînd că în războiul civil sînt necesităţi foarte triste. Notarul, şeful delegaţiei trimise în ajun la primărie, mergea de la grup la grup, reamintind acel: „Sînt gata !" al omului energic, căruia i se datora salvarea oraşului.

Toată lumea fu la picioarele lui. Cei care-şi bătuseră joc cel mai crunt de cei patruzeci şi unu, mai ales acei care-i făcuseră pe Rougoni intriganţi şi laşi, oameni care trag focuri în aer, propuseră cei dintîi să i se acorde o cunună de lauri „marelui cetăţean de care oraşul Plassans va fi pe veşnicie mîndru". Căci bălţile de sînge se uscau pe pavaj, morţii spuneau prin rănile lor pînă la ce îndrăzneală ajunsese partidul dezordinii, jafului şi crimei şi ce mînă de fier trebuise ca să se înăbuşe răscoala.

Iar Granoux, în mulţime, primea felicitări şi strîngeri de mîini. Se cunoştea istoria ciocanului. Numai că, datorită unei nevinovate minciuni, de care el însuşi nu fu conştient, pretinse că văzînd cel dintîi pe răsculaţi, începuse să dea în clopot ca să sune alarma ; fără el gărzile naţionale ar fi fost măcelărite. Acest fapt îl făcu un om de două ori mai important. Isprava lui fu declarată nemaipomenită. Nu-i mai spuneau decît: „Domnul Isidore — ştiţi ? — domnul care a sunat alarma cu un ciocan !" ; deşi fraza era puţin cam lungă, Granoux ar fi luat-o bucuros drept titlu de nobleţe, şi nu se mai putu rosti de atunci înaintea lui cuvîntul „ciocan", fără ca el să nu-l ia drept o linguşire plină de delicateţe.

Pe cînd se ridicau cadavrele, Aristide veni să miroasă despre ce era vorba. Le privi din toate părţile, adulmecînd aerul şi cercetînd chipurile. Avea faţa uscată şi ochii limpezi. Cu mîna, ieri bandajată şi astăzi liberă, ridică bluza unui mort ca să-i vadă mai bine rana. Această examinare păru că-l convinge, că-l uşurează de îndoială. Strînse buzele, mai stătu

acolo un moment fără să scoată o vorbă, apoi plecă să grăbească distribuirea *Independentului* unde băgase un articol grozav. Mergînd de-a lungul caselor, își reaminti cuvîntul mamei sale: „Vei vedea mîine!" Văzuse, era foarte tare și chiar puțin înspăimîntător.

In acest timp, Rougon începu să fie încurcat de victoria lui. Singur în cabinetul domnului Garçonnet, ascultînd zgomotele mulțimii, încerca un sentiment ciudat care-l împiedica să se arate pe balcon. Sîngele prin care mersese îi amorțea picioarele. Se întreba ce va face pînă deseară. Sărmanul lui cap gol, tulburat de criza din timpul nopții, căuta cu desperare o ocupație, un ordin de dat, o măsură de luat care să-l distreze. Dar nu mai știa nimic. Unde-l ducea Félicité? Se terminase, sau trebuia oare să mai omoare încă lume? Frica îi dădea iar tîrcoale, îl asaltau îndoieli grozave, vedea fortărețele străpunse din toate părțile de armata răzbunătoare a răsculaților. Deodată un strigăt puternic: „Răsculații! răsculații!" izbucni sub ferestrele primăriei. Se sculă dintr-o săritură și, ridicînd perdeaua, se uită la mulțimea care alerga înnebunită în piață. La lovitura aceasta de trăsnet, se văzu într-o frîntură de secundă ruinat, jefuit, asasinat; își blestemă nevasta și blestemă orașul întreg. Și pe cînd privea îndărăt cu un aer suspect, căutînd o ieșire, auzi mulțimea izbucnind în aplauze, scoțînd strigăte de bucurie, zguduind ferestrele de veselie nebună. Se întoarse la fereastră: femeile fluturau batistele, bărbații se îmbrățișau, unii se luau de mîini și dansau. Indobitocit, rămase așa, fără să mai priceapă ceva, simțind cum i se învîrtește capul. In jurul lui, primăria mare, pustie și tăcută îl înspăimînta.

Cînd i se mărturisi nevestei-si, Rougon nu putu niciodată spune cît timp durase chinul lui. Își aminti numai că un zgomot de pași, care deștepta ecourile sălilor spațioase, îl trezise din încremenire. Aștepta oameni în bluză, înarmați cu coase și retevele și cînd colo intră comisia municipală, corectă, în haină nea-

gră, şi radioasă. Nici un membru nu lipsea. Vestea fericită îi vindecase pe toţi domnii deodată. Granoux se aruncă în braţele scumpului său preşedinte.

— Soldaţii ! se bîlbîi el. Soldaţii !

Intr-adevăr sosise un regiment sub comanda colonelului Masson şi a domnului de Blériot, prefectul. Puştile zărite de pe metereze, departe pe cîmpie, îi făcură la început să creadă că se apropie răsculaţii. Emoţia lui Rougon fu aşa de puternică, încît două lacrimi mari îi curseră pe obraji. Marele cetăţean plîngea ! Comisia municipală privi cu o admiraţie respectuoasă cele două lacrimi care-i cădeau. Dar Granoux se aruncă din nou de gîtul prietenului său, strigînd :

— Ah, cît sînt de fericit ! Ştiţi, eu sînt un om sincer. Ei bine, tuturor ne era frică, tuturor, nu-i aşa, domnilor ? Singur dumneata erai mare, curajos, sublim ! Ce energie a trebuit să ai ! Spuneam adineaurea nevestii-mi : Rougon e un om mare, merită să fie decorat.

Trebuiau să meargă în întîmpinarea prefectului. Zăpăcit, sufocîndu-se, lui Rougon nu-i venea să creadă în triumful acesta neaşteptat şi bolborosea ca un copil. Işi veni în fire, coborî calm, cu demnitatea cerută în asemenea ocazie solemnă. Dar entuziasmul cu care fu primită comisia şi preşedintele ei în piaţa Primăriei era cît pe ce să tulbure din nou gravitatea lui de magistrat. Numele lui circula prin mulţime, de astă dată însoţit de cele mai călduroase elogii. Auzi tot poporul cum repetă vorbele lui Granoux care-l făcea erou rămas în picioare, neclintit, în mijlocul panicii generale. Şi pînă în piaţa Subprefecturii, unde comisia îl întîlni pe prefect, îşi bău popularitatea şi gloria cu leşinuri tainice de femeie îndrăgostită, ale cărei dorinţi sînt însfîrşit potolite.

Domnul de Blériot şi colonelul Masson intrară singuri în oraş, lăsînd trupa în tabără pe drumul Lyonului. Pierduseră o grămadă de vreme, înşelaţi de marşul răsculaţilor. De altminteri îi ştiau acum la Orchères ; nu trebuiau să se oprească decît o oră

la Plassans, exact cît să liniştească populaţia şi să publice ordonanţele crude care decretau sechestrarea averii răsculaţilor şi moartea pentru orice invalid care va fi surprins cu arma în mînă. Colonelul Masson zîmbi cînd comandantul gărzii naţionale trase zăvoarele de la poarta Romei cu un zgomot înspăimîntător de fiare vechi. Postul de santinelă însoţi pe colonel şi pe prefect ca o gardă de onoare. Pe drum, de-a lungul bulevardului Sauvaire, Roudier le povesti acestor domni epopeea lui Rougon, cele trei zile de panică, terminate cu victoria strălucită din noaptea trecută. Astfel, cînd cele două cortegii se găsiră faţă în faţă, domnul de Blériot înaintă cu vioiciune către preşedintele comisiei, strîngîndu-i mîinile, felicitîndu-l, rugîndu-l să mai vegheze asupra oraşului pînă la întoarcerea autorităţilor; iar Rougon saluta, în timp ce prefectul, ajuns la poarta Subprefecturii, unde dorea să se odihnească un moment, spunea cu glas tare că nu va uita să menţioneze în raport frumoasa şi curajoasa lui purtare.

În timpul acesta, cu tot frigul tăios, lumea se găsea la ferestre. Félicité se apleca pe fereastră gata-gata să cadă, palidă de bucurie. Aristide tocmai venise cu un număr din *Independentul* în care se declara făţiş pentru lovitura de stat, pe care o primea ca pe „aurora libertăţii în ordine şi a ordinii în libertate". Şi făcuse de asemenea o delicată aluzie la salonul galben recunoscîndu-şi greşelile, spunînd că „tineretul este încrezut" şi că „marii cetăţeni tac, cugetă în tăcere, lasă să treacă insultele ca să se ridice falnici în eroismul lor în ziua luptei". Mai cu seamă de această frază era el mulţumit. Mama lui găsi articolul foarte bine scris. Îşi îmbrăţişă copilul iubit şi-l aşeză la dreapta ei. Marchizul de Carnavant, care venise şi el s-o vadă, sătul de cît stătuse închis în casă, apucat de o curiozitate nestăvilită, se rezemă de pervazul ferestrei, la stînga ei.

Cînd domnul de Blériot îi întinse în piaţă mîna lui Rougon, Félicité se puse pe plîns.

— Ah! Ia te uită, ia te uită, îi spunea lui Aristide. I-a strîns mîna. Uite, i-o mai ia o dată.

Şi aruncînd o privire spre ferestrele unde se îngrămădeau capete:

— Ce trebuie să turbeze de necaz! Ia te uită la nevasta lui Peirotte cum îşi muşcă batista! Şi colo fetele notarului şi doamna Massicot şi familia Brunet, ce mutre, nu? Şi cum li s-au holbat ochii! De, e rîndul nostru acum.

Urmări scena care se petrecea la poarta Subprefecturii cu încîntare, cu neastîmpăr, ca un greier înfierbîntat. Interpreta cele mai mici gesturi, născocea cuvinte pe care nu le putea prinde, spunea că Pierre saluta foarte bine. O clipă doar deveni posacă şi anume cînd prefectul îi acordă un cuvînt bietului Granoux care se tot rotea pe lîngă el în căutarea unui elogiu; negreşit domnul Blériot cunoştea istoria ciocanului, căci fostul negustor de migdale roşi ca o fată şi păru a zice că nu şi-a făcut decît datoria. Dar ceea ce o supără şi mai tare fu bunătatea prea mare a soţului ei care-l prezenta pe Vuillet acestor domni; e adevărat că Vuillet se strecurase între ei şi Rougon fu silit să-l prezinte.

— Ce intrigant! îngînă Félicité. Işi bagă peste tot nasul... Micul meu drag, cît trebuie să fie de tulburat! Uite-l pe colonel că-i vorbeşte. Oare ce poate să-i spună?

— Ei, fetiţo — răspunse marchizul cu o ironie fină — îl felicită că a închis cu atîta grijă porţile.

— Tata a salvat oraşul, zise Aristide pe un ton tăios. Aţi văzut cadavrele, domnule?

Domnul de Carnavant nu răspunse. Se retrase chiar de la ferestre şi se aşeză pe un fotoliu, clătinînd din cap cu o mutră oarecum dezgustată. In momentul acela, prefectul, părăsind piaţa, Rougon dădu fuga şi se aruncă la pieptul nevestei.

— Ah, scumpă şi iubită soţioară! bolborosi Rougon.

Nu putu spune mai mult. Félicité îl făcu să-l sărute şi pe Aristide, vorbindu-i de straşnicul articol din *Independentul*. Pierre l-ar fi sărutat şi pe mar-

chiz pe obraji, atît era de emoţionat. Dar nevastă-sa îl luă deoparte şi-i dădu scrisoarea lui Eugène pe care o pusese la loc în plic. Pretinse că tocmai acum i-o adusese. Pierre, după ce o citi, i-o dădu înapoi triumfător.

— Eşti o vrăjitoare, îi spuse rîzînd. Ai ghicit tot. Ah! ce prostie era să fac fără tine! Haide, de acum în toate treburile vom fi împreună. Sărută-mă, eşti o femeie cumsecade.

Şi în timp ce-o îmbrăţişa, Félicité schimbă un zîmbet discret cu marchizul.

VII

Abia duminică, la două zile după măcelul de la Saint-Roure, trecură trupele din nou prin Plassans. Prefectul şi colonelul, invitaţi de domnul Garçonnet la masă, intrară singuri în oraş. Soldaţii făcură ocolul fortificaţiilor şi poposiră în mahala, pe drumul către Nisa. Noaptea se lăsa, cerul, acoperit de dimineaţă, avea luciri galbene care răsfrîngeau asupra oraşului o lumină suspectă, asemenea sclipirilor arămii care vestesc furtuna. Locuitorii primiră trupele cu teamă; soldaţii, încă plini de sînge, care treceau obosiţi şi muţi în amurgul murdar, îi scîrbiră pe micii-burghezi curaţi de pe bulevard; domnii, ferindu-se, îşi şopteau la ureche istorii înspăimîntătoare cu împuşcături şi represalii sălbatice de care ţinutul îşi mai aminteşte încă. Teroarea loviturii de stat începea; o teroare nebună, zdrobitoare, care ţinu tot sudul în fiori timp de luni de zile. Plassans, în groaza şi ura lui împotriva răsculaţilor, putuse să primească trupa, la prima trecere, cu strigăte de entuziasm; dar acum, în faţa acestui regiment mohorît, care trăgea la un ordin al şefului, chiar rentierii şi pînă şi notarii din oraşul nou se întrebau îngrijoraţi dacă nu comiseseră şi ei vreun mic păcat politic care să merite focuri de puşcă.

Autoritățile se întorseseră din ajun în două căruțe închiriate la Sainte-Roure. Intrarea lor neprevăzută nu fusese de loc triumfală. Rougon predă primarului fotoliul fără să se-ntristeze. Farsa era jucată ; aștepta de la Paris cu înfierbîntare răsplata civismului lui. Duminică primi de la Eugène o scrisoare, pe care n-o aștepta decît a doua zi. Félicité avusese grijă încă de joi să-i trimită fiului ei numerele din *Gazeta* și *Independentul,* care în ediția a doua povestiseră bătălia din timpul nopții și sosirea prefectului. Eugène le răspunse imediat că numirea tatălui lui la o percepție particulară urma să fie semnată, dar el voia să-i dea imediat o veste bună : obținuse pentru Pierre panglica Legiunii de onoare. Félicité plînse. Bărbatul ei decorat ! Visul ei de mărire nu mersese încă pînă acolo. Palid de bucurie, Rougon hotărî ca, chiar în seara aceea, să dea un mare banchet. Nu-i mai păsa de bani și ar fi aruncat poporului, de la ferestrele salonului galben, ultimele lui monede de cinci franci, ca să sărbătorească această zi frumoasă.

— Ascultă — spuse el nevestei — îl vei invita pe Sicardot ; demult mă tot plictisește cu rozeta lui ! Apoi pe Granoux și pe Roudier : nu m-aș supăra să simtă că bănetul lor nu le va da niciodată crucea Legiunii de onoare. Vuillet e un cămătar, dar triumful trebuie să fie desăvîrșit, poftește-l și pe el și toată caracuda... Era să uit : vei merge și-l vei invita personal pe marchiz. Il punem la dreapta ta ; el va face mai impunătoare masa noastră. Apoi, ai aflat că domnul Garçonnet l-a invitat pe colonel și pe prefect ? Vrea, pesemne, să mă facă să înțeleg că nu mai sînt nimic. Ei bine, puțin îmi pasă de primăria lui : nu-i aduce nici un ban ! M-a invitat, dar am să-i spun că am invitați și eu. Mîine au să rîdă mînzește... Și pune farfurii mici în cele mari. Adu totul de la hotelul Provence. Trebuie să-l înfundăm pe primar.

Félicité porni la lucru. In fericirea lui, Pierre tot mai simțea o vagă îngrijorare. Lovitura de stat îi va plăti datoriile, Aristide își plîngea greșelile și în sfîrșit scăpa de Macquart ; dar se temea ca fiul lui, Pascal,

să nu facă vreo prostie şi mai ales era îngrijorat de soarta lui Silvère; nu că l-ar fi plîns cîtuşi de puţin; se temea numai că afacerea cu jandarmii să nu ajungă în faţa Curţii cu juri! Ah, dacă un glonte bine ţintit l-ar fi putut scăpa de acest mic criminal! Aşa cum băgase de seamă nevastă-sa dimineaţă, obstacolele fuseseră înlăturate din calea lui, familia care-l dezonora lucrase, în ultima vreme, pentru ridicarea lui; fiii lui, Eugène şi Aristide, care-i mîncaseră şi urechile şi-l făceau să regrete aşa de amarnic taxele de la liceu, îşi plăteau însfîrşit dobînzile capitalului cheltuit cu învăţătura lor. Şi numai gîndul ticălosului de Silvère trebuia să-i tulbure ceasul acesta de triumf.

În timp ce Félicité alerga pentru banchetul de seară, Pierre află despre sosirea trupei şi se hotărî să plece după informaţii. Sicardot, pe care-l întrebase la întoarcere, nu ştia nimic; Pascal o fi rămas să îngrijească răniţii; cît despre Silvère, nici măcar nu fusese văzut de comandant, care-l cunoştea puţin. Rougon se dusese în mahala, făgăduindu-şi să-i dea lui Macquart cei opt sute de franci cu aceeaşi ocazie, bani pe care reuşiseră să-i strîngă cu mare greutate. Dar cînd se află în mulţimea taberei şi văzu de departe prizonierii, aşezaţi în şiruri lungi pe grinzile maidanului Saint-Mittre, păziţi de soldaţi cu puşca în mînă, îi fu frică să nu se compromită şi o şterse ca un ipocrit la maică-sa, cu intenţia s-o trimită pe bătrînă după veşti.

Cînd intră în cocioabă, se lăsase noaptea. Nu-l văzu la început decît pe Macquart, fumînd şi trăgînd la păhărele.

— Tu eşti? Nu-i rău, îngînă Macquart care începuse iarăşi să-l tutuiască pe frate-său. Îmbătrînesc al dracului aici. Ai banii?

Dar Pierre nu-i răspunse. Îl zărise pe fiul lui, Pascal, aplecat deasupra patului. Il luă îndată la întrebări. Medicul, mirat de îngrijorarea lui, pe care o atribui la început dragostei lui părinteşti, îi răspunse liniştit că soldaţii îl prinseseră şi că erau să-l împuşte dacă nu intervenea un om cumsecade pe care nu-l cunoş-

tea. Salvat de titlul lui de doctor, se întorsese cu trupa. Fu pentru Rougon o mare uşurare. Încă unul care nu-l compromitea. Îi mărturisea bucuria prin strîngeri de mînă repetate cînd Pascal termină, spunîndu-i cu o voce tristă :

— Nu te bucura. Am găsit-o pe biata bunica foarte rău. Îi aduceam tocmai carabina la care ţinea aşa de mult. Carabina e aici, dar ea nici nu s-a clintit.

Ochii lui Pierre se obişnuiau cu întunericul. Atunci, în ultimele licăriri care mai stăruiau, o văzu pe tanti Dide ţeapănă, moartă pe pat. Sărmanul ei corp, pe care îl tulburaseră nevrozele încă din leagăn, zăcea acum învins de o criză supremă. Nervii parcă-i mîncaseră sîngele. Frămîntarea surdă a acestei cărni pasionate, care se sleise, se mistuise singură într-o castitate tîrzie, se terminase făcînd din nefericită un cadavru pe care doar zguduirile electrice îl mai galvanizau. La ora aceasta se părea că o durere groaznică grăbise descompunerea înceată a fiinţei ei. Paloarea ei de călugăriţă, de femeie vlăguită de umbra şi abstinenţa mănăstirii, era presărată cu pete roşii. Cu chipul contractat, cu ochii îngrozitor de căscaţi, cu mîinile zgîrcite şi răsucite, zăcea întinsă în fustele care desenau în linii severe slăbiciunea membrelor ei. Încleştîndu-şi buzele, Adélaïde îşi prelungea o agonie mută în fundul încăperii întunecoase.

Rougon avu un gest de plictiseală. Acest spectacol întristător îl surprinsese neplăcut ; avea lume seara la masă şi i-ar fi fost necaz să fie trist. Se vede că maică-sa nu mai ştia ce să născocească ca să-l pună în încurcătură. Ar fi putut şi dînsa să aleagă o altă zi. De aceea îşi luă şi el o înfăţişare foarte liniştită şi spuse :

— Ei aş ! N-are să fie nimic. Am văzut-o de sute de ori aşa. Trebuie lăsată să se odihnească, e singurul leac.

Pascal dădu din cap.

— Nu, criza asta nu seamănă cu celelalte. Am studiat adesea crizele ei şi niciodată n-am băgat de seamă asemenea simptome. Uitaţi-vă la ochii ei : au o fluiditate aparte : licăriri palide, foarte îngrijorătoare.

Şi ce faţă! Ce îngrozitoare contractare a tuturor muşchilor!

Apoi, aplecîndu-se şi mai mult, studiind trăsăturile mai de aproape, continuă, încet, parcă vorbind cu el însuşi:

— N-am mai văzut asemenea faţă decît la oamenii asasinaţi, care au murit în spaimă... Trebuie să fi avut o emoţie groaznică.

— Dar cum i-a venit criza? întrebă Rougon nerăbdător, neştiind cum să plece din cameră.

Pascal nu ştia. Macquart, turnîndu-şi un păhărel, povesti că venindu-i poftă să bea puţin coniac, o trimisese să-i caute o sticlă. Adélaïde nu stătuse mult afară. La întoarcere căzuse jos, ţeapănă, fără să zică un cuvînt. Macquart trebuise s-o tăbîrcească pînă la pat.

— Ceea ce mă miră — spuse el ca încheiere — e că n-a spart sticla.

Tînărul medic se gîndea. Apoi, după o tăcere, zise:

— Cînd am venit aici am auzit două împuşcături. Poate că ticăloşii aceia au mai ucis cîţiva prizonieri. Poate că a trecut chiar în momentul acela printre rîndurile soldaţilor; vederea sîngelui i-a provocat criza... Trebuie să fi suferit îngrozitor.

Din fericire avea cu dînsul cutia cu medicamente de prim ajutor pe care o purta de la plecarea răsculaţilor. Incercă să-i bage printre dinţii încleştaţi cîteva picături dintr-o licoare roşietică. In acest timp, Macquart îl întrebă iar pe frate-său:

— Ai banii?

— Da, îi aduc, terminăm repede, răspunse Rougon fericit de această întorsătură.

Atunci Macquart, văzînd că va fi plătit, începu să se văicărească. Prea tîrziu pricepuse urmările trădării; altminteri, ar fi cerut o sumă de trei ori mai mare. Şi se plîngea. Intr-adevăr, o mie de franci nu era destul. Copiii îl părăsiseră, el era singur pe lume şi obligat să părăsească Franţa. Era cît pe ce să plîngă cu lacrimi adevărate vorbind despre exilul lui.

— Haide, vrei cele opt sute de franci? zise Rougon care se grăbea să plece.

— Nu, zău, dă-mi de două ori atît. Nevastă-ta m-a tras pe sfoară. Dacă mi-ar fi spus pe şleau ce voia de la mine, nu m-aş fi compromis în halul ăsta pentru o nimica toată.

Rougon puse pe masă cei opt sute de franci aur.

— Îţi jur că nu am mai mult. Mă voi gîndi la dumneata mai tîrziu. Acum, te rog, pleacă chiar în astă seară.

Macquart bombăni printre dinţi, mestecînd văicăreli surde, duse masa în faţa ferestrei şi începu să numere monedele de aur la lumina slabă a amurgului. Dădea drumul de sus monedelor, care-i gîdilau plăcut vîrful degetelor şi al căror sunet umplea întunericul de o muzică limpede. Se opri un moment şi spuse:

— Mi-ai făgăduit un post, adu-ţi aminte. Vreau să mă întorc în Franţa... Un post de paznic la ţară nu mi-ar displace, într-un ţinut pe care l-aş alege eu...

— Da, da, e lucru hotărît, răspunse Rougon. Ai cele opt sute de franci?

Macquart începu iar să-i numere. Ultimele monede mai răsunau, cînd un hohot de rîs strident îi făcu să întoarcă capul. Tanti Dide era în picioare în faţa patului, cu haina desfăcută, cu părul alb despletit, cu faţa palidă pătată de roşu. Pascal încercase zadarnic s-o oprească. Cu braţele încordate, zguduită de un mare tremur, dădea din cap şi delira:

— Preţul sîngelui, preţul sîngelui! repetă ea de mai multe ori. Am auzit aurul... Ei sînt, ei, care l-au vîndut. Ah! Asasinii! Sînt ca nişte lupi.

Îşi dădea părul într-o parte şi-şi trecea mîinile pe frunte parcă ar fi voit să citească într-însa. Apoi continuă:

— De multă vreme îl vedeam cu fruntea găurită de un glonte. În capul meu erau mereu oameni care-l pîndeau cu puştile. Îmi făceau semn că au să tragă. E îngrozitor, simt cum îmi sfarmă oasele şi-mi golesc ţeasta. Oh! iertare! iertare!... Vă rog, el n-o va mai vedea, n-o va mai iubi, niciodată, niciodată! Il voi închide, îl voi împedica să se ţină de fustele ei. Nu! iertare!... nu trageţi. Nu-i vina mea... Dac-aţi şti...

Se pusese aproape în genunchi, plîngînd, rugîndu-se, întinzînd bietele ei mîini tremurătoare spre o viziune jalnică pe care o zărea în umbră. Şi dintr-o dată se sculă, ochii i se holbară, gîtul în spasme lăsă să-i scape un strigăt îngrozitor, ca şi cum o privelişte, pe care numai ea o vedea, ar fi umplut-o de o spaimă nebună.

— Jandarmul ! zise Adélaïde cu o voce sugrumată, dîndu-se înapoi şi căzînd pe pat, unde se rostogoli cu mari hohote de rîs care sunau furios.

Pascal urmărea criza cu multă atenţie. Cum nu prindeau decît fraze fără şir, cei doi fraţi, foarte speriaţi, se refugiaseră într-un colţ al încăperii. Cînd Rougon auzi cuvîntul jandarm, i se păru că înţelege; de la uciderea amantului ei la graniţă, tanti Dide nutrea o ură adîncă împotriva jandarmilor şi a vameşilor pe care-i băga în aceeaşi oală, cu acelaşi gînd de răzbunare.

— Ne istoriseşte povestea braconierului, îngînă Pierre.

Pascal îi făcu semn să tacă. Muribunda se ridică cu greutate. Privi în jurul ei încremenită. Rămase o clipă mută, căutînd să recunoască obiectele, ca şi cum s-ar fi găsit într-un loc străin.

Apoi îngrijorată dintr-o dată, întrebă :

— Unde e puşca ?

Medicul îi puse carabina în mînă. Adélaïde scoase un mic strigăt de bucurie, o privi îndelung, spunînd încet, cu o voce cîntată de fetiţă :

— Ea este, oh ! o recunosc... E toată pătată de sînge. Astăzi petele sînt proaspete... Mîinile lui roşii au lăsat pe patul armei dîre de sînge... Ah ! biata, biata tanti Dide !

Capul ei bolnav se tulbură iarăşi. Deveni gînditoare :

— Jandarmul murise — îngînă ea — l-am văzut, s-a întors iarăşi... Nu mor niciodată ticăloşii ăştia !

Şi apucată de o furie îngrijorătoare, atingînd carabina, se îndreptă către cei doi fii ai ei, ghemuţi într-un colţ, muţi de groază. Fustele ei se tîrau pe jos,

trupul zgîrcit, se ridica pe jumătate gol mîncat îngrozitor de bătrînețe.

— Voi ați tras! strigă Adélaïde. Am auzit aurul... Nenorocita de mine! N-am făcut decît lupi... o familie întreagă... o haită de lupi... Nu era decît un biet copil și ei l-au mîncat, fiecare și-a băgat un colț, mai au încă sînge pe buze... Ah! blestemații! Au furat! Au ucis și trăiesc ca niște domni. Blestemați! Blestemați! Blestemați!

Cînta, rîdea, striga și repeta: „Blestemații!" pe o ciudată frază muzicală, asemenea zgomotului sfîșietor al unor împușcături. Pascal, cu lacrimile în ochi, o luă în brațe și o culcă la loc. Ea se lăsă ca un copil. Cînta mai departe, accelerînd ritmul, bătînd măsura pe cearșaf, cu mîinile ei uscate.

— Iată de ce mă temeam, zise medicul. E nebună. Lovitura a fost prea grea pentru o biată ființă predispusă nevrozelor acute. Va muri într-o casă de nebuni, ca și tatăl ei.

— Dar ce-a putut să vadă? întrebă Rougon hotărît să iasă din colțul unde se ascunsese.

— Am o îndoială groaznică, răspunse Pascal. Voiam să-ți vorbesc de Silvère cînd a intrat. E prizonier. Trebuie să vorbești cu prefectul, să-l scapi, cît mai e vreme.

Fostul negustor de ulei își privi fiul îngălbenindu-se. Apoi, grăbit:

— Ascultă, ai grijă de dînsa. Eu sînt prea ocupat în astă seară. Vom vedea mîine cum o ducem pînă la ospiciul de nebuni de la Tulettes. Dumneata, Macquart, trebuie să pleci chiar în noaptea asta. Cu jurămînt! Mă duc să-l caut pe domnul de Blériot.

Se gîngăvea, ardea de dorința de a ieși afară, în frigul străzii. Pascal țintea o privire pătrunzătoare asupra nebunei, asupra tatălui lui, asupra unchiului lui; egoismul savantului era mai tare, el studia pe mamă și pe fii cu atenția unui naturalist care a surprins metamorfozele unei insecte. Și se gîndea la creșterea unei familii dintr-o viță care aruncă ramuri deosebite și a cărei sevă acră duce aceiași germeni în tulpinele cele mai îndepărtate, răsucite în chip deo-

sebit după mediul de umbră și de soare. I se păru că întrezărește o clipă, ca într-un fulger, viitorul neamului Rougon-Macquart, o haită de pofte dezlănțuite și potolite într-o vîltoare de aur și de sînge.

În timpul acesta, la numele lui Silvère, tanti Dide se oprise din cîntare. Ascultă o clipă neliniștită. Apoi începu să scoată urlete groaznice. Noaptea se lăsase cu totul, încăperea, ca o gaură neagră, se adîncea plină de jale. Strigătele nebunei, care nu se mai vedea, ieșeau din întuneric ca dintr-un mormînt închis. Rougon, pierzîndu-și capul, fugi, urmărit de rînjetele care suspinau și mai crude din umbră.

Pe cînd ieșea din fundătura Saint-Mittre, stînd la gînduri dacă nu cumva era primejdios să ceară prefectului iertarea lui Silvère, îl văzu pe Aristide cum da tîrcoale cîmpului plin de grinzi. Acesta, recunoscîndu-și tatăl, dădu fuga și, plin de îngrijorare, îi șopti cîteva cuvinte la ureche. Pierre se făcu galben, aruncă o privire speriată în fundul maidanului pe care numai focul țiganilor îl păta cu o lumină roșie. Și amîndoi dispărură prin strada Romei, iuțind pasul, ca și cum ar fi ucis și ridicîndu-și gulerul de la paltoane ca să nu fie văzuți.

— Asta mă scutește de un drum, îngînă Rougon. Hai la masă. Sîntem așteptați.

Cînd ajunseră, salonul galben era strălucitor. Félicité fusese pretutindeni. Toată lumea se aduna : Sicardot, Granoux, Roudier, Vuillet, negustorii de ulei, negustorii de migdale — toată șleahta. Numai marchizul lipsea, spunea el, din pricina reumatismului ; dealtminteri pleca în călătorie. Burghezii aceștia pătați de sînge îi jigneau delicatețea și ruda lui, contele de Valqueyras, îl rugase probabil să se facă uitat pentru cîtăva vreme la moșia lui de la Corbière.

Refuzul domnului de Carnavant îi jigni pe soții Rougon. Dar Félicité se consolă făgăduindu-și să desfășoare un și mai mare lux ; închirie două candelabre, comandă două feluri de aperitive și două feluri de mîncări înainte de desert, ca să-l înlocuiască pe marchiz. Ca să fie și mai solemnă, masa fu pusă în salon. Hotelul Provence furnizase argintăria, porțelanurile, cris-

talurile. De la orele cinci, tacîmurile fuseseră puse pentru ca invitaţii să se poată bucura, chiar de la sosire, de privelişte. Iar la cele două capete ale mesei, pe faţa albă, erau două buchete de trandafiri artificiali în vaze de porţelan aurit pictat cu flori.

Cînd toată societatea obişnuită a salonului se întruni, nu-şi putu ascunde admiraţia pe care o asemenea privelişte i-o pricinuia. Domnii zîmbeau încurcaţi şi schimbau priviri viclene care însemnau limpede: „Rougonii au înnebunit, îşi aruncă banii pe fereastră". Adevărul era că Félicité, ducîndu-se să facă invitaţii, nu-şi putuse stăpîni gura. Toată lumea ştia că Pierre era decorat şi că va fi numit ceva, ceea ce, după expresia bătrînei, lungea tare mult nasurile. Apoi, cum spunea Roudier: „Smolita asta prea s-a umflat". În ziua răsplăţilor, banda de burghezi care se năpustiseră asupra republicii în agonie, observîndu-se unii pe alţii şi făcîndu-şi care mai de care o glorie să-şi înfigă cît mai zgomotos colţii, nu găseau potrivit ca gazdele lor să culeagă toţi laurii bătăliei. Chiar acei care urlaseră numai că aşa le era firea, fără să ceară ceva de la imperiul nou-născut, erau profund jigniţi cînd vedeau că, datorită lor, cel mai sărac şi mai plin de păcate dintre toţi va avea panglica roşie la butonieră. Măcar de s-ar fi decorat tot salonul.

— Nu că ţin la decoraţie, spunea Roudier lui Granoux, trăgîndu-l în pervazul unei ferestre. Am refuzat-o pe timpul lui Ludovic Filip, cînd eram furnizorul curţii. Ah! Ludovic Filip era un rege bun, Franţa nu va mai găsi unul la fel. Roudier devenea din nou orleanist. Apoi adăugă cu ipocrizia şireată a unui fost negustor de ciorapi din strada Saint-Honoré:

— Dar dumneata, dragă Granoux, nu crezi că ţi-ar sta bine cu panglica la butonieră? La urma urmei şi dumneata ai salvat oraşul, nu numai Rougon. Ieri, la nişte oameni foarte onorabili, nimeni nu voia să creadă că ai putut face atîta zarvă numai cu un ciocan.

Granoux bîlbîi o mulţumire şi, roşind ca o fecioară la prima mărturisire de dragoste, se plecă la urechea lui Roudier şi-i şopti:

— Nu spune la nimeni nimic, dar am dreptul să cred că Rougon va cere panglica pentru mine. E un băiat bun.

Fostul negustor de ciorapi deveni grav și se arătă de aici încolo de o mare politețe. Cum Vuillet venise să discute cu el despre răsplata binemeritată pe care o primise prietenul lor, îi răspunse cu glas tare, așa ca să-l audă Félicité, așezată la cîțiva pași, că oameni ca Rougon „onorau Legiunea de onoare". Librarul îi ținu isonul; de dimineață i se dăduse asigurarea formală că va avea iarăși clientela liceului. Cît despre Sicardot, se simți la început oarecum plictisit că nu mai era singurul om decorat din toată banda. După el numai militarii ar fi trebuit să aibă dreptul la panglică. Curajul lui Pierre îl umplu de uimire. Dar, om cumsecade, se înflăcără și strigă că Napoleonii știau să răsplătească pe oamenii curajoși și energici.

Rougon și Aristide fură primiți cu entuziasm; toate mîinile se întinseră spre ei. Unii îi și îmbrățișară. Angèle ședea pe canapea, lîngă soacră-sa, fericită, uitîndu-se la masă cu uimirea unei femei hulpave care nu văzuse niciodată atîtea feluri de mîncare laolaltă. Aristide se apropie și Sicardot veni să-l felicite pentru frumosul articol din *Independentul*. Îi acorda iarăși prietenia lui. La întrebările părintești pe care i le punea, tînărul răspunse că dorința lui era să plece cu cățel cu purcel la Paris, unde fratele lui, Eugène, îl va sălta; dar n-avea cinci sute de franci. Sicardot îi promise această sumă, fiindcă o și vedea pe fiică-sa primită la Tuileries de Napoleon al III-lea.

În acest timp, Félicité făcuse un semn soțului ei. Pierre, înconjurat de toți, întrebat cu dragoste de ce-i așa de palid, nu izbuti să scape decît un minut. Putu să șoptească la urechea soției lui că-l găsise pe Pascal și că Macquart pleca în cursul nopții. Apoi coborî și mai mult vocea ca să-i anunțe nebunia mamei lui, punîndu-și un deget pe buze, ca și cum ar fi voit să adauge: „Nici o vorbă, să nu stricăm serata noastră". Félicité își mușcă buzele. Schimbară amîndoi o privire, ghicindu-și gîndurile; acum bătrîna nu-i va mai stînjeni; vor dărîma cocioaba braconierului, așa cum alții

dărîmaseră zidurile grădinii lui Fouque și se vor bucura pentru totdeauna de respectul și considerația orașului.

Dar invitații se uitau la masă. Félicité indică locul domnilor. Era o adevărată încîntare. Cum fiecare își lua lingura, Sicardot ceru să i se îngăduie o clipă. Se ridică și zise cu gravitate:

— Domnilor, aș vrea în numele întregii societăți să spun gazdei noastre cît sîntem de fericiți că a primit răsplata la care avea dreptul pentru curajul și patriotismul său. Recunosc că pe Rougon l-a inspirat cerul cînd a rămas la Plassans, în timp ce golanii ne tîrau pe drumuri. Aplaud deci din toată inima hotărîrile guvernului. Lăsați-mă să termin... veți felicita după aceea pe prietenul nostru. Aflați așadar că prietenul nostru, cavaler al Legiunii de onoare, va fi numit la o percepție particulară.

Un strigăt de uimire se ridică. Toți se așteptau la un post mai mic. Unii schimonosiră un zîmbet; dar la vederea mesei, felicitările începură din nou și mai călduroase.

Sicardot ceru iarăși liniște.

— Mai așteptați puțin, n-am terminat. Numai un cuvînt. Se bănuiește că-l vom păstra pe prietenul nostru în mijlocul nostru, datorită morții domnului Peirotte.

În timp ce oaspeții scoteau fel de fel de exclamații, Félicité simți un cuțit în inimă. Sicardot îi povestise moartea perceptorului; dar reamintită la începutul unui banchet triumfal, moartea aceasta subită și îngrozitoare făcu să-i treacă un suflu rece pe față. Își aduse aminte de dorința ei; ea îl omorîse pe Peirotte. Și în sunetele cristaline ale argintăriei, oaspeții onorau felurile. În provincie se mănîncă mult și zgomotos. După primele feluri, domnii vorbeau toți laolaltă, dădeau lovitura măgarului celor învinși, își aruncau fel de fel de lingușiri unul altuia, făceau comentarii neplăcute în privința lipsei marchizului; cu nobilii era imposibil de dus casă bună; Roudier lăsă pînă la urmă să se înțeleagă că marchizul se scuzase, pentru că frica de răsculați îl făcuse să dea în gălbinare. La felurile

următoare, îngîmfarea lor nu mai cunoscu margini. Negustorii de ulei, negustorii de migdale salvau Franța. Se închinară pahare pentru gloria Rougonilor. Granoux foarte roșu începuse să se bîlbîie, iar Vuillet, foarte palid, era cu adevărat beat; dar Sicardot turna mereu, în timp ce Angèle, care mîncase foarte mult, bea pahare de apă cu zahăr. Bucuria de a fi salvați, de a nu mai tremura, de a se regăsi în salonul galben în jurul unei mese bune, sub lumina celor două candelabre și a policandrului care pentru prima oară nu era pătat de murdării de muște, îi făcea pe domni să se răsfețe în prostie și să guste din plin bucurii de ghiftuire grosolană. In aerul cald, vocile lor se ridicau pline, mai lingușitoare după fiecare fel, încurcîndu-se în complimente, ajungînd să spună chiar — un fost tăbăcar retras din afaceri, găsi această frumoasă expresie — că masa era un adevărat ospăț al lui Lucullus

Pierre era în culmea bucuriei; pe fața lui puhavă și palidă, triumful îi ieșea parcă prin piele. Oțelită, Félicité spunea că vor închiria fără îndoială casa bietului Peirotte, pînă să-și poată cumpăra o căsuță în orașul nou; și de pe acum împărțea mobilele viitoare în camerele perceptorului. Intra și ea, ca Napoleon, în palatul Tuileries al ei. La un moment dat, cînd zgomotul vocilor devenise asurzitor, păru că o amintire neașteptată o fulgeră; se ridică și plecîndu-se la urechea lui Aristide, îl întrebă:

— Și Silvère?

Tînărul, mirat de această întrebare, tresări:

— A murit, răspunse el încet. Eram acolo cînd jandarmul i-a sfărîmat țeasta cu un foc de pistol.

La rîndul ei, Félicité se înfioră o clipă. Deschise gura ca să-și întrebe fiul de ce n-a împiedicat acest omor și de ce n-a cerut copilul; dar nu spuse nimic și rămase nemișcată.

Aristide, care-i citise întrebarea pe buzele tremurînde, îngînă:

— Înțelegi, n-am spus nimic... Cu atît mai rău pentru el! Am făcut bine. Ne-am descotorosit la timp.

Această brutală sinceritate nu plăcu bătrînei. Ca şi tatăl său, ca şi mama sa, Aristide avea cadavrul lui. Desigur n-ar fi mărturisit aşa de deschis că hoinărea prin mahala şi că lăsase să i se sfarme capul lui văru-su, dacă vinurile hotelului Provence şi visurile pe care le făurea cu privire la plecarea lui apropiată la Paris, nu l-ar fi făcut să iasă din prefăcătoria lui obişnuită. După ce dădu drumul vorbelor, se legănă pe scaun. Pierre, care urmărea de departe convorbirea soţiei cu fiul, înţelesese, schimbă cu dînşii o privire de complice care imploră tăcere. A fost pentru Rougoni ca o ultimă suflare a spaimei în mijlocul hohotelor de rîs şi a veseliei generale. Ducîndu-se la locul ei, Félicité zări pe partea cealaltă a străzii, după un geam, o lumînare care ardea ; era priveghiul pentru domnul Peirotte, al cărui corp fusese adus dimineaţa de la Sainte-Roure. Félicité simţi cum lumînarea îi ardea spatele. Dar rîsete se ridicau, salonul galben se umplu de un strigăt de bucurie, cînd apăru desertul.

În momentul acela, mahalaua era cutremurată încă de drama care însîngerase maidanul Saint-Mittre. După măcelul din cîmpia Nores, întoarcerea trupelor a însemnat represalii cumplite. Oamenii fură ucişi cu patul puştii în dosul unui zid, altora pistolul unui jandarm le sfărîma capul în fundul unei rîpe. Ca să sîrnească şi mai mult groaza şi să închidă gurile, soldaţii înşirau morţii pe drum. I-ai fi putut urmări după dîra roşie pe care o lăsau în urma lor. A fost un măcel prelungit. La fiecare etapă erau măcelăriţi cîţiva răsculaţi. Doi fură ucişi la Sainte-Roure, trei la Orchères, unul la Béage. După ce trupa îşi aşeză tabăra la Plassans, se hotărî ca să se mai împuşte încă unul din prizonieri, cel mai compromis. Învingătorii socoteau că e bine să lase îndărătul lor încă un cadavru, ca să insufle oraşului respectul pentru imperiul nou-născut. Dar soldaţii erau sătui de omoruri, nici unul nu se prezenta pentru sinistra ispravă. Prizonierii, aruncaţi pe grinzile şantierului ca pe un pat de campanie, legaţi de mîini doi cîte doi, ascultau, aşteptau, într-o încremenire obosită şi resemnată.

În momentul acesta, jandarmul Rengade dădu la o parte mulţimea curioşilor. Cum aflase că se întorcea trupa cu mai multe sute de răsculaţi, se sculase, dîrdîind de friguri, riscîndu-şi viaţa în frigul întunecat de decembrie. Afară i se deschise rana; bandajul care-l ascundea orbita goală se pătă de sînge, şuviţe roşii i se prelingeau pe obraz şi pe mustăţi. Cumplit la vedere în mînia lui mută, cu capul palid înfăşurat într-un bandaj însîngerat, dădu fuga să privească pe fiecare prizonier în faţă. Se pleca astfel din grindă în grindă, plimbîndu-se încoace şi încolo, făcîndu-i să tresară pe cei mai resemnaţi prin apariţia lui neaşteptată. Şi deodată strigă:

— Ah! Uite-l pe bandit, ăsta e!

Pusese mîna pe umărul lui Silvère. Silvère, ghemuit pe o grindă, cu faţa ca de mort, privea blînd şi stupid, departe, înaintea lui, amurgul palid. De la plecarea din Sainte-Roure avea privirea aceasta goală. Pe drum, kilometri întregi, cînd soldaţii iuţeau mersul convoiului cu lovituri de paturi de puşcă, el se arătase de o blîndeţe copilărească. Acoperit de praf, murind de sete şi de oboseală, mergea înainte, fără să spună un cuvînt, ca vitele care merg în turme sub biciul văcarilor. Se gîndea la Miette. O vedea înfăşurată în drapel sub arbori, cu ochii în văzduh. De trei zile n-o mai vedea decît pe dînsa. Şi acum, în întunericul care se întindea, o mai vedea încă.

Rengade se întoarse către ofiţerul care nu găsise printre soldaţi oamenii necesari execuţiei.

— Ticălosul ăsta mi-a crăpat ochiul, zise el arătîndu-l pe Silvère. Daţi-mi-l... Fac eu treaba dumneavoastră.

Fără să-i răspundă, ofiţerul se retrase nepăsător făcînd un gest vag. Jandarmul înţelese că i se dădea omul.

— Haide, scoală! spuse el scuturîndu-l.

Ca şi ceilalţi, Silvère avea un tovarăş de lanţ. Era legat cu un ţăran din Poujols, pe nume Mourgue, un om de cincizeci de ani, abrutizat de soarele fierbinte şi de munca aspră a pămîntului. Încovoiat de pe acum, cu mîinile ţepene, cu faţa plată, clipea din ochi, îndo-

bitocit, cu înfăţişarea încăpăţînată şi bănuitoare a animalelor bătute. Plecase înarmat cu o furcă, pentru că tot satul pleca, dar n-ar fi putut spune ce-l aruncase aşa pe drumuri. De cînd era prizonier, pricepu încă şi mai puţin. I se părea că-l duceau înapoi acasă. Mirarea că era legat, lumea care-l privea, îl aiureau şi-l prosteau şi mai mult. Cum nu vorbea şi nu înţelegea decît graiul lui ţărănesc, nu putu ghici ce voia jandarmul. Ridică spre el faţa lui aspră, silindu-se să înţeleagă, apoi închipuindu-şi că-l întreba de unde este, zise cu glas răguşit :

— Sînt din Poujols.

Un hohot de rîs izbucni în mulţime şi mai multe glasuri strigară :

— Dezlegaţi-l pe ţăran.

— Aşi ! — răspunse Rengade — cu cît vom strivi mai mulţi păduchi din ăştia, cu atît va fi mai bine. De vreme ce sînt împreună, îi împuşc pe amîndoi.

Vorbele lui stîrniră un murmur.

Jandarmul se întoarse cu chipul lui groaznic pătat de sînge şi curioşii se îndepărtară. Un burghez foarte curat îmbrăcat se retrase, spunînd că dacă mai rămîne, nu va putea mînca la masă. Plozii, care-l cunoscură pe Silvère, vorbiră de fata înveşmîntată în roşu. Atunci burghezul se întoarse ca să-l vadă mai bine pe iubitul femeii cu drapelul, al acelei fiinţe de care se vorbise în *Gazetă*.

Silvère nu vedea şi nu auzea nimic ; Rengade trebui să-l ia de guler. Atunci se sculă, silindu-l şi pe Mourgue să se scoale.

— Haide, zise jandarmul. Nu ţine mult.

Şi Silvère îl recunoscu pe chior. Zîmbi. Trebui să înţeleagă. Apoi îşi întoarse capul. Vederea chiorului şi a mustăţilor înţepenite de promoroaca sinistră a sîngelui închegat îi pricinui o mare părere de rău. Ar fi voit să moară cu desăvîrşire împăcat. Se feri să întîlnească singurul ochi al lui Rengade care strălucea sub albeaţa bandajului. El singur se îndreptă spre fundul maidanului, spre aleea îngustă ascunsă de grămada de scînduri. Mourgue venea în urmă.

Maidanul se întindea pustiu sub cerul galben. Lumina care se împrăştia din norii arămii întîrzia cu sclipiri îndoielnice. Niciodată cîmpul gol, şantierul unde dormeau grinzile înţepenite de frig nu avusese melancoliile unui amurg aşa de domol, aşa de trist. La marginea drumului, prizonierii, soldaţii, mulţimea, dispăreau în întunericul copacilor. Numai terenul, scîndurile groase, grămezile de lemne păleau în lumina muribundă cu nuanţe mîloase, ca un nedesluşit torent care s-ar fi zvîntat. Caprele tăietorilor de lemne, profilîndu-şi într-un colţ scheletul lor slab, schiţau unghiuri de spînzurătoare, scări de ghilotină. Nici o făptură vie, decît trei ţigani care-şi arătau capetele speriate la uşa şatrei, un bătrîn, o bătrînă şi o fată înaltă cu părul creţ, cu ochi sticloşi ca de lup.

Pînă să ajungă la alee, Silvère privi înainte. Îşi aminti de o duminică îndepărtată cînd, la lumina lunii, străbătuse şantierul. Cîtă înduioşătoare blîndeţe ! Ce încet curgeau razele de-a lungul scîndurilor groase ! Din cerul îngheţat se lăsa o linişte suverană. Şi în această linişte, ţiganca cu părul creţ cînta încet într-o limbă necunoscută. Apoi Silvère îşi aduse aminte că duminica aceea îndepărtată era acum opt zile. Opt zile de cînd venise să-şi ia rămas bun de la Miette. Cît era de departe ! I se părea că nu pusese piciorul pe şantier de ani de zile. Dar cînd intră pe aleea îngustă, inima începu să-i slăbească. Recunoştea mirosul buruienilor, umbrele scîndurilor, găurile zidurilor. Un glas plin de jale se ridica din toate. Aleea se prelungea tristă şi goală, i se păru că nu se mai sfîrşea şi simţi cum suflă vîntul rece. Acest colţ îmbătrînise necruţător. Văzu zidul mîncat de muşchi, covorul de iarbă mistuit de îngheţ, grămezile de scînduri putrezite de ape. Totul era trist şi pustiu. Amurgul galben cădea ca un mîl pe ruinele a tot ce-i fusese scump. Trebui să închidă ochii. Văzu iarăşi aleea înverzită şi timpurile fericite... Era cald şi el alerga cu Miette. Apoi ploile de decembrie cădeau nesfîrşite şi aspre; ei veneau mereu, se ascundeau în fundul grămezilor de scînduri, ascultau cu încîntare şiroitul ploii. Ca într-o scăpărare de fulger

îi trecu pe dinainte toată viaţa, toată bucuria. Miette sărea zidul şi-i alerga înainte, zguduită de rîsete sonore. Era acolo, o vedea albă în umbră, cu casca ei vie, cu părul ei de cerneală. Ii vorbea de cuiburi de coţofană care sînt aşa de greu de scos şi ducea cu dînsa înainte. Atunci auzi în depărtare şoaptele îmblînzite ale Viornei, cîntul greerilor întîrziaţi, vîntul care sufla în plopii livezilor de la Sainte-Claire. Cît alergaseră! Işi amintea bine. Ea învăţase să înoate în cincisprezece zile. Era o fată bună. N-avea decît un singur mare cusur: şterpelea. Dar el ar fi îndreptat-o. Gîndul primelor lor mîngîieri îl aduse iarăşi pe aleea îngustă. Mereu se întorcea pe acolo. I se păru că prinde cîntecul din ce în ce mai stins al ţigăncii, zgomotul ultimelor obloane, ora gravă care cădea din orologiu. Apoi suna momentul despărţirii, Miette se urca pe zid. Ea îi trimitea sărutări. Şi n-o mai vedea. O emoţie cumplită i se urcă în gît: n-are s-o mai vadă niciodată, niciodată.

— Cum vrei, rînji chiorul. Hai, alege-ţi locul.

Silvère mai făcu cîţiva paşi. Se apropia de fundul aleii şi nu mai zărea decît o fîşie de cer unde murea o lumină de culoarea ruginei. Acolo era toată viaţa lui din ultimii doi ani. Apropierea înceată a morţii pe cărarea unde atîta vreme îşi plimbase inima era de o negrăită blîndeţe. Zăbovea, se bucura îndelung de rămasul bun pe care-l spunea buruienilor, bucăţilor de lemn, pietrelor din zidul vechi, tuturor lucrurilor care-i fuseseră dragi şi cărora Miette le dăduse viaţă. Şi gîndul i se rătăcea din nou. Aşteptau amîndoi vîrsta cînd să se cunune; tanti Dide ar fi rămas cu dînşii. Ah! dacă ar fi fugit departe, foarte departe, într-un sat necunoscut, unde nemernicii n-ar mai fi venit să-i arunce în faţă fetei crima tatălui ei! Ce pace binecuvîntată! Ar fi deschis un atelier de rotărie, la marginea unui drum bătut. Negreşit, nu mai ţinea seamă de visurile lui de lucrător, nu mai dorea să facă trăsuri, caleşti cu panouri mari lăcuite, lucitoare ca nişte oglinzi. In desperarea lui nu-şi putu reaminti de ce visul lui de fericire nu s-ar realiza vreodată. De ce nu pleca el cu Miette şi cu tanti Dide? Incordîndu-şi

memoria, asculta un zgomot tăios de împuşcături; vedea un drapel cum cade în faţa lui, cu prăjina sfărîmată, cu stofa sfîşiată, ca aripa unei păsări doborîte de un foc de puşcă. Era republica care dormea împreună cu Miette în faldurile drapelului roşu. Ah! ce nenorocire, ele muriseră amîndouă, aveau o gaură sîngerîndă în piept; iată ce stătea în calea vieţii lui: cadavrele celor două iubiri. Nu mai avea nimic, putea să moară. Din pricina asta avea el, de la Sainte-Roure încoace, blîndeţea aceasta de copil, vagă şi stupidă. De l-ar fi bătut cineva, n-ar fi simţit nimic. Nu mai simţea că era el, rămăsese îngenuncheat lîngă moartele lui mult iubite, sub copaci, în fumul acru al prafului de puşcă.

Dar chiorul îşi pierdea răbdarea; îl îmbrînci pe Mourgue care se lăsă tîrît şi-l certă:

— Hai mai repede, doar n-o să mă culc aici.

Silvère se împletici. Privi la picioarele lui. O rămăşiţă de ţeastă înălbea sub lună. I se păru că aude aleea îngustă umplîndu-se de glasuri. Îl chemau morţii, morţii de demult, ale căror suflări calde îl tulburau atît de ciudat pe el şi pe iubita lui în serile de iulie. Recunoştea foarte bine şoaptele lor. Erau voioşi, îi spuneau să vină, îi făgăduiau să i-o dea înapoi pe Miette sub pămînt, într-un ascunziş mult mai tainic decît capătul acestei cărări. Cimitirul, care suflase în inima copiilor aprigi dorinţi prin mirosurile de pămînt îngrăşat şi prin vegetaţia lui neagră, întinzîndu-şi binevoitor patul lui de buruieni fără să-i poată arunca unul în braţele celuilalt, visa în momentul acela să bea sîngele cald al lui Silvère. De două veri îi aştepta pe tinerii soţi.

— Aici? îl întrebă chiorul.

Tînărul privi înaintea lui. Ajunse la capătul aleii. Zări piatra de mormînt şi tresări. Miette avea dreptate, piatra era pentru dînsa. Aici zace... Maria... moartă. Ea murise şi blocul se rostogolea peste dînsa. Atunci, pierzîndu-şi puterile, se rezemă de piatra îngheţată. Cît de caldă era altădată, cînd sporovăiau aşezaţi pe un colţ în timpul serilor nesfîrşite! Pe aici

venea ea şi rosese chiar un colţ al blocului punîndu-şi picioarele cînd cobora de pe zid. Mai rămăsese ceva din ea, din trupul ei sprinten, în urma aceasta. Şi Silvère se gîndea că era o fatalitate, că piatra se găsea în locul acela pentru ca să poată muri acolo unde iubise.

Chiorul încărcă pistoalele.

Să moară, să moară, se gîndea Silvère cu încîntare. Aşadar aici îl aduceau pe drumul lung şi alb care coboară de la Sainte-Roure la Plassans. Dacă ar fi ştiut, s-ar fi grăbit şi mai mult. Să moară pe piatra aceasta, să moară în fundul aleii înguste, să moară în aerul în care i se părea că mai simte încă răsuflarea Miettei; niciodată n-ar fi sperat o asemenea mîngîiere pentru durerea lui. Cerul era îndurător. Aşteptă cu un zîmbet nelămurit.

În acest timp, Mourgue văzuse pistoalele. Pînă atunci se lăsase tîrît prosteşte. Dar acum îl apucă spaima. Repetă înnebunit:

— Sînt din Poujols, sînt din Poujols!

Se aruncă la pămînt, se tăvăli la picioarele jandarmului, rugîndu-l, închipuindu-şi fără îndoială că fusese luat drept altcineva.

— Şi ce-mi pasă mie că eşti din Poujols? bombăni Rengade.

Şi fiindcă nenorocitul, tremurînd şi plîngînd de groază, nu pricepea de ce trebuia să moară şi îşi întindea mîinile lui tremurătoare, bietele lui mîini de muncitor bătătorite şi înăsprite, spunînd în limba lui ţărănească că nu făcuse nimic şi că trebuia să-l ierte, chiorul îşi pierdu răbdarea, mai ales că nu-i putea pune cum trebuie gura pistolului pe tîmplă, atît de mult se mişca şi strigă:

— N-ai să taci o dată?

Atunci Mourgue, înnebunit de spaimă, cum nu voia să moară, începu să scoată nişte urlete de animal, de porc la tăiere.

— N-ai să taci o dată, ticălosule? repetă jandarmul.

Şi-i sfărîmă ţeasta. Ţăranul se rostogoli greoi. Cadavrul sări pînă la grămada de scînduri şi rămase

acolo zgîrcindu-se. Zguduirea fusese așa de violentă, încît rupsese funia care-l lega de tovarășul său. Silvère căzu în genunchi lîngă piatra de mormînt.

Rengade căutase o răzbunare rafinată omorîndu-l întîi pe Mourgue. Se juca cu al doilea pistol, îl ridica încet, gustînd agonia lui Silvère. Acesta îl privi liniștit. Vederea lui Rengade, cu ochiul lui crunt, îi făcu rău. Își întoarse privirea, fiindu-i frică să moară ca un laș dacă-l mai vedea pe omul acesta tremurînd din pricina febrei, cu bandajul mînjit și cu mustața plină de sînge. Dar cînd ridică ochii, zări capul lui Justin pe creasta zidului, în locul pe unde sărea Miette.

Justin se găsea la poarta Romei prin mulțime, cînd jandarmul îi luase pe cei doi prizonieri. O luă la goană, făcînd ocolul prin Jas-Meiffren, fiindcă nu voia să lipsească de la spectacolul execuției. Gîndul că din toți nemernicii mahalalei numai el va vedea drama comod, ca de la balcon, îl zorea atît încît căzu de două ori.

Deși fugise ca un nebun, ajunse prea tîrziu, după primul foc de pistol. Desperat, se cățără pe zid. Văzînd că Silvère nu fusese încă împușcat, zîmbi. Soldații îi aduseseră la cunoștință moartea verișoarei sale; asasinatul rotarului îi desăvîrșea bucuria. Aștepta focul cu voluptatea pe care-o simțea la suferința altora, dar înzecită de grozăvia scenei, un fel de spaimă amestecată cu plăcere.

Silvère, recunoscînd capul acesta pe creasta zidului, pe derbedeul mîrșav cu fața palidă și încîntată, cu părul puțin ridicat pe frunte, simți o mînie surdă și nevoia să mai trăiască. Dar a fost ultima revoltă a sîngelui lui, o revoltă de o secundă. Căzu din nou în genunchi și privi înainte. În amurgul melancolic trecu o ultimă viziune. La capătul aleii, la intrarea fundăturii Saint-Mittre i se păru că o vede pe tanti Dide în picioare, albă și înțepenită ca o sfîntă de piatră, care-i privea din depărtare agonia.

În clipa aceea simți pe tîmplă răceala pistolului. Chipul gălbejit al lui Justin rîdea. Silvère, închizînd

ochii, auzi cum morţii de demult îl chemau cu furie. In noapte n-o mai văzu decît pe Miette, sub arbori, acoperită de drapel, cu ochii în sus. Apoi chiorul trase şi totul se sfîrşi; ţeasta copilului ţîşni în ţăndări ca o rodie coaptă; faţa i se prăbuşi pe blocul de piatră, cu buzele lipite de locul ros de picioarele Miettei, locul acela cald încă, unde iubita lăsase ceva din trupul ei.

Iar la Rougoni, seara, la desert, rîsete se ridicară în abureala mesei, caldă încă de resturile ospăţului. In sfîrşit muşcau şi ei din plăcerile celor bogaţi! Poftele lor ascuţite de treizeci de ani de dorinţi reţinute arătau nişte colţi cumpliţi. Aceşti nesăţioşi, aceste fiare jigărite, năpustindu-se de-abia acum în goană după plăceri, aclamau imperiul care se năştea, domnia prăzilor împărţite după vînătoare. Lovitura de stat care confirma izbînda familiei Bonaparte punea temelia izbînzii Rougonilor.

Pierre se sculă în picioare, ridică paharul şi strigă:

— Beau în sănătatea prinţului Ludovic, în sănătatea împăratului!

Domnii care-şi înecaseră invidia în şampanie se ridicară cu toţii, ciocniră cu strigăte asurzitoare. A fost un spectacol de pomină. Burghezii din Plassans, Roudier, Granoux, Vuillet şi ceilalţi plîngeau, se îmbrăţişau pe cadavrul republicii, care de-abia se răcea. Sicardot avu o idee triumfătoare. Luă din părul doamnei Rougon o panglică de satin roz pe care Félicité şi-o pusese din cochetărie deasupra urechii drepte, tăie un capăt de satin cu cuţitul de desert şi îl puse solemn la butoniera lui Rougon. Acesta făcu pe modestul. Se împotrivi, radios la faţă, îngînînd:

— Nu, vă rog, e prea devreme. Trebuie să aşteptăm să apară decretul.

— Mii de draci! strigă Sicardot. Binevoieşte să păstrezi panglica! Un bătrîn soldat al lui Napoleon te decorează!

Tot salonul galben izbucni în aplauze. Félicité păli de bucurie. Granoux care amuţise, în entuziasmul lui, se urcă pe un scaun, fluturînd şervetul şi ţinînd un

discurs care se pierdu în gălăgia generală. Salonul galben triumfa, delira.

Dar peticul de satin roz, pus la butoniera lui Pierre, nu era singura pată roşie în izbînda Rougonilor. Într-o cameră vecină, uitat sub pat, se găsea un pantof cu călcîiul încă plin de sînge. Lumînarea care ardea la căpătîiul domnului Peirotte, de partea cealaltă a străzii, sîngera în întuneric ca o rană deschisă. Şi, departe, în fundul maidanului Saint-Mittre, pe piatra de mormînt, se închega o baltă de sînge.

ÎN COLECȚIA „CLASICII LITERATURII UNIVERSALE":
AU APĂRUT

Virgiliu ENEIDA

*

Dante PURGATORIUL

*

Prosper Merimée NUVELE

*

Guy de Maupassant NUVELE

*

Jules Vallès JACQUES VINGTRAS

*

Adam Mieckiewicz PAN TADEUSZ

*

Heinrich Mann PROFESORUL UNRAT

*

T. 1.794

Responsabil de carte : Const. Olariu
Tehnoredactor : Sorina Malcaş
Corector : Mada Sufaru

Dat la cules 14.06.56. Bun de tipar 10.01.57. Tiraj 30.100 ex. Hirtie semivelină mată de 65 gr. m.p. Ft. 540×840/15. Coli ed. 17,80. Coli de tipar 21,5. Ediţia I. Comanda 2249. Planşe tiefdruck I. A. nr. 01062. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 84—31=R.

Tiparul executat sub com. Nr. 891 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. Stalin", Bucureşti — R.P.R.